

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İNGİLİZ ORYANTALİST SIR WILLIAM MUIR'İN
HZ. ÖMER DÖNEMİNE BAKIŞI

-YÜKSEK LİSANS TEZİ-

Savaş ERMİŞ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Osman Zahid ÇİFÇİ

ŞUBAT, 2017

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI**

**İNGİLİZ ORYANTALİST SIR WILLIAM MUIR'İN
HZ. ÖMER DÖNEMİNE BAKIŞI**

-YÜKSEK LİSANS TEZİ-

Savaş ERMİŞ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Osman Zahid ÇİFÇİ

ŞUBAT, 2017

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: SAVAŞ

Soyadı: ERMİŞ

Bölümü: İSLAM TARİHİ VE SANATLARI

İmza :

Teslim tarihi :15.02.2017

TEZİN

Türkçe Adı: İNGİLİZ ORYANTALİST SIR WILLIAM MUIR'İN HZ. ÖMER
DÖNEMİNE BAKIŞI

İngilizce Adı: THE POINT OF VIEW OF THE ENGLISH SIR WILLIAM MUIR TO
OMAR'S PERİOD

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Savaş ERMİŞ

İmza

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Tezli Yüksek Lisans Programı 1422225404 numaralı öğrencisi Savaş ERMİŞ tarafından hazırlanan "İngiliz Oryantalist Sir William Muir' in Hz. Ömer Dönemine Bakışı" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. O. Zahid ÇİFÇİ

(İslami İlimler, Aksaray Üniversitesi)

Üye: Prof. Dr. Bahaüddin VAROL

(İslam Tarihi ve Sanatları, Aksaray Üniversitesi)

Üye: Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN

(İslam Tarihi ve Sanatları, Necmettin ERBAKAN Üniversitesi)

Tez Savunma Tarihi: 24/01/2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .....tarih
ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrenci
Savaş ERMİŞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Yrd. Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

TEŞEKKÜR

Batı ile Doğu arasında tarihsel süreç içerisinde ekonomik, sosyal, kültürel ve çoğu kez de askeri alanda çok yönlü ilişkiler olmuştur. Bu ilişkiler her zaman tarafların ilgisini çekmiştir. Bu çok yönlü ilişkiler ister istemez taraflar arasında bir çekim gücü meydana getirmiştir.

XIX. yüzyıldan itibaren Batı'da meydana gelen değişimler sayesinde, özellikle de ekonomik alanda meydana gelen değişimler ile Batı'nın Doğu'ya olan üstünlüğü artmıştır. Ancak Batı bu üstünlüğünü devam ettirmek için Doğu ile olan ilişkisini kesmemiş hatta Doğu üzerinde tam anlamıyla bir üstünlük kurabilmek için derinlemesine ve detaylı araştırmalar yapmaya başlamıştır. Bu araştırmalar sayesinde oryantalizm sistematik hale gelmiştir.

Biz de araştırmamızda özellikle İslam Tarihi alanında ön plana çıkması bakımından Sir William Muir'i ele alıp incelemeye çalıştık. Muir, İslam Tarihi ile ilgili Hz. Muhammed'den başlayıp Abbâsîleri de kapsayan detaylı bir çalışma yapmıştır. Özellikle bu çalışmalarında öne çıkan husus İslam Tarihi kaynaklarından faydalanmış olmasıdır.

Ayrıca İslam Tarihi alanında bir batılı gözüyle Hz. Ömer dönemini nasıl gördüğü bizim bu alan üzerinde çalışma yapmamıza etken oldu. Bizde araştırmamızda Muir'in "*Annals of the Early Caliphate ve The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall*" isimli eserlerinde Hz. Ömer dönemine bakışını ele almaya çalıştık.

Muir'in eserinde faydalandığı İslam Tarihi kaynaklarını temin edip, Muir tarafından alınan bölümleri analiz ettik. Ayrıca Muir'in eserlerinde faydalandığı diğer oryantalist ve yabancı dilde yazılmış eserlerden bazılarını da analiz ettik. Ancak özellikle Fransızca yazılan ve İngilizce veya Türkçe çevirisine ulaşamadığımız eserleri inceleyemedik.

Çalışmamızın giriş bölümünde oryantalizm ve oryantalist kavramlarını açıklamaya çalıştık ve oryantalizmin tarihi seyrine kısaca değindik. Ayrıca oryantalizmin oluşmasına etki eden

sebepler ve oryantalizm üzerine yapılan eleştirilere değinerek çalışmamızın ana kaynağını oluşturan Muir ve eserleri hakkında bilgiler verdik.

Çalışmamızın birinci bölümünde Muir'in ismini verdiğimiz eserlerinde Hz. Ömer dönemini siyasi olarak ele almasını ve yapılan fetih ve savaşların Muir tarafından nasıl değerlendirdiğini göstermeye çalıştık. Hz. Ömer'in hilafeti ve Hz. Ömer'in kişilik özellikleri, hayatı, yaşayışı gibi konuları da bu bölümde değerlendirmeyi uygun gördük. Muir'in Hz. Ömer döneminde gerçekleşen olayları ve siyasi meseleleri Hz. Ömer'in kişiliği ile bütün olarak değerlendirdiğinden biz de çalışmamızda bu konuları birinci bölüm altında yer verdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Muir'in eserlerinde yer vermiş olduğu Hz. Ömer dönemiyle ilgili idarî, ilmî, kültürel konular ile bazı kişiler hakkındaki görüşlerine yer verdik. Çalışmamızda böyle bir bölümlenme yapmamızın sebebi ise Muir'in İslam Tarihi'nde gerçekleşen olaylara bakış açısını daha iyi göstermek içindi. Nitekim Muir, meydana gelen olayları Hz. Muhammed döneminden başlayıp Emevî ve Abbâsîleri hatta eserini kaleme aldığı XIX. yüzyıl İslam dünyasına kadar bir bütün halinde değerlendirmektedir.

Çalışmamızda Muir'in değerlendirmelerinden bize göre yanlı olanlarını hemen o konu içinde yapmaya çalıştık. Ayrıca tekrara düşmemek için ve çalışmamızın sonuç bölümünde genel değerlendirme yaptığımızdan dolayı değerlendirme adı altında başlık açmaya gerek duymadık.

Bu araştırmamda verdiği destek ve yaptığı katkılarından dolayı tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Osman Zahid ÇİFÇİ'ye ve Sayın Prof. Dr. M. Bahaüddin VAROL'a teşekkür ederim.

Savaş ERMİŞ

Aksaray, 2017

İNGİLİZ ORYANTALİST SIR WILLIAM MUIR'İN

HZ. ÖMER DÖNEMİNE BAKIŞI

(Yüksek Lisans Tezi)

SAVAŞ ERMİŞ

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şubat 2017

ÖZET

Oryantalist çalışmalar için XIX. yüzyıl önemli bir dönemdir. Bu yüzyılla beraber oryantalizm sistemleşmiştir. Batı'nın Doğu üzerine kurmaya çalıştığı üstünlük gayreti ve sömürü anlayışı, ilmî çalışmalarla desteklenerek hız kazanmıştır. Bunun sonucu olarak İslâm dini üzerinde yapılan çalışmalar da farklı bir boyuta girmiştir. Bu çalışma, bir XIX. yüzyıl oryantalisti olan Sir William Muir'in "*Annals of the Early Caliphate*" ve "*The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall*" isimli eserlerinde Hz. Ömer dönemine bakışını ele alıp incelemektedir. Muir, bu eserlerinde İslam Tarihi ile ilgili Hz. Muhammed'den başlayıp Abbâsîler'i de kapsayan detaylı bir çalışma yapmıştır. Özellikle bu çalışmalarında öne çıkan husus, İslam Tarihi kaynaklarından faydalanmış olmasıdır. Muir'in bu eserlerinde Hz. Ömer dönemiyle ilgili yaptığı değerlendirmeler, oryantalist düşüncenin İslâm dinine bakış açısını ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Çünkü fetih hareketleriyle İslâm Tarihi'nin şekillenmesini sağlayan Hz. Ömer dönemi, diğer oryantalistler gibi Muir'in de ilgisini çekmiştir. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde gerçekleştirilen fetihler ve siyasi ilişkilerle ilgili Muir, olumlu ya da olumsuz ilginç yorumlar yapmıştır. Muir'in oryantalist bakış açısıyla yaptığı yorumların daha net anlaşılabilmesi için bu çalışmada öncelikle oryantalizm ve oryantalist kavramlarına, oryantalizmin ortaya çıkışının tarihi seyri ile ilgili kısa bilgilere ve oryantalizm üzerine yapılan eleştirilere yer verilmiştir. Muir'in Hz. Ömer'in halife olma süreciyle başlayan ve daha sonra Hz. Ömer döneminde meydana gelen fetihler ve siyasi olaylar hakkındaki görüşleri ortaya konulmuştur. Ayrıca onun, Hz. Ömer dönemini değerlendirmesi, idarî, iktisadî, ilmi ve kültürel açıdan ele alınmıştır.

Bilim Kodu :

Anahtar Kelimeler : Oryantalist, Muir, Halife, Ömer, Fetih, İslâm

Sayfa Adedi : 204

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Osman Zahid Çifçi

İkinci Danışman :

**THE POINT OF VIEW OF THE ENGLISH SIR WILLIAM MUIR TO
OMAR'S PERIOD**

(M. S. Thesis)

SAVAŞ ERMİŞ

AKSARAY

UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

February 2017

ABSTRACT

XIX century is an important period for orientalist studies. Orientalism was systemized due to this period. The West's eager of superiority over the East has accelerated by the help of scientific studies. As a result of all these, the studies on Islam also went through a different dimension. This study has been investigating the point of view of Sir William Muir who is an orientalist of XIX century and the works of him such as "*Annals of yhe Early Caliphate*" and "*The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall*" and their approach towards the period of Omar. Muir has done a detailed research regarded to Islamic History by starting from Mohammed and including Abbsids. Espically, the point that comes out in these studies is that it has benefited from the sources of Islamic History. In these studies of Muir, the evaluations on the point of Omar is pretty important in terms of finding out the point of view of the orientalist ideas toward Islamic religion. Omar period which helped Islamic period to improve even beter owing to his conquest movements took attention of Muir; as it did the other orientalists. Interesting evaluations were made by Muir about Omar's conquest movements political relations during the caliphate period; however, they were either either positive or negative. Some of the assessments that Muir, made an Omar period are important in terms of revealing the perspective of orientalist thought to Islamic religion. In order to be able to make a clearer interpretations of Sir William Muir's orientalist point of view, a brief introduction to orientalism and consepts and a brief history of the reasons for emergence of orientalism has been discussed in this study. The conquest happened of the period Omar and his ideas on political issues has been put forward. Besides, his evalvating Omar period was contextualized in administrative, economical, scientific and cultural ways.

Science Code :

Key Words : Orientalist,Muir, Caliphate, Omar, Conquest, Islam

Page Number : 204

Supervisor : Ass. Prof. Dr. Osman Zahid ifi

Co-supervisor :

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1
A. Oryantalizm Üzerine	1
A.1. Oryantalizm ve Oryantalist Kavramları.....	1
A.2. Oryantalizmin Ortaya Çıkış Nedenleri	3
A.3. Oryantalizmin Tarihi Seyri	3
A.4. Oryantalizme Yapılan Eleştiriler	7
B. Sir William Muir, Hayatı ve Eserleri.....	9
B.1. Sir William Muir'in Hayatı (1819-1905/1234-1322)	9
B.2. Sir William Muir'in Eserleri	11
B.3. Muir'in Kaynakları	12
İ.BÖLÜM	14
SIR WILLIAM MUIR'İN HZ. ÖMER'İN HALİFE OLMASI ile DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN FETİHLER ve BAZI SİYASİ GELİŞMELER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	14
1.1. Hz. Ömer'in Halife Olma Süreci.....	14

1.1.1. Hz. Ömer'in Halife Olarak Aday Gösterilmesi	14
1.1.2. Hz. Ömer'in Göreve Gelmesi	17
1.2. Hz. Ömer Döneminde Gerçekleştirilen Fetih Hareketleri ve Savaşlar	17
1.2.1. Irak İçin Destek Güçlerinin Toplanması ve Yapılan Savaşlar	17
1.2.1.1. Kesker ve Nemârik Olayları	19
1.2.1.2. Köprü Savaşı	21
1.2.1.3. Büveyb Savaşı	24
1.2.1.4. Hanâfis ve Sûk Bağdâd Olayı	29
1.2.2. Şam'ın Fethedilmesi	30
1.2.2.1. Fetihten önce Şam'ın durumu	30
1.2.2.2. Şam'ın Fethedilmesi	31
1.2.3. Fihl Savaşı	34
1.2.3.1. Bizanslıların Beysân'da Kontrol Altında Tutulması	34
1.2.3.2. Fihl Savaşı	35
1.2.3.3. Beysân, Taberîyye ve Ürdün'ün Diğer Bölgelerinin Fethi	37
1.2.4. Kadisiyye Savaşı	38
1.2.4.1. Yezdicerd'in Fars Tahtına Çıkması	38
1.2.4.2. Kadisiyye Savaşı Öncesinde Yaşanan Olaylar	39
1.2.4.3. Kadisiyye Savaşının Başlaması	45
1.2.4.3.1. Ermâs Günü	48
1.2.4.3.2. Ağvâs Günü	50
1.2.4.3.3. İmâs Günü	51
1.2.4.3.4. Herîr Gecesi	53
1.2.5. Kadisiyye Savaşını İzleyen Olaylar	56
1.2.5.1. Hîre'nin Yeniden Alınması	56
1.2.5.2. Medâin Üzerine İlerleme	56
1.2.5.3. Batı Medâin'in Fethi	57
1.2.5.4. Medâin'in Fethi	59
1.2.5.5. Celûlâ Savaşı	61
1.2.6. Sevâd'da Gerçekleşen Diğer Olaylar	63
1.2.6.1. Mâsebezân'ın Fethi	63

1.2.6.2. Tekrît'in ve Musul'un Fethi	63
1.2.6.3. Hit ve Karkisîyâ'nın Fethi	64
1.2.6.4. Şattûlarap Deltası'nda Gerçekleşen Olaylar	65
1.2.7. Suriye'nin Kuzeyi'nde Yapılan Seferler ve Fetihler	65
1.2.7.1. Mercu'r-Rûm Olayı	66
1.2.7.2. Ba'lbek, Hıms ve Diğer Yerlerin Fethi	66
1.2.7.3. Halep, Antakya ve Diğer Yerlerin Fethi	67
1.2.8. Filistin'in Fethi	69
1.2.8.1. Ecnâdeyn Savaşı	70
1.2.8.2. Kudüs'ün (İliya- Beytü'l-Makdis) Fethi	71
1.2.9. Suriye'de Yapılan Fetihleri Kolaylaştıran Sebepler	72
1.2.10. Suriye'nin Kuzeyinde Yaşanan Gelişmeler	74
1.2.10.1. Bizans Tarafından Deniz Yoluyla Gönderilen Yardım ve Çıkan İsyanlar	74
1.2.10.2. Kaysâriyye'nin Fethi	76
1.2.11. Kıtık ve Veba Yılı	77
1.2.11.1. Kıtık Yılı	77
1.2.11.2. Diğer İllerden Gelen Yardımlar	78
1.2.11.3. Kıtık Yılı'nın Sona Ermesi	78
1.2.11.4. Veba Olayı	79
1.2.12. Mısır'ın Fethi	81
1.2.12.1. Mısır'ın Fethini Kolaylaştıran Sebepler	81
1.2.12.2. Yukarı Mısır'ın Ele Geçirilmesi	82
1.2.12.3. İskenderiye'nin Fethi	84
1.2.12.3.1. İskenderiye'nin Yeniden Alınması	85
1.2.13. Fars'ın Güney Sınırlarına Doğru İlerlenmesi ve Gerçekleşen Olaylar	86
1.2.13.1. Hûzistân'a Sefer	88
1.2.13.2. Râm Hürmüz'ün ve Tüster'in Alınması	88
1.2.13.3. Sûs'un Fethi	89
1.2.13.4. Cündeysâbur Olayı	89
1.2.13.5. Hürmüzân'ın Esir Olarak Medine'ye Gönderilmesi	90
1.2.14. Fars'ın Fethi	92

1.2.14.1. Yezdicerd'in Ordu Toplaması.....	92
1.2.14.2. Hz. Ömer'in Meydana Gelen Gelişmelere Karşı Tedbirleri	93
1.2.14.3. Nihâvend Savaşı.....	93
1.2.14.4. Rey'in Fethi	95
1.2.14.5. Azerbaycan'ın Fethi.....	95
1.2.14.6. Yezdicerd'in Kaçışı	96
1.2.14.7. Fars İmparatorluğunun Sonu.....	96
1.2.15. Hz. Ömer'in Saltanatının Sonraki Yılları ve İç Meseleler	97
1.2.15.1. Volkan Patlaması	97
1.2.15.2. Kızıl Deniz Faciası.....	98
1.3. Siyasi İlişkiler.....	98
1.3.1. Bizans ile İlişkiler.....	98
1.3.2. Ehli Kitapla Olan İlişkiler	99
1.3.3. Muir'e Göre Hıristiyanların Durumu	101
1.3.4. Hıristiyan Kabilelerinin Durumu.....	104
1.3.5. Hıristiyan ve Yahudilerin Arap Yarımadası'ndan Çıkarılması	106
1.3.5.1. Hıristiyanların Çıkarılması.....	106
1.3.5.2. Yahudilerin Çıkarılması.....	107
1.4. Hz. Ömer'in Kişiliği ve Vefatı	109
1.4.1. Hz. Ömer'in Yaşayışının Sadeliği	109
1.4.2. Hz. Ömer'in Evlilikleri.....	110
1.4.3. Hz. Ömer Döneminde Vefat Eden Bazı Sahabiler	111
1.4.4. Hz. Ömer'in Vefatı	112
1.4.4.1. Hz. Ömer'in Yaralanması Olayı	113
1.4.4.2. Hz. Ömer Yaralandıktan Sonra Gelişen Olaylar.....	114
1.4.4.3. Hz. Ömer'in Ruhunu Teslim Etmesi	118
1.4.5. Hz. Ömer'in Başarıları	118
1.4.6. Hz. Ömer'in Özellikleri.....	118
1.4.7. Hz. Ömer'in Gösterdiği Olağan Üstü Bir Olayın Değerlendirilmesi	121
II. BÖLÜM.....	122

SIR WILLIAM MUIR'İN Hz. ÖMER DÖNEMİNDEKİ İDARİ, İKTİSADÎ, İLMÎ ve KÜLTÜREL KONULAR ile BAZI KİŞİLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....122

2.1. İdarî Durum	122
2.1.1. Valilerin ve Komutanların Değerlendirilmesi	122
2.1.1.1. Utbe b. Gazvân.....	122
2.1.1.2. Muâviye b. Ebû Süfyân.....	123
2.1.1.3. Hâlid b. Velîd.....	125
2.1.1.4. Ebû Ubeyde.....	130
2.1.1.5. Sa'd b. Ebû Vakkâs.....	131
2.1.1.5.1. Sa'd'ın Kûfe Valiliğinden Alınması	133
2.1.1.6. Ebû Musa el-Eş'ari	133
2.1.1.7. Ammar b. Yasîr.....	136
2.1.1.8. Muğîre b. Şu'be	136
2.1.1.8.1. Basra Valiliği ve Yargılanması Olayı	136
2.1.1.8.2. Muğîre'nin Kûfe Valiliği	139
2.1.1.9. Amr b. el-Âs.....	140
2.1.1.10. Müsennâ b. Hârise	140
2.1.1.11. Ebû Ubeyd b. Mes'ûd	142
2.1.1.12. İyâd b. Ğanm.....	143
2.1.1.13. Velîd b. Ukbe	143
2.1.1.14. Muâz b. Cebel	143
2.1.1.15. Numân b. Mukarrin.....	144
2.1.1.16. Nuaym b. Mukarrın.....	144
2.1.2. Hz. Ömer'in Yaptığı Diğer Görevlendirmeler	144
2.1.2.1. Abdullah b. Mes'ûd'un Kûfe'ye Görevlendirilmesi	144
2.1.2.2. Devlet'in Adlî, Askerî, Malî ve Dinî Görevlilerin Görevlendirilmeleri	145
2.1.3. Hz. Ömer'in Uyguladığı Cezai Yaptırımlar	145
2.2. İktisadî Durum.....	146
2.2.1. Ganimetler	147
2.2.1.1. Kadisiyye Savaşından Ele Geçirilen Ganimetler	147

2.2.1.2. Medâin'in Fethinden Sonra Ele Geçirilen Ganimetler	147
2.2.1.3. Celûla Savaşı Sonrası Ele Geçirilen Ganimetler	149
2.2.1.4. Şattûlarap Deltası'nda Gerçekleşen Olaylardan Sonra Ele Geçirilen Ganimetler.....	149
2.2.1.5. Kaysâriyye'nin Fethinin Sonrası Ele Geçirilen Ganimetler	150
2.2.1.6. Mısır'ın Fethi Sonrası Ele Geçirilen Ganimetler	150
2.2.1.7. Nihâvend Savaşından Sonra Ele Geçirilen Ganimetler	150
2.2.2. Gelir Kaynakları	151
2.2.2.1. Şam'ın Fethi Sonrası Elde Edilen Gelirler.....	151
2.2.2.2. Sevâd'dan Elde Edilen Gelirler	151
2.2.2.3. Kudûs'ün Fethi Sonrası Gelir Kaynakları.....	153
2.2.2.4. İskenderiye'nin Fethi Sonrası Gelir Kaynakları	153
2.2.2.5. Kûfe ve Basra'nın Gelir Kaynakları	153
2.2.2.6. Basra Şehrine Yapılan Ek Bağışlamalar	154
2.2.3. Gelirlerin Dağılımı	154
2.2.3.1. Divan Sistemi.....	155
2.2.3.2. Divandan Pay Alanlar	157
2.2.3.3. Divan Sistemin Değerlendirilmesi.....	159
2.2.4. Ticari Durum	160
2.3. İmarî Faaliyetler	160
2.3.1. Yeni Şehirlerin İnşası	160
2.3.1.1. Basra ve Kûfe Şehirlerinin Kurulması	160
2.3.1.2. Fustât Şehrinin Kurulması	162
2.3.2. Kâbe'nin Etrafının Genişletilmesi	163
2.3.3. Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahre.....	164
2.3.4. Hz. Danyal'ın Mezarı	167
2.3.5. Fethedilen Şehirlerin İmar Durumu.....	167
2.3.5.1. Şam Fethinin Öncesi	167
2.3.5.2. Şam Fethinin Sonrası	169
2.3.5.3. Vebadan Sonra Şam Şehrindeki Mülklerin Durumu	170
2.3.5.4. Medâin'in Durumu.....	171
2.3.5.5. Suriye'nin Kuzeyinde Yapılan Fetihler Öncesi ve Sonrası Durum	171

2.3.5.6. Kudüs'ün Fethi Sonrası Durum	172
2.3.5.7. Mısır'ın Fethi Öncesi Durum	174
2.3.5.8. Mısır'da Fethedilen Toprakların Durumu	175
2.3.5.9. Rey Şehri'nin Fethi Sonrası Durum	175
2.3.6. Kanallar	176
2.3.6.1. Sevâd'daki Kanallar	176
2.3.6.2. Mısır'daki Kanallar	176
2.4. İlmî Faaliyetler	177
2.4. 1. Kur'ân'ın Toplanması	177
2.4. 2. Hicri Takvim	178
2.5. Sosyal Hayat	179
2.5. 1. Yeni Kurulan Şehirlerin Demografik Yapısı	179
2.5. 2. Şehir Hayatı	180
2.5. 3. Kadınların Sosyal Hayattaki Yeri	181
2.5. 4. Sosyal Hayatta Aşırılık, İsrâf ve Ahlaki Bozulma	184
2.5. 5. Kabilelerin Değerlendirilmesi	186
2.5. 6. Amr'ın Arapların Hayat Tarzını Göstermesi	187
2.5. 7. Fetihlerden Sonra İslâm'ın Âdetlere Etkisi	188
2.5. 8. Farslıların İslâm'a Girmeleri	188
2.6. Hz. Ömer'in Seyahatleri	189
2.6. 1. Kudüs Seyahati	189
2.6. 2. Hz. Ömer'in Suriye Seyahati	190
2.6. 3. Hz. Ömer'in Hac ve Umre seyahatleri	192
2.7. Hz. Peygamber'in Gönderdiği Mektupların Ulaştığı Kişilerin Akıbetleri	192
2.7. 1. Heraklios'un Durumu	192
2.7. 2. Cebele b. el-Eyhem'in Durumu	193
SONUÇ	196
KAYNAKÇA	200

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ABD :Amerika Birleşik Devletleri

b. :ibn

bkz. :Bakınız

Çev. :Çeviren

H. :Hicri

Haz. :Hazırlayan

Hız. :Hazreti

İSTEM : İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsî Dergisi

Ltd. :Limited

M. :Miladi

M.Ü. :Marmara Üniversitesi

nr :Numara

Ö. :Ölümü

s. :Sayfa

SGT :Son Giriş Tarihi

ss. :Sayfa Sayısı

SSCB :Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Şti. :Şirketi

Thk. :Tahkik

Thz. :Tarihsiz

vb. :ve benzeri

vd. :ve diğerleri

vol. :Volume

GİRİŞ

Bu çalışmada oryantalist Sir William Muir'in Hz. Ömer dönemi ile ilgili görüşlerini incelemeye çalıştık. Sir William Muir'in oryantalist bakış açısıyla yaptığı yorumlarının daha net anlaşılabilmesi için çalışmamızın giriş bölümünde oryantalizm ve oryantalist kavramları üzerine ve oryantalizmin ortaya çıkış nedenlerinin tarihi seyri ile ilgili kısa bilgilere yer vereceğiz ve oryantalizm üzerine yapılan eleştirilere değineceğiz.

A. Oryantalizm Üzerine

A.1. Oryantalizm ve Oryantalist Kavramları

Bu iki kavramın kökeni Latince "Orient" kelimesinden gelmektedir. Oriental kelimesi de bu kelimedenden türetilmiştir (Atçeken, 2007, s.15). Oriental kelimesi doğudan gelen veya doğu veya uzak doğuya ait olan anlamına gelmektedir (Oxford Dictionary, 2001, s.469).

Oryantalist; oryantalizm faaliyetlerini yürüten akademisyenlere verilen isimdir. İngilizcede "orientalist" kelimesi ile ifade edilir. Türkçe olarak da "oryantalist" veya "şarkiyatçı" olarak ifade edilir. Arapçada ise "müştəşrik" kelimesi ile ifade edilir (Sarıçam, Özdemir ve Erşahin, 2001, s.1).

Ayrıca oryantalist; doğu milletlerinin dillerini, dinlerini, edebiyatlarını, kültürünü ve tarihini inceleyen doğu bilimci, doğu bilimleri uzmanı genel anlamda da Yakın Doğu, Uzak Doğu ve Orta Doğu'yu inceleyen batılı bilim adamlarına verilen isimdir (Atçeken, 2007, s.15).

Oryantalizm denilince, Müslüman doğu başta olmak üzere, doğu toplumlarını dil, sanat, tarih ve coğrafya açısından inceleyip elde ettikleri bilgilere göre değer yargıları üreten batı merkezli faaliyetler anlaşılır. Ayrıca bu kavramın tarihsel süreç içerisinde farklı kullanımları ve geniş anlamları vardır. Bu kavram Türkçede şarkiyat veya şarkiyatçılık ve

doğu bilimi olarak, Arapçada ise istişrak kelimesi ile ifade edilmektedir (Sarıçam, vd., 2001, s.1).

Oryantalizm XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılda doğunun, içine uzak ve yakın doğuyu da alacak şekilde, incelenmesi olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise bu kavrama çeşitli anlamlar yüklenmiştir.

Günümüzde oryantalizme çeşitli anlamlar yüklenmesinin nedeni tarihsel süreç ve oryantalizm karşısındaki tutum farklılıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da oryantalizme karşı değişik yaklaşımları beraberinde getirmiştir.

Bu yaklaşımları iki kategoride değerlendirecek olursak birinci yaklaşım türü akademik olarak konuyu değerlendirmiş ve bu kavrama olumlu yaklaşmıştır. İkinci yaklaşım ise birinci kategoridekilerden farklı olarak bu kavrama olumsuz anlamlar yükleyerek negatif olarak yaklaşmıştır diyebiliriz. Bunun nedeni ise ikinci yaklaşım türünün bu kavramı toplum ve kültürler arası ilişkilerde yüklenen işlev ve ortaya çıkardığı sonuçları değerlendirerek oryantalizmi tanımlamış olmalarıdır (Bulut, 2014, s.4-6).

Edward Said ise oryantalizm için üçüncü bir tanımda bulunur. Said üniversite oryantalizmi ile hayali oryantalizmden bahseder ve ikisi arasında gerçekteşen devamlı bir akış olduğunu söyler. Bu akışın XIX. yüzyılın sonundan sonra gayet disiplinli belirli kurallar çerçevesinde düzenli olarak gerçekteştiğini belirtir. Bundan dolayı yeni bir anlam ayrımı yapılabileceğini söyler ve bu ayrımın tarihsel ve maddi açıdan değerlendirilebileceğini belirtir. Said bu açıklamalar eşliğinde oryantalizmi şu şekilde tarif eder; Doğu'yu konu edinen kurumların tamamı, yapılan açıklamalar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğreti, yönetim biçimi veya hükümet şeklidir (Said, 1998, s.14).

Oryantalist teriminin kullanımının 1973 yazında Paris'te düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde yapılan oylamayla resmi olarak terk edilmesi kararlaştırılmıştır. Oryantalizm ve oryantalist kavramlarının tedavülden kalkmasına sebep olarak iki neden olduğundan bahsedilir. Bunların ilki olarak Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı'nın koşullarından kaynaklanan zorunlu değerimleri, doğulu araştırmacıların da işin içine girmelerini ve doğunun incelenmek üzere uzmanlık alanlarına ayrılmasını sayabiliriz. İkinci olarak da özellikle Edward Said'in oryantalizm üzerine yapılan olumsuz eleştirileri ve oryantalizme kazandırılan olumsuz muhteva ve tanım nedeniyle oryantalistlerin bu kavramları kullanmaktan kaçınmaları neden olarak gösterilebilir (Bulut, 2014, s.1-3).

A.2. Oryantalizmin Ortaya Çıkış Nedenleri

Oryantalizmin ortaya çıkış nedenleri arasında ilk olarak akademik ilgi yer alır. Daha sonra sırasıyla Kitâb-ı Mukaddes incelemeleri, Batılıların düşman olarak gördükleri Müslüman güçlerin kaynaklarını anlamak maksadıyla İslâm'ın ana kaynaklarını kendi dillerine çeviri faaliyetleri, ayrıca bunlara bağlı olarak filoloji çalışmaları, Batılıların kendilerine rakip olarak gördükleri Müslümanlara karşı kendi birliklerini korumak için karalama faaliyetleri, Hristiyanlığı yayma çalışmaları ve sömürgecilik faaliyetlerin yapılabilmesi için yapılan çalışmalar sayılabilir (Sarıçam, vd., 2001, s.1).

Oryantalizm ne her ne kadar Uzak Doğu, Orta Doğu, Yakın Doğu bilimi olarak adlandırılrsa da ana dalını İslâm araştırmalarının aldığı görülmektedir. Nitekim oryantalizm, oryantalistlerin mensup oldukları ülkelerin dilleri, kültürleri ve tabii oldukları devletlerin politikalarına göre farklılık göstermekle beraber birbirine yardım eden ve dayanışma içerisinde olan kişilerden oluşan bir kurumdur. Oryantalizmin asıl ilgi alanı ise belli karakteristik özelliklerinin dışında İslâm kültürüdür (Umeri, 2003, s.232).

A.3. Oryantalizmin Tarihi Seyri

Oryantalizmin tarihi ve ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili farklı yorumlar yapıldığı için net bir tarihten bahsetmek zordur. Nitekim oryantalizmin başlangıcını VIII. Yüzyıla, hatta antik çağa kadar bile götürenler vardır (Atçeken, 2007, s.20).

Doğal olarak oryantalizmin ortaya çıkışı ve tarihinin net olmamasının nedeni, yukarıda da değindiğimiz gibi, kavramın Doğu'nun genel olarak değerlendirilmesi de içermesinden kaynaklanmaktadır. Biz çalışmamızda oryantalizmin tarihi seyrini İslâm dünyası açısından değerlendirmeye çalıştık. Çünkü oryantalizmin sistematik hale gelmesi Hz. Peygamber ve İslâm sayesinde gerek Doğu'nun gerekse Batı'nın yaşam tarzında meydana gelen değişimler nedeniyledir.

Bu bağlamda oryantalizmin ilk örneği olarak Emevîler döneminde yaşayan Yuhanna ed-Dimeşkî'nin (M.676-749/H.56-131) (John of Damascus) ismi geçmektedir. Ancak bu kişinin doğulu bir Hristiyan olması nedeniyle bazı yazarların oryantalist olarak kabul etmediğini de belirtmek gerekmektedir.

İlk dönem oryantalistlere diğer örnek olarak da X. yüzyılda yaşamış olan Fransız rahip Jerbert de Oraliac (M.938-1003/H.326-393) peder Pierre le Aenere (M.1092-1156/H.484-550) ve Gerard de Gremore sayılabilir. Bu kişilerin Endülüs’de eğitim aldıktan sonra meşhur İslâm ve bazı Arap kültür eserlerini neşretmişlerdir. Daha sonra Arapça ile ilgili çalışmalar yapılmak üzere XI. yüzyılda Padua Medresesi kurulmuştur. İtalya’da kurulan bu enstitü M.1322/H.721-722 yılında üniversiteye dönüşmüştür (Atçeken, 2007, s.20-21).

Oryantalist çalışmalar XII. yüzyıldan itibaren İslâm’ı daha entelektüel olarak incelemeye başlamışlardır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm tercüme faaliyeti bu dönemde olmuştur. XIII ve XIV. yüzyıllarda üniversitelerde dil kürsüleri açılmıştır. Haçlı seferlerinden sonra Batılıların doğuya yönelmesine seyyahlar katkıda bulunmuştur. M.1539/H.945 yılında Paris’te, College de France’ta, Guillaume Postel adına ilk Arapça kürsüsü kurulmuştur. Postel İstanbul’a gelerek Türkçe, Arapça, Rumca, gibi dilleri öğrenerek Kitab-ı Mukaddesi Arapça ve Süryaniceye çevirerek Yakın Doğu’yu Hıristiyanlaştırmayı amaç edinmiştir. Arapça gramer hazırlamış ve birçok yazma eseri ülkesine götürmüştür. Ancak Kur’ân ve Hz. Peygamberi karalama anlayışından kurtulamamıştır.

Thomas Erpenus’da Hollanda’da M.1613/H.1021 yılında Leiden üniversitesinde bir Arapça kürsüsü kurmuş burada Arapça eserleri inceleyerek bir Arapça gramer hazırlamıştır. M.1653/H.1063 yılında ise Jakobus Golius Arapça-Latince bir sözlük hazırlamıştır (Sarıçam, vd., 2001, s.2).

Barthelemy de M. d’Herbelot’un Bibliothèque Orientale adlı eseri “*Encyclopaedia of Islam*” isimli eserin öncüsü olarak değerlendirilmektedir. Bu eserin ilk baskısı yazarının ölümünden sonra Paris’te M.1697/H.1108 yılında Antoine Galland tarafından yapılmıştır. Müslüman ülkelerin kültürü, tarihi, yazarları ve edebî eserleri konusundaki ilk ansiklopedi olan bu eser oryantalist araştırmalar tarihinde bir kilometre taşı olarak kabul edilir. Birkaç yıl sonra Galland tarafından 1001 Gece Masalları’nın Paris’te Fransızca tercümesi yayımlanmıştır

Sonuç olarak Aydınlanma Çağında Doğu’ya bakış Ortaçağ’daki kadar düşmanca olmasa da, dostane olduğu da söylenemez. Aydınlanma çağını diğer çağdan ayıran fark İslâm’ın artık peşinen yargılanmamasıdır. Bununla birlikte dinlerin tarihsel kökenlerini ve antropolojik temellerini sorgulayan eleştirel yaklaşımlarda devam etmektedir. Henri de Boulainvilliers ve Voltaire’de örneklerinde olduğu üzere Batılı entelektüeller Hıristiyanlığa

doğrudan yöneltilmedikleri eleştirileri İslâm dini üzerinden dile getirmeye çalışmışlardır (Bulut, 2007, s.430).

Hukukçu ve Arap dili uzmanı George Sale'in Peder Marracci'nin çevirisine bağlı kalarak yaptığı Kur'ân-ı Kerîm'in İngilizce tercümesi M.1734/H.1146 yılında yayınlanmıştır.

XVIII. yüzyılda ise "Doğu despotizmi" kavramı etrafında yapılan tartışmalar İslâm'a yönelik fanatizmi geride bıraktığından, İslâm'ın genel "Doğu" kavramının arkasında büyük ölçüde silikleşmesine neden oldu. İşte bu yüzden XVI. yüzyılda Machiavelli ve Jean Bodin ile başlayan dinî hoşgörüsüzlükten siyasî eleştiriye geçiş süreci de tamamlanmış oluyordu (Bulut, 2007, s.430).

Oryantalizm için asıl önemli olan XIX. yüzyıldır. Ayrıca bu dönemi sayısal olarak 1800-1899 yılları arası düşünmek yerine bu yüzyılı M.1789/H.1203 ile birinci dünya savaşının arası olarak görmek dönemin siyasal olaylarını bir bütünlük içinde değerlendirebilmek açısından yerinde olacaktır (Bulut, 2014, s.85). Bu dönemde oryantalist merkezler kurulmuş, oryantalizm ile ilgili kongreler yapılmıştır. Batılı gücün Doğuyu sömürgesi haline getirdiği bu dönem oryantalizmin kurumsallaşmaya başladığı dönemdir (Davutoğlu, 2002, s.197).

Bu dönemde birçok Oryantalist dernekler kurulmuş, bu dernek ve cemiyetler dergiler yayınlamıştır. Bunlara birkaç örnek olarak şunları verebiliriz;

Paris'te oluşturulan, ilk başkanlığını Sacy'nin yaptığı Société Asiatique derneği M.1822/H.1237 yılında "*Journal Asiatique*"i çıkardı. M.1823/H.1238 yılında Londra'da kurulan Royal Asiatic Society M.1834/H.1249 yılında "*Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*"ı yayımladı. M.1832/H.1247 yılında Hindistan'da William Jones ve arkadaşlarının Asiatic Researches'i, yerini belirli zamanlarda çıkmaya başlayan "*Journal of the Oriental Society*"e bıraktı. M.1842/H.1257 yılında oluşturulan American Oriental Society de bir dergi çıkardı. M.1845/H.1260-1261 yılında Morgenländischen Gesellschaft kuruldu ve "*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*"ı M.1847/H.1263 yılında yayınladı. M.1804/H.1218 yılından sonra Rusya'nın Harkov kentinde ve Kazan'ın Müslüman bölgelerinde doğu İslâm dilleri üniversite müfredatlarında yer aldı (Bulut,2014, s.105- 106).

Bu dönemde yapılmış birçok çalışma vardır. Ancak araştırmamız açısından tamamını ele almak yerine, ilgili olan bazıları örnek olarak zikretmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

Halifeler döneminden bahseden ilk genel çalışmalar Gustav Weil tarafından ortaya konulmuştur. Eserlerinin adı M.1850-1851/H.1266-1267 yıllarında yayımlanan “*Geschichte der Chalifen*” ve M.1860-1862/H.1276-1278 yıllarında yayımlanan “*Geschichte des Abbâsîden-chalifates in Agypten*”dir. Aynı yazara ait “*Mohammed der Prophet*” adlı çalışma, M.1843/H.1258 yılında, Avusturyalı Aloys Sprenger’in çalışmasının¹ (İngilizcesi M.1851/H.1267; Almancası M.1861-1865/H.1277-1281) yıllarında yayımlanması ile önemini yitirmiştir. Sprenger ilk defa İslâm geleneğine ait materyalleri kullanmıştır. Ancak çalışmasında yer alan dinî ve tarihî tespitlerinde zayıflıklar bulunur. Hz. Peygamber’i değerlendirirken histeri krizleri geçiren biri olarak yansıtmaya çalışmıştır.

Yine bu dönemde William Muir, “*The Life of Mahomet*” isimli eserini M.1858-1861/H.1274-1277 yıllarında dört cilt olarak yayımlamıştır. Ayrıca “*Annals of the Early Caliphate*” isimli kitabı ise M.1883/H.1300 yılında yayımlanmıştır. Ferdinand Wüstenfeld, İbn Hişâm’ın siyerini, Mekke hakkında Arapça kronikleri, tabakat kitaplarını ve coğrafya ansiklopedilerini yayımlamıştır. İsveçli Carl Johan Tornberg, İbnü’l-Esîr’in yazdığı “*el-Kâmil fi’t-Târîh*” isimli eseri, Michele Amari ise anavatanı Sicilya’daki Arapça tarih kaynaklarını yayımlamıştır. Paris’te ise Adrien Barbier de Meynard, Mes’ûdî’nin dört cilt halinde “*Mürûcû’z-zehab*”ini Fransızca çevirisiyle beraber M.1861-1877/H.1277-1293-1294 yıllarında yayımlamıştır (Bulut, 2007, s.432).

XX. yüzyıl 2. Dünya Savaşı’nın etkisiyle oryantalizmin seyrinin değiştiği bir dönemdir. Bu dönem anti sömürgecilik faaliyetlerinin başladığı, İslâm’ın siyasal, kültürel ve ekonomik açıdan yeniden yükseldiği bir devir olup bu durum oryantalizmin siyasallaşmasına neden olmuştur. Bundan dolayı 1980’li yıllardan sonra ortaya yeni bir oryantalist nesil çıkmıştır (Atçeken,2007, s.26).

Bu dönemde oryantalist çalışmalar bilim ve teknoloji sayesinde modern bilimden yararlanmaya başlamış ve oryantalistler Doğu’yu sosyal bilim açısından ele almaya başlamışlardır. Bu amaçla ilk Sosyolojik eğilimli İslâmoloji kongresi 11-14 Eylül 1961’de Brüksel’de toplanmıştır. İslâm dünyasının Ortaçağ ve çağdaş iktisat tarihine ayrılmış ilk toplantısı ise 1967’de Londra’da gerçekleştirilmiştir. Bu dönemin oryantalist çalışmalarındaki karşımıza çıkan diğer bir yenilik ise Müslüman uzmanlarla geniş iş birliği ağı kurulmuş olmasıdır.

---

¹ Eserin İngilizce ismi “*The Life of Mohammad from Original Sources* (Allahabad 1851/1267), Almancası ise “*Das Leben und die Lehre des Mohammad nach bisher grösstentheils unbenutzten Quellen*” (I-III, Berlin 1861-1865/1277-1281)’dir (Erdem,2009, s.421).

Ayrıca bu dönemde diyalog çalışmaları gündeme gelmiştir. Diyalogla ilgili söylemler daha önceden vardır ancak Louis Massignon'un ve Jacque Berque'in çalışmaları bu yaklaşımı gelişimine katkıda bulunmuştur.

Bu dönemde karşımıza çıkan bir oryantalist çalışma da 1947'de Arberry'nin tavsiyeleriyle Anglo-Sakson dünyasında gerçekleşen İngiliz oryantalizmindeki gelişmeleri ele alıp tartışmak üzere Scarborough Komisyonu'nun kurulmasıdır (Bulut, 2007, s.433-434).

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer unsur da İkinci Dünya Savaşı öncesinde dünyanın diğer bölgelerine ilgisiz kalan ABD'in savaştan sonra sahip olduğu yeni egemenlik alanlarının bilgisine sahip olmak için yeni araştırma merkezleri oluşturmasıdır. Bu merkezlere örnek olarak 1946 yılında Washington'da kurulan Orta Doğu Enstitüsü ve 1949 yılında New York'ta kurulan Orta Doğu sorunları için konseydir. Ayrıca üniversite ders programlarına da Orta Doğu ile ilgili dersler konulmuştur (Bulut, 2014, s.155).

Bu dönemle alakalı SSCB'de 1955 yılında Badung'da yapılan Afro-Asya halklarının dayanışma konferansları ve Sovyetler Birliği Komünist partisinin 20. Konferansı; Sovyet oryantalizmine yeni bir vasıf kazandırmıştır (Bulut, 2014, s. 159).

Günümüzde ise 11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen olaylar ile oryantalizmde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Oryantalizm ile ilgili konular daha önem taşıyan meseleler haline gelmiştir (Davutoğlu, 2002, s.196-197).

A.4. Oryantalizme Yapılan Eleştiriler

İngiliz oryantalist Sir William Muir 'in Hz. Ömer dönemini değerlendirirken İslâm, Hz. Muhammed ve Müslümanlar hakkındaki görüşlerinin daha iyi anlaşılması için önce oryantalizme yapılan genel eleştirilere değineceğiz.

Oryantalist çalışmalar İslâm ile ilgilenmeye başladığı andan itibaren İslâm dünyasından oryantalistlere karşı pek çok reddiye ve cevap yazılmıştır. Fakat bu eserler oryantalizmi bir bütün olarak değerlendirmemişlerdir. Ancak Edward Said'in, Foucault'un kavramlarının yardımı ile bilginin nesnel değil de siyasal özelliğini vurgulayarak Avrupa'yı daha çok iktidar ve egemenlik yapılarını harekete geçiren kültürel güç uygulaması olarak değerlendirmesinin etkisi daha güçlü ve yaygın olmuştur (Bulut, 2014, s.161-164).

Bu bağlamda günümüzde oryantalizmin olumsuz anlam kazanmasında en önemli katkıyı Edward Said ve onun paradigma-kurucu bir yapıt olarak değerlendirilen Oryantalizm isimli eseri sağlamıştır. Said bu eserinde doğu toplumları ve kültürlerine ilişkin oryantalist bilgi ile sömürgeci ekonomik ve politik güçler arasındaki köklü tarihsel ve kurumsal ilişkiyi ortaya koymakta ve oryantalist bilgi üretimini desteklemek için ekonomik, askeri ve siyasi güçlerin gerekli olduğunu savunmaktadır. (Bulut, 2014, s.7-8).

Edward Said'in oryantalizm ile ilgili tespitleri şunlardır;

- a- Batı'nın Doğu üzerinde üstünlük kurmasını amaçlamaktadır.
- b- Avrupa kültürünün Doğu'yu yönetmek ve yeniden canlandırmak için kurduğu ileri ölçüde bir disiplin alanıdır.
- c- Oryantalizm yüzünden Doğu serbest düşünce alanına sahip olamamıştır.
- d- Oryantalizm bir çıkarlar topluluğudur.
- e- Avrupa Doğu'yu şekil olarak ele almış, alçaltılmış ve saptırılmış bir Doğu kavramıyla kendi kültürünü güçlendirme yoluna gitmiştir.
- f- Oryantalizmin amacı Batı'nın üstünlük stratejisini, Doğu'ya hissettirmeden korumaktır.
- g- Oryantalizm özellikle İngiltere ve Fransa'nın Doğu'ya karşı ince bir duyarlılığıdır.

Said eserinde bu tespit ile ilgili şu açıklamada bulunur; *“Hind ve tüm Doğu ülkelerinin yaşadıkları çağlar, kutsal kitaplarda adı geçen ülkeler, baharat ticareti, sömürgelerde kullanılan silahlar ve uzun sömürgecilik yüzyılları, şaşırtıcı bir bilimsel araştırmalar kitaplığı, Oryantalizm konularında sayısız bilim adamı, profesyonel oryantalistler topluluğu, “Doğu” fikirlerinin bir araya gelişinden doğan karışık bir düzen, Doğu despotizmi, Doğu'nun göz alıcı güzelliğini, Doğu'nun acımasızlığı; Doğu'nun duyarlılığı gibi çelişkili kavramlar, sayısız tarikat ve yollar, felsefe akımları, Avrupa'nın günlük yaşamı içinde faydalanılmaya çalışılan Doğu hikmeti ve düşüncesi gibi konulardan söz açmak demektir.”*

- h- Doğu ve Batı birbirinden ayrılmaz bütünlerdir. Doğu sadece tabiatın bir parçası dünyası ve kelime hazinesine sahip olan ideal bütünlüğüdür.
- i- Doğu Batılıların bir meslek alanı olarak gördükleri bir yer değildir.
- j- Doğu ve Batı arasında olan ilişki güç ve üstünlük üzerinedir.
- k- Doğu, Avrupalı kafasıyla XIX. yüzyılda doğululaştırılmıştır.
- l- 1840'lı yıllardan sonra ABD'nin devreye girmesiyle günümüze kadar olan süreç içerisinde akademilerle, kitaplarla, kongrelerle, üniversitelerle, dışişleri bakanlıkları ile bir hikmet nazariyesi gibi aktarılmaya çalışılan bu fikir sistemi

gerçekte korkunç olduğu kadar basit ve anlamsızlaşması kolay bir seri yalan kumkumasıdır.

Sonuç olarak yukarıda sayılan bütün bu fikirler Doğu'nun dışında ona karşı ve ilgisiz varsayımlardır ve bunlar saf bir varoluştan değil önyargılardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Akademik Oryantalizm'in en büyük tehlikesini de karıştırma ve eksik anlatım olarak değerlendirmiştir (Said, 1998, s.14-21).

B. Sir William Muir, Hayatı ve Eserleri

B.1. Sir William Muir'in Hayatı (1819-1905/1234-1322)

Sömürgeciliğin güçlü olduğu XVIII. ve XIX. yüzyıl, oryantalist ve kilisenin bağlarını güçlendirdiği bir dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde yapılan oryantalist çalışmaların misyonerlik faaliyetleri ile güçlendirildiğini ve bu bağlamda birçok eser yazıldığını belirtelim. İşte Muir kolonyalist, oryantalist ve misyoner özellikleri kendinde toplayan kişilerden biri olarak karşımıza çıkar. Muir'in iki önemli özelliği vardır bunlardan ilki dindar olan Muir'in kişiliğinde entelektüelliğin yanında siyasi ve dini motivasyonların da etkili olmasıdır. Bu sebeple çalışmalarında akademik-ilmi, misyoner ve kolonyal hedefleri bir araya getirmiştir. İkinci olarak da kendisinden sonraki misyoner-elim adamı ve misyoner-oryantalist kişiler üzerinde özellikle İslâm'a eleştirel yaklaşımlarıyla etkili olmasıdır (Sarıçam, vd., 2001, s.490).

William Muir, Glasgow doğumludur ve İskoç asıllı İslâm tarihçisidir (Woodhead, 2006, s.94). İngiliz oryantalistler içinde XIX. yüzyılın en önemli oryantalist temsilcisidir. Muir'in eğitim gördüğü üniversiteler Kilmarnock Academy, Edinburg ve Glasgow'dur ([http://en.wikipedia.org/wiki/ William_Muir](http://en.wikipedia.org/wiki/William_Muir), 30 03 2016). Hükümette ve orduda görev alan Muir, asıl eğitimini Indian Civil Service (ICS-Hindistan Sivil Hizmetler) kademelerinde almıştır. Doğu dillerini ise ICS personelinin eğitim gördüğü Haileybury College'de öğrenmiştir.

Muir eğitime önem veren bir kişidir. Hindistan'ın kuzey bölgesi için M.1868-1874/H.1284-1290 yılları arasında vali yardımcılığı yapmıştır. İngiliz yönetimine karşı yapılan sipahi ayaklanmasında önemli roller üstlenmiştir. “*Agra Correspondence During the Mutiny*” adlı eserinde (M.1896/H.1313) bu ayaklanmayla ilgili anılarına yer vermiştir.

Allahabad'da kendi adına bir kolej ve üniversite kurmuştur. İngiliz kilisesinin bir üyesi olarak misyonerlik faaliyetleri yürütmüş ve misyonerlik literatürüne katkıda bulunmuştur.

Muir, Müslüman olan halkı Hıristiyanlaştırma çabası içine girmiştir. Bu amaçla Allahabad şehrine istinaden "Muir Abad" isimli bir yer kurmuştur. Burada da kolej ve üniversiteler açmıştır. Yine diğer bölgelerde de okullar açmıştır. M.1876/H.1292-1293 yılında emekli olmuş ve İngiliz hükümetinin davetiyle Londra'ya dönmüştür. Burada Hindistan konseyine dâhil olmuştur. Royal Asiatic Society başkanlığına M.1884-1886/H.1301-1303 yıllarında seçilmiştir. Ayrıca M.1885-1905/H.1302-1322 yılları arasında da Edinburg üniversitesi rektörlüğü yapmıştır (Sarıçam, vd., 2001, s.490-91).

M.1867/H.1283'de şövalyelik (sir) unvanına lâyık görülmüştür. Muir'in asıl uzmanlık alanı ağabeyi John Muir gibi Sanskrit dili ve edebiyatıdır. Muir M.1862/H.1278 yılında Edinburg üniversitesinde bu dalın kürsüsünü kurmuştur. Kraliçe Victoria'nın Hintçe öğrenmesine yardım etmiştir. William Muir kendini daha çok Arap ve İslâm araştırmalarına vermiş ve asıl ününü bu alanda kazanmıştır.

2 Temmuz 1905'te (28 Rebîul Âhir 1323) öldüğünde ilmî çalışmalarından dolayı biri altın madalya olmak üzere çeşitli ödüller almıştır. Kendisine birçok üniversite tarafından şeref doktoru payesi verilmiştir. Edinburg Üniversitesi'nde adına bir enstitü (Arap ve İslâm araştırmaları) açılmıştır (Woodhead, 2006, s.94).

Muir, Elizabeth Huntly Wemyss ile M.1840/H.1255 yılında evlenmiştir. Bu evlilikten 5 oğlu ve altı kızı olmuştur. Oğullarından dördü Hindistan'da, diğer oğlu Albay A. M. Muir (D. M.1899/H.1316) ise Güney Belucistan'da görev almıştır. Muir, Edinburg'da ölmüş ve Dean mezarlığına gömülmüştür. Muir'in eşi Elizabeth Huntly Wemyss (M.1822-1897/H.1237-1314) de onunla beraber aynı yere gömülmüştür (http://en.wikipedia.org/wiki/William_Muir, 30 03 2016).

Muir misyonerlik faaliyetlerine destek sağlamak için Kur'ân ve tefsir kaynaklarının Hıristiyan vahyini teyit için gönderildiğini kanıtlamaya yönelik çalışmalarda bulunmuş ve bu bağlamda Hz. Peygamber'i ve İslâm'ı bilimsellikten uzak bir şekilde karalayarak yıpratmaya çalışmıştır (Sarıçam, vd., 2001, s.491).

B.2.Sir William Muir'in Eserleri

“The Coran: its Composition and Teaching; and the Testimony it Bears to the Holy Scriptures” isimli eseri Agra'da M.1856/H.1272 yılında yayınlanmıştır. Eserin ilk kısmında Batılıları Kur'ân ile ilgili aydınlatma ve fikir sahibi etme maksadıyla kaleme alınmıştır. Kur'ân'da da yer alan bazı ayetlerin ve tefsirlerinin Hristiyan vahyini teyit etmeye yönelik ispata çalışmıştır. Kur'ân'dan ayetleri delil göstererek Kitab-ı Mukaddes'in Hz. Peygamber döneminde günümüzdeki Kitab-ı Mukaddes ile aynı olduğuna ve tahrif olmadığına Müslümanları inandırmaya çalışmıştır (Sarıçam, vd., 2001, s.491).

Urduca çevirisi Londra'da M.1878/H.1294-1295 yılında yapılan bu eserde ayrıca Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in kendi uydurması olduğuna yönelik iddiaları ve Kur'ân'ın kutsal kitaplar içerisinde anlaşılması en zor kutsal kitap olduğuna yönelik iddiaları vardır (Woodhead,2006, s.94).

“The Life of Mahomet” isimli eseri Londra'da M.1858-1861/H.1274-1277 yılında yayınlanmıştır. T. H. Weir tarafından M.1876/H.1292-1293 ve M.1894/H.1311 yılında kısaltılmış yeni baskıları yapılmıştır. Bu eser A. Sprenger'in *“Life of Muhammad”* isimli eserinin etkisinde kalarak yazılmıştır. Eser dört ciltten oluşmaktadır (Sarıçam, vd., 2001, s.19-20.). XIX. yüzyılda Batı'da Hz. Peygamber hakkında yapılan en kapsamlı eserdir. Eser, İngilizce kaynakların yanında Arapça kaynaklar kullanılarak yazılan ilk eser olma özelliğine sahiptir. Özellikle Taberî, İbn Hişam, Vâkidî gibi kaynaklara yer vermiştir. Eserin Ortaçağ döneminde yayınlanan farklı noktaları olsa da İslâm ve Hz. Peygamber hakkında saldırgan bir üslup kullanmaktan geri durmamıştır. Müellifin *“Sources for the Biography of Mahomet-the Coran and Tradition”* adlı çalışması da eserle birlikte yayımlanmıştır (Woodhead,2006, s.94).

“Annals of the Early Caliphate” isimli eser Londra'da M.1883/H.1300 yılında yayınlamıştır. Bu eser *“The Life of Muhammet”* isimli eserin devamı niteliğinde olup Hulefâ-i Râşidîn ve Kerbelâ Vak'ası'na (M.680/H.61) kadar Emevî dönemlerinden ve kısaca Abbâsîlerin doğuşundan bahseder (Muir, 1968, s.IV).

“The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall” isimli eser Londra'da M.1891/H.1308 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca eserin M.1924/H.1342 yılında T. H. Weir tarafından gözden geçirilen yeni bir baskısı yapılmıştır. Emevî ve Abbâsî halifelerinin hepsini içine alarak bir önceki eserin genişletilmiş baskısıdır. Muir'in bu eserlerinde İslâm'ın kapalı bir din olduğuna, Hristiyanlık gibi değişime açık olmadığına, toplumu yüceltecek ve

yönlendirecek bir yapıya sahip olmadığına ve İslâm dininin özgürlükçü olmadığına yönelik iddialar vardır (Woodhead, 2006, s.94).

Bu iki eser tezimize kaynaklık etmesi nedeniyle ayrıca içerikleri ve faydalandıkları kaynakları bakımından Muir'in yararlandığı kaynaklar bölümünde daha geniş biçimde değerlendirilecektir.

“The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt 1260-1517” isimli eseri Londra'da M.1896/H.1313 yılında yayınlanmıştır. İlk dönem Memlük idarecileri hakkında geniş bir şekilde giriş bölümünde bahseder. Bu girişten sonra Baybars dönemiyle başlar, haçlı ve Eyyübilerden bahseder. Ayrıca Makrîzî, Ebü'l-Mehâsin İbn Tağrîberdî ve İbn İyâs, Weil'in *“Geschichte”* si esere ana kaynak olma özelliği teşkil ederler (Woodhead, 2006, s.94).

“The Apology of al-Kindy” isimli eser Londra'da Muir tarafından İngilizceye tercüme edilerek yayımlanan bir eserdir. Eser M.1880/H.1297'de ilk defa yayımlanmış ve daha sonra değişik nüshaları yayımlanmıştır. Eserin Kindî'ye ait olup olmadığı ve yazıldığı dönem hakkına tartışmalar mevcuttur (Yavuz, 2002, s.38-39).

Muir'in diğer eserleri ise şunlardır; Londra M.1897/H.1314'de yayınlanan *“The Mohammedan Controversy”* ve Londra'da M.1880/H.1297 yılında yayınlanan *“Extracts from the Coran, in the Original, with English Rendering”* adlı eserleridir (Woodhead, 2006, s.94).

B.3. Muir'in Kaynakları

Muir, Hz. Ömer dönemini değerlendirme bakımından tezimize kaynak eser olan *“Annals of the Early Caliphate”* ve *“The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall”* isimli eserlerinin önsözünde bu eserleri yazarken yararlandığı yazarların isimlerini vermiştir.

Muir, *“Annals of the Early Caliphate”* eserinin ön sözünde faydalandığı materyallerin sırf Araplarla ilgili olduğunu, bu yüzden Hıristiyan yazarların bunlardan hiç bahsetmediklerini belirtir. Bu yüzden *“The life Mahomet”* isimli eserdekinin alışılmışın dışında tamamı ile Müslüman tarihçilerin verdikleri bilgilere bağlı olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.V).

Muir, faydalandığı ilk eser olarak Taberî Tarihi'ni zikretmiştir. Fakat eserini yazdığı dönemde elinde bulunan orijinal nüshanın sadece M.635/H.14 Kadisiyye Savaşı'na kadar

yani Hz. Peygamber'in vefatının 3 yıl sonrasına kadar olduğunu eseri yazdıktan sonra tamamının eline geçtiğini ifade etmiştir. Bu yüzden materyal eksikliği yüzünden yanlış yorumlamasına neden olan bazı şüpheli tarihi noktaların eserin yazımından sonra ele geçen nüshalar sayesinde düzeltilebileceğini ifade etmiştir.

Muir, faydalandığı ikinci müellif olarak İbnü'l-Esîr'in adını zikretmiştir. İbnü'l-Esîr'in de Taberî'nin bir araya getirdiği rivayetleri kullandığını ve Taberî'nin Tarihi'nin izlendiğini ifade etmiştir. Faydalandığı diğer tarihçiler arasında Belazürî ve İbn Haldûn isimlerini de vermiştir (Muir, 1968, s.VI). Bu arada Muir, eserlerinde en çok İbnü'l-Esîr'in "*el Kamil Fi't-Tarih*" isimli eserinden yararlanmıştır.

Yazar eserini yazarken faydalandığı müsteşrikler ve eserlerinin isimlerini de vermiştir. Bunlar arasında ilk olarak Weil ve eseri "*Geschichte der Chalifen*", ikinci olarak M. Caussin De Perceval ve eseri "*Essai sur l'Histoire des Arapes*", üçüncü olarak da H.Von Kremer ve eseri "*Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*" yer almaktadır. Son olarak şehirlerin isimlerini ve savaşların yerlerini göstermesini sağlayan harita içinde Trelawney Saunders'in ismini vermiştir. Ayrıca bazı yerlerde "*Life of Mahomet*" eserinin birinci ve ikinci baskılarından alıntılar yaptığını ifade etmiştir (Muir, 1968, s.VI-VII).

"*The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall*" isimli eserinin ön sözünde ise bu eseri yukarıda bahsettiğimiz eserin kısaltması olarak yazdığını ve Abbâsîlerin çöküşünü de içine alacak şekilde devam ettirdiğini belirtir. Bu kısaltmaları yaparken konu bütünlüğünü bozmayacağını düşündüğü ilgi çekmeyen hikayeleri çıkardığını belirtir. Son bölümler hariç yine sadece Arap kaynaklarından yararlandığını çünkü yararlanacak başka yazarların olmadığını söyler.

Muir, yine bu eserinde de Taberî'nin eserinden sonra tarafsız olduğunu söylediği İbnü'l-Esîr'in eserinin baş kaynak olduğunu ifade eder. Memlûklularla alakalı kısa bölümde ise Weil'in "*Geschichte der Chalifen*" eserinden çok fazla yararlandığını belirtir (Muir, 1891, s.V).

Eserlerde yer alan dipnotlarda Müslüman yazarların eserlerine atıfta bulunurken Taberî'den aldığı bazı rivayetleri hariç, diğer eserlerdeki bilgilerin nereden alındığına ve sayfa numarasına yer verilmediğini belirtmek gerekir. Sadece eserinden yararlandığı yazarın ismini vermekle yetinmiştir. Bu yüzden rivayetlerin doğruluğunu teyit etmek için bahsi geçen konuların bölüm başlıkları altında aramak zorunda kalmak tez çalışmamızı bir hayli zorlaştırmıştır.

I.BÖLÜM

SIR WILLIAM MUIR'İN HZ. ÖMER'İN HALİFE OLMASI ile DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN FETİHLER ve BAZI SİYASİ GELİŞMELER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde Muir'in Hz. Ömer'in halife olma süreciyle başlayan ve daha sonra Hz. Ömer döneminde meydana gelen fetihler ve siyasi olaylar hakkındaki görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Bölümün sonunda ise Muir'in Hz. Ömer'in kişiliği ve vefatı hakkındaki görüşlerine yer verdik.

1.1. Hz. Ömer'in Halife Olma Süreci

1.1.1. Hz. Ömer'in Halife Olarak Aday Gösterilmesi

Hız. Ömer'in halife oluş sürecine ilk önce Hız. Ebû Bekir'in hastalığını ele alarak başlayan Muir, Hız. Ebû Bekir'in hastalığıyla ilgili olarak Cemaziyel Ahir 13/Ağustos 634 tarihlerini verir.

Muir, Ebû Bekir'in soğuk bir sonbahar günü tedbirsizce banyo yapması sonucunda ateşli bir hastalığa yakalandığını ve hastalığının iyice kötüleşmesinden dolayı da mecburen Ömer'i kendi yerine namazları kıldırması için görevlendirdiğini belirtir. Ebû Bekir'in hastalığı iki hafta boyunca sürünce kendisini ziyarete gelen arkadaşlarının bu durumdan endişelendiklerini ifade eder. Kendisine bir doktor göndermeyi istemişler fakat Ebû Bekir kendisine ilahi bir doktorun baktığını söylemiş ve bu durumu kabul etmediğini belirtmiştir (Muir, 1968, s.116). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.384).

Muir, Ebû Bekir'in ölüm vaktinin uzak olmadığını fark ettiğini bu yüzden kendisinden sonra bir halife tayin etme hazırlıklarına başladığını belirtir. Ebû Bekir'in Ömer'in halife olmasını kararlaştırdığını ancak bu kararını diğerlerinin kanaatleriyle pekiştirmeyi

istediğinden dolayı Hz. Peygamber'in önde gelen danışmanlarından biri olan Abdurrahman b. Avf'a danıştığını ifade eder. Abdurrahman'ın da Ömer'in en uygun kişi dediğini belirtmiştir. Ömer'in biraz sert eğilimli birisi olduğu ifade edilince Ebû Bekir bu durumun sebebi olarak kendisinin yumuşak ve hassas kalpli birisi olduğundan, Ömer'in bu şekilde davrandığını dile getirdiğini ve Ömer'in halife olunca söylenen şeyi bırakacağını söylediğini belirtir.

Ebû Bekir'in şahit olduğu bazı olaylarda kendisinin öfkelenmesi durumlarında Ömer'in aracı olduğunu ve yatıştırdığını söylediğini ifade eder. Aynı şekilde Osman da Ebû Bekir'in seçimini onaylamış ve “*Ömer'in bilinmeyen tarafı bilinen tarafından daha iyidir*” dediğini ve onun aralarında dengi olmadığını söylediğini belirtir (Muir, 1891, s.81).

Ebû Bekir ve Osman arasında bir konuşmanın devam ettiğinden bahsederek Ebû Bekir ve Osman arasındaki konuşmanın devamında eğer Ebû Bekir'in; “*Allah seni korusun ey Osman! Ömer'i halife seçmeseydim o zaman seni aşmazdım (seni seçerdim) ve Ömer'in görevi kabul edip etmeyeceğini de bilmiyorum. Keşke halifeliğin bu ağır yükünü hiç taşımasaydım da daha önceki zamanlarda bu dünyadan göçüp gidenlerden biri olsaydım*” dediğini aktarır. Ayrıca Muir, şu şekilde bir yorumda bulunur; Ebû Bekir'in Osman'ı Ömer'in yerine halife seçeceğini düşünmüş olduğu varsayımının, sözde gizli olduğu ve sadece Osman'ın itibarı (*authority*) üzerine dayandığından biz bu konuya fazla önem vermeye ihtiyaç duymuyoruz demiştir (Muir, 1968, s.117).

Bize göre Hz. Ebû Bekir'in Hz. Osman'ı, Hz. Ömer'den sonra halife adayı olarak görmesi gayet doğaldır. Nitekim Hz. Ömer de yaralandığı esnada halife adayları arasında Hz. Osman'ı göstermiştir. Ayrıca bu dönemde Hz. Osman'ın adının geçmesi ve neticede üçüncü halife olarak seçilmesi Hz. Osman'ın önemini ortaya koyan hususlardan bir tanesidir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir burada Hz. Osman'ı alternatif aday olarak görmesi Hz. Osman'a güvenini göstermesi açısından önemlidir. Muir'in İbnü'l-Esîr'den aldığı bu rivayette Hz. Ebû Bekir görevin zorluğundan dolayı Hz. Osman'a bir temennide bulunmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Esîr, rivayette şu ibareye de yer verir; “*bununla beraber onun için hayırlı olan sizin görevlerinizden herhangi birini üstlenmemesidir*” (İbnü'l-Esîr,1985, s.389).

Muir, Talha b. Ubeydullah'ın da Ebû Bekir'in Ömer'i kendisinden sonra halife olarak göstermesini kabul ettiğini belirtir. Öte yandan Talha'nın Ebû Bekir'e “*Ömer sert bir yapıya sahip olduğu halde seçimini onaylarsak sen Allah'ın huzuruna gittiğinde böyle sert bir kişiyi mi*

halkın başına idareci olarak bıraktın? sorusuna ne cevap verirsin” deyince Ebû Bekir’in çok heyecanlandığını belirtir. Ebû Bekir’in; “sen beni Allah ile mi korkutuyorsun? Allaha yemin ederim ki ben Allah ile karşılaştığım zaman ona aramızdaki en iyi olanımızı idareci olarak bıraktığımı diyeceğim” dediğini ifade eder (Muir, 1968, s.117).

Ebû Bekir’in bu konuşmalardan sonra Osman’ı yanına çağırdığını aktaran Muir, Ömer’i kendisinden sonra halife olarak atadığını ve yazdırma esnasında bayıldığını belirtir. Ebû Bekir tekrar kendine gelince Osman’a ne yazdığını okumasını emrettiğini, kalbinin mutmain olduğunu ve Allah’a şükrettiğini ifade eder. Ebû Bekir Osman’ın endişeli görüldüğünü söylediğini ve “eğer baygınken vefat etseydim halk şüphe içinde kalacaktı” dediğini söyler.

Muir, bundan dolayı yazdırdığı emrini Mescid-i Nebevî’nin avlusunda yüksek sesle okumak üzere halkı topladığını ve eşi Esmâ’nın yardımıyla evinin penceresine çıktığını ve halka Hattab oğlu Ömer’i halife olarak atadığını ilan ettiğini söylediğini belirtir. Ebû Bekir’in en iyi seçimi olduğunu belirttiğini ve Ömer’e itaat edip etmeyeceklerini sorduğunu halkın da itaat ettik cevabını verdiklerini ifade eder.

Muir, bu olaylar esnasında Ebû Bekir’in şuurunun son nefesine kadar dinç ve açık olduğunu vurgulamıştır. Ebû Bekir’in Besmele ile başlayan fermanında “*bu Müslümanlar ile Ebû Kuhâfe’nin oğlu Ebû Bekir arasında bir antlaşmadır ve sizin için en iyi olanı Hattab oğlu Ömer’i sizin için halefîm olarak atadım*” dediğini belirtir. Ebû Bekir’in emeğini hiç esirgemediğini ve elinden geleni yapmaya çalıştığını söyledikten sonra İbn Haldûn’un rivayete ilave olarak Ebû Bekir’in Ömer hakkında şöyle dediğini belirtir; “*adil ve adaletle hükmedeceğini biliyorum ancak zorba veya adaletsiz olursa da gerçekten gelecek benim gözlerimden gizlenmiştir*” dediğini aktarır (Muir, 1968, s.117-118). (Ayrıca Muir tarafından İbn Haldûn da geçtiği söylenen söz Taberî’de de geçmektedir (Taberî, Thz., s.408).

Muir, Ebû Bekir’in Ömer’i yanına çağırdığını ve ona uzun süre sert ve katı olmaması, yumuşak ve ılımlı olması gerektiği hakkında öğütler verdiğini ve bunun son hareketi olduğunu kısa zaman sonra da fenalaşarak son nefesini verdiğini belirtmiştir. Ebû Bekir’in vefat yılı olarak 21 Cemâziye’l- Âhir 13/22 Ağustos 634 yılını verir (Muir, 1968, s.119). Ayrıca İbnü’l-Esîr, Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’e Allah’ın takvasının dışına çıkmaması ile ilgili birçok nasihatini zikretmiştir (İbnü’l-Esîr, 1985, s.390- 391).

Muir, Hz. Ömer’in halife seçilmesini İslâm Tarihi kaynaklarımıza uygun anlatmıştır. Hz. Ömer’in seçimi esnasında yer alan sahabenin çekincelerine yer vermiştir. Hz. Ebû Bekir ile

aralarında geçen diyaloga sadece atıfta bulunması ise dikkat çekicidir. Muir, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'in halife olunca yumuşayacağını ümit ediyorum ifadelerine yer vermiş ve tarafsız olarak İslam Tarihi kaynaklarından bilgi aktardığını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca bu başlık altında Hz. Ömer'in diğer özelliklerine ise atıfta bulunmamıştır.

Hz. Ömer'in İbn Sâ'd'da geçen özelliklerinden bazıları şöyledir; Hz. Ömer “*ey Allah'ım ben sertim beni yumuşak huylu eyle*” diye dua ederek insanlara karşı nasıl davranacağını ortaya koymuştur. Yine Hz. Ömer “*kim bize iyi davranırsa biz de ona iyi davranırız, kimde kötülük yaparsa onu cezalandırırız*” diyerek insanlara karşı nasıl bir tutum sergilediğini ortaya koymuştur. Hz. Ömer kötülere karşı sert iyilere karşı ise iyi muamelede bulunacağını belirterek insanlara karşı tutumunun aynı olmadığını göstermektedir. Ayrıca Hz. Ömer hilafet makamına kendisinden daha layık birisi olduğunu bilsem bu işi yapmam diyerek güç ve makam peşinde olmadığını da belirtmiştir (İbn Sa'd, 2015C, s.315-316).

Hz. Ömer kendi şahsi yaşantısını refah içinde olmasını değil halkın dertleriyle dertlenmeyi tercih etmiştir. İnsanların sıkıntısı varken kendisinin rahat bir yaşam sürmeyeceğini birçok defa dile getirmiştir (İbn Sa'd, 2015C, s.319).

1.1.2. Hz. Ömer'in Göreve Gelmesi

Muir, Ebû Bekir'in vefatının ertesi günü hilafet görevini devralan Ömer'in halkı Mescid-i Nebevî'de² topladığını ve onlara minberden şöyle hitap ettiğini belirtir; “*Araplar sürücüsünü takip etmesi gereken başıboş develer gibidir ki o develer sürücüsü hangi yoldan giderse onlarda o yolu takip eder. Kâbe'nin Rabbi'nin izniyle bende bu şekilde size kılavuzluk edeceğim.*”

Muir, Ömer'in bu sözüne yer verdikten sonra Ömer'in ilk iş olarak Hâlid b. Velîd'i görevden aldığını, ikinci olarak da Ebû Bekir'in ölürken verdiği emri yerine getirerek Müsennâ'ya destek kuvvetleri topladığını belirtir (Muir, 1968, s.125).

1.2. Hz. Ömer Döneminde Gerçekleştirilen Fetih Hareketleri ve Savaşlar

1.2.1. Irak İçin Destek Güçlerinin Toplanması ve Yapılan Savaşlar

Muir, Ömer'in Mescid-i Nebevî'de yeni bir düzen ortaya koyduğunu ve Irak'taki savaşta zor durumda olan askerlere destek vermek için acil bir çağrı yaptığını, bunu takiben de

---

² Muir'in eserinde Mescid-i Nebevî'nin ismi “the Great Mosque” şeklinde geçmektedir.

Ömer'e biat edildiğini, bunun şehirde ve şehir civarındakilerle beraber üç gün içinde tamamlanmadığını belirtmiştir (Muir, 1968, s.125).

Farslıların gösterişleri ve kahramanlıklarının insanların kalbine korku düşürdüğünü söyleyen Muir, bu yüzden Irak'taki askerlere destek çağrısına cevap alınmadığını ifade etmiştir. Bu durumu gören Müsennâ'nın devreye girerek insanları heyecanlandıran bir konuşma yaptığını söyler. Müsennâ'nın konuşmasında ise insanlara kazandıkları zaferlerden, sayısız ganimetlerin olduğundan ve zaten düşmanın yenilmek üzere olduğunu söylediğini aktarır. Bu coşkulu nutuk ve Ömer'in sitemleriyle acı duyan insanların sonunda çağrıya uyduklarını dile getirmiştir (Muir, 1891, s.87).

Taberî ise insanların Hz. Ömer'in çağrısına uymamaların nedenini Hâlid'in görevden azl edilmesine bağlamıştır (Taberî, thz., s.412).

Muir, ilk olarak çağrıya cevap verenin Taif halkından Ebû Ubeyd olduğunu ve gelenlerin sayısının bini bulduğunu belirtir. Ayrıca Ömer'in etrafında toplananların Ömer'e aralarından tecrübeli bir ensar veya muhacir olan sahabiye emir olarak seçmesini söylediklerini ifade eder. Ömer'in ise durumun öyle olmadığını belirterek onlara;” *başta Hz. Peygamber'in zor durumlarında yardım eden şanlı sahabiler nerede?*” sorusunu sormuş ve şöyle devam etmiştir; “*fakat burada siz geri tarafta duruyor ve Allah'ın yardımına gelmiyorsunuz. Ancak bu görev hafif veya ağır sorumluluk için hazır olanın hakkıdır ve ben bu işe ilk talip olana komutanlığı vereceğim*” dediğini belirtmiştir.

Böylece Irak için kuvvetin yola çıktığını aktaran Muir, aynı zamanda da Ömer'in önceden irtidat etmiş kabilelerin görevlendirmelerine karşı konulan yasakları kaldırdığını, Ebû Ubeyd'in de kimseyi ayırmaksızın hepsini kendi ölçüsüne göre topladığını ifade eder. Müsennâ'nın da bir aylık yokluğundan sonra acele olarak Hîre'ye Ebû Ubeyd'den önce döndüğünü belirtir.

Müsennâ'nın yokluğunda Fars sarayının karışık olduğunu prens ve prenseslerin katliamlarla ve isyanların ortasında birbirlerinin yerine geçtiklerini aktaran Muir, sonunda Bûrân isimli kraliyet leydisinin Horasan'dan üne kavuşmuş Rüstem isimli bir generali tahtına naip yapmak üzere çağırdığını belirtir.

Rüstem hakkında bilgi veren Muir, Rüstem'in bir münecim olduğunu, Fars'ın kaderini gezegenlerin durumundan bildiğini söyler. İnsanların Rüstem'e böyle kötü kaderi olan bir işe neden karıştığını sorduğunu, Rüstem'in ise bu durumun sebebinin ihtişam ve gösteriş

hırsından kaynaklandığını söylediğini aktarır. Ayrıca Muir, böyle saçma masallardan yola çıkarak yiğit bir prensin savaş alanında kibirli mi yoksa gururlu mu olduğunu ayırt edebilme şansımız yoktur diye ifade eder. Ayrıca Bûrân'ın Rüstem'i üstün güçlerle donattığını, Rüstem'in enerjisinin ise erkenden azaldığını ama soyluların ona yardım ettiğini belirtir (Muir, 1968, s.126-127).

Rüstem'in kişiliğini ön plana çıkararak onun yiğit bir prens olduğunu vurgulayan Muir 'in Rüstem hakkındaki diğer rivayetleri "saçma masallar" olarak değerlendirmesi oldukça dikkat çekicidir.

Muir, Rüstem'in durumu hakkında yukarıdaki bilgileri verdikten sonra Taberî³'de geçen farklı bir rivayetin olduğundan bahsederek bunu dipnotunda dile getirmiştir. Rüstem'in babasının intikamını almak için Medain'e geldiğini orada babasını öldüren Bûrân'ın kız kardeşi Âzermi Duht'tan intikamını aldığını ve tahtı Bûrân'a verdiğini Bûrân'ın da kendisine asker verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Bûrân'ın Rüstem ile hanedanlığın yönetimiyle ilgili on yıllığına anlaştığını kraliyet kanından bir prensin olmadığı zamanlarda yönetimi kraliyet kanına mensup bir kadının idare edeceğini ifade eder. Bu olayların Ebû Ubeyd'in henüz sahneye çıkmadan hemen önce olduğunu söyler. Bununla beraber Bûrân'ın adil bir yönetici olduğunu ve onun Hz. Muhammed'e hediyeler gönderdiğinin söylenildiğini ilave eder (Muir, 1968, s.127).

1.2.1.1. Kesker ve Nemârik Olayları

Muir, bu olayların H. 13/M. Ekim 634 yılında gerçekleştiğini belirtir.

Muir, Rüstem'in Mezopotamya ve Sevâd ile birlikte deltayı Müslüman boyunduruğundan kurtarmak için büyük toprak sahiplerini istilacılara karşı kışkırttığını aktarır. İki askeri kolun Câbân komutası altında Fırat nehrini geçerek Medain'den Hîre'ye gönderildiğini, bir diğer komutan Nirsî'nin de Fırat ve Dicle arasındaki Kesker'i işgal ettiğini, insanların da onların safına katıldığını söyler. Böylece Müslümanların durumunun tekrar belirsiz hale geldiğini ifade eder. Müsennâ'nın ise tehdit altında kalması nedeniyle düşmana karşı koymak için birliklerinin azlığı sebebiyle Hîre'yi terk ettiğini ve Medine kıyısında bir çöl olan Haffan'a çekilerek orada Ebû Ubeyd 'i beklediğini belirtir (Muir, 1968, s.127-128).

³ Konuyla ilgili ayrıca bkz. (Taberî, thz., s.413).

Muir, Müsennâ'nın bir ay öncesinden orada olduğunu ve geldiği yollarda bedevi kabilelerin ve ailelerinin yüküyle katılması sonucu sayısını çoğalttığını aktarır. Birkaç günlük dinlenmeden sonra Ebû Ubeyd'in komutasını aldığı kombine birliklerle Câbân'ı geri püskürttüğünü ifade eder. Fırat'ı geçince Nirsî'yi şaşkırttığını, ordusunu Kesker yanındaki Kraliyet Hurma Koruluğu'ndan geçirerek Nirsî'nin kampını ele geçirdiğini ve birçok ganimet elde ettiğini söyler. Ebû Ubeyd'in ordusu arasında ganimeti paylaştırdıktan sonra beşte birlik bölümünü de Ömer'e gönderdiğini ve yazdığı mektupta;” *sadece Fars krallarının yediği yiyeceklerle Allah'ın bizi beslediğin aynısını sizin de kendi gözlerinizle görmenizi ve dudaklarınızla tatmanızı ve Allah'ın lütfuyla yemek için bize verdiği kraliyet yiyeceğine şükretmenizi istedik*” ifadelerine yer vermiştir (Muir, 1891, s.89).

Muir, Câlînûs'un Nirsî'nin yardımına çok geç geldiğini ve onunda yenildiğini aktarır. Ayrıca delmayı talihsiz diye nitelendirir ve birbirini izleyen fetih ve yenilgilerle tekrar Müslümanların egemenliğine geçtiğini söyler. Etraftaki komşu reislerinin cizyelerini getirdiğini ve bağlılıklarını bildirdiklerini ayrıca Ebû Ubeyd için bir ziyafet düzenlediklerini ifade eder. Ancak Ebû Ubeyd askerlerine de paylaştırılmadığı sürece bunu kabul etmeyeceğini beyanı üzerine askerleri de ziyafete kattıklarını belirtir. Yine yemek ikramı teklifinde bulunduğu ve Ebû Ubeyd'in bütün orduyla beraber yemeğe oturduğunu söyler.

İbnü'l-Esîr'de geçen bu rivayette Ebû Ubeyd'e yapılan bu ikramın sebebi olarak Câlînûs'un gelmesini beklediklerini ancak Ebû Ubeyd'in kendisini askerlerinden üstün tutmayacağı için yemek teklifini ret ettiği bilgisi vardır. Ayrıca ikinci yemek ikramı Câlînûs yenilince olmuştur (İbnü'l- Esîr,1985, s.399-400).

Muir, eserinin dipnot kısmında Fars savaşının şimdiki başlangıcını daha tutarlı ve detaylı olması varsayımında bulunmak için nehir yataklarının ve şehir vesaire yerlerinin kısmen değiştiğini söyler. Ayrıca bu yerlerin bilemeyeceğini bu yüzden savaşın rotasının takip edilmesinin oldukça güç bir durum haline geldiğini vurgulamıştır. Ebû Ubeyd'in ilk zaferi olan Nemârik'in Bâdeklî veya Fırat'ın Batı Kolu üzerinde olduğunu söyler. Câban'ın da orada esir alındığını ve esir alanların onun kim olduğunu bilmediği için onu deneyimli iki sanatkâr kişi karşılığı fidye olarak takas ettiğini ifade eder. Ancak Müsennâ'nın Câban'ın hilesini anlayınca onu öldürmek istediğini aktarır. Ebû Ubeyd'in ise Câban'ın bir defa fidye karşılığı bir Müslüman tarafından aman verildiğini söylediğini ifade eder. Ebû Ubeyd'in bir Müslümanın aman verdiği başka bir Müslümanın uymamasının vefasızlık

olacağını söylediğini bu yüzden de Câban'ın öldürülmesine Ebû Ubeyd'in müsaade etmediğini ve onun serbest bırakıldığını belirtir (Muir, 1968, s.128-129).

Câban'ın öldürülmesinin Köprü savaşından sonra olduğundan bahsettikten sonra Muir, ikinci bir mücadelenin de es-Sakâtiye Kraliyet Hurmalığı korusunda yaşandığını belirtir. Burasının sonradan Vâsıt isimli yer olan Kesker yakınında bir yer olduğunu, Ebû Ubeyd'in Câlînûs'un destek birlikleriyle beraber yolu üstünde olduğunu işitmesinin ardından o gelmeden önce Nirsî'ye gidip savaştığını ve ülkenin çeşitli yerlerine ve Bârûsmâ'ya seferler gönderildiğini bilgisini verir (Muir, 1968, s.129).

İbnü'l-Esîr, Bârûsmâ ve Bâkusyâsâ'da iki ordunun çarpıştığını ve Farşlıların hezimete uğratıldıklarını ayrıca Câlînûs'un kaçtığını belirtir. Ebû Ubeyd'in buradan ayrılıp Hîre'ye gittiğini ve Hz. Ömer'in Ebû Ubeyd'e bu bölgede dikkatli olmasını tavsiye ettiği bilgisi vardır (İbnü'l- Esîr,1985, s.400).

1.2.1.2. Köprü Savaşı

Muir, Köprü savaşının Şaban 13/Ekim 634 yılında gerçekleştiğini belirtir. Ancak verilen kronolojinin çok şüpheli olduğunu söyler. Muir, bunun sebebinin de bir yazarın (isim belirtilmemiştir) Yermük'deki el-Yâkûsa savaşından 40 gün sonrasına yer verdiğinden bahsederek bunun da Ebû Bekir'in vefatından yedi veya sekiz hafta sonrasına denk geldiğine dikkat çeker. Hâlbuki aradaki olaylar, yapılan savaşlar ve Ebû Ubeyd'in uzun süren ilerleyişi, Nemârik savaşı ve ardından takibat, Câban'ın ordusunun toplaması, onun ilerleyişi en az iki ay alır diye eleştiride bulunur (Muir, 1968, s.130).

İbnü'l-Esîr, Yermük savaşının tarihini 23 Temmuz-20 Ağustos olarak vermiştir (İbnü'l-Esîr,1985, s.376). Bize göre ise Köprü savaşıyla aralarında Ekim ayını hesaplamazsak kırk gün vardır bununla beraber Köprü savaşının tam günü de belirtilmemiştir. Buna göre; Muir, Ekim ayının başını temel almış ise de Ekim ayının sonlarına doğru olması da ihtimal dahilindedir. Bu hesaba göre de Muir'in dediği gibi zaten iki ay geçmiş olmaktadır.

Belazürî'ye göre de Köprü savaşı Ramazan ayı sonunda olmuştur (Belazürî, 2013, s.288). Ayrıca İbnü'l-Esîr, Yermük savaşının H.15/M.636 yılında olduğuna dair bir rivayetten de bahseder ve bu konulardaki ihtilafın savaşların ve gazvelerin birbirlerine yakın olmasından kaynaklandığını ileri sürer (İbnü'l-Esîr,1985, s.396).

Muir, Rüstem'in Kesker ve Nemârik'deki yenilgiye öfkelenildiğini bunun için Behmen komutası altında daha büyük bir ordu topladığını ve imparatorluğun panter derisinden yapılmış sancağıyla birlikte, fillerden oluşan orduyu Müslümanlar üzerine gönderdiğini belirtir. Bu heybetli ordunun önünde Müslümanların Fırat'ı tekrar geçerek batı kıyısına doğru geri çekildiğini, Behmen'inde karşı kıyıda kamp kurduğunu savaş alanının da Babil'den uzak olmadığını ve nehre gemilerden bir köprü kurulduğunu aktarır (Muir, 1891, s. 89).

Muir, yorumsuz olarak naklettiğini belirterek genel kanaate göre köprünün Hîre'nin Emir'i İbn Salûba tarafından yaptırıldığını, Belazürî'den aldığı bir rivayette göre ise köprünün daha önceden var olduğunu ve Hîre halkının burayı ihtiyaçları için kullandığını belirtir. Bu yüzden de savaşın batı kanalı değil ana nehir kıyılarında yapıldığına dikkat çeker (Muir, 1968, s.129). Belazürî'de ayrıca Ebû Ubeyd'in emriyle Bânıkya halkının yardımıyla köprünün yapıldığı rivayeti geçer (Belazürî, 2013, s.287).

Muir, Behmen'in gurur içinde Ebû Ubeyd'in nehri geçemeyeceğini düşünerek, hareket için nehrin kıyılarına yakın yerde olmayı seçtiğini belirtir. Ebû Ubeyd'in danışmanları onun avantajlı yerlerini bırakarak hareket etmesine karşı çıkmalarına rağmen onun onlardan fazla ölümden biz mi korkacağız diyerek karşı kıyıya geçme emri verdiğini söyler. Ancak Müslümanların on bin kişinin altında olmalarına rağmen karşı tarafta hareket imkânı sağlamaya yetersiz ve çok dar bir alan bulduklarını, köprüye geri çekilmekten başka yolun da olmadığını aktarır. Arap atlılarının ise hantal fillerin çıkardığı şingirtti sesleri ve süslü koşumları görünce dağıldıklarını ifade eder (Muir, 1891, s.89-90).

Atlıların yere inerek cesurca yürüyerek fillerin üstüne gittiğini birkaç başarılı girişimde bulduklarını ve fillerin sırtlarındaki sepetlerin şeritlerini keserek onları alandan çıkardıklarını belirtir. Ebû Ubeyd'in en azılı beyaz dişli fili seçerek onun üzerine kılıcıyla atıldığını ve birkaç nafile saldırıda bulunduğunu ancak dev filin onu gövdesiyle çiğneyerek öldürdüğünü bu korkunç manzara karşısında da askerlerin afalladıklarını söyler. Ebû Ubeyd ölüce yerine bir başka kişinin komutan olduğunu ve birliklerin bocalamaya başladığını ifade eder (Muir, 1968, s.130).

Muir, bir askerinin komutanlarının öldürüldüğünü görünce köprüyü yıktığını aktarır. Köprünün yıkılmasından sonra askerlerin arasında paniğin daha da arttığını söyler. Bu panik esnasında da birçok askerinin nehre atladığını çok azının karşı kıyıya ulaşabildiğini aktarır. Bunun sebebi olarak nehrin çok hızlı akması ve derin olması olarak belirtir (Muir,

1891, s.90). İbn Kesîr ise köprünün kaçan askerlerin ağırlığını taşıyamadığı için yıkıldığını ifade etmektedir (İbn Kesîr, 1994, s.49).

Belazürî, bir diğer rivayette ise Ebû Ubeyd'in askerlerinin bir kısmı ile köprüyü geçtiği bundan dolayı köprünün Farslılar tarafından kesildiği ve yapılan savaşta Ebû Ubeyd'in bir kısım askerlerinin öldürüldüğünden bahsedilir (Belazürî, 2013, s.288).

Muir, bu esnada Müsennâ b. Hârise'nin ön tarafa hücum ettiğini ve arkada çok az kişinin kaldığını, bunların arasında Benî Tâî kabilesinden Hıristiyan bir reisin de olduğunu, Müslümanların sancağını eline alarak panikleyen askerleri sakinleştirdiğini belirtir. Müsennâ'nın köprüyü yıkan askeri azarladığını ve köprüyü tekrar tamir ettirerek geri kalan askerleri düzen içinde köprüden geçirdiğini bu arada da Hıristiyan reisin sancağı herkes geçene kadar tuttuğunu ifade eder. Müsennâ'nın bu esnada atılan bir mızrak sonucu ağır yaralandığını ancak bunu önemsemeyerek askerleri sakinleştirmeye çalıştığını belirtir. Bu olayda dört bin askerin suya kapılarak öldüğünü birçok ölünün savaş alanında kaldığını veya yaralandığını, yaklaşık iki bin kişinin kaçtığını ve Müsennâ'nın sadece üç bin askerinin kaldığını aktarır (Muir, 1891, s.90).

Belazürî, Hıristiyan şair Ebû Zeyd et-Tâî'nin daha önceden bazı işleri için Hire'ye geldiğini ve onun da Müslümanların safında ordunun batı tarafında şiddetli şekilde savaştığından bahseder (Belazürî, 2013, s.287).

Muir, Behmen'in köprüyü geçerek geride kalan askerlere ve Müsennâ'ya tekrar saldırmayı düşündüğü sırada Medain'den gelen isyan haberleri üzerine planından vazgeçip isyana müdahale için savaş alanından ayrıldığını söyler. Bunun da Müslümanlar için bir şans olduğunu belirtir. Bu isyanın Rüstem ve Firuzan taraftarları arasında olduğunu ayrıca Fars sarayının kıskançlık ve entrikalarının geçmişinin daha da geriye dayandığını ifade eder.

Ayrıca Muir, Hıristiyanların yardımını ve gösterdikleri cesareti vurgulayarak, bu durumun öneminden bahsetmiş ve Hıristiyan yardımından dolayı Müsennâ'nın bir sonraki savaşta müteşekkik olduğunu göreceğiz diye ifade etmiştir (Muir, 1968, s.131).

Müsennâ'nın nehrin aşağısına doğru Ulleys denilen yere geldiğini burada karargâh kurduğunu burayı cesurca savunduğunu belirten Muir, İslâm'ın durumunun karanlık görüldüğünü ancak ümitsizliğe kapılmayan Müsennâ'nın azalan askerlerini akrabalık yakınlığı bulunan kabilelerden yeninden takviye ettiğini ifade eder. Behmen'in neden aceleyle geri döndüğünü anlayamayan Câban'ın esir edildiğini ve yanındakilerle beraber

idam edildiğini söyler. Ayrıca Ulleys halkına savaş alanında kalan yaralı askerleri Müslüman kamplarına taşıma hizmetlerinden ötürü sonraki zamanlarda onlara özel bir saygı gösterildiğini ifade etmiştir.

Muir, Ömer'in gelen haberleri sakinlikle karşıladığını söyler. Ebû Ubeyd'in birliklerinden kaçanların Medine'ye sığındığını ve utanç içinde olduklarını, Ömer'in ise onları şu şekilde teselli ettiğini ifade eder; *“kendisinin düşmanla karşılaşan Müslüman kardeşinin yanında olduğu bir talihsizlik neticesinde bu durumda olduklarını Ebû Ubeyd'i de hayırla yâd ettikten sonra onunda yanına gelseydi ona da yardımcı ve savunucusu olurum”* (Muir, 1968, s.132).

1.2.1.3. Büveyb Savaşı

Muir, Büveyb Savaşı'nın Ramazan 13/Kasım 634 yılında gerçekleştiğini belirtir (Muir, 1968, s.134).

Muir, Müslümanların yenilgide bile kahramanlık ruhunu yansıttıklarını ifade eder. Bunun sebebi olarak da yeni destek kuvvetinin toplanması için Ömer'in Arap yarım adasını cesaretlendirmek maksadıyla olduğunu, aksi halde insanları etkilemenin mümkün olamayacağını dile getirir. Ayrıca destek kuvvetleri için bu yeni çağrının, Müsennâ'ya yardım için hemen ulaştırılmazsa İslâm'ın kaderi için de çok geç olacağını vurgular (Muir, 1968, s.133).

Belazürî, Hz. Ömer'in insanlara Irak'a girmeleri için çağrıda bulunduğunu, halkın ağır davranması üzerine kendisinin bizzat savaşa gitmeye karar verdiğini, bu sırada Benî Ezd kabilesinden bir topluluğun geldiğini aktarır (Belazürî, 2013, s.289).

Muir, Ebû Bekir'in son zamanlarında yapılan çağrının devam ettiğini birçok kişinin bu çağrıya istekli bir şekilde uyararak icabet ettiklerini hatta üzerlerinden kaldırılan yasaktan dolayı daha önce irtidad etmiş ama pişman olmuş kişilerin de bu çağrıya uyduklarını belirtir. Ayrıca bu kişilerin zaferlerden pay almak için samimi pişmanlıklarını açığa vurduklarını belirtir. Bu grupların Ömer'den kendilerini Suriye'ye göndermesini istediklerini ama Ömer'in son Yermük zaferinden sonra bu tarafın huzurlu olduğunu, gelenlerin acele olarak Irak tarafına gönderilmesi gerektiğini söylediğini ifade eder. Ömer'in Cerir b. Abdillah'ın sancağı altında toplanan Benî Becile'nin yiğit ve çok sayıdaki askeri ile bağları nedeniyle Suriye'ye gitmeyi istemelerine rağmen, onları alınan ganimetin

yani Humus'un dörtte birini verme şartıyla, Irak için yola çıkardığını belirtir. Bu hadisenin o zamanlarda tek örnek olduğunu söyler (Muir, 1968, s.133).

Belazürî'de, Hz. Ömer'in Cerîr'e Irak'a gitmesi karşılığında ganimetin beşte birlik kısmı ayrıldıktan sonra kalan üçte birini vermeyi teklif ettiği ibaresi geçer (Belazürî, 2013, s. 289).

Muir, Hz. Muhammed'in, Cerîr isimli bir kişiye, dağınık halde bulunan Benî Becile kabilesi mensuplarını toplarsa ona bir görev vereceği sözünü verdiğini ifade eder. Cerîr'in ise Hâlid'i izlediğini daha sonra Medine'ye döndüğünü ama Ebû Bekir'in çok hasta olduğundan konuyu ona açamadığını belirtir. Cerîr'in Ebû Bekir vefat edince aynı meseleyi Ömer'e söylediğini aktarır. Ömer'in de Hz. Peygamber'in verdiğini sözü yerine getirdiğini bundan sonra Benî Becile kabilesinin Hicaz ve Irak arası bir yerde toplandıklarını ifade eder (Muir, 1968, s.133-134).

Belazürî'de Cerîr'in Basra yoluyla el-Mezar'ın başkanına uğrayıp ona saldırdığı ve onu yendiği, bazılarına göre de Hâlid ile beraberken buraya saldırdığı, bazıların da Cerîr'in, Feyd ve es-Sa'lebiye yoluyla el-Uzeyb'e geldiği rivayeti vardır (Belazürî, 2013, s.289).

Muir, ayrıca Cerir ve kendi kabilesinden olan Arfece ile aralarında bir rekabetin yaşandığından bahseder. Arfece'nin kendi kabilesi olan Benî Ezd kabilesine komutanlık yapığını başka bir rivayette ise Benî Becile'yi Suriye tarafına götürdüğünü söyler ama bunların farklı kişi ve zamanda olmalı diye yorumda bulunur (Muir, 1968, s.134).

Eserinin dipnotunda toplanan kabilelerin ismini zikreden Muir, bunların Hz. Peygamber zamanından tanıdık isimler olduğunu belirtir. Bunların Benî Hanzala, Abdulkays, Dabbî oluşunu ayrıca Benî Ezd kabilesinin 700 adamı olduğundan bahseder. Ömer'in yaptığı daha önceki çağrısına icabet eden askerlerin olduğunu şimdi de Köprü savaşından sonra çağrının yeniden yapıldığını söyler. İşte bu yüzden yanlışlıkla bu askerlerin Müsennâ'ya hemen ulaşmış ve onun sancağın altında facianın yaşandığı ayın içinde savaşmış gibi görüldüğünü hâlbuki asker toplama işinin biraz zaman aldığını ifade eder (Muir, 1968, s.133).

Muir, Ebû Ubeyd'in ordusundan kaçanların da onurlarını geri kazanmak için geri döndüğünü ancak en uzak yerlerden gelenler ile yeni katılanların Müsennâ'nın düzeni altında toplandığını hatta Hıristiyan olan Benî Nemr kabilesinin katıldığını belirtir. Böylece Müsennâ'nın çabukça daha güçlü ve kalabalık olarak hücum için hazır hale

geldiğini aktarır. Birliklerin düşmanın arka kısmında Arap çölünün yakınında Haffan'da toplandığını kadın ve çocukları güvenli yerlere yerleştirdiklerini bazılarının da ailesini Hîre'de akrabalarının yanına yerleştirdiğini ifade eder. Bu arada kadın ve çocukları yanlarında getirmenin Arapların bir geleneği olduğunu söyler. Ayrıca Hîre'nin de geri çekilmeden dolayı Farslar tarafından işgal edildiğini ifade eder (Muir, 1968, s.133-134).

Müsennâ'nın Hîre'ye bir casus yerleştirdiğini orada ne olup bittiğini ve kendisine karşı bir ordunun hazırlanıp hazırlanmadığı bilgisini öğrendiğini ayrıca Rüstem ve Firuzan'ın gücün bölünmesine karşılık aralarında antlaşmalarını belirtir. Müsennâ'nın Cerîr'e acil bir mesaj göndererek yanı başında hızlanmasını isteyerek Buveyb'e yürüdüğünü buranında Kûfe'nin gelecekteki yerine yakın olan Fırat'ın Batı kolu üzerinde bir yer olduğunu ve alanı bir köprüyle kontrol ederek düşmanı beklediğini ifade eder. Ayrıca Ömer'in Müsennâ'yı nehrin karşısına geçerek tekrar risk almaması konusunda uyardığını aktarır (Muir, 1968, s.134).

Muir, Müsennâ'nın Farşlılara köprüyü geçmelerini, kendilerine köprüde saldırmayacaklarını söylediğini bunun üzerine de Farşlıların üç kol halinde ve piyadelerin başında bir file gürültü ve patırtı ile ilerlediklerini belirtir. Müsennâ'nın Ramazan ayı olması nedeniyle oruçlu olan askerlerine oruçlarını güçten düşmemeleri için açtırdığını ifade eder. Adı Asi olan atıyla askerleri dolaştığını ve onlara Hitaben; *"bugün sizin kahramanlığınız atasözü gibi dillerde olacak, kendi aranızda konuşurken çok sessiz olun bugün bizim aramızda düşmana boyun eğecek yok ve ben zaferi kendim için değil sizin için arzuluyorum"* dediğini aktarır. Ayrıca Muir, Müsennâ'nın çok cesur biri olduğunu insanların onu çok sevdiğini, onun sahip olduğu azim ve sadakati gibi başka birinin olmadığını vurgular (Muir, 1968, s.135).

Muir, Müsennâ'nın askerlerine hamle için üç kez tekrarlayacağını dördüncüde ise hücumla geçmelerini söylediğini aktarır. Ancak Farşlı paralı kölelerin ilk tekbirden sonra hücumla geçtiklerini ve ilk saflarda olan Benî İcl'in dağıldığını belirtir. Müsennâ'nın sakalını endişeyle sıvazladığını ve bir görevliyle sarsılan birliklere giderek onlara *"sizin komutanınızın selamı var ve bugün siz Müslümanları utandırmayacaksınız, onların da evet utandırmayacağız"* dediğini ifade eder. Dağılan birliklerin tekrar toparlandığını bununda Müsennâ'nın hoşuna gittiğini savaşın şiddetli ve eşit olarak devam ettiğini vurgular (Muir, 1891, s.93).

Muir, sonunda Müsennâ'nın atına binerek “*Hıristiyan reisine gel bana katıl ve beraber hücum edelim dediğini*” belirtir. Farslıların merkezinin sert hücum nedeniyle sarsıldığı ve oluşan toz ortadan kalktığında boyun eğdirilmiş gibi görüldüğü ve Müslüman kanatların arkalarından geçerek düşmanın ortasına girdiğini, hücum ettiğini, Fars ordusunun köprüye doğru geri çekildiğini ifade eder. Müsennâ'nın önlerinde durduğunu görünce takipçilerine doğru geri döndüklerini ve büyük bir izdihamı neden olduklarını ve ortaya büyük bir tehlikenin çıktığını belirtir. Ancak gerçi kıyaslamada bir avuç Arap'ın ateşli hevesiyle ümitsiz hücumun bertaraf edildiğini söyler.

Muir, bir düşmanın tanıklığına göre Ezd'li Arfece'nin önünde sürüldüklerini ve nehirden dolayı kaçacak yerleri olmadığını, Ezd'li Arfece'nin yeniden düzene girip saldırdıklarını ve içlerinden birinin lidere sancağıyla geri çekilmesini söylediğini aktarır. Ancak Ezd'li Arfece'nin “*benim sancağım ileri gider*” dediği söyler. Bu yüzden de Müslümanların ilerlediklerini ve düşmanın birinin bile nehre ulaşmasının engellendiğini belirtir.

Müsennâ'nın köprüyü kapatıp geriye çekilen askerleri engelleyerek boş yere kayıplara neden olduğu için feci bir hata yaptığını söylediğini ve umutsuzca kaçan askerlerin önünü kesmenin kendisine yakışmadığını söylediğini belirtir. Ayrıca Muir, burada Müsennâ'nın çaresiz Farslı askerlerin ölümüne değil bu hatadan dolayı ölen Müslüman askerler için pişmanlığını belirttiğini bunun ise parantez içinde Müslüman mücadele ruhuna büsbütün yabancı bir fikir olduğunu söyler. Ayrıca Muir'e göre de pişmanlığını belirtmesinin sebebinin ise Müsennâ'nın kardeşini bu savaşta kaybetmesinin üzüntüsünden olabilir demiştir. Bu savaşta yaklaşık 100 bin kişinin öldürüldüğünü, ölenlerin kemiklerinin uzun yıllar ortada görüldüğünü aktarır (Muir, 1968, s.136).

Müsennâ, İbnü'l-Esîr'de geçen rivayette bu yaptığından pişmanlık duyduğunu belirtmiştir. Ancak rivayetin devamında bu hatanın başkaları tarafından bir daha tekrarlanmaması gerektiğini söylemiştir. Müsennâ'nın son sözü ise; “*kendisini koruyamayacak olanları zorluğa koşmamak gerekir*” demiştir (İbnü'l-Esîr,1985, s.406).

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur; olay normal hayatta değil savaş esnasında gerçekleşmektedir. Muir'in olaya insani açıdan bakması ve bunu İslâm'a mâl etmeye çalışması, okuyucusunu bu şekilde yönlendirmesi dikkat çekicidir. Nitekim savaş esnasında insanların ilk olarak kendi kayıplarını düşünmesi gayet normaldir. Ayrıca bu savaştan önce Köprü savaşında benzer bir hadisenin Müslümanların başına geldiğini ve Muir'den aynı yorumun gelmediğini de hatırlatalım. Müsennâ, Muir 'in dediği gibi sadece

Müslüman askerlerin durumu için değil aynı zamanda zor duruma düşen Fars askerinin durumundan dolayı da hata yaptığını belirtmiştir.

Muir, İslâm Tarihi'nde bile böyle örneği olmayan bir katliamın yapıldığını, en az yüz savaşçının her birinin onar adam öldürdüklerine sevindiklerini bundan dolayı da bu savaşın "Onlar savaşı" diye de adlandırıldığını ifade eder. Ayrıca Kûfelilerin kapılarına ilk istilacıların (Müslümanların) merhametsizliğini!, kahramanlığın bir göstergesi olarak savaş alanından aldıkları kemikleri astığını söyler. Muir, Hıristiyan kabilesi olan Benî Nemr ve Benî Tağlib kabilelerinin katkılarının kayda değer olduğundan ve Hıristiyan gencin Mihran'ı öldürdüğünden ve atını ganimet olarak aldığından bahsetmiştir.

Muir, Müslüman tarafın kayıplarının da önemli olduğunu ve Müsennâ'nın kardeşinin cenazesi için ağladığını aktarır. Daha önce kardeşinin ölümcül yaralar aldığı bu alandan götürülürken kabilesine "*ey Benî Bekr sancaklarını yücelt Allah ta sizi yüceltecek ve benim çöküşüm sizi rahatsız etmesin*" dediğini ifade eder. Hıristiyan kabile reisinin de aynı kaderi paylaştığını ve Müsennâ'nın hem Müslüman hem Hıristiyan'ın son anlarını sevgiyle gözettiğini ve bunun bu fanatik alanda alışılmamış bir manzara olduğunu belirtir. Müsennâ'nın hem kardeşi hem de diğer Müslümanlar için cenaze töreni düzenlediğini ve onlar için methiyeler söylediğini ekler (Muir, 1891, s.94).

Muir, bu rivayeti nereden aldığından ve neye göre Müslümanların kapılarına ölen Farşlıların kemiklerini astığından bahsetmemiştir. Ayrıca Müslüman ve Hıristiyanların sevgiyle bir arada bulunmasının alışılmadık olduğunu değerlendiren Muir, daha önce de aradaki yardımlaşmanın sebebini kan bağı olarak gördüğünü hatırlatalım. Bu yüzden böyle ifadeleri şüphe içerisinde değerlendirdiğimizi ve Muir 'in bu tip yorumlarını genel olarak oryantalist mantığında değerlendirdiğini belirtelim.

Muir, ele geçirilen ganimetin büyük olduğundan bahseder. Çok miktarda tahıl ve çok sayıda sığır sürüsünün olduğunu ve bunların geride duran ailelerine gönderildiğini söyler. Ayrıca bu kabileyi gören kadınların kabileyi düşman kabileyi zannederek onları taşlar ve sopalarla kovalamaya çalıştıkları aktarır. Durum anlaşılınca da kabile liderinin kadınların yaptığı bu hareketi takdir ettiğini ve onlara zaferden bahsettiğini ifade eder. Bu getirdiklerinin ise henüz ilk meyveleri olduğunu söylediğini belirtir (Muir, 1891, s.94-95).

1.2.1.4. Hanâfis ve Sûk Bağdâd Olayı

Muir, Müslümanların ülkeyi Sâbât'a, Medâin'in duvarları görününceye kadar olan yerleri herhangi bir engelle karşılaşmadan tahrip ettiklerini ve düşman birliklerinin geri çekildiğini aktarır. Sevâd ve deltanın yeniden işgal edildiğini belirtir. Enbâr ve Hanâfis'in tekrar alınarak yağmalandığını ve Bağdâd'ın içlerine doğru girdiklerini ifade eder. O zamanlar bu yerin Dicle üzerinde küçük sade bir köy olduğunu ve Tekrît'in kuzey taraflarında bir yer olduğunu söyler. Buradan da büyük ganimetler alındığını, Benî Becile haricinde her zamanki gibi pay edildiğini söyler. Benî Becile'nin antlaşma gereği Humus'un dörtte birini aldığını ve geri kalanların Medine'ye gönderildiğini ilave eder.

Muir, ayrıca burada yapılan baskınlar hakkında detay vermenin gereksiz olduğunu söyler. Bunlardan bazılarının diğerlerine karşı yapıldığını, çoğunun ise Büveyb ve Köprü savaşında Müslümanların tarafında savaşan Hıristiyan kabilelerin düşman kollarına karşı yapıldığını aktarır. Bu saldırıların maksadının ise askerlere yiyecek temini etmek, insanlara korku salmak ve ganimet elde etme arzusu olduğunu söyler. Benî Bekr'in bir fırsat üzerine ele geçirdiği esirleri, kendi ganimet payından vazgeçerek serbest bıraktığını belirtir (Muir, 1968, s.138-139). Ayrıca İbnü'l-Esîr'de de Rebâlıların cahiliye döneminde esir tutsak etmedikleri geçer (İbnü'l-Esîr,1985, s.409).

Muir, bu küçük olayların son Enbâr olarak ya da son Ulleys olarak isimlendirildiğini aktarır. Ayrıca Muir'e göre Ömer'in bütün bölgelerde casuslarının olması, farklı Arap kabileleri arasında eski meselelerin patlak vermesinden korktuğunu göstermesi açısından kayda değerdir. Muir, Sıffin birliklerinin Mezopotamya'da Benî Nemr ve Tağlib kabilelerinin birleşimiyle oluştuğunu ve bunlara Benî Bekr tarafından saldırıldığını ve nehre sürüldüklerini onların da boğulduklarını belirtmeleri üzerine Benî Bekr'in "*yakmanıza karşılık boğuluyorsunuz*" dediğini aktarır. Hz. Ömer'in bu olayı işitmesi üzerine bu sözlerin maksadının ne olduğunu, İslâm öncesi bir kavganın sürdürülmesinin ve böyle bir şeyin İslâm'ın ruhuna aykırı olduğunu söylediğini ve olayı öğrenmek istediğini belirtir. Benî Bekr b. Vâil de bunun bir misilleme değil de bir ceza bir ibret ve İslâm'ın çıkarı için yaptığını söylediğini ve bu cevabın da kabul edildiğini belirtir (Muir, 1968, s. 138-139).

İbnü'l-Esîr'de ise Uteybe ve Furat isimli kişilerin bu sözleri bir deyim olarak kullandıklarını ve intikam maksadıyla olmadığını ifade eder. Hz. Ömer'in de bu konuda onlara yemin ettirdiğini bildirir (İbnü'l-Esîr,1985, s.409).

1.2.2. Şam'ın Fethedilmesi

Konuya geçmeden önce Şam'ın fethedilmesinden önce gerçekleşen olaylara değineceğiz. Muir, bu olayların gerçekleştiği tarih olarak H.13-14 /M.634-635 yıllarını verir (Muir, 1968, s.141-145).

1.2.2.1. Fetihden önce Şam'ın durumu

Muir, Şam'ın fethinden önce Müslümanların ve ülkenin durumu hakkında genel bilgiler verir. Muir, Müslümanların Bizanslıları el-Yâkûsa'da yendikten sonra Suriye içinde bulunan kuvvetlerinin dinlendiklerini; yaralıların tedavisi, ölenlerin defin işleri ve ganimetlerin paylaşımıyla ilgilendiklerini belirtir. Müslümanların doğuda Ürdün'ün ötesinde daha önceki yerlerden farklı bir yere kamp kurduklarını ifade eder. Bu bölgenin Güneyinde Belkâ'nın kırsal bölgeleri, kuzeyinde Golan otlakları uzanan tepeler ve arpa, buğday tarlalarının olduğunu; meşe, zeytin, çınar, mersin, zakkum ağaçlarının ve kocayemiş çalılıklarının bulunduğunu, Gilead (Ürdün'ün kuzey batısı) vadisinin ortasında olan bir yer olduğunu tasvir eder.

Muir, burasının su kaynaklarının olduğu, derin vadiler ve tepelerden akan derelerden oluşan çok güzel bir yer olduğunu söyler. Kuş melodileri ve çiçeklerin olduğu yeşilliklerle kaplı yamaç ve vadilerden oluşan bir manzarası olduğunu ifade eder. Arapların taşlı ve kumlu düzlüklerinin tersine Yermük'ün yukarısındaki geniş yeşilliklerinden batı tarafına Galile denizinin mavi ve köpüklü suyu gibi olduğunu anlatır. Kuzeyinin uzağında ise Lübnan ve Hermon'un karla kaplı zirvelerinin olduğunu söyler (Muir, 1968, s.141-142).

Muir, el-Yâkûsa zaferinin elde edilmesinden sonra Hâlid'in, Ebû Bekir'den aldığı görevini Hz. Ömer'in göreve başlamasıyla verdiği emir gereği, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a teslim ettiğini söyler. Diğer komutanların ise görevlerinde kaldığını ifade eder (Muir, 1891, s. 98). Ayrıca Hâlid'in başkomutanlığını büyük çarpışma gününün arifesine kadar sürdürdüğünü belirtir (Muir, 1968, s.143).

1.2.2.2. Şam'ın Fethedilmesi

Muir, Suriye'deki ilerleyişin ufak tefek engellere rağmen devam ettiğini belirtir (Muir, 1891, s.98-99). Şam şehrinin Şevval 13/Aralık 634 yılı kuşatıldığını ifade eder (Muir, 1968, s.145).

Muir, Fars'taki durumun ölüm kalım meselesi olduğunu, buradaki durumun ise farklı olduğunu ifade eder. Suriye'nin birçok kutsal yeri olduğunu ve Rumların inancının beşiği olduğunu söyler. Buna rağmen sarayın korkaklığı ve lakaytlığından dolayı bu uzak vilayeti kaybetmeyi göze aldığını ve Sevâd'daki gibi ölümcül sancıların yaşanmadığını belirtir.

Muir, Müslümanların Yermük'te de iletişimi açık ve kuvvetli bir kıta bırakarak kuzeye doğru ilerleyişini devam ettirdiğini belirtir. Ordular yoldayken haberlerin şehre ulaştığını ve şehrin takviye edildiğini, aynı zamanda Filistin'de bulunan ve yenildiği için dağınık haldeki parçaların Ürdün Vadisinde birleştiğini böylece Müslümanların arkasında bir tehdit oluşturduklarını ifade eder. Bu kritik durumda Ebû Ubeyde'nin halifeye emirlerinin ne olduğu hakkında yazdığını söyler. Ömer'in cevabında Suriye'nin kalesine kesin bir darbe vurarak alınmasını, gerisinin kesin olduğunu söylediğini belirtmiştir. Buna uygun olarak bir askeri kolun Ürdün'deki askerleri kontrol altında tuttuğunu, asıl ordunun ise Şam'a doğru ilerlediğini ifade eder (Muir, 1968, s.143-144).

Şam şehriyle alakalı Müslüman askerlerden bazılarının belki burayı ticaret maksadıyla ziyaret ettiklerini fakat çoğunun burayı kulaktan duyduklarını söyler. Şimdi ise onların hayallerinin ötesinde olan bu güzel ve muhteşem manzaranın önlerinde uzandığını ifade eder (Muir, 1968, s.145).

Muir, Arap ordularının kuşatma için yeterince güçlü olduğunu ifade eder. Ebû Ubeyde'nin batı tarafında Câbiye kapısı önünde kamp kurduğunu, Hâlid'in eski tapınak kalıntılarıyla desteklenen doğu girişinde yerini aldığını, Amr b. el-Âs'ın Tûmâ kapısında, Şurahbil'in Ferâdîs kapısında ve Yezîd b. Süfyan'ın da Keysân kapısında devriye gezdiğini aktarır. Mancınıkların ve debbabelerin duvarlara karşı hazırlandığını fakat her teşebbüsün başarısızlıkla sonuçlandığını belirtir. İlk başlarda halkın daha önce de buna benzer birçok saldırı gördüğünü ve yardım beklediğini ama bu sefer askerin İslâm inancıyla şevk ve sebat gösterdiğini ve halkın ne yapacağını bilemediğini belirtir (Muir, 1968, s.145-146).

Şehrin 2 bin fit⁴ deniz seviyesinden yüksekte olduğunu ve ılıman iklime alışık olan Arap askerinin soğuk havaya fazla dayanamayacaklarını düşündüklerini ifade eder (Muir, 1968, s.146).

Burada geçen Şurahbil'in isminin Şurahbil b. Hasene mi yoksa Şurahbil Rebîa mı olduğu hakkında değişik bilgiler vardır. Ancak Vâkidî'ye göre ise Şurahbil Rebîa'dır (Belazürî, 2013, s.127).

Muir, aylar geçmesine rağmen orduların hâlâ gitmediğini ve imparatorun Hıms'dan yardıma gelmeyi planladığını ama bir oyalama taktiği ile Zul-Kela'â'nın Himyer atıyla şehrin kuzeyine gönderildiğini ve onları koyda tuttuğunu ifade eder. Ebû Ubeyde'nin Filistin tarafından bir tacize karşı başka bir kolu oraya ayırdığını belirtir. Yaz mevsimi yaklaşıyor olmasına rağmen bir rahatlama olmadığını hatta Müslümanların çekilecekleri yere daha şiddetli saldırdıklarının ve Şamlıların umutsuzluğa kapıldıklarını belirtir.

Muir, burada rivayetleri değerlendirerek şöyle der; ilk olarak kuşatmanın Taberî'de yetmiş gün Vâkidî'de iki ay sürdüğü bilgisinin geçtiğini, ikinci olarak ise şartlı teslim olmanın sonbaharda gerçekleştiğini yani Kadisiyye savaşından bir iki ay öncesine denk geldiğini ifade eder. Bunun da birliklere çok az bir ara bıraktığını, doğrusunun ise şöyle olduğunu söyler; “*şehir baharda kuşatıldı, yazın şartlı teslim yapıldı, sonra Fihl savaşı yapıldı, sonra Hâlid'in askerleri Irak'a gönderildi ve Kadisiyye alanında ortaya çıktı işte böyle mücadeleler ilerler*” (Muir, 1968, s.146). (Taberî'de geçen kuşatma süresi için bkz. Taberî, 1969, s.438).

Belazürî'de geçen rivayette Müslümanların Merc'de toplanan Rumlarla savaştıktan sonra olarak Hicri 14/Miladi 635 yılında ve Muharrem'in bitmesine 14 gün kala Şam'a (Dımeşk) geldiği şeklinde geçer. Şehrin fethinin ise Recep 14/Miladi 635 olarak verilir. Ayrıca Hâlid'in yaptığı antlaşmanın tarihi ise Rebiu'l-Âhir 15/Miladi 636 olarak verilir. Belazürî, bunun sebebini Hâlid tarafından yapılan antlaşmanın tarihsiz olmasından kaynaklandığını belirtir (Belazürî, 2013, s.143-145).

Muir, dışarıda bekleyen birliklere duvarlardan tekbir sesleriyle birlikte kapıların içeriden açıldığını haber ettiklerini ifade eder. Bizans askerinin paniklediğini ve kaçtıklarını artık

---

⁴ **Fit** (İngilizce tekili *foot* (füt), çoğulu *feet*; ft veya bazen, ' şeklinde kısaltılır) İngiliz birim sisteminde bir uzunluk ölçüsü birimidir. 30,48 cm uzunluktadır. 1 yarda 3 fite eşit olup 1 fit 12 inçe eşittir. 1958'de Amerika Birleşik Devletleri ve İngiliz Milletler Topluluğu ülkeleri, 1 yardanın uzunluğunu 0,9144 metre olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla, 1 fit 0,3048 metreye eşit (30,48 cm) hâle gelmiştir ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit_\(birim_05_04_2016\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit_(birim_05_04_2016))).

Hâlid'in askerlerinin içeriye girdiklerini oradakileri öldürdüklerini ve etrafı yağmaladıklarını belirtir. Onların şehrin merkezinin yakınına sokulduğunu ve ilerleyişlerin istenmeyen sonu getirdiğini ifade eder. Diğer tarafta ise farklı bir manzaranın olduğunu, valinin hücum karşısındaki direnişi görünce umudunu kaybettiğini ve batı kapısından çıkarak Ebû Ubeyde'ye boyun eğmeyi teklif ettiğini belirtir.

Muir, zor durum üzerine antlaşma şartlarının yapıldığını ve şartlı teslim olmanın imzalandığını ve kapıların açıldığını Müslüman kuvvetlerinin rakipsiz olarak batı kampından içeriye girdiğini ifade eder. Müslüman kuvvetlerinin ilerlerken katliamın durması için ümitsiz bağırış çağırışların sesini duyan Ebû Ubeyde'nin bu durumun doğu bölgesinde içeriye girenlerin neden olduğunu haber alınca hemen emir vererek saldırının durmasını söylediğini belirtir. Hâlid'in şehrin hücumla ele geçirildiğini ve onların kendi insaflarında olduğunu söylediğini ama bunun nafîle olduğunu ifade eder. Ebû Ubeyde'nin daha ılıman ve adil olduğunu söyleyen Muir, antlaşma şartlarına uyulmasında ısrar ettiğini söyler. İyi inancın dürüst bir politika ile birlikte olduğunu belirtir.

Böylece Şam'ın şartlı teslim olma sayesinde bütün Suriye için teslim modeli olduğunu aktarır (Muir, 1891, s.101).

Burada üstünde durmamız gereken diğer bir husus da Muir'in Müslüman şahsiyetler üstünden yaptığı yorumlarıdır. Nitekim Muir, yaptığı yorumlarda ileriki sayfalarda daha net göreceğimiz gibi kişiler Hıristiyanlara karşı gösterdikleri tutumlara göre değerlendirmektedir.

Muir, alışıla gelmiş söylentilerde de Ebû Ubeyde tarafından teslim olmayı karara bağlamak için acele edildiği aktarır. Hâlid'in şölenni işittiğini, şehre kendi tarafından saldırdığını ama ordunun nerede olduğunun ve bu birliklerin durumun üstesinden ne zaman geldiğinin bilinmediğini belirtir. Ancak bunun akıl almaz olduğunu çünkü zafer kazanan birliklerin doğu tarafında olduğunu, şehrin içine doğru ilerlediklerini ve bu tarafa gelmelerinin ise çok geç olacağını ifade eder. Muir, Hâlid'in antlaşmanın eli kulağında olduğunu bildiğini, şartlı teslim olmanın neticesi olarak onun sakinlerinin savaş esiri olacağı ve şehrin o zaman kaybedilen av gibi olacağı öngörüsünde bulunabileceği de mümkündür demiştir. Bazılarının da antlaşmayı Hâlid'in yaptığını söylediklerini ama kendisinin görüşünün daha isabetli olduğunu iddia etmiştir (Muir, 1968, s. 148).

Antlaşmayı yapan kişinin Hâlid olduğunu söyleyen rivayetler Vâkidî tarafından nakledilmiştir (Belazürî, 2013, s.145).

Muir, ayrıca burada bir piskoposun ihanetinden bahsedildiğini aktarır. Hâlid ile duvar üzerinden konuştuğunu ve duvarda halatla tırmanmak için bir yer gösterdiği takdirde kendisi için güvence almaya çalıştığını söyler. Ğuta'daki bir manastırdan yükselen merdivenle karşıladığını ancak böyle hikâyelerin zayıf olduğunu ve yazarların güvenilmez olduğunu ifade eder. Ayrıca bu anlatılan keşiflerin öşür vergisinden daimi bir indirim aldıkları şeklinde yorumlandığını belirtir (Muir, 1968, s.148). (Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.144).

1.2.3. Fihl Savaşı

1.2.3.1. Bizanslıların Beysân'da Kontrol Altında Tutulması

Muir, kuşatma boyunca Ebû A'ver es Sülemi'nin güneyden gelecek saldırılara karşı İslâm ordusunu koruduğunu, Bizanslıların Hicri 14/Miladi 634 yılı baharında Ürdün Vadisinde kontrol altında tutulduklarını belirtir. Onun Ürdün Vadisi veya Fihl yakınlarında bir yere kamp kurduğunu aktarır. Buranın vadinin doğu tarafındaki eğimlerde olduğunu ve Taberîyye gölünün 6-7 mil⁵ aşağısında olduğunu ifade eder. Ayrıca nehir yatağının 600 fit yukarısında harabelerin olduğundan bahseder.

Ürdün Vadisinin burada geniş ve bereketli olduğunu belirten Muir, birçok sığ vadinin olduğunu söyler. Fihl'in karşısında Yizreel (Esdrleon) vadisinin Yizreel düzlüklerinden kollara ayrılarak Ürdün Vadisine doğru aktığını ifade eder. Bu geniş düzlüklerin Gilboa dağlarıyla çevrelenmiş olduğunu Şaul'un⁶ korkunç sahnesi ve diğer taraftan da Beysân'ın endişe verici tepeleri olduğunu belirtir. Buraların Filistinlilerin talihsiz kralının bağlandığı duvarlar olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.150-151).

Muir, Beysân isminin nereden geldiğini açıklar. Burasının Hıristiyanlar için önemli bir yer olduğunu belirtir. Ayrıca Pella'nın da Hıristiyanlar için önemli bir yer olduğunu ve bu iki şehrin Hıristiyan tarihi için ünlü ve mamur yerler olduğunu söyler. Dağlardan akan derelerin burayı bazen bataklık alanına çevirdiğini aktarır. Bizans'ın dağılmış birliklerinin

---

⁵ **Mil** bir mesafe ölçüm birimidir. İsim olarak ingilizce kökenlidir, tarihte değişik yöre ve ilgi alanlarında farklı uzunlukta kullanılmış ve halen kullanılmaktadır. Standart kısaltması; **(mi)**'dir. **Kara mil'i** (*Statute mile*) ve **Deniz mil'i** (*Nautical mile*) olarak iki farklı uzunluklara ayrılırlar. Bir Kara mil'inin uzunluğu metrik hesaba göre tam: 1.609,344 metredir ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_\(birim\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_(birim)) 06 04 2016).

⁶ Şaul'un korkunç sahnesi için bkz. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Şaul>, 15 03 2016).

Beysân'a sığındığını ve burada yeni birliklerin de katıldığını belirtir. Birliklerin kendilerini güvene almak için derelerin önüne set yaparak buraları bataklığa çevirdiklerini ifade eder. Bataklığa dönmüş bu yerde Arapların ilk başta çok yıprandıklarını ve atlarının devre dışı kaldığını söyler. Fakat Arapların sabrı öğrendiklerini ve düşman askerinin Ürdün Vadisinden itibaren saldırılardan korunmak için böyle bir yola başvurdıklarını anladıklarını dile getirir.

Ebû A'ver'in ilk önce kendi güvenliğini sağlamak maksadıyla arka tarafını destek kuvvetleri için açık bıraktığını aktaran Muir, daha sonra Ürdün Vadisiyle Bizanslı askerlerin bağlantısını kestiğini ve Ebû A'ver'in bataklığin kuruması için yaza kadar beklemeyi göze aldığını ifade eder. Düşman askerinin 80 bin kişi olduğunu ve yapılanın kuşatma değilse de kontrol altında tutma olduğunu söyler. Yine de bu hadisenin ilk Suriye kuşatması, Şam kuşatmasına ise ikinci kuşatma olarak adlandırıldığını ancak burada geçen düşman sayılarının abartılı olduğunu iddia eder (Muir, 1968, s.151).

1.2.3.2. Fihl Savaşı

Muir, Hicri 14/Miladi 634 yılı yaz mevsimi Arap askerlerinin Şam'daki kamplarından ayrıldıklarını belirtir (Muir, 1968, s.151). Ancak diğer eserinde Hicri 13/Miladi 634⁷ yılı yaz mevsiminde Arap askerlerinin Şam'daki kamplarından ayrıldıklarını aktarır (Muir, 1891, s.104). Muir, burada bazı kaynakların Fihl savaşın zamanın Hicri 13/Miladi 634 yılında olduğunu yani Şam kuşatmasından önce olduğunu söyler. Şehrin kaçıp buraya sığınan Bizans askerlerinden alındığının iddia edildiğini, fakat kronolojinin Taberî'de açık olduğunu kendisinin de bu sıraya göre anlattığını, dayanak noktasının da Kadisiyye savaşının zamanı olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.151).

İbnü'l-Esîr, bahsi geçen savaşların tarihlerinin karıştırılmasının sebebini bu savaş ve gazvelerin tarihlerinin birbirine çok yakın olmasına bağlar. Ayrıca Muir'in yukarıda bahsettiği kaynak İbnü'l-Esîr'dir. İbnü'l-Esîr, Fihl savaşı Hicri 13/Miladi 634 yılında, Şam'ın fethi ise Hicri 14/Miladi 635 yılında olduğu yer almaktadır (İbnü'l-Esîr, 1985, s.396).

---

⁷ Muir'in kendi eserlerinde farklı tarihler vermesi, yukarıda bahsi geçen Hicri ve Miladi tarihler arasında uyumsuzluğa neden olmaktadır.

Muir, Arap ordularının Hıms'ta bulunan Heraklious'a saldırı için heveslendiklerini fakat Ömer'in ordunun arka kısmını emniyete almadan ilerlemesine müsaade etmediğini, bunun için Ebû Ubeyde'nin Yezîd b. Süfyân'ı bir birlikle beraber Şam'a vali olarak bıraktığını ve ordunun geri kalanıyla beraber Fihl'e doğru hareket ettiğini belirtir. Ürdün ilinin komutasının Şurahbil b. Hasene de olduğunu bunun için Ebû Ubeyde yetki alanı içinde olan yerlerde seferin idaresini ona teslim ettiğini söyler. Hâlid'i keşif kolu olarak gönderdiğini Ebû Ubeyde'nin kanatlardan birini komuta ettiğini, Amr b. el-Âs'ın ise bir diğerine komuta ettiğini aktarır. Ünlü savaşçı Dırâr b. el Ezver'in de süvarilerin başında olduğunu belirtir.

Müslümanların Bizanslıların izlerini takip ederek Ümmü Kays kaplıcalarının yanından Yermük'ü geçtiklerini, oradan Ürdün Vadisinin aşağısından geçip Fihl altında kamp kurduklarını söyler. Düşmanı kontrol altında tutan Ebû A'ver'in bölgede oyalamayı engellemek için Taberîyye'ye doğru hareket ettiğini, asıl ordunun ise Beysân önünde yerini aldığını ve sabırlıca ablukaya devam ettiğini ifade eder.

Müslüman ordularının hareketsiz bir şekilde beklemesini, ihmalkârlık sebebiyle olduğunu zanneden Bizans askerlerinin durumu yanlış değerlendirerek, Müslümanlara habersiz bir şekilde saldırabilecekleri düşüncelerine neden olduğunu belirtmiştir. Onların Şurahbil'in uyanıklığını ve onları gece gündüz izlediğini bilemediklerini söyler. Bir daire çizerek düşmanın Müslüman kanatlarında aniden belirdiğini ve Müslümanlar tarafından onlara sıcak bir karşılama yapıldığını aktarır. Daha önce böylesi gerçekleştirilmeyen, sert ve inatçı bir savaşın yapıldığını ifade eder.

Rumların bütün yerlerini tuttuklarını gece olunca da Arapların ataklığı sayesinde durumun değiştiğini, Bizans komutanının düştüğünü ve ordusunun bozulup kaçtığını belirtir. Rumların büyük bölümünün bataklıkta yakalandığını ve kılıçtan geçirildiğini çok azının kaçabildiğini ifade eder. Dindar İslâm tarihçilerinden birinin bizim bela olarak düşündüğümüz bir bataklıkta nimete dönüştürerek, Allah'ın kulları için hayır takdir etmiş olduğunu yazdığını belirtir (Muir, 1891, s.104-105). (İslâm tarihçisi için bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.394).

Muir, burada Bizanslıların el-Yâkûsa'daki yenilgisinden sonra ikinci sefer kanlı mücadele sonucunda yenildiklerini ve bu savaşın Suriye'nin kaderini yüzyıllar boyu sürecek şekilde belirlediğini belirtir. Ayrıca Müslümanların kayıplarının az olduğunu ve ele geçirilen çok miktardaki ganimetin Arapların yapacağı diğer savaşlar için iştahlarını kabarttığını söyler.

Görünürde düşman askeri kalmayınca Ömer, Ebû Bekir'in Hâlid'in birlikleriyle beraber Irak'a dönmesi için verdiği son emrini hatırladığını ifade eder. Irak'taki savaş sonucu birliklerin zayıfladığını ve Suriye ordusundan gelen gönüllülerle takviye edildiğini söyler. Ayrıca Haşim b. Utbe komutasında yeni oluşturulan birliklerin Kadisiyye savaşında yer almak için çölü geçtiğini belirtir. Ebû Ubeyde'nin ve Hâlid ile beraber Hıms üzerinden Şam'a döndüklerini Şurahbil b. Hasene ve Amr b. el-Âs'ı Ürdün ilini düzene koymaları için bıraktığını aktarır (Muir, 1891, s.105). (Ayrıca bkz. İbn Kesir, 1994, s.45).

Muir, oryantalist düşünce ile şu şekilde yorum yapmıştır; Suriye'de de artık vatanseverlik ateşinin asla yanmadığını ve Bizans sarayının korkaklığı ilgisizliği yüzünden bu ateşin söndüğünü dile getirir. Bizans'ın engellemelerinden yorulan bedevilerin Arap egemenliğine karşı istekli olduklarını söyler. Ne Yahudilerin ne de Samirîlerin olumsuz olmadıklarını ve Müslüman askerlere karşı bilgi ve yardımda buldukları hatta Hıristiyanların da Bizans sarayından gördükleri az ilgi ve kilisenin hoşgörüsüzlüğünden dolayı sevgilerini yitirdiklerini ifade eder (Muir, 1891, s.105).

1.2.3.3. Beysân, Taberîyye ve Ürdün'ün Diğer Bölgelerinin Fethi

Muir, Fihl savaşından sonra Beysân'da düşman askerlerinin direnmesine rağmen Müslüman askerlerinin hücumları sayesinde düşman askerlerinin püskürtüldüğünü ve sonunda teslim olduklarını belirtir. Taberîyye'nin de aynı şekilde olduğunu ifade eder ve Şam'daki şartların aynısının buralarda da yapıldığını söyler (Muir, 1891, s.105).

Muir, ez-Zerrâ'a, Amman, Ceraş, Meâb, Busrâ ve diğer kalelerin teslim olduklarını belirtir. Böylece Ürdün'den Havran'a ve çölün doğusuna kadar olan bütün alanın kontrol altına alındığını ifade eder. Ayrıca birliklerle de emniyete alındığını belirtir. Yezîd b. Süfyan'ın alanını doğudan Tedmur'a kadar genişlettiğini söyler. Yezîd'in kardeşi Muâviye'yi batı tarafına vekil bıraktığını denize kadar küçük çarpışmalar yaşadığını Beyrut ve Saydâ'yı alarak fetihlerini Irka'nın (Trablus'un kuzeyi) kuzeyine kadar yaptığını belirtir. Şam bölgesinin Müslümanlar tarafından işgal edildiğini ve hızlıca bir İslâm şehri kılığına büründüğünü ifade eder. Bizans kuvvetlerin kıyı bölgelerdeki yerleri tekrar aldığını ve Müslümanların Akdeniz'de donanma gücüne sahip olana kadar iç bölgelerde olduğu gibi kıyı bölgelerde hâkimiyet kuramadıklarını aktarır.

Muir, Suriye'nin fetihleri ile alakalı kendisine ulaşan bilgilerin şüpheli ve üstün körü olduğunu Şam hükümdarlığıyla beraber onun eski yerel rivayetlerinin yok olduğunu belirtir. Kûfe, Basra ve Bağdat'ta ise âlimler tarafından bu rivayetlerin korunduğunu, tam ve dolu olarak buraların durumu hakkında bilgi sahibi olabildiklerini ifade eder. Bunun nedenini ise Şam ve Suriye'nin geri kalan yerlerinin önceki tarihiyle ve Müslümanların idaresi altına geçtikten sonraki tarihinin rivayetlerini açık olarak kıyas edebilme imkânının ortadan kalkması şeklinde görebiliriz diye açıklar (Muir, 1968, s.154).

1.2.4. Kadisiyye Savaşı

Muir, bu savaşın gerçekleştiği tarih olarak H.14/M.635 yılını verir (Muir, 1968, s.155). Bu savaş hakkında bilgi vermeden önce yaşanan gelişmelere yer vereceğiz.

1.2.4.1.Yezdicerd'in Fars Tahtına Çıkması

Muir, Kadisiyye'nin Hz. Peygamber'in önemli savaşlarında olduğu gibi detaylı bir şekilde anlatıldığını ifade eder. Bu savaşın uzun ve sert olması, sonuçlarının önemli değişikliklere sebep olması ayrıca Kûfe'ye ye yakın olması nedeniyle tarihçilerin üzerinde durdukları önemli konulardan biri haline geldiğini belirtir. Bunun için fazla detaya girmeden olayları ana hatlarıyla anlattığını ifade eder (Muir, 1968, s.155).

Muir, Buveyb savaşından sonra Sevâd kıyılarının yağmalarla muzdarip olduğunu bir de buna ilaveten yeni bir savaş dalgasının yaklaştığını söyler. Medâin'de yeni bir oluşum olduğundan bahseder. Fars soylularının Rüstem ve kraliçenin zayıflıklarından ve imparatorluğu yıkıma götürdüklerinden dolayı rahatsız olduklarını belirtir. Sarayın kadınlarının toplanarak kraliyet kanına mensup birini aradıklarını, sonunda Siroes'in (II. Kavad) katliamından kurtulan 21 yaşındaki Yezdicerd'i bulduklarını ifade eder. Yezdicerd'in tahta çıktığını etrafındaki saray mensuplarının ona yardım ettiğini, böylece biraz da olsa vatanseverlik ateşinin tekrar tutuştuğunu bunun neticesi olarak da yeni birliklerin toplandığını, Sevâd'ın Hîre'ye kadar olan yerlerinin tekrar kuşatıldığını ve şehirlerin birliklerle iyice güçlendirildiğini belirtir (Muir, 1891, s.107).

1.2.4.2. Kadisiyye Savaşı Öncesinde Yaşanan Olaylar

Muir, halkın tekrar saraya bağlılıklarına döndüklerini ve bütün Sevâd'ın Fars askerleriyle dolması nedeniyle ayrıca Müsennâ'nın az sayıdaki ordusuyla, sayısı artan Fars ordusuyla başa çıkamayacağından dolayı birliklerini tekrar kuvvetlendirmek için Fırat'ın arkasına geri çekildiğini belirtir. Müsennâ'nın Ömer'e hemen bir mektup yazarak yeni tehditlerden haberdar ettiğini, Ömer'in ise meseleyi cesurca karşıladığını ifade eder. Haberlerin Ömer'e ulaşmasıyla Ömer'in Allah'a yemin ederim ki diye haykırarak “*ben Fars prenslerini Arap prenslerinin kılıcıyla aşağı çarpacağım*” dediğini ifade eder.

Muir, Dicle kıyıları üzerinde Fars sarayının bu kadar yakın olması ve egemenliği olmasından Fırat deltasını veya Sevâd'ın herhangi bir yerini elde tutmanın mümkün olmadığını anlaşıldığını ifade eder. Bundan dolayı ne pahasına olursa olsun Fars başkentinin alınması gerektiğini ve bu amaçla Müslümanlar tarafından büyük bir ordu hazırlandığını belirtir. Yeni ve kapsamlı şekilde asker toplama için emirlerin her zamankinden daha da sıkı bir şekilde verildiğini söyler. Ömer'in acele ve hızlı bir şekilde bütün yönlerden orduya asker isteği ile Arabistan'ın tekrar yankılandığını ifade eder. Güneyden gelen birliklerin halifenin huzurunda Medine'de toplandıklarını ve Suriye'ye yakın olanların ise hemen Müsennâ'ya katılmaları istendiğini aktarır (Muir, 1968, s.156).

Muir, Ömer'in işleri düzenledikten sonra Zilhicce 13/ Şubat 635 yılı hac için Mekke'ye gittiğini ve hacdan döndüğünde hazırlanan birliklerle buluşmaya Medine dışında bir yere gittiğini söyler. Orada savaşla ilgili konuların müzakere edildiğini bu müzakerede Irak'a giden orduların başında kimin gideceğinin görüşüldüğü ve Ömer'in de insanların isteği üzerine bu işe niyetlendiğini belirtir (Muir, 1891, s.108).

Muir, ancak Ali, Talha, Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf gibi önde gelen sahabilerin buna karşı çıktıklarını, bunun sebebinin de eğer Ömer savaşı kaybederse bunun sonucunun ölümcül olacağını ama Medine'de de kalırsa en kötü ihtimalde bile düşman üzerine tekrar birlikler göndereceğini söylediklerini aktarır. Ömer'in bu fikri benimsediğini bu arada da onun günün hararetini ve yükünü omuzlayarak, istekliliğini ve gerçek niyetini göstermiş olmasıyla orduya yeni bir heyecan katmış olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.156-157).

Muir, Ömer'in Sa'd b. Ebî Vakkas'ı komutan olarak atadığından bahseder (Muir, 1968, s.157).

Ayrıca tez çalışmamızda bu konuyu Hz. Ömer'in komutan atamaları başlığı altında değerlendirdiğimizden burada sadece kısa bir bilgi vermekle yetindik.

Muir, bu bilgileri verdikten sonra rivayetlere göre Ömer'in burada bazı kişileri gördüğünü ve bu kişiler geçerken geri çekildiğini söyler. Bu olayı da Ömer'in ileride Osman'ın şehit edilmesi ve Ali'nin katillerini fark ettiği şeklinde yorumlandığını aktarır. Bunun açıkça fırsattan istifade bir kurgulama olduğunu iddia eder. Aslında bu hikâyelerin az sayıda olduğunu da söyler (Muir, 1968, s.157).

Muir, asker sayısının hızla arttığını, Tüleyha'nın ve Amr b. Ma'dikerîb'in kendi kabileleri olan Benî Esed ve Benî Zübeyd'e komuta ederek gittiğini ve Ömer'in onlara her birinin bin adam değerinde olduğunu yazdığını söyler. Benî Kinde'nin başı Eş'as b. Kays'ın Yemen den kendi kabilesinden bir birlikle katıldığını belirtir. Ayrıca eserinin dipnotunda daha önce İslâm'dan çıkıp tekrar pişman olmuş reislerin sadece kendi kabilelerini komuta edebildiklerini ordu komutası veya birleşik birliklere komuta edemediklerini ifade eder. Bu kişilerin iki bin dirhem aldıklarını hatta Amr b. Ma'dikerîb'in Ömer'den daha fazlasını istediğini ve Ömer'in de beş yüz dirhem daha verdiğini ilave eder.

Muir, Ömer'in savaş için ülkede savaşabilecek durumda olan savaşçı, hatip, şair, kabile reisi ve silahı veya atı olan hiç kimseyi bırakmadığını herkesi Irak'a gönderdiğini ifade eder. Böylece Sa'd'ın ordusunun sayısını 20 bin kişiye ulaştığını, Suriye'den çağrılan birliklerin gelmesiyle sayının otuz bine ulaştığını, Sevâd'ın düzlüklerinde daha önce bu kadar çok bir Arap ordusunun toplanmadığını belirtir. Irak üzerine yürüyen birlikler ve Müsennâ komutasındaki birliklerin Şiraf'da düzene girdiklerini, buranın çöl sınırında olduğunu ve Hîre'ye 15 veya 20 mil mesafede olduğunu belirtir.

Muir, savaşlara katılan farklı birliklerdeki sayılarının açıklamalarının değiştiğini ifade eder. Köprü savaşından sonra Medine'den savaşa katılanların çoğunun kaçtığını ve çoğunluğun Arabistan'ın kuzey doğu bölgesinde yer alan Benî Bekr ve Benî Rebi'a kabilelerinden oluşan birliklerin Müsennâ ile beraber kaldıklarını söyler. Müsennâ'nın Ömer'in emriyle yeniden oluşturduğu ordusuna ise kuzey bölgesinden Benî Tay, Becile gibi kabilelerinden Buveyb savaşında yaklaşık 8 bin kişinin yer aldığını belirtir. Sa'd'ın ise güneyden ve Yemen'den ayrıca Suriye'den katılan birliklerle bu sayıyı geçtiğini ve 30 bine ulaştığını ifade eder (Muir, 1968, s.158).

Muir, Sa'd'ın buluşma yerine varmadan önce Müsennâ'nın Safer 14/Nisan 635'te de vefat ettiğini söyler. Ömer'in Sa'd'a Sevâd'dan Fırat'ın sağ tarafına çekilerek suların daha

aşağına doğru çöl kenarı boyunca ilerlemesini ve buralarda bulunan bedevi kabileleri toplanmasını onayladığını belirtir (Muir, 1968, s.158-159).

Muir, Fars sarayının eski bir müttefiki olan Benî Bekr b. Vâil, kabilesini Farslıların kendi tarafına çekmeye çalıştığını ve bu olayın çok önemli olduğunu aktarır. Ancak Müsennâ'nın kardeşi Muenna'nın bunu engellediğini ve görevinden henüz döndüğünü ve Sa'd'ın yanına gittiğini söyler. Ona Müsennâ'nın vefat haberini ve düşmanla nasıl başa çıkılacağı ile ilgili haberleri getirdiğini belirtir. Muenna'nın Sa'd'a kardeşinin son mesajını teslim ettiğini ve bu mesajda orduların çölün sınırında durmasını öğütlediğini aktarır. Burada düşmanla savaşmalarını ve zafer kazanacaklarını aksi durumda ise çöle girebileceklerini ve Farslıların çöle giremeyeceklerini bu yüzden de tekrar atak yapma şansları olacağını dediğini ifade eder. Sa'd'ın bu haberi alınca bu büyük komutanın hatirasını hayırla yâd ettiğini, onun ailesine özel bir ilgi gösterdiğini ve Arap örfüne uygun şekilde Müsennâ'nın hatirasına saygı olması için, dul eşi Selma ile evlendiğini belirtir.

Muir, Orduların Sa'd tarafından tekrar hareket ettirildiğini ve başlarında bir lider olmak üzere onarlı gruplar haline getirildiklerini aktarır. Sancakları taşımak üzere ünlü savaşçılar koyduğunu, ayrıca kollar ve taburların boy ve kabilelere tarafından oluşturulduğunu, böylece boyların ve kabilelerin savaş alanına doğru gittiklerini ifade eder. Ayrıca savaşta kullanılmak üzere farklı hizmet bölümleri oluşturulduğundan bahseder (Muir, 1968, s.159).

İbnü'l-Esîr, her on kişiyi başına bir onbaşı (arîf) konulduğunu, sancakların başına erkenden Müslüman olmuş kişileri koyduğunu, savaş işlerini idare etmek üzere artçıların, öncülerin, piyadelerin, gözcülerin ve kanatların başına komutanlar tayin ettiğini ancak bu kişilerin Hz. Ömer'den gelen mektupla değiştirildiklerini belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.414).

Muir, başkomutanlıkların Hz. Peygamber'in sancağı altında savaşmış tecrübeli askerlere verildiğini bu savaşta da yaklaşık bin dört yüz sahabinin olduğunu bunlardan doksan dokuzunun Bedir'de de savaştığını belirtir. Bu savaşa katılan sahabinin sayılarını detaylı bir şekilde açıklar ve Irak ordusunda bu kadar çok sahabinin yer almasının yeni bir özellik olduğunu oysa şimdiye kadar Irak'taki savaşların bedevi Araplar tarafından yapıldığını belirtir. Yine bu sınıflandırmanın Ömer'in sivil listesinin (divan) yaklaşan belirtisi olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.160).

Muir, Müsennâ'nın tavsiyelerinin Ömer tarafından da onaylanmasıyla Sa'd'ın çöl sınırını takip ederek Uzeyb'e doğru ağır bir şekilde hareket ettiğini belirtir. Kadınların, çocukların ve atların bir kısmının bu yerde bırakılarak Kadisiyye'ye doğru ilerlendiğini söyler.

Burasının Fırat'ın iç kısımdaki kanallarıyla yıkandığını ve Sâbûr Hendeği ki o günlerde akan bir nehir olduğunu da ilave ederek, ötesindeki çöl ile sınırlandırılan bir yer olduğunu ifade eder. Bu düzlüğe Arabistan'dan karayolu ile zikzak çizerek gidildiğini ve buradan Hîre'ye nehir üzerinde teknelerin köprüsüyle geçildiğini söyler. Oradan Medâin yarım adasına geçildiğini ifade eder. Bu savaş alanının Fars'ın kaderini belirleyen bir yer olduğunu söyler. Sa'd'ın batı kıyısını tuttuğunu, karargâhını Kudeys'de kurduğunu belirtir. Bu yerde nehre bakan küçük kaleler olduğunu ayrıca köprünün aşağısında da küçük bir yol olduğunu ve burada Sa'd'ın düşmanı sabırlıca beklediğini aktarır.

Muir, Rüstem'in de aynı Sa'd gibi bekleme oyunu oynadığını ama Kral'ın sabredemediğini söyler. Arap askerlerinin nehri geçerek Sevâd'a devamlı saldırılar yaptığını belirtir. Ayrıca Soyluların kalelerine saldırılar yapıldığını ve onların yerlerinin çöplüğe döndüğünü ifade eder. Hîre yakınlarında bir düğün alayının ele geçirildiğini ve gelinin bir Fars valisinin kızı olduğunu onunla beraber hizmetçiler ve çeyizlerin Müslüman kampına götürüldüğünü aktarır.

Baharın geçtiğini ve yazın geldiğini söyleyen Muir, ancak yine de saldırıların hız kesmediğini ayrıca sürülerin meralardan sürüldüğünü böylece Müslüman ordularının yiyecek ihtiyacın karşılandığını söyler. Müslümanlara bağlılıklarından vazgeçenlerin de bu yolla cezalandırılmış olduğunu ifade eder (Muir, 1891, s.110-111).

Muir, insanların arasında bir yaygaranın baş gösterdiğini ve büyük toprak sahiplerinin yardımın gecikmesi halinde düşman saflarına katılacakları hususunda sarayı uyardıklarını ifade eder. Bunun üzerine de Yezdicerd'in Rüstem'i dinlemeyerek orduyu hareket ettirdiğini belirtir.

İslâm tarihi kitaplarındaki yer alan hikâye tarzı anlatımlarına bakış açısını değerlendirmek adına bir örnek olması açısından Muir, şöyle bir anlatım ve değerlendirmede bulunur; Burada kaleye düzenlenen bir sefer esnasında Müslüman askerlerin sürüleri aradığını ama uzun aramaları sonucu bir şeye rastlayamadıklarını söyler. Sonunda bir adama denk geldiklerini ona sürünün nerede olduğunu sorduklarını adamın ise yalan söylemesine rağmen ormanın içinden bir öküzün biz buradayız dediği ile ilgili bir rivayeti aktarır. Muir, bazı rivayetlerin üzerinde çok durulduğunu bunun sebebinin ise bu tür durumların üretken hale getirilerek bu büyük savaşa katılanların üzerinde durmanın sevildiğini iddia eder (Muir, 1968, s.161).

Muir, bu arada Sa'd'ın Ömer ile devamlı iletişim halinde olduğunu, Ömer'in ondan Kadisiyye kampı hakkında bilgi istediğini ifade eder. Sa'd'ın Ömer'e cevaben; bölgenin hendek ve nehir arasında olduğunu ve nehrin olduğunu, bu önlerindeki nehrin derin ve sol tarafında kıvrımlı olduğunu aktarır. Yemyeşil bir vadi içinde Hîre şehrinin aşağısına doğru olduğunu ve benzer yönde Necef gölüne giren bir kanalın olduğunu ayrıca onun kenarında da Havernak sarayının olduğunu belirtir. Bu sarayın sağının geçilmez bataklık alan olduğunu, arakasının da çöl olduğunu söylediğini ifade eder (Muir, 1891, s.111).

Muir, Ömer'in bu raporla memnun olduğunu ve ihtiyatlı ve sabırlı olmasını Sa'd'dan istediğini belirtir. Ömer'in Yezdicerd'e bir heyet gönderilmesini ve bu heyetin onun krallığının tehlikede olduğunu bildirmesini ve onu İslâm'a davet etmesini istediğini aktarır. Bu heyette 20 kadar etkili görünüşe sahip savaşçılardan seçildiğini ve Medâin'e gittiklerini ifade eder. Bu kişilerin 15 kadarının isminin zikredildiğini ama 20 veya daha fazla olduklarını söyler. Bunlardan bazılarının isminin iki Muğire, Eş'as b. Kays, Amr b. Ma'dikerîb, Nu'mân b. Mukarrin, Utarid ve Muannâ olduğunu söyler.

Hendeğin 300 yıl önce kazıldığını aktaran Muir, sarayın sağ tarafının ise ülkenin kuzey doğusuna kadar uzandığını belirtir. Buradaki yollardan birincisinin saray, ikincisinin çöle üçüncüsünün ise bir köprüyle Arabistan tarafına götürdüğünü açıklar. Ayrıca kronolojinin biraz belirsiz olduğunu nedeninde Sa'd'ın Kadisiyye'de savaştan 2 ay önce kamp kurduğunu söyler. O zaman Sa'd'ın civarda uzun zaman kaldığını ya da Şıraf'ta veya Uzeyb'de veya zayıf bir ihtimalle de olsa başka yerde olduğunu söyler. Ancak böyle bir durumda da ağır bir ordunun, birde aileleriyle beraber yürümesinin çok zaman alacağını ifade eder. Sa'd'ın Medine'den Müsennâ'nın ölüm haberi tarihine göre baharda, Mart ayında yola çıktığını; oysa Kasım'da Kadisiyye savaşının yapıldığını buna göre yılın üçte ikisini oluşturduğunu söyler. Bazı rivayetlere göre de Rüstem'in Medâin'den Kadisiyye gelmesinin dört ay sürdüğünü söyler. Ama bunun abartı olabileceğini de ekler (Muir, 1968, s.161-162).

Muir, heyetin kralın huzuruna götürülürken onların etrafına kalabalığın toplandığını aktarır. Bu muhteşem şehrin görkemine tuhaf şekilde zıt olan onların üzerlerinde bulunan elbiseleri ve taşıdıkları silahlarıyla alay ettiklerini ifade eder. Onların giydikleri omuzları üstünden asılmış fiyonk elbisesine, orada toplanmış kalabalığın içinden "*bakın kadınların örekelerini giymişler*" diyerek biraz zarar verme düşüncesiyle alay ettiklerini ifade eder. Reislerin bölgeye girdiklerini ve onların atlarının yüksek adımlarıyla çığnemeleri ve bu

korkusuz binicilerinin müthiş etkilerinden dolayı kralın ve sarayın kadınlarının kalbine korku düştüğü ifade eder.

Yezdicerd'in tercüman vasıtasıyla onlara niçin sebepsiz yere ülkesine saldırdıklarını öğrenmek istediğini aktaran Muir, bunun üzerine Arap konuşmacılardan birinin ona Hz. Peygamber'in ülkelerinde İslâm'ın bereketi ve gereklilikleriyle güçlü bir yenilik yaptığını söyler. Heyetin İslâm dinini kabul et dediklerini aktarır. O zaman bizim gibi olacaksın diye söylediklerini ya da koruma karşılığında cizye ödemesini istediklerini eğer bunları ret edersen o zaman krallıktaki günlerinin sayılı olduğunu ifade ettiklerini belirtir. Kralın ise onları aşağılayarak *"siz bir hiçsiniz"* dediğini onların çıplak topraklardan gelen aç maceraperestler olduklarını söylediğini aktarır. Ayrıca onlara *"size bir lokma vereyim de karnınız tok buradan ayrılın"* dediğini ifade eder. Heyettekilerin uygun ve güçlü kelimelerle cevap verdiklerini ilave eder.

Heyetin, *"evet sen doğruyu söyledin biz fakir ve açız ama Allah bize zenginlik verecek ve bizi doyuracak, demek ki sen kılıcı seçiyorsun o zaman seninle bizim aramızda kılıç karar verecek"* dediklerini ifade eder. Kralın ise buna daha da çok öfkelenmiş olduğunu ve elçi olmasalardı onların hepsi ölmüş olacaktı diye söylediğini ve bir parça toprak istediğini aktarır. Bu toprağı heyetin arasında en güçlü olana yük olarak yükleyip şehrin kaplarından çıkarmasını söylediğini belirtir. Arapların ise bunu mutlulukla karşıladıklarını hemen Asım b. Amr'ın atına binerek oradan uzaklaştığını söyler. Daha sonra Rüstem'in Kral'ın yanına geldiğini yaptığı işi ona anlatınca Rüstem'in ona kızdığını ve toprak yükünü geri alması için birini gönderdiğini ama toprağı götürenin çoktan uzaklaştığını söyler. Asım b. Amr'ın hemen Kadisiyye'ye giderek toprağı Sa'd'ın önüne dökerek; *"ey Sa'd Allah sana Farsın toprağını verdi"* dediğini ifade eder (Muir, 1891, s.111-112).

Muir, bu konuşmalarda süsleme ve masalsı olduğunu ve çok fazla detay verildiğini bunu sebebinin de heyettekilere değer atfetmekten kaynaklandığını iddia eder. Rivayetlerle gerçeklerin özü etrafında biçimlendirildiğini tabii ki orada bulunan Farslıların sonraki günlerde ve heyetin bizzat kendisi tarafından hikâyeyi anlatmış olduklarını söyler. Anlatılan hikâyelerin çoğunun makul olma olasılığının da bulunduğunu ve burada geçen Asım'ın savaşı Ka'ka' b. Amr'ın kardeşi olduğunu belirtir.

Rüstem'in artık savaşı fazla erteleyemediğini aktaran Muir, fillerin süvarilerin askerlerin her yerden orduya toplandığını, böylece ordunu sayısının 120 bine ulaştığını söyler. Câlînûs'un 40 bin kişinin başında olduğunu Rüstem'in ise 60 bin kişinin başında olduğunu

ifade eder. Geri kalan 20 binin ise arkada olduğunu, bunun dışında 60 bin kamp hizmetlisinin de orduya eşlik ettiğini belirtir. Sağ kanatta Hüzmüz'ün olduğunu, sol kanatta da Behrâm'ın oğlu Mihrâm'ın olduğunu ifade eder. Bazı rivayetlerde de 200 bin kişinin olduğunu söyleyenler varsa da bunların tahmin olduğunu söyler. Bunların 15 binin Bizans ordusundaki gibi ölüm bağı (birbirine bağı) olduğunu ve 60 binin de serbest olduğunu, geri kalanında köle ve hükümlü olduğunu ifade eder. Ayrıca Rüstem'in rüyaları ve işaretleri ile ilgili birçok rivayetin verildiğini de ekler.

Muir, Rüstem'in ağır ve isteksiz ilerleyişinden dolayı geciktiğini söyler. Bunun sebebinin de Rüstem'in astrolojiden çıkardığı alametlerde büyük bir facianın olacağı tahmini olduğunu ifade eder. Yine Rüstem'in Müslüman ordusunun tedarik imkânlarını sıkıştırırsa eskiden olduğu gibi Müslümanların dağılıp gözden kaybolacağını ve en iyi ihtimalle belirsizlikle yorarak Müslüman ordusunun durduğu güçlü pozisyonlarından vazgeçirip, nehrin karşısına geçmelerini sağlamak diye umut ettiğini belirtir (Muir, 1968, s.163 -164).

1.2.4.3. Kadisiyye Savaşının Başlaması

Muir, Rüstem'in büyük gecikmesinden sonra onun Babil'in altında Fırat'ı geçtiğini ve Hîre'ye ilerlediğini söyler. Orada Arapların tarafına geçen insanları azarladığını, onlarında ona kralın buraları boş bıraktığını ve boyun eğmekten başka çareleri olmadığını söylediklerini belirtir. Haftalar sonra Rüstem'in Müslümanların görüş alanına girdiğini bununda Ramazan 14/Ekim 635 yılı olduğunu ve nehrin karşı kıyısına kamp kurduğunu aktarır. Bu uzun bekleyiş esnasında sabırsız askerlerin Sa'd tarafından kontrol altında tutulduğunu, onlarında Halifenin vekili olarak ona itirazsız boyun eğdiklerini ifade eder. Baskınlar ve keşif seferleri haricinde herhangi bir teşebbüsün olmadığını belirtir (Muir, 1891, s.112).

Muir, bu bekleme esnasında Tüleyha'nın düşman kampına girerek çadırların ipini kestiği ve üç atı kaçırdığını ve onu kovalayanlardan sonuncusu hariç hepsini öldürdüğünü aktarır. Sonuncusunu da esir aldığını, bu kişinin daha sonra Müslüman olduğunu belirtir. Tüleyha ile beraber savaştığını ifade ettikten sonra bu tip olayların gereksiz yere çok uzun anlatıldığını söyler. Bunun haricinde her şeyin olağan dışı önemli olan rivayetlerle, başlayacak olan savaşla ilişkilendirildiğini ifade eder. Yaklaşan düşmana karşın Müslüman ordusunun ininde uyuyan aslan gibi büyük çarpışmaya hazır olduğunu belirtir.

Muir, orduların artık yüz yüze geldiklerini ve Rüstem'in artık karar günü için bahanesinin olmadığını ifade eder. Rüstem'in kamp yerine ulaştıktan sonra sabah atına binerek nehir kıyısında keşif yaptığını aktarır. Köprü tarafında bir tepe üzerinde durarak ve geçidi koruyan komutan Zühre'yi yanına çağırdığını, burada bir konuşmanın yapıldığını belirtir. Sa'd'ın üç komutanını Rüstem'in kampına göndererek ona taleplerini bilmeleri için gönderdiğini ve bu üç kişinin de İslâm, cizye veya kılıç diyerek aynı şeyleri tekrarladıklarını ifade eder. Daha öncesinde hor gören Rüstem'in bu kuvvetli sözler ve kendisinin rüyaları ve kehanetleri karşısında diz çöktüğü ve düşünme için zaman istediğini belirtir. Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak üç günlük ateşkes elde ettiğini ifade eder.

Muir, bu elçilerin Rib'i, Huzeyfe ve Muğire olduğunu belirtir. Burada geçen diyalogların aynı Medâin'de olduğu gibi uzun ve yorucu olduğunu Rüstem'in bir ara İslâm'ı kabul edecek olduğunu söyler. Yanındakilerin onu engellediğini bir defasında da elçileri küçük gördüğünü ama bunların rivayet edenlerin tasavvurundan kaynaklandığını iddia eder (Muir, 1968, s.164-165). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr,1985, s.424-429).

Muir, süre dolunca orduların savaş için nereden geçecekleri araştırdıklarını belirtir. Burasının son derece zor bir yer olduğunu arkasında hendek yanında Kudeys ve bataklık önünde ise nehir olan bir yer olduğunu belirtir. Sa'd'ın yerinden hareket etmediğini ve Fars ordusunun nehirden geçmesinin en iyisi olduğunu söylediğini belirtir. Rüstem'in ilerlediği ama geçitten geçemediğini ve Müslümanların gece boyunca köprüyü gözetlediklerini söyler. Bunun üzerine Rüstem'in başka bir plan yaparak nehre gece boyunca bir set yaptırdığını, sabah olunca da geçmenin mümkün olduğu bir geçitin ortaya çıktığını ifade eder. O gün Rüstem'in savaş kıyafetlerini giyerek neşeyle atına bindiğini, “*yarın onları arka kısımdan döveceğiz*” dediğini aktarır. Burada bir adamın “*Allah izin verirse*” dediğini, onun da “*istemese bile*” dediğini ifade eder. Ayrıca giden yılın maymunlar yılı olduğunu Kisraların zamanında Müslümanların böyle bir şeye cesaret edemeyeceklerini söyler. Belirtmek için “*aslanlar öldüğünde tilkiler bağırır*” dediğini Müslümanları hor görerek halkını etkilemeye çalıştığını ifade eder. Yeni rüyalar ve uğursuz işaretlerin onun üzerinde çoğaldığını da ilave eder (Muir, 1968, s.165).

Muir, Rüstem'in yakınlarına kutsal işaretlerin ona karşı olduğunu itiraf ettiğini söyler. Nitekim daha önceden Müslüman elçilerini cesurca tavırlarının zaten onun için daralmasına yeterli bir sebep olduğunu ifade eder. Onun yaptırdığı set sayesinde hiçbir

engel olmadan batı kıyısına geçtiğini ve Kudeys kalesinin merkezi kaplamasından dolayı alandaki 30 savaş filinin 18'ini merkeze geri kalanlarını da kanatlara yerleştirdiğini söyler. Buradaki fillerin soylular ve sarayın bindiği fillerden farklı olduğunu bunların Hindistan'dan getirilmiş olduğunu söyler.

Ayrıca filler hakkında bilgi veren Muir, fillerin Asya'da savaş için değil az da olsa inşaat işlerinde kullanıldığını ifade eder. Rüstem'in gölgelikli altın bir taht üzerine oturup günün olaylarını izlediğini ve her biri işitme mesafesinde olan adamlarla Medâin'e kadar haber yolladığı ve Yezdicerd'in bilgilendirildiğini belirtir.

Muir, Farslıların nehri geçmesiyle ilerideki Müslüman askerlerin Kudeys'e doğru ordunun ana gövdesi altına kadar geri çekildiğini belirtir. Sa'd'ın olayları surlardan vücudundaki yaralar ve şişlikler nedeniyle bir sedye üzerinden izlediğini, buradan emirlerini bir kâğıda yazarak aşağı ilettiğini böylece orduya komuta ettiğini ifade eder. Birliklerin böyle bir durumu daha önce görmediklerini, bunun için mırıldandıklarını, hicivli dizelerin aralarında dolaştığını ifade eder. Sa'd'ın ünlü bir okçu olduğunu ve İslâm için ilk kan döken kişi olması nedeniyle bu tür lekelemelerin kabul edilemez olduğunu ve bu işi yapanların elebaşını hapse attırdığını söyler. Sa'd'ın bu ağır illetten dolayı at üstünde durmak bir yana ayakta bile duramaz halde olduğunu askerlerin durumu anlaması için aşağıya indiğini ifade eder. Askerlerin mazereti kabul ettiğini onun yiğitliğine kimsenin diyecek bir sözü olmadığını ama yine de hoşnutsuzluğun devam ettiğini aktarır (Muir, 1891, s.114).

Muir, onun için söylenen hiciv dolu dizelerin bir örneğini vermiştir. Bu dizelerde;

“Biz, Allah bize zafer verinceye kadar savaşıyoruz,

Sa'd ise Kadisiyye duvarları içinde güvende.

Ve biz evlerimize döndüğümüzde birçok dul bularak orada,

Ama Sa'd'ın eşleri arasında yoktur herhangi bir dul bulunan” ifadeleri geçer (Muir, 1968, s. 166).

Sa'd'ın askeri bir yere yaslanmaya devam ettiğini belirten Muir, mazgallı siperlerden askere nutuk ettiğini ve onun komutanları, hatipleri ve şairleri askerinin maneviyatını artırması için onları gönderdiğini ifade eder. Her bir kolun başında savaşa bir hazırlık olarak Bedir'de Hz. Peygamber'in tarafında savaşan bin meleğin yardım ettiği (8Enfal 9) ile ilgili ayetin okunduğunu belirtir.

Muir, bu ayetlerin geçtiği Enfâl (Ganimetler) ya da Cihad Sûresi hakkında bilgi vererek normalde savaşlardan önce sadece durumla alakalı ayetlerin okunduğunu ama burada

Sûre'nin hepsinin okunduğunu ifade eder. Ayrıca Fetih Sûresi ve Mümteherine Sûresi'nde geçen savaş ayetlerinin savaşlardan önce okunduğunu, Muir'in eserinin yazıldığı XIX. yüzyıl sonlarında da okunmaya devam ettiğini ifade eder (Muir, 1968, s.167).

Eserinde Enfâl Sûresi'nde geçen ayetleri aşağıdaki sıralama ile vermiştir. Enfâl Sûresi 65'nci ayetin başındaki "Ey Peygamber" ibaresi ve sonundaki "çünkü onlar anlamayan bir kavimdir" ibaresine ve 12'nci ayette ki "Hani Rabbin meleklere, Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin" ibaresine eserinde yer vermemiştir.

Bahsi geçen ayetlerde Allah'ı Teâlâ şöyle buyurur;

Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı). yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir (8 Enfâl 65).

Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir (8 Enfâl 10).

Hani Rabbin meleklere, "Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına" diye vahiy ediyordu. (8 Enfâl 12).

Ey iman edenler. Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkınızı dönmeyin (savaştan kaçmayın) (8 Enfâl 15).

Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç- böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası! (8 Enfâl 16).

Muir, Müslüman askerlere Bedir Savaşı'nın hatırlatılmasını her zaman maneviyatlarını güçlendirdiğini aktarır. Burada okunan ayetlerle askerlerin tazelendiğini ve gözlerinin ışıldadığını ve kalplerinin huzurla dolduğunu ifade eder. Kadisiyye savaşının Ramazan 14/Kasım 635 yılı üç gün boyunca süren bir savaş olduğunu ve her bir günün ayrı ayrı isimlendirildiğini ifade eder. Bu günler Ermâs, Ağvâs, İmâs ve final gecesine Herîr gecesine denildiğini, bunlardan gün isimlerinin savaş yerlerin de aldığını, final gecesinin isminin ise anlamlandırma olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.167-168).

1.2.4.3.1. Ermâs Günü

Muir, öğle namazına kadar kimsenin hareket etmemesinin istendiğini ve başkomutanın birinci tekbir işaretiyle ordunun harekete hazır olmasının istendiğini aktarır. İkinciyle silahların hazırlanması, üçüncüyle atların hazırlanması, dördüncü tekbir ile "bizim zaferimiz Allah'tandır" diyerek hücumla geçilmesi istendiğini ifade eder. Ama düşmanın üçüncü

tekbirle birlikte acele etmesinden dolayı düzenin bozulduğunu söyler. Müslüman saflarından bazı savaşçıları tekli mücadele için öne çıktığını belirtir ve bunun örneğinin daha önce Bedir’de olduğunu ifade eder. Rakibini yenenin, bütün yendiği kişinin bütün ganimetini aldığı bu mücadeleye ilk Amr b. Ma’dikerib çıktığını ve kazandığını belirtir.

Muir, Esedli Galib’in neşeyle söylediği şiirde “*saçları omuzlarından sarkan bakirelerin sütbeyaz göğüsleri ve sivrilen parmaklarıyla işte ben savaşın en kızgın zamanında rakibi yere serenim*” dediğini aktarır. Hürmüz ile savaştığını ve onu yenerek esir aldığı ve Sa’d’a getirdiğini ifade eder. Benî Tenimli Asım’ın da buna benzer dizelerle düşman saflarına girdiğini ve Kralın fırıncısını ve ekmekle yüklü hayvanıyla beraber ele geçirip Müslüman saflarına getirdiğini belirtir (Muir, 1968, s.167-168).

Muir, burada en önemli hikâyenin Ebû Mihcen’e ait olduğunu söyler. Ebû Mihcen Sa’d ile ilgili dedikodu yapanların elebaşı olduğu ve içki içme suçuyla da suçlanmasıyla hapiste olduğunu Sa’d’ın eşi Selma’nın sorumluluğunda kalede hapiste tutulduğunu ama savaş için müthiş bir isteği olduğundan bahseder. Bu yüzden Selma’dan savaşa katılmak için hemen döneceğine dair izin istediğini ve Selma’nın da kocasının beyaz atını ona verdiğini belirtir.

Muir, bilinmeyen bir formda düşman saflarına daldığını ve büyük bir cesaret gösterdiğini belirtir. Bazı askerlerin onu Suriye’den beklenen birliklerin komutanı bazılarının da onu meleklerin habercisi Hızır olduğunu zannettiklerini aktarır. Sa’d ‘ın ise “*Ebû Mihcen’in hâlâ hapiste olduğunu bilmesem savaşan kişinin o ve atının kendisinin atı olduğuna yemin edebilirim*” diye söylediğini ifade eder. Ebû Mihcen’i sözünü tuttuğunu ve geri döndüğünü tekrar zincirlendiğini ama kısa bir zaman sonra Ebû Mihcen’in bir daha içki içmeyeceğine söz verdiği ve Sa’d’ı kötölemesinden pişmanlığını belirtmesi ve bir daha yapmayacağına söz vermesi üzerine serbest bırakıldığını söyler. Burada onun Selma’ya hapse atılmasına sebep olan içkiyle alakalı söylediği dizelerine yer verir ve onun artık arkadaşlarına katıldığını aktarır (Muir, 1891, s.116).

İbnü’l-Esîr, bu olayı Ağvas günü yaşanan olaylardan bahsederken vermiştir (İbnü’l-Esîr, 1985, s.436-437).

Muir, fillerin Müslüman saflarını delmeye başladığını ilk hamlenin de Benî Becile safları üzerine olduğunu ifade eder. Dev cüsseli hayvanların ileri geri sallandığını ve üzerlerinde bulunan hevdeçler (içinde savaşçı insanların ve sancakların olduğu nesne) ve fillerin yürüyen kale gibi görüntüsünden dolayı atların ürktüğünü dağıldığını belirtir. Bu durum üzerine Benî Esed’in onları kendi üzerlerine çektiği ve kahramanca savaştıkları dört yüz

kadar ölünün olduğunu ifade eder. Bu karışıklıktan istifade eden Farşlıların kanatlara saldırdığını ve öne doğru baskı yaptığını aktarır.

Durumun kiritik olduğunu aktaran Muir, Sa'd'ın Asım'a onları bu durumdan kurtarması için ne olursa olsun yardım etmesini emrettiğini belirtir. Bunun üzerine bu yüce cesur reisin okçuları ve en iyi avcılarını organize edip fillerin sürücülerini tek tek vurdurup kuşatmayı engellediğini söyler. Filleri yönetecek kimse kalmayınca bu büyük hayvanların kaçtığını böylece rahatlayan Müslüman askerlerin yerlerini tekrar aldıklarını, karanlık çökünce her iki ordunun da geri çekildiğini ifade eder (Muir, 1891, s.116).

Muir, Müslüman ordusunun mahzun olduğunu bir de bunu üstüne Sa'd'a yapılan hakaretlerin ve Selma'nın alaylarının eklendiğini belirtir. Selma'nın eşiyle beraber kulelerden çarpışmayı izlerlerken “*tam Müsennâ'nın zamanı yazık ama bugün Müsennâ yok*” dediğini bunun üzerine Sa'd'ın bu acı sözlerden dolayı yüzüne bir tokat vurduğunu ifade eder. Asım ve onun grubunu işaret ederek “*Müsennâ mı? Bunlarla o kıyaslanabilir mi ?*” dediğini belirtir. Selma'nın da kibirlice eski kocasının hatırasına vefalı olarak “*kıskançlık ve korkaklık*” diye haykırdığını ifade eder. Sa'd'ın ortamı yumuşatarak durumun öyle olmadığını ve eğer onun kendisini mazur görmez ise kimsenin görmeyeceğini dediğini belirtir. Muir, insanların yine de Selma'dan tarafta olduğunu ama Sa'd'ın korkak olmadığını ve gözden düşme durumu yaşadığını ekler (Muir, 1891, s.117).

1.2.4.3.2. Ağvâs Günü

Muir, bu günde savaş başlamadan önce alandaki yaralılar ve cenazelerle uğraşıldığını söyler. Suriye'den gelen birliklerin ilk kolunun görüldüğünü birliklerin başında Ka'ka'nın olduğunu, bin kişiyle beraber geri kalan beş bin kişilik kısmın komutasını ise Haşim'e bırakıp onun önden savaşa yetişmek için hemen geldiğini ifade eder. Ka'ka'nın ustaca bir hareketle getirdiği askerlerin aralarına biraz mesafe koyarak sayısını hem düşman hem de dostun gözünde fazlaca gösterdiğini belirtir.

Muir, Ka'ka'nın, Sa'd'ı ve arkadaşlarını selamlayarak gelen yardımı söylediğini ve arkasındakilerin kendisini takip etmelerini isteyerek düşmana meydan okumak için ileri atıldığını aktarır. Meydan okumayı Zu'l-Hâcib'in kabul ettiğini ve Ka'ka'nın onu tanıdığını ve Ebû Ubeyd'in öcünü alacağını söyleyerek ona hücum ettiğini ve onu yere serdiğini belirtir. Yeni gelen süvarilerle birlikte Müslüman ordusunun şevkini artırdığını ve

bu kuvvetlerin her iki ordunun görüş alanında düzlüğü geçtiğini aktarır. Tekbir diye bağırdıklarını Müslüman saflarından da Allahu Ekber diye karşılık verildiğini belirtir. Artık Müslümanların dün yaşananları unuttuğunu yeniden canlandıklarını ama Farslıların Ka'ka'nın ve arkadaşlarının liderlerini öldürmesiyle karamsarlığa kapıldıklarını ifade eder (Muir, 1891, s.117).

Muir, Ka'ka' ile develeri süslediğini ve onları fillerin benzeri Fars atlılarını korkutmaya çalıştığını ama bunun bir hikâye olduğunu iddia eder. O gün fillerin teçhizatlarının tamiri yetişmediği için alanda olmadıklarını ve her yönden baskı neticesinde Farslıların atlarının dayanamadığını ve Rüstem'in çaresiz bir araya toplanmayla kurtulabildiğini ifade eder. Fars piyadelerinin ise yerlerini koruduğunu ve bu şekilde durumun endişeyle dengede devam ederek günün kapandığını ve savaşın çok şiddetli ve kanlı olduğunu nitekim iki bin Müslüman ve on bin Farslı'nın ölü ya da yaralı olduğunu ifade eder. Müslüman askerlerine yeni katılanların gece boyunca farklı kabilelere mensup kişilerin isim ve soylarının seslenmelerinin olduğunu aktarır. Sa'd'ın bunları duydukça memnun olduğu ve emin hissettiğini ve gece kendisi uyanmadığı müddetçe uykusundan uyandırılmamasını istediğini ifade eder. Fars kampında da seslerin olduğu ama bunun ne tür olduğunun belirtilmediğini ayrıca her iki tarafında kendilerini final mücadelesi için hazırladığını belirtir (Muir, 1968, s.171-72).

1.2.4.3.3. İmâs Günü

Muir, Kadisiyye savaşının üçüncü günü İslâm ordusunun savaşta yaralanan arkadaşlarıyla ilgilenmek için sözleştiğini aktarır. İki ordu arasında yaklaşık iki kilometre olduğunu ve yaralıların tedavisi için kadınların ilgilendiğini, belki kurtulan olur umuduyla olduğunu söyler. Kurtulamayanların ise İslâm'a göre şehit olacağını belirtir. İslâm dinine göre hayatta kalmanın Allah'ın esirgemesiyle olacağını, ölenlerin ise göre şehit olduğunu ifade eder. Böylece ölü ve yaralıları alandan uzaklaştırdıklarını Uzeyb vadisine taşındığını, kadınların ve çocukların alelacele kazdığı mezarlara ölenlerin defn edildiğini, ayrıca yaralılarında buraya taşındığını ifade eder. Uzeyb'e taşınan yaralıların yakıcı güneş altında acı çektiklerini ve yolun üstünde duran bir palmye ağacının gölgesine dinlendiklerini belirtir.

Muir, burada aşağıdaki hüznü dizelere yer verir;

*“Selam, Kadisiyye ve Uzeyb arasında dalgalanan verimli palmiyeye
Senin etrafında büyüdü papatyanın ve zufa otu yabani filizleri
Belki çiğ tanesi ve hafif yağmur tazeler senin yapraklarını her zaman
Ve orada asla eksik olmasın bir palmiye ağacı kuru ve kavurucu düzlükte.”*

Muir, çarpışmanın gece gündüz durmadan devam ettiğini, Fars ordusunun önceki gecedan kalan ölen askerlerinin cesetlerinin hâlâ alanda olduğunu, bundan Fars askerlerini olumsuz etkilendiğini belirtir. Artık fillerden daha çok medet umduklarını, fillerin artık yenilendiğini, yanlarında atlılar ve piyadelerin korumasın olduğunu ifade eder. Savaş başlamak üzereyken aniden Suriye’den gelen destek kuvvetlerinin büyük kısmının Haşim’in komutasında görüldüğünü belirtir. Düzlüğü süpürerek geçtiğini ve düşmana saldırarak sağ kanadını delip nehir kıyısına ulaştığını, hoş karşılama nidalarıyla döndüğünü ve muzafferce geri geçtiğini aktarır. Savaşın tekrar şiddetlendiğini ve aşağı yukarı dengede devam ettiğini ifade eder (Muir, 1891, s.118).

Muir ’in Müslüman şahsiyetler üzerinde nasıl bir yönlendirme yaptığının örneklerinden bir tanesini daha aşağıda vermeye çalıştık.

Muir, Yazdicerd’in kriz durumun farkında olduğunu ve bir adamını alana gönderdiğini söyler. Fillerin Müslüman askerlerinin korkusu olduğunu ve onların bütün çabasını boşa çıkarmakla tehdit ettiğini belirtir. Bunun üzerine Sa’d’ın tek başına otuz Farslıyı öldüren ve mucizeler başaran Ka’ka’ya müracaat ettiğini ifade eder. İslâm tarihçilerine göre eğer Allah Ka’ka’nın kalbine böyle yapmasını ilham etmeseydi Müslümanların savaşta bozguna uğramış olacağını söylediklerini dile getirir.

Muir’e göre ise Ka’ka’nın otuz Farslı öldürmesi olayının tarihçilerin abartısı olduğunu iddia eder. Ka’ka’nın Kadisiyye’nin karaman savaşçılarından biri olduğu için onu onurlandırmak için yapıldığını belirtir. Onun Haşim’in gecikmesinden korktuğu için ve Müslümanların şevkini artırmak için yukarıda bahsedilen önceki günkü taktikleri yaptığını ifade eder. Gece esnasında da askerleri Suriye tarafından gelen yola koyarak yeni birlikler gelmiş gibi gösterdiğini söyler. Sonunda Haşim’in beş bin kişilik birliklerle geldiğini fakat bu anlatımların Ka’ka’nın hatırası için baştan sona bir kurgulama eğilimi olduğunu iddia eder (Muir, 1968, s.172).

Sa’d’ın fillerin hortumun ve gözlerinin zayıf yerleri olduğunu bir Farslıdan öğrendiğini böylelikle bu musibetten kurtulacağını söylediğini aktaran Muir, bu yüzden Ka’ka’ ve kardeşi Asım’ın bir fedai takımı kurarak bu tehlikeli göreve teşebbüs ettiklerini ifade eder.

Fars ordusunun da iki tane büyük fil olduğunu ve bu fillerden beyaz olanın gözüne Ka'ka'nın mızrakla saldırdığını söyler. Bunun üzerine hayvanın can havliyle üzerindeki binicisini attığını Ka'ka'yı da uzağa fırlattığını diğer filinde hortumunun kesildiği ve gözlerinin oyulduğunu ifade eder.

Muir, körleşen fillerin Müslüman saflarına doğru atıldığını askerler arasında oraya buraya koşturduklarını, sonunda diğer fillerde onları takip etmesiyle Fars ordusuna doğru yönlendirildiklerini belirtir. Panikleyen hayvanların hortumlarını havaya kaldırarak çığlıklarla koştuklarını ve önüne geleni çiğnediklerini, nehre dalarak gözden kaybolduklarını ifade eder. Bu inanılmaz olayın manzarasının orduların gürültüsünü kestiğini, bu olaydan hemen sonra orduların karanlığa kadar savaştıklarını ama durumun hâlâ netleşmediğini belirtir (Muir, 1891, s.119).

1.2.4.3.4. Herîr Gecesi

Muir, üçüncü günün akşamının artık hayat mücadelesi olduğunu, savaşın akşam saatlerinde biraz durur gibi olduğunu, ama Sa'd'ın arka taraftan saldırı olmasın diye sığ bölgelere Amr ve Tüleyha'nın komutasında da gözcüler yerleştirdiğini ifade eder. Dinlenme için pek bir fırsatın olmadığı bir anda Müslüman komutanlardan bazılarının düşmanın canını okumak için kabilelerini topladıklarını belirtir. İlk başta yapılan hareketin Sa'd'ın idraki dışında olduğunu söyler. Bu gecenin ismini tıpkı demircinin örsünü dövdüğü zaman ki çıkardığı ses benzeri askerin çığlıklarından ve orduların gürültüsünden dolayı aldığını söyler. İslâm tarihçilerine göre eşsiz bir hadise olduğunu ifade eder.

Muir, Sa'd'ı gece boyunca kesin bilgi alamadığı için dua ettiğini ancak sabaha doğru Ka'ka'nın neşeyle düşmana karşı üstünlükleri ile ilgili söylediği dizelerini işitince işlerin yolunda gittiğini anladığını belirtir. Sabah olduğunda orduların yorgun ve yıpranmış olmasına rağmen çarpışmaya devam ettiklerini ve Ka'ka'nın kesin zafer için yirmi dört saattir savaşan askerini son bir gayretle yönlendirdiğini ifade eder.

Muir, yapılan yeni atakla Fars kanatlarının dalgalanmaya başladığını ve merkeze yapılan saldırıyla Rüstem'in tahtına bir yol açıldığını ve Rüstem'in tahtının düştüğünü bu esnada bir rüzgârın çıktığını söyler. Tahtın tentesinin nehre düştüğünü Rüstem'in zor anlar yaşadığını kaçmaya fırsat bulamadığını belirtir. Hazine yüklü bir katırın altına saklandığını ifade eder. Şans eseri oradan geçen bir askerin oradaki bir kütleye vurmasıyla ve onun da

Rüstem'in sırtına çarpmasıyla Rüstem'in nehre sürünerek kaçmaya çalıştığını aktarır. Daha önce tanınmayan Rüstem'in asker tarafından sudan çekilerek öldürüldüğünü ve tahtının üzerine çıkararak onun sonunu ilan ettiğini belirtir. Başka bir rivayette de Rüstem'in Hilâl'i ayağından ok ile vurduğunu ve bunun üzerine Hilâl'in Rüstem'in üzerine atıldığı ve onu öldürdüğünden bahsedildiğini söyler (Muir, 1968, s.173-174). (Hilâl'in Rüstem'i öldürmesi olayı için bkz. Taberî, 1969, s.566).

Ayrıca İbnü'l-Esîr, Muir 'in tanınmayan asker diye nitelediği kişinin de Hilâl olduğunu söyler (İbnü'l-Esîr, 1985, s.442).

Muir, Rüstem'in öldürülmesinden sonra Fars ordusunu hezimete uğradığını ve katliamın başladığını belirtir. Firûzan ve Hürmûzan birlikleriyle setten geçerek kaçtıklarını, Calînûs'un ise bir tümsek üzerinde askeri toparlamaya çalıştığını söyler. Ancak setin yıkılmasıyla, muhtemelen önden kaçanların takip edilmelerini engellemek için diye ifade eden Muir, birçok Fars askerinin akıntıya kapıldığını belirtir. Nehrin Âtik veya Bâdekle isminde olduğunu, çok derin olduğunu ve geniş olduğunu, her mevsim dolu aktığının bilgisini verir. Müslüman askerleri sağa sola, aşağı yukarı kaçan Farısları kovaladıklarını ve öldürdüklerini belirtir. Câlînûs'un askerlerine yardım edemediğini ve öldürüldüğünü onun üstünde bulunan değerli eşyalarının alındığını ifade eder. Birçok Farıslı kaçak askerin her yerde bataklıkta bile merhametsizce kılıçtan geçirildiğini, fakat asker yorgun olduğu için nehrin ötesine takibi uzatmadıklarını aktarır.

Muir, son çarpışmada Müslümanların kayıplarının da fazla olduğunu, daha önceki günlerde ki iki bin beş yüz kişiden başka altı bin kişinin şehit olduğunu ifade eder. Çarpışma bitmez alana kadınların ve çocukların inerek yaralı Müslüman askerlere su verdiklerini aktarır. Ayrıca Farıslı askerlere ise sopalar ile son darbeyi indirdiklerini acıma ve intikam duygusunun bir arada olduğunu ifade eder. Bu meseleyi bir rivayet yoluyla aktardığını söyleyen Muir, kadınların Fars ordusunun hezimetinden hemen sonra elbiselerini katlayıp ellerinde sopayla alana indiklerini yaralı Müslüman askeri yaşıyorsa ona su verdiklerini ve yaralıları hemen başka yere götürdüklerini ve çocuklarında kadınları izlediği ve onlara yardım ettiklerini aktarır (Muir, 1968, s.174 -75). (Bu rivayetle ilgili ayrıca bkz. İbn Kesîr, 1994, s.79).

Muir, Müslüman kadınların Farıslı yaralı askerlere karşı yaptıklarından dolayı "*Acaba İslâm, doğalarına rağmen içlerindeki acıma duygusunu söndürüp, nazik cinsin hatta çocukların*

kalplerine şiddetin ve soğukkanlı acımasızlığın ruhunu yerleştirmiş miydi?" diye ilginç bir yorumda bulunmuştur (Muir, 1968, s.174 -75).

Bize göre Muir'in savaş esnasında kadınların bu şekilde davranmasını İslâm'a mâl etmesi yazarın amacını göstermesi bakımından manidardır. Ayrıca düşman askeri yaralı dahi olsa karşı tarafa zarar verme ihtimali yüksektir. Nitekim binlerce Müslüman askerinin şehit olduğu bu savaşta, savaşın verdiği duyguyla hareket edildiğini unutmamak gerekir.

Muir, savaş esnasında ordunun müezzinin şehit olmasından dolayı askerler arasında bu onurlu görevi kim yapacak diye tartışma yaşandığı ve bu olaya Sa'd'ın el attığını, meseleyi çözdüğünü belirtir (Muir, 1968, s.175). (Müezzinin öldürülmesi olayı için ayrıca bkz. Taberî, 1969, s.566) (İbnü'l-Esîr, 1985, s.444).

Muir, Kadisiyye savaşının neticelerini şu şekilde değerlendirir; savaşın düşman açısından ülkenin kaderini belirleyici olduğunu oysa Farşlıların 15 yıl öncesinde Bizanslıları yenilgiye uğrattıklarını ve Suriye'nin tahrip edildiğini ve boğaz üzerine kamp kurduklarını belirtir. Hâlid'in Irak topraklarına ayak basalı 30 aydan biraz fazla olmasına rağmen, 30 ya da 40 bini aşmayan İslâm ordusu tarafından ufalandığını belirtir. Ayrıca bu savaşın bazı gizemleri de ortaya çıkardığını aktarır. Fars ordusun ilgisiz ve kölelerden oluştuğunu, Müslüman askerlerinin ise boyun eğmez bir ruhla saatler süren mücadelenin ardından yine de atağa geçebildiklerini ifade eder. Fars imparatorluğunun son ümitlerinin de boşa çıktığını, nehirden geçip kaçan askerlerin asla bir daha heybetli ordu olarak toplanamadıklarını böylece bütün ülkenin dehşete kapıldığını söyler.

Kadisiyye savaşını sonuçlarını değerlendiren Muir, önemli bir hususun olduğunu onun da Fırat'ın diğer tarafında bulunan bedevilerin etkilendiğini söyler. Rüstem'in öldürülmesiyle İslâm'ı kabul ettiklerini ayrıca bu kabilelerden çoğunun Hıristiyan kabileler de dahil olmak üzere zaten Müslüman saflarında savaştıklarını da ekler. Bu savaşın İslâm'ın kaderini belirleyici bir unsur olarak oluşacak büyük imparatorluğun temellerini attığını söyler. Üzeyb'den Aden'e, Übülle'den Kudüs'e kadar olayların izlendiğini belirtir. Bir de bu haberlerin insan eliyle ulaşması mümkün olmayan yerlere cinler vasıtasıyla ileildiğinin rivayet edildiğini ilave eder.

Muir, Ömer'in savaş alanından bir haber alma umuduyla her sabah Medine kapılarına çıktığını sonunda orada bir ulakla karşılaştığını ama ulağın halifeyi tanımadığını aktarır. Ömer'in ona ne olup bittiği ile ilgili sorular sorduğunu, bunun üzerine ulağın savaşın bilgilerini ve zaferi anlattığını belirtir. Ömer ile beraber Medine'ye girdiklerinde insanların

Ömer'in etrafında toplandıklarını ve bilgi almaya çalıştıklarını ulağın ise durumu fark edince utandığını ve “*neden kendisini tanıtmadığını sorduğunu*”, Ömer'in ise sade bir cevapla “*böyle iyi kardeşim*” dediğini belirtir. Ayrıca Ömer'in böyle bir durumda bile Kayser ve Kisra'dan daha mütevazı olduğunu söyler (Muir, 1968, s.176-177).

1.2.5. Kadisiyye Savaşını İzleyen Olaylar

1.2.5.1. Hîre'nin Yeniden Alınması

Muir, Hîre'nin yeniden alınmasıyla ilgili Hicri 14'ün sonu (Ocak 636) yılını verir. Sa'd'ın Kadisiyye'deki zaferinden sonra halifenin de isteğiyle bir müddet askeriyeye dinlendiğini bu arada savaştan kaçan Fars askerlerinin kırıntılarının Fırat'ın sağ tarafında Babil harabeleri tarafında toplandıklarını belirtir. Sa'd'ın iki aylık dinlenmeden sonra hastalığından da kurtulduğunu ve onlara saldırmak üzere ilerlediğini ifade eder. Kısa bir ilerlemeden sonra Hîre'ye yeniden girildiğini ve bunun üçüncü kez olduğunu ve Müslümanlara yardım etmemeleri nedeniyle iki katı cizye alınarak cezalandırıldıklarını aktarır (Muir, 1968, s.178).

1.2.5.2. Medâin Üzerine İlerleme

Muir, dağılan Fars ordusunun tekrar Burs'ta toplandığını Babil altındaki tepecikten Fırat'ın geçilerek, Farşlılara kayıplar verdirerek oradan Dicle'ye sürdüklerini Sa'd'ın Babil'de kamp kurduğunu, 5 millik bir alan olan Dicle'den den Fırat'a kadar olan Dura (Babil) düzlüklerini temizlediğini ifade eder. Bölgedeki ki bütün liderlerin geldiğini bunlardan bazılarının Müslüman olduğunu bazılarının cizyeyi kabul ettiğini, böylece iki nehir arasında tekrar Müslüman egemenliğinin kurulduğunu belirtir (Muir, 1891, s.123).

Muir, bu bölgede bulunan Sûrâ, Kûsâ ve Sâbât'ın alındığını veya kendiliğinden teslim olduğunu böylelikle tüm Sevâd'ın Müslümanların hâkimiyetine geçtiğini aktarır. Sa'd'ın Babil'de kamp kurduğunu buradan Hz. İbrahim'in meclisini ziyaret ettiğini ifade eder. Birkaç ay sonra Sa'd'ın H.15/M.636 yılının yaz ayının sonunda Ömer'in de rızasıyla Medâin'e doğru yola çıktığını bu şehrin bugünkü Bağdat'ın 15 mil aşağısında Dicle nehrinin keskin ve çift kıvrımlı yerinde nehrin her iki kıyısında kurulmuş bir Fars şehri olduğunu anlatır. Ayrıca bu şehrin 7 kasabadan oluşan bir yer olduğunu, özellikle Seleukia (Seleucia) ve Tizpon (el-Medâin) belirleyici olduğunu, batıya doğru çift kıvrımın “S”

şeklinde olduğunu bir yarım ada oluşturduğunu ifade eder. Burada Tak-ı Kisra'nın olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.179).

Muir, şehrin yakınında girmeye müsait bir alan olan Behur Esîr'in oluşunu ve Sa'd'ın bu taraftan ilerlediğini belirtir. Bu yerin aynı zamanda Nehr Esîr olarak söylendiğini buranın daha önceki zamanlarda muzaffer birliklerin takiplerinin durdurulduğu bir nokta olarak Farslıların bir ileri karakolu olduğunu aktarır.

Kraliçe Bûrân'ın Sasanilerin eski ruhlarını canlandırdığını ve hanedanlığın durduğu müddetçe yenilmeyeceğine dair yemin ettiğini ve bizzat kendisinin meydana inerek "Kisraların aslanları "diye isimlendirilen tecrübeli generallerin komuta ettiğini ifade eder. Farslılar, Haşim tarafından bozguna uğratıldığını ve Bûrân'ın şampiyon kölesinin öldürüldüğünü bu zaferi Sa'd'a bildirdiğini onu alnından öptüğünü, Haşim'in de Sa'd'ın ayağını öptüğünü belirtir (Muir, 1968, s.179-180).

Muir, Sa'd'ın ileri doğru yürüdüğünü boş gurura sahip olan prenslerin durumundan bir ders çıkararak birliklerine Kur'ân'dan aşağıdaki ayetleri okunduğunu ifade eder.

"(Ey Muhammed!). İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar. Zira o gün zalimler, "Ey Rabbimiz! Yakın bir süreye kadar bizi ertele de senin çağrına uyalım ve peygamberlerin izinden gidelim" diyecekler. Onlara şöyle denilecek: "Daha önce siz, sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?"

"Kendilerine zulmedenlerin yerlerinde oturdunuz. Onlara ne yaptığımız ise size belli olmuştu. Size misaller de vermiştik." (14 İbrahim 44-45).

Muir eserinde 44. ayetin baş tarafına yer vermemiştir ayetin "*Daha önce siz, sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz*" kısmına ve 45. ayete yer vermiştir. Eserinin dip notunda da 14'ncü Sûre 44'ncü ayet olarak belirtmiştir (Muir, 1968, s.180).

1.2.5.3. Batı Medâin'in Fethi

Muir, Sa'd'ın Hicri 15/Miladi 636 yılı yazında Medâin'in batı bölümünü kuşattığını ifade eder. Müslümanların nehrin üstüne geldiklerini ve sarayın onların önünde karşı kıyıda durduğunu Sa'd'ın gözlerinin ışıldadığını ve "*aman Allah'im, Allahu Ekber işte bu Kisraların beyaz köşkü*" dediğini belirtir. Allah'ın Peygamber'ine vaadini yerine getirdiğini dediğini ayrıca bütün askerlerinin de hayretle beyaz saraya baktıklarını ve Allahu Ekber dediğini belirtir. Sa'd'ın önünde oturarak hesaplar yaptığını ancak surların Müslümanların elinde bulunan savaş aletleri için çok güçlü olduğunu belirtir. Kuşatma esnasında kaleden dışarıya

hücumların olduğu bir fırsatta da Farslılarla Müslüman askerlerin tekli çarpışma yaptıklarını söyler.

Muir, burada Zühre ve Şehriyar'ın çarpıştıklarını ve Şehriyar'ın öldürüldüğü ifade eder. Zühre'nin de öldüğünü ama başka bir rivayette kesin olmadığını söyleyerek Zühre'nin Haccac döneminde bir harici tarafından öldürüldüğünü ifade eder. Müslümanların daha öncesinde sadece 20 tane mancınığının olduğunu, savaş aletlerini fazla bilinmediğini belirtir. Ayrıca Sevâd'da Sa'd'ın komutasında onların yapımı için bol miktarda malzemeye sahip olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.181).

Kuşatmanın çok sıkı olduğunu ve birkaç ay sürdüğünü aktaran Muir, bunun için içerde yaşayanların çok sıkıntı yaşadıklarını söyler. Hatta insanların kedi ve köpekleri yediklerini ama burada anlaşılması güç olan bir durumun olduğunu aktarır. Bunun sebebinin de şehrin ön tarafı nehirdeki botlar sayesinde açık olması ve nehrin karşısındaki insanların bolluk içinde olması diye ifade etmiştir.

Muir, Aşağı Sevâd'a birlikler gönderildiğini ve büyük toprak sahiplerinden İslâm'ı kabul etmeyenlerin esir alındığını söyler. İki nehir arasının tahrip edildiğini ama Ömer'in talimatıyla alınan esirlerin serbest bırakıldığını, bunların sayısının 100 bin kadar olduğunu da ilave eder. Böylece bütün Sevâd ve Tekrît'in aşağısından batı tarafı Suriye çölüne kadar Müslümanların egemenliği altına girdiğini ifade eder.

Zilhicce 15/Ocak 637 yılı nihayet kuşatmanın batı tarafında çok ağırlaştığını aktaran Muir, kralın şart ileri sürerek bir antlaşma teklif ettiğini ifade eder. Bu şartlar arasında bütün Sevâd ve Tekrît'i Müslümanlara vereceğini, ama kendisinin Doğu tarafında rahatsız edilmeyeceğinin olduğunu, bu yüzden teklifin kızgınlıkla ret edildiğini belirtir.

Muir, burada olağanüstü bir hikâyenin olduğundan bahseder. Ebû Mukarrin'in Sa'd'ın cevabının krala iletirken o anda Allah tarafından ona verilmiş sözlerle konuştuğunu ne söylediğini kendisinin dahi bilmediğini aktarır. Meselenin aslının batı tarafındaki varoшта kalan bir Farslı tarafından söylendiğini ifade eder. Bunu Mukarrin'in bilmeyerek Fars dilinde söylediği gizemli cevabın şöyle olduğunu söyler; *“Efridûn balı ve kusâ kavunu yemişini beraber yemedikçe Müslümanların sizlerle asla barış yapmayacaktır.”* Bu sözleri duyan kralın bu kişinin meleklerin sözüyle konuştuğunu ve meleklerinde onlara karşı olduğunu dediği ve nehri geçerek kaçtığını belirtir.

Muir, şehrin duvarlarında kimsenin görünmediğini, Sa'd tarafından ilerleme emri verildiğini söyler. Şehirde hiç kimsenin kalmadığını herkesin gemilerle şehri terk ettiğini bu yüzden de herhangi bir karşı koymanın yaşanmadığını aktarır. Nehrin olduğu ilerideki başkent in ise hâlâ savunmada olduğunu söyler. Bu yüzden Sa'd'ın aralarda askeri birkaç hafta dinlenmesi için boşaltılan evlere yerleştirdiğini ifade eder (Muir, 1968, s.181-182).

1.2.5.4. Medâin'in Fethi

Muir, bu şehrin fethedilmesinin tarihini Safer 16/Mart 637 yılı olarak verir.

Muir, Medâin'in tehdit altında olması yüzünden Yezdicerd'in ailesini kuzeyde bulunan Hulvân'a eşyaları ve hazineleriyle beraber gönderdiğini, şimdi de aynı yere kendisinin de kaçtığını belirtir. Farslıların umutsuz olduklarını ve Dicle nehrinin hızlı ve derin suları saldırıları engellediğini Müslümanların batı kıyısında daha önceden Farslıların kaçarken gemileri götürmesinden dolayı işgal için haftalarca gemi aradıklarını aktarır. Ama umulmadık bir şekilde bir firarının Sa'd'a nehrin sığ yerini söylediğini ifade eder.

Müslümanların buradan geçme hususunda nehrin hızlı akıntısından dolayı tereddüt yaşadıklarını söyleyen Muir, Yezdicerd'in kaçmaya çalıştığını öğrenen Sa'd'ın hemen bir girişimde bulunduğunu belirtir. Askerlerine habersiz bir saldırı yapsalar, düşmanın insafına kaldıklarını Allah'ın kendilerine bir yol gösterdiğini ve nehre set çekmeyi teklif ettiği sunduğunu belirtir (Muir, 1891, s.126).

Bu teklifin Selmân el-Fârisî tarafından desteklendiğini söyleyen Muir, onun hakkında bilgiler verir. Selmân el-Fârisî'nin daha önce Hz. Peygamber'e hendek fikrini önerdiğini, onun daha önceden Hıristiyan ve bir İsfahan'lı olduğunu ve bir bedevi saldırısında esir alındığını aktarır. Medine'de köle olarak satıldığını ve Müslüman olunca özgür olduğunu belirtir ve onun hakkında başka bilgisi olmadığını ve Medâin'de vefat ettiğini ilave eder (Muir, 1968, s.183). (Ayrıca Selmân el-Fârisî ile ilgili bkz. İbn Sa'd, 2015Ç, s.84-107).

Muir, 600 seçkin süvarinin hemen öne atıldığını ve bunların altmışarlı grup halinde nehre girdiklerini ve cesurca suyla mücadele ettiklerini belirtir. Aşağı karşı derken karşı kıyıya ulaşıldığını ve Farslıların suda ki askerlere kazıklar fırlattığını aktarır. Bu arada Asım'ın da emriyle Müslüman askerlerin mızraklarını Farslı askerlerin gözüne hedef almalarını ve nihayetinde askerlerin geri püskürterek karşı kıyıya ulaşıldığını belirtir. Bu olaydan sonra Sa'd'ın geri kalan askeri suya girdirdiği ve "*Allah'ım senin insanlarına zafer ihsan et*

düşmanlarını yenmeleri için” dediğini belirtir. Suda atlarla ve kısraklarla beraber öyle bir hat oluşturduklarını, suyun dahi gözükmeyeceğini askerlerin sanki kuru zeminde yürüyormuşçasına tek bir zayıf vermeden karşı kıyıya ilerlediklerini ifade eder.

Muir, buna benzer bir olayında Timur’un Bağdat’ı işgalinde yaşandığını söyler. Ayrıca eserinde nehir hakkında şu bilgilere yer verir; Dicle nehrinin Fırat’tan daha hızlı ve yüksek kıyısı olduğunu, seyahat edenlerin nehrin sığ yeri olmadığını söylediklerini aktarır. Kışın düşük olduğunu ve baharda eriyen kar sularıyla daha da yüksek aktığını, bu olayın yaşandığı zamanda da nehrin yüksek olduğunu ki rivayetlerde sel olarak geçtiğini belirtir (Muir, 1968, s.183).

Ancak burada şunu da belirtelim ki Muir, herhangi bir belge ya da bilimsel araştırmaya yönelik değil sadece gezginlerin ifadelerine göre yorumda bulunmaktadır. Nitekim kendisinin yaptığı başka yorumlarda da nehir yataklarının zamanla değiştiğini belirtmişti. Burada da nehrin debisinin değişmesine neden olacak faktörlerin zaman içerisinde gerçekleşmiş olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Olayın gerçek olabileceğine şüpheli yaklaşmış ve tarihçilerin geçişi anlatırken benzetme yapmalarını olayın abartıldığı yönünde değerlendirmiştir.

Muir, kendi yorumuna göre Müslüman tarihçilerin yine de burada kuşatma için destansı geçişe ait anlatılan olağanüstü işbirliği ile bazı şeylere göz yummuş olabileceklerini iddia eder. Örnek olarak; en ufak bir yazıda dahi tek bir kişinin bile suya kapılıp ölmemesi durumunun geçmesini verir. Yine bir sürahinin bile akıntıyla karşı kıyıya taşınması ve değerlendirilmesi, bir başka örnekte ise suyun atın yelelerine kadar ulaştığı ama onların sert zemine basar gibi geçmeleri vesaire diye ifade etmiştir. Ancak bütün İslâm tarihinde Dicle’nin böyle muhteşem bir şekilde geçilerek, kraliyet başkentinin ele geçirilmesine benzer başka bir geçişin olmadığını, içtenlikle eklemek gerekir demiştir (Muir, 1968, s.183-184).

Muir, yaşanan bu hadisenin neticesinde Farslıların şaşırduklarını ve paniklediklerini belirtir. Bu ani olaydan dolayı kaçmak için zar zor zaman bulabildiklerini, kalanların ise cizye vermeyi kabul ettiklerini belirtir. Müslümanların kaçakları takip ettiklerini ama ganimetten pay almak için hemen geri döndüklerini söyler (Muir, 1891, s.126).

Muir, diğer eseri “*Annals of The Early Caliphate*”de ise Müslümanların zaten rahat olduklarını ve herhangi bir karşı koymayla karşılaşmadıkları için takibi bıraktıklarını ve böylelikle aceleyle ganimetten pay almak için geri döndüklerini belirtir. Sa’d’ın bu zaferi

orduların rabbine atfettiğini belirtir. Müslümanların namazlarını peş peşe kıldıklarını ve bunun burada gözlemlenen bir askeri güvenlik unsuru olduğunu ilave eder (Muir, 1968, s.184).

İbnü'l-Esîr'de Sa'd'ın sekiz rekât süren Fetih namazı kıldığı ve cemaatle değil tek başına kıldığı ifade edilir (İbnü'l-Esîr,1985, s.471).

Muir, burada Duhân Sûresi'nde geçen ayetlerden ibret alındığını bu ayetlerde firavunun kızıl denizde askerleriyle boğulduğundan bahsettiğini ifade eder. Konuyla ilgili aşağıdaki ayetlere eserinde yer vermiştir (Muir, 1968, s.184).

Muir, ayrıca dipnot kısmında ayet 25 diye belirtir ama eserinde 25'inci ayetten 28'inci ayete kadar yer verir. Bahsi geçen ayetlerde de Allahu Teâlâ şöyle buyurur;

“Onlar geride nice bahçeler, nice pınarlar bıraktılar.

Nice ekinler, nice güzel konaklar!

Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler!

İşte böyle! Onları başka bir topluma miras bıraktık.” (44 Duhân 25-28).

1.2.5.5. Celûlâ Savaşı

Muir, Ömer'in elde edilen başarıyla memnun olduğunu belirtir. Ancak Ömer'in tecrübeli özelliğinin dikkati sayesinde Sevâd'ın etrafını çevreleyen Fars sıra dağlarının sınırları güvenlik altında tutmasından dolayı daha ilerisine gidilmesini yasakladığını belirtir. Hicri 16 yazını (M.637) Sa'd'ın Medâin'de geçirdiğini, kralın dağılan birlikleriyle beraber dağlara oradan da Fars düzlüklerine kaçtığını söyler. Dicle'nin diğer kıyısındaki insanların karşı koymayı nafil olduğunu görünce Müslümanlara boyun eğdiklerini ifade eder. Ancak Farslıların sonbaharda şanslarını tekrar denemek istediklerini, Yazdicerd komutası altında toplanarak Hulvân'da bir ordu hazırlandığını aktarır. Burada nehir üzerinde bir kale olduğunu ve Medâin'in kuzeyinde 100 mil mesafede olduğunu belirtir.

Muir, Mihran'ın Hicri 16/Miladi 637 sonbaharında oradan bir kısım askerle Celûlâ'ya doğru Medâin ile Hulvân'ın ortasında sıra dağlarda bulunan bir kaleye doğru ilerlediğini söyler. Bu yerin yetenekli ve uyumlu Müslüman ordusu için bile hemen hemen zapt edilemez bir yer olduğunu aktarır. Bunun nedeninde etrafında derin hendeklerin ve bütün giriş çıkışların karışık sivri uçlu demirlerle (chevaux de frise) korunmasıdır diye belirtir.

Muir, durumun Ömer'e bildirilip onun onayı alınmasıyla, Sa'd'ın Haşim ve Ka'ka'nın komutasında Mekke ve Medine'den seçkin kimselerinde bulunduğu 12 bin kişilik ordu gönderdiğini belirtir. Müslüman askerlerin kalenin önünde konuşlandıklarını söyler. Farslı birliklerin zaman zaman Hulvân'daki ordudan takviye edildiğini inatla savunma yaptıklarını ve istedikleri zaman dışarıya çıkıp saldırılarda bulduklarını, Müslümanların ise cesurca karşı koyduklarını ifade eder. Müslümanlara da yardım birliklerini geldiğini ve kuşatmanın 80 gün sürdüğünü aktarır.

Muir, sonunda Farslı askerlerin dışarıya hücum için çıktıkları sırada bir toz fırtınasının ortalığı kararttığını ve göz gözü görmeyecek hale geldiğini söyler. Bu esnada ise Ka'ka'nın birlikleriyle kapıyı tuttuklarını ve Fars askerlerinin dışarıda kaldığını bu yüzden Herîr gecesini aratmayan bir çarpışmanın yaşandığını belirtir. Düşmanın her noktada ezildiğini ve kaçmaya çalışanlarında demir uçlara yakalandığını aktarır. Fars askerlerini Hânîkîn'e kadar kovalandığını ve her yerin sayısı 100 bini bulan düşman cesetleriyle dolduğunu ifade eder. Yezdicerd'in Hazar denizi yönünde olan kuzey tarafı başkentine olan Rey'e kaçtığını ve Ka'ka'nın Hulvân'a girdiğini, orada bulunan Fars birliklerini de yendiğini ve kaleyi ele geçirdiğini belirtir. Ayrıca Müslüman askerlerden oluşan bir askeri birliği kuzey tarafın en uç kesimine ileri karakol olarak bıraktığını söyler. Muir, bu olayların son bulmasının tarihi olarak Zilkade 16/Aralık 637 yılını verir (Muir, 1968, s.187-188).

Muir, ganimetleri Medine'ye götüren Ziyâd b. Ebû Süfyân b. Harb'in Ömer'in oradaki komutanların ileriye gitmeyi kısıtlanması dolayısıyla gücendiklerini aktarır. Ömer'den Horasan ve Hazar Denizine kadar kaçakları kovalamak için kendilerinden izin istediklerini söylediklerini belirtir. Fakat Ömer'in şu anki ele geçirilenleri yeterli gördüğünü ve buna izin vermediğini söyler. Ömer'in komutanlara verdiği cevapta; Sevâd ve dağların öteki tarafındaki topraklar arasında bir bariyer olacağını, iki taraf içinde saldırılar açısından emniyet sağlayacağını, ayrıca Irak'ın verimli topraklarının yeterli olduğunu ve ganimet ve fetihten daha çok halkım benim için daha önemli dediğini ifade eder (Muir, 1968, s.189).

İslâm inancının dünyaya yayılma görevinin henüz başlangıç aşamasında olduğunu söyleyen Muir, evrensel çapta bir savaşla İslâm yükümlülüklerini uygulamanın Müslümanların zihninde henüz belirmemiş olduğunu iddia eder. Ancak emin bir gerçeklikte Suriye, Arabistan ve Sevâd'ı kucaklayan hatta bir Asur veya Babil hükümdarlığının bile hevesini tatmin edebilen bir imparatorluk olduğunu ifade etmiştir.

Ömer'in sakin düşüncelerinin zafer sarhoşluğu ve taşkınlığın karasızlığından uzak, elde ettiklerini koruma ve sağlamlaştırmaya özen gösterdiğini belirtir (Muir, 1891, s.131).

1.2.6. Sevâd'da Gerçekleşen Diğer Olaylar

1.2.6.1. Mâsebezân'ın Fethi

Muir, bu olayın H.16/M.637 yaz ayında gerçekleştiğini belirtir. Fars sınırlarının Sa'd'ın ileri gitme isteğini halife tarafından engellenmesinden sonra güvende olduğunu ve İslâm'ın Sevâd'ı egemenliği altına almasının bir müddet durduğundan bahseder. Ancak Hüzmüzân'ın bir oğlunun dağların içindeki Hulvân'a iki günlük mesafede bulunan Mâsebezân'daki bir kaleden baskın yapığını ama yenildiğini ve başının kesildiğini böylelikle bu yerin iyi korunan ileri karakollardan biri olarak kurulduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.190). İbnü'l-Esîr'de geçen bir rivayete göre bu yer Nihâvend vakasından sonra feth edilmiştir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.480).

1.2.6.2. Tekrît'in ve Musul'un Fethi

Muir, Ömer tarafından yasaklanan seferlere tekrar başladığını bu amaçla Dicle kıyılarından Tekrît'e kadar olan yerlere birliklerin gönderildiğini, Medâin'in 100 mil kadar yukarısında bir kale olduğunu belirtir. Bu kalenin Bizanslılar ve Hıristiyan bedeviler tarafından ortak korunduğunu, bunların 40 gün kadar direndiklerini fakat sonra Bizanslıların yerlerini tahliye etmeyi, müttefiklerini bırakmayı ve gemilerle kaçmayı düşündüklerini ifade eder.

Muir, diğer taraftan da bedevilerin İslâm'ı gizlice kabul ettiklerini ve son saldırıda bedevilerin teslim olduklarını ve bedevilerinde suya ulaştıran kapının ele geçirmesiyle beraber bedeviler ve Müslümanlar Bizans askerlerini iki taraflı kuşatarak hepsini öldürdüklerini aktarır.

Muir, bu bahsi geçen bedevi kabilelerinin Benî İyâd, Benî Tağlib, Benî Nemr vesaire olduğunu açıklar. Tekrît'in daha sonar Timur zamanında saldırıya uğradığını burasının şimdilerde küçük bir köy haline geldiği ve harabeleri hâlâ etrafta olduğunu aktarır. Orada bir de nehre inen bir merdivenin olduğunu burada katliam olduğunu söyler.

Yeni Müslüman olan birliklerinde katılımıyla Müslüman askerlerini coşkuyla Musul'a doğru ilerlediklerini aktaran Muir, Tekrît'in düştüğünü duyan Musulluların teslim olduklarını onları cizyeye bağladıklarını belirtir. Fırat üzerinde de Müslümanların aynı başarıyı yakaladıklarını söyler (Muir, 1968, s.190).

Ayrıca İbnü'l-Esîr'de Musul'un H.20/M.640-641 yılında fethedildiği ile ilgili rivayet vardır. Utbe b. Ferkad, Hz. Ömer tarafından görevlendirilmiştir. Ninova kalesi kılıç zoruyla feth edilmiştir. Batı kalesi diye bilinen Musul'da ise cizye vermeleri üzerine barış antlaşması yapılmıştır (İbnü'l-Esîr, 1985, s.480).

1.2.6.3. Hît ve Karkısîyâ'nın Fethi

Muir, bu yerlerin fethinin H.16/M.637 yılında olduğunu belirtir (Muir, 1891, s.131). Ancak Muir'in "*Annals of The Early Caliphate*" isimli eserinde tarih H.15/M.636 olarak görünmektedir (Muir, 1968, s.190). Ayrıca İbnü'l-Esîr'de ise H.16/M.637 olarak geçmektedir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.481). Belazürî ise Karkısîyâ'nın H.19-20/M.640-641 yıllarında Muharrem ayında fethedildiğini söyler (Belazürî, 2013, s.204).

Muir, Yukarı Sevâd'da bulunan bedevi kabilelerini Bizans sarayı tarafından Müslümanlara saldırmaları için çağrı yaptıklarını ve Hims'in tehdit altında olduğunu söyler. Bunun üzerine Irak'tan şaşırtma yapması için Ömer'in Sa'd'ı görevlendirdiğini ifade eder. Müslümanların Hît kalesini de kuşattığını ama saldırıları taşıyabilecek kapasitede olduğundan dolayı ordunun yarısının şehrin önünde bırakılarak nehrin yukarısına Karkîsîyâ'ya doğru hareket ettiğini aktarır. Hâbûr kavşağında bulunan bu yeri aniden ele geçirdiğini belirtir. Hît'te bulunan askeri birliklerin bu durumu işitmesiyle onların geri çekilmesine müsaade etmeleri kaydıyla teslim olacaklarını söylediklerini ifade eder.

Muir, böylece Sevâd'ın bütün güney kısmın Dicle'den den Fırat'a Müslümanların olduğunu ve burada buluna kalelere askeri birliklerin yerleştirildiğini ve yerine oturtulduğunu söyler. Ayrıca bedevi kabilelerinin hepsinin Müslüman olduklarını veya itaat altına alındıklarını belirtir (Muir, 1968, s.190-191).

1.2.6.4. Şattülarap Deltası'nda Gerçekleşen Olaylar

Muir, bu yerin fethinin H.14/M.635 yılında olduğunu söylemiştir. Güneye doğru iki nehrin kavşağından, Şattülarap'ın aşağısı boyunca Fars Körfezi'nin⁸ kıyılarına kadar İslâm egemenliğinin kurulduğunu ifade eder. Bu bölgenin Müsennâ'nın istilasından beri değişen talihle beraber Müslümanların hücumlarıyla karşı karşıya kaldığını belirtir. Buraya yapılan seferlerin bir tanesinde durum kötüye gittiğini ve liderin öldürüldüğünü aktarır (Muir, 1968, s.191).

İbnü'l-Esîr, olayın Tâvûs denilen bir yerde olduğunu Suvâr ve Cârûd isimli kişilerin öldürüldüğünü belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.493).

Muir, bunun üzerine Ömer'in, Irak'ın güvenlik altına alınması için körfezin başından doğudaki dağlara kadar alınması gerektiğini gördüğünü söyler. Ayrıca Bahreyn'den Arfece b. Harseme altındaki bir birlikle Übüle limanının ele geçirmesi için Sa'd'ın görevini saygın sahabilerden olan Utbe b. Gazvân'a verdiğini ifade eder. Buradaki askeri birlikler Müslümanlar tarafından mağlup edildiğini ve burada bulunan Hintli tüccarların, sakinlerinin ve diğerlerinin burayı gemilerle terk ettiklerini ifade eder. Fars askerlerinin nehrin doğu kısmında toplandıklarını, buradan Müslüman askerleriyle çatıştıklarını başarılı olup pozisyonlarını koruduklarını belirtir.

Muir, bu durumların birinde Müslüman kadınların peçelerini sancak yapıp, sanki Müslümanlara yeni destek kuvveti gelmiş gibi çarpışma alanına indiklerini ve böyle kritik bir zamanda düşmanı kandırarak Müslümanların zafer elde etmelerine katkı sağladıklarını söyler. Sonunda kesin ve kararlı bir hareketle düşmanın hezimete uğratıldığını belirtir. Fars liderinin kemerinin ve bir Fars soylusun Ömer'e zafer nişanesi olarak yollandığını aktarır (Muir, 1968, s.191).

1.2.7. Suriye'nin Kuzeyi'nde Yapılan Seferler ve Fetihler

Muir, Suriye'nin Kuzeyi'nde yapılan bu seferlerin ve fetihlerin gerçekleştiği tarih olarak H.15/M.636 yılını vermiştir (Muir, 1968, s.198).

---

⁸ Bu yerin Türkçe adı 18'inci yüzyıldan itibaren körfezin kıyısındaki en gelişmiş yerleşim yeri olan Basra kentinden dolayı "**Basra Körfezi**" olmuştur (https://tr.wikipedia.org/wiki/Basra_Körfezi 20 03 2016).

1.2.7.1. Mercu'r-Rûm Olayı

Muir, “Suriye’deki olayları değerlendirebilmek için Fihl savaşına kadar gitmek gerekir” demiştir. Ebû Ubeyde’nin H. 14/M.635 yılı sonunda Amr’ı Filistin’deki zaferi takip etmesi için bıraktığını ve Yezîd b. Süfyân’ı da Şam’a vali yaparak kendisinin kalan askerlerle beraber kuzeye doğru Hıms üzerine yürüdüğünü belirtir. Ayrıca imparatorun düşmanının hareketlerini izlediğini de ilave eder. Şam kuşatması sırasında kuzeyden Bizanslılar tarafından gelebilecek saldırılara karşı gönderilen Zul-Kela’â’nın Himyerli askerleriyle beraber Ebû Ubeyde’nin birliklerine katıldığını ifade eder.

Müslüman askerlerin az bir ilerlemesinden sonra iki adet Bizans ordusu tarafından Mercu'r-Rûm’da durdurulduğunu belirtir. Bunun üzerine Ebû Ubeyde’nin kuvvetlerini ikiye ayırdığı ve Shanas’ı kendisinin aldığını Hâlid’i de diğeri için görevlendirdiğini ifade eder. Şam’ın korumasız olduğunu düşünen Theodore’un oraya aniden saldırı yapmayı düşündüğünü belirtir. Fakat Yezîd’in birlikleriyle onu karşılamaya hazır olduğunu ve Hâlid’in seri bir hareketle onu takip ettiğini böylece Theodore’un ordusunun ön ve arka kısımlardan kısıpca alındığını, ordusunun parçalandığını ve çok azının kaçabildiğini ifade eder (Muir, 1968, s.198).

1.2.7.2. Ba’lbek, Hıms ve Diğer Yerlerin Fethi

Muir, bu yerlerin fetihlerinin Zilkade 14/Ocak 636 yılında başladığını belirtmiştir. Ebû Ubeyde’nin ise Shanas’ı çarpışmaya çekip onunla savaştığını, bundan başka da bir karşılaşma olmadan Müslümanların ilerlediklerini ve Ba’lbek’e hücum ettiklerini kısa bir kuşatmadan sonra burasının teslim alındığını söyler. Buradan sonra Ebû Ubeyde’nin Hıms üzerine ilerlediğini ve kuşattığını Heraklios’un ise Theodore’un yenilgi haberini alınca Ruhâ’ya (Urfa) gittiğini belirtir. Buradan Sevâd’daki bedevileri toplamaya çalışarak bir şaşırtmaca yapmaya çabaladığını ama bunu Sa’d’ın Hît ve Karkısıyâ’ya saldırarak engellediğini ifade eder. Bundan dolayı da bedevilerin boş kalan evlerini savunmak için döndüklerini belirtir.

Hıms kuşatmasının devam ettiğini söyleyen Muir, direndiklerini ancak beklenen yardımdan ümit kestiklerini ifade eder. Ayrıca ağır kış şartlarının da Müslüman askerlerin geri çekilmesini sağlayamadığını bu yüzdende kuşatma altındaki askerlerin morallerinin çöktüğünü ve dışarıya yapılan hücumların daha da azaldığını söyler. Kuşatmanın birçok

hafta boyunca devam ettiğini ve bir depremin meydana geldiğini aktarır. Bu depremin artçı şoklarıyla beraber mazgallı siperleri yıktığını ifade eder. Valinin artık savunma gücü kalmadığı için şartlı teslim olmayı kabul ettiğini, Müslümanların da içeride depremten dolayı meydana gelen hasarın boyutunu bilmedikleri için Şam verilen şartların aynısını buraya da verdiklerini belirtir. Ayrıca bu olayın H.15/M.636 baharında olduğunu da ilave eder.

Muir, ele geçirmenin Ömer'e bildirilmesi ve ganimetin beşte birlik kısmını gönderilmesinden sonra Ömer'in Ebû Ubeyde'ye ileri doğru baskı yapmasını emrettiğini aktarır. Ayrıca destek kuvvet göndereceğini ve sınırdaki bedevi kabilelerinin dostluğunu kazanmasını, bu şekilde ordusunu güçlendirmesini tavsiye ettiğini belirtir. Ebû Ubeyde'nin de komutasının Hz. Peygamber'in Akabe biatlarında seçtiği 20 komutandan biri olan Ubâde b. es-Sâmit emrinde Hıms'da bir birlik bırakarak kuzeye doğru olan yürüyüşüne devam ettiğini ifade eder. Hamâ ve diğer yerlerin pek fazla önemi olmadığından buraların hemen boyun eğdiklerini aktarır. Ayrıca er-Rastân, Şeyzer, Ma'arra ve diğer yerlerin önemsiz ve küçük oldukları için üzerinde durmaya gerek duymadığını belirtmiştir (Muir, 1968, s.198-199).

Sadece Lazkiye'nin direndiğini söyleyen Muir, sağlamca güçlendirilmiş bu şehrin tek başına inatçı bir cüret gösterdiğini aktarır. Ancak Müslümanların geri çekilme taktiği yapıp ertesi sabah açılan kapıdan aniden bir saldırı yaparak savunmaları ele geçirdiklerini ve askeri birliğin yenildiğini ifade eder. Kuzeye doğru ilerlemelerde Hâlid'in büyük katliamlar yaparak Kınnesrîn yanında Bizanslıları yendiğini kısa bir savunmadan sonra buradaki kalenin alındığını ve boşatıldığını belirtir. Bahsi geçen savaşta Minas isimli bir prensin olduğunu, imparatorun sonra gelen bu itibarlı kişinin de burada öldürüldüğünü ifade eder (Muir, 1968, s.199-200).

1.2.7.3. Halep, Antakya ve Diğer Yerlerin Fethi

Muir, kısa bir mücadeleden sonra Halep'in de ele geçirildiğini ve Ebû Ubeyde'nin ordusunu batı tarafına doğru Antakya'ya çevirdiğini söyler. Bu şehirdeki imparatorun toplanmış ordusunun Müslümanlar tarafından bozguna uğratıldığını ifade eder.

Muir, burada Heraklious'un şehrin etrafını çevreleyen tepeler boyunca uzanıp dönen büyük hatların içinden destek birliklerini çektiğini oysa Heraklious'un burada bir karşı koymasını

umduklarını söyler. Onun ise meydana gelen bu krize uygun bir çabayı bile düşünmediğini bu yüzden Suriye'nin kaybedildiğini belirten bir eleştiride bulunur.

Savaşı anlatmaya devam eden Muir, duvarların dışında ormanlık düzlükte gerçekten ağır bir savaşın olduğunu fakat birliklerin çekildiğini ve şehrin her yönden kuşatıldığını ve sonun teslim olduğunu belirtir. Bu şehrin bu kadar kolay alınmasının nedenini az bir zaman önce izleri hâlâ kalan Fars saldırısına uğraması olduğunu söyler. Bundan dolayı savunmasının Müslümanlara karşı zayıflamış olabileceğini ayrıca böyle ünlü bir kalenin Fethedilmesinin bahsinin İslâmi kaynaklarda az yer verildiğini, basit bir şekilde dışarıda bir savaş yapıldığından bahsedildiği noktasında kendine göre eleştiride bulunur.

Muir, Suriye'nin bu kadar bir zamanda alınmasını da eleştirerek, Suriye'nin Müslümanların eline geçmesinin tarihinin kaynaklarda belirtilen zaman ve yer takviminden biraz daha fazla olduğunu iddia eder.

Muir, Şam'ın fethinden Küçük Asya (Anadolu) sıra tepelerine Müslümanların genişlemelerine kadar olan Suriye'nin kuzey tarafı ile ilgili yer verilen detaylarda bazı boşluklar olduğu iddia eder. Doğu tarafında Antakya yönünde ufak bazı Bizanslılar tarafından teşebbüsler olmuşsa da zayıf kaldığını söyler. Bunların yenildiğini, liderlerinin öldürüldüğünü ve çoğunun da esir alındığını aktarır. İmparatorluk ordusunun durdurulduğunu İslâm'ın Büyük Nehir'den deniz kıyısına kadar egemen olduğunu ifade eder.

Muir, Arap kabilelerinin köylerde ve şehirlerde oturanların yanına yerleştirildiğini söyler. Düşmanın hareketlerinin istihbaratı karşılığında ve cizye vermek kaydıyla egemenlik altına alındıklarını ifade eder (Muir, 1968, s.200-201).

Burada şu hususu da belirtelim ki İbnü'l-Esîr'de düşman hakkında bilgi sağlamayı taahhüt edenlerin Dulûk ve Rabân halkı olduğunu ayrıca Fethedilen yerlerin başına bir "âmil" görevlendirildiği ve yanına da bir miktar asker bırakıldığı bilgisi yer almaktadır (İbnü'l-Esîr,1985, s.455).

Ayrıca Muir, detaylarda boşluk var der ama ne türlü bir boşluk olduğundan bahsetmez. Muir 'in düşüncesine göre İslâm tarihçilerinin özellikle Hristiyanların elinden alınan şehirlere önem vermeleri gerektiğidir nitekim Farslılardan ele geçirilen yerlerde de tam tersi olarak fazla detay olduğundan yakınıdır. Bu hususların ileriki konularda da daha net ortaya çıktığını göreceğiz.

Muir, Heraklios'un orduların durumunu izlediğini ve art arda yenilgiler ve bedevi kabilelerinin toplama çabasına rağmen ondan uzaklaşmaları ve Sevâd'ın bütününde düşman unsurların artması neticesinde Suriye'den vazgeçtiğini ve Urfa'dan Samsat'a geçtiğini belirtir. Fakat tehlikenin burada da devam ettiğini Suriye içindeki kaleler ve Menbic'in düşmesinden sonra Hâlid'in Kilikya'ya saldırdığını aktarır. Samsat'ın batısında kalan Maraş'ı kırıp geçirdiğini aynı zamanda bu yöndeki Tell A'zâz, Dülük ve başka yerleri de Hâlid'in istila ettiğini söyler. İmparatorun geri çekilme hattının arkasında bu gözdağı karşısında telaş yaptığını ve ülkesinin en güzel eyaletini geride bırakarak terk ettiğini, hatta sahneden de tamamen çekildiğini ifade eder. Heraklios'un Hıristiyanlık inancına göre kutsal sayılan bu şehirleri düşmanın eline bırakarak Kostantiniyye'ye geçme kararı aldığını söyler (Muir, 1968, s.201).

1.2.8. Filistin'in Fethi

Muir, bu fethin gerçekleşmesinin tarihi olarak H.16/M.636 yılını verir. Filistin'in Ölü Deniz'in (Lût gölü) batısında olan bir yer olduğunu ve denizden Karmel dağına doğru bir çizgi çekildiğinde onun kuzey sınırı olacağını söyler. Buranın kuzeyi nehirle sulanmış vadiyle beraber Ürdün ili olduğunu, daha ileri kuzeyinin Suriye olduğunu ve Ürdün'ün güneyine doğru olan yerin Havran olduğunu ifade eder (Muir, 1891, s.142).

Filistin'in kutsal toprakların aşağısı ve batı kısmıyla sınırlandırıldığını belirtir. Güneyinin Kudüs ve Eriha'dan Kaysâriyye'ye bir hat olduğunu aktarır. Ürdün'ün ise en uzak kuzey batısında olan Sur ve Akka'ya kadar genişlediğini kuzeyinde ise tekrar Şam ve Suriye'nin yer aldığını söyler.

Muir, ilk akınların Ürdün üzerine olduğunu söyler. Arabistan'dan Şam yapılan yolculuklarda Ölü Deniz'in doğusuna düşen rotanın günümüzdeki hac rotasında kullanılan yol olduğunu ifade eder. Taberîyye Gölü'nün doğusunun biraz uzağında olan el-Câbiye'de Suriye yapılan seferlerde operasyonların temelini olduğu bir yer olduğunu, burasının bir buluşma yeri olduğunu birliklerin askeri yollarla buradan Şam'a, Baalbek'e ve kuzeye ya da Filistin, Ürdün, Taberîyye'ye ilerlediklerini ifade eder. Şam kuşatması ve Fihl savaşından hemen sonra Ürdün'ün büyük bölümünün Amr b. el-Âs ve Şurabil Hasene'nin ordularıyla ele geçirildiğini belirtir. Filistin'in onun arka tarafındaki Mısır'la beraber Kaysâriyye'nin denizden gelecek Bizans takviye gücüne karşı açık olduğunu ve Bizans güçlerinin de hâlâ da uzun zamandır bozulmadan durduğunu söyler (Muir, 1968, s.205).

Muir, Gazze, Remle, Kudüs ve diğer yerlerde ağır askeri birliklerin olduğunu ve Patrik Artabûn'un Filistin'de komuta ettiğini ve ordusunu ikiye ayırdığını söyler. Bunlardan birinin Kudüs'de diğerinin ise Ecnâdeyn'de olduğunu belirtir. Ecnâdeyn'in batıya biraz uzak olduğunu ama onun Beysân'dan gelecek olan Müslüman askerlerini kontrol altında tutmaya çalıştığı için böyle yaptığını söyler. Ayrıca Artabûn'un, Amr'ı görüşme için çağırdığı ve Amr'ın geldiği yol üzerinde Amr'ı öldürmek için pusu kurduğu bilgisine yer verir.

Muir, Artabûn'un Bizans'ın en şansız ve sıg görüşlü biri olarak nitelendiğini ve Ömer'in ondan dolayı "*Artabûn mu yoksa Amr mı rövanşı kazanacak göreceğiz*" dediğini aktarır. Artabûn'un Amr'dan kurtulmayı düşündüğünü belirtir. Artabûn Mısır'a doğru çekilirken onu ikisinin ortasında bir yerde görüşmeye çağırdığı söyler. Amr'ın pusudan haberinin olması ve kurtulması olayları Ömer'e anlatılınca Ömer'in Amr'dan için "*çok şanslı bir kardeşimiz*" dediğini aktarır (Muir, 1968, s.206).

İbnü'l-Esîr'de ise Artabûn, en akıllı, uzak görüşlü ve ince hesapları dahi ihmal etmeyen birisi olarak tarif edilir. Ayrıca ordulardan birini Remle'ye diğerini de Kudüs'e yerleştirdiğini belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.457).

1.2.8.1. Ecnâdeyn Savaşı

Muir, bu savaşın tarihi olarak H.15/M.636 yılı bahar mevsimini verir. Amr'ın Arap kurnazlığı sayesinde bu tuzaktan kurtulduktan sonra çok geçmeden Artabûn'un bütün yönlerle iletişimin kesildiğini, Ecnâdeyn'de yer alan bir yerde şiddetli bir çarpışma sonuncu yenilgiye uğratıldığını belirtir. Bu savaş hakkında bilginin az olduğunu ve sadece el-Yâkûsa'da yaşanan savaşa benzediğini, kanlı ve şiddetli olduğu bilgisinin olduğunu ifade eder. Bu büyük bozgunundan sonra Artabûn'un geri Kudüs'e sürüldüğünü söyler.

Amr'ın savaş alanında kamp kurduğunu belirten Muir, artık kutsal şehir ile Amr arasında bir engel kalmadığını belirtir. Fakat Amr'ın oraya hemen hareket etmediğini arka kısımların güvenlik önlemini aldığı Gazze, Sebaste, Nâblus, Lüdd, Beyt Cibrîn, Yafâ'nın teker teker Müslümanların ordularının önünde düştüğünü veya herhangi bir direnme olmadan hâkimiyetine geçtiğini sadece Remle ve Kudüs'ün alınmasının uzadığını ifade eder.

Muir, Remle şehriyle ilgili eserinin dipnotunda şu bilgileri verir. Bu şehrin VIII. Yüzyılda kurulduğunu önceden isminin Rama olduğunu, hemen yanına Remle'nin kurulduğunu ama rivayetlerin tahmini olarak buranın daima Remle olarak isimlendirildiğini söylediğini belirtir. Gazze şehri ise bazı rivayetlere göre iki yıl önce ilk kuşatmada ele geçirildiğinin söylendiğini diğer bahsi geçen yerlerin Kayseriyye'ye giderken Nâblus yolu üzerinde bulunduğunu bunların; Sebastiye ki burasının Hz. Yahya'nın mezarının olduğu yer olduğunu, Beyt Cibrîn'in, Yubnâ, Merc Uyûn, Askalan, Anevâs olduğunu ifade eder. Aslında bütün ülkenin Kaysâriyye haricinde Müslümanların eline geçtiğini ve cizyeye bağlandığını aktarır.

Muir, Filistin'in fethinde de Suriye'nin fethinde olduğu gibi verilen tarihlerin karışık olduğunu, böyle önemli bir olay olan Ecnâdeyn savaşının üstünkörü anlatılmasının ve tarihin kesin olmamasının buna bir örnek olduğunu belirtir. Bir kaç tarihçinin bu savaşın Yermük'ten önce yer verdiğini ve tarihini de Cumartesi günü Cemâziye'l-Evvel 13/ 634 yılında olduğunu söylediklerini ifade eder. Weil'in de bu görüşü benimsediğini söyler. Ancak tutarlılığına karşın en iyi tarihçilerin anlatımları çok özet olsa da hem seferlerin doğal rotası gördüğümüz gibi Ürdün'ün doğu tarafında başladığını söyler. Müslümanların iyi organize olmuş askeri birliklerin olduğu Ürdün'ün batısına geçmeyi göze almaları önünde bütün doğu şehirlerin düştüğünü ifade eder (Muir, 1968, s.206-207).

İbnü'l-Esîr, bu savaşın Yermük'ten önce olduğunu kabul ettiğini ifade eder (İbnü'l-Esîr, 1985, s.458).

1.2.8.2. Kudüs'ün (İliya- Beytü'l-Makdis) Fethi

Muir, bu şehrin fethinin H.15/M.636 yılının sonu olduğunu belirtir. Mekke gibi kutsal sayılan Kudüs'e doğru Amr'ın hareket ettiğini ve onu yaklaşmasının üzerine son yenilginin de moral bozukluğuyla Artabûn'un yeni bir kuşatmayı göze almadığından Mısır'a doğru çekildiğini ifade eder. Bunun üzerine Patrik'in Ömer'in bizzat kendisinin kutsal şehre gelip teslim alması şartıyla barış talep ettiğini belirtir.

Bu şartın sebebini açıklayan Muir, rivayetlere göre Yahudi kitaplarında Kudüs'ü isminde üç harf bulunan bir kralın alacağını geçtiği belirtir. Ömer'in de ismin Arapça yazılımında (ع م ج) harflerin üç adet olması dolayısıyla kehanetteki kişinin Ömer olduğunun düşünüldüğünü ve bu kehanetinde Artabûn'a anlatılınca onun cesaretini yitirdiğini söyler.

Mısır'a bu yüzden gittiğini belirten Muir, bu ilginç rivayetin inanılmaz görünüşünün olduğunu ama yine de içinde bazı gerçeklerin olabileceğini de vurgulamaktadır.

Ömer Câbiye'deki kampa ulaştıktan kısa bir zaman sonra gelen dış görünüşü garip kimselerden kamptakilerin korktuğunu onların ise Kudüs Patrik'i Sophroinius'tan gelen heyet olduğunu söyler. Patrik'in ismin İslâmi kaynaklarda geçmediğini ve kendisin başka kaynaktan aldığını ilave eder ve şöyle devam eder, teslim olma şartları üzerinde anlaşıldığı ve antlaşmaya hakkıyla şahitlik edildiğini ve onların efendilerine götürmek üzere oradan ayrıldıklarını söyler. Bunun üzerine Remle ve Kudüs'ün kapıları Müslümanlara açıldığını belirtir.

Böylece ileri pozisyonda bulunan Şurahbil ve Amr'ın rahatladıklarını ve birliklerini orada bırakıp Câbiye'ye geldiklerini Ömer'in onları karşılamak için kampın dışına çıktığını onların ise Ömer'i görünce hemen atlarından inip Ömer'in atının üzengisini öptüklerini ve Ömer'in ikisini de sevgiyle kucakladığını ifade eder (Muir, 1968, s.208).

Ömer'in Kudüs ve çevresini ziyaretini uzun tutmadığını belirtir. Filistin'i iki eyalete böldüğünü birini Kudüs yönetimine bağladığını diğerini de Remle'ye bağladığını aktarır. Ömer'in geldiği yoldan Medine'ye geri döndüğünü ifade eder (Muir, 1968, s.211).

1.2.9. Suriye'de Yapılan Fetihleri Kolaylaştıran Sebepler

Muir, Suriye'nin Mısır sınırından en uzak kuzey sınırına üç yıl içinde Hıristiyan âleminin elinden kaybettiğini söyler. Bizans kuvvetlerin o kadar antik ünlü kaleleri, donanması ve askeri gücüne rağmen bu ani baskınlar karşısında zayıf bir direnme göstermesini hayret verici olarak değerlendirmiştir.

Muir, Suriye bedevilerinin Araplara olan eğilimlerinin fetihleri kolaylaştırdığını aynı zamanda mevcut nüfusun zayıf unsurları, lüks yaşamın buradaki ırkların cesaretini kırıp yumuşattığını ve vahşi ve fanatik hücumlara karşı direnmelerin yetersiz kaldığını ifade eder. Daha da kötüsünün savaşma cesaretlerinin olmadığını, kalabilecek vatanseverlik duygularının da dini çekişmeler dolayısıyla kaybolduğunu söyler. Mezheplerin birbirini küçük düşürmeden dolayı sevindiğini ve tartışmaların, hassas ayrımların kronik bir kin doğurduğunu belirtir. Sarayın ise daha kötü kıskançlıklarla boğuştuğunu ayrıca düşmana yardım eden Hıristiyan ve Yahudilerin olduğunu ilave eder (Muir, 1891, s.146).

Muir, aynı zamanda fatihlerin umursamaz mağrur veya hoşgörülerıyla, herkesi aynı gören aşağılayıcı ruhsat verilmiş olmasına rağmen, bazılarında eşitlik duygusunun verdiği rahatlama duygusunun fetihleri kolaylaştıran sebeplerden birisi olabilir diye yorumda bulunur.

Muir, Bizans imparatorluğunun köhneliğini daha derin sebepleri olduğunu ayrıca imparatorluğun barbar istilacıları geri püskürtmek için pek fazla gücünün kalmadığını belirtir. Muir'e göre kuzey ordularını oluşturan milletlerin derece derece birleşmesi olana kadar İslâm'ın özel inancı ve hoşgörüsüz öğretileri sayesinde faklı ve üstün bir ırk haline gelen Arapların buraları istila ettiğini söyler (Muir, 1968, s.211-212).

Suriye'nin kaybını Bizans imparatorluğundan kopan bir uzuv gibi gösterdiğini belirten Muir, ona hürmetinden üstünde biraz fazla durduğunu dile getirir. Bizanslıların kendi güvenlikleri için ülkenin geniş bir kuşağını şimdiki barbar Suriye ve düşman sınırları üstünde ayırdıklarını aktarır. Bu bölgedeki şehirler ve kalelerin yerle bir edildiğini ve yerleşimcilerinin oralardan çekildiklerini söyler. Bu tarafsız bölgenin öne ve arkaya doğru seyahatlere karşı bir bariyer olduğunu ve bütün iletişimler için sosyal, dini ve ticari fark etmeksizin yolların nesiler için kapatıldığını böylece Doğu'nun Batı'dan koptuğunu belirtir.

Muir, Sophronius'un üzerine gözyaşı döktüğü "ıssızlık iğrençtir"ın (the abomination of desolation)⁹ Kutsal Yer'de kaldığını belirtir. Hıristiyanlığın beşiği olan ve bütün yeryüzünün sevinci olan Siyon dağının ayaklar altında ezildiğini ve onun ateşli taraftarlarının nazarından tamamen koparıldığını belirtir. Bütün bunların hepsinin Bizans tarihçileri tarafından kısa olarak anlatıldığını söyler. Bunun sebebi ise Bizans tarihçisinin kaleminin korkaklığı ve utancı yazmayı ret etmesi olabilir demiştir (Muir, 1968, s.214).

Muir, Hz. Peygamber'in dağılmış Arap kabilelerini bir araya getirip İslâm sancağı altında birleştirmesini bir türlü kabullenememiştir. İşte burada bunun örneğini bir kez daha görüyoruz. Ona göre bedevi bir toplum nasıl olurda bir imparatorluğun elinden toprak alabilir hem de bu alınan topraklar Hıristiyanlık inancının beşiği konumundaysa. Yine İslâm dini aşağılaması onun bakış açısını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Muir'in temelde her eleştirisinin altında Hz. Peygamber ve Kur'ân'ı Kerim'i

---

⁹ "The abomination of desolation" (Matta 24:15). İncil'de geçen bir söz olup daha geniş bilgi için bkz. (https://en.wikipedia.org/wiki/Abomination_of_desolation, 15 04 2016).

kabullenememe vardır. Bunu bazen şahıslar üzerinden bazen de genel olaylar üzerinden yapmaktadır.

1.2.10. Suriye'nin Kuzeyinde Yaşanan Gelişmeler

Muir, bu olayların tarihi olarak H.17/M.638 tarihlerini vermiştir.

Muir, Ömer'in halifeliğinin altıncı yılında Bizanslıların herhangi bir başarı beklentisi olmadan ümitsiz bir şekilde Suriye'nin kuzeyindeki Müslüman egemenliğine son vermek ve tekrar elde etmek için bir girişimde bulunduğunu belirtir. Bu girişimin yaşanmasının sebebinin Sevâd'da bulunan Hıristiyan kabilelerinin idaresi altına düştükleri düşman idaresi altından kurtulmak için imparatora istekte bulunmaları olarak ifade eder. Aynı zamanda Bizans ordusunun Anadolu (Küçük Asya)'ya çekilmiş olduğunu ilave eder.

Kilikya tarafındaki Müslüman sınırın kısmen güvenlik altına alındığını, henüz batıdaki deniz tarafının ve Suriye'nin doğusunda yer alan çöl kısmının savunmasız olduğunu ifade eder. Sevâd'ın güçlü kalelerinin Sa'd'ın eline düşmüş olsa da göçebe bedevilerin henüz kontrol altına alınmadığını belirtir. Bundan dolayı azı hariç olmak üzere Hıristiyan kabilelerinin büyük çoğunluğunun Farslılardan veya Bizanslılardan destek aradıklarını belirtir.

Muir, Causin de Perceval'e göre Fırat ve Dicle üzerinde bulunan Tekrît, Hît vb. kalelerin Müslümanlar tarafından bu zamanda ele geçirildiğini ama İslâm tarihçilerine göre Kadisiyye savaşından hemen sonra Müslümanların eline geçtiğini aktarır (Muir, 1968, s.215).

1.2.10.1. Bizans Tarafından Deniz Yoluyla Gönderilen Yardım ve Çıkan İsyenlar

Muir, sadece Kaysâriyye (Caesarea) şehrin donanmanın desteğiyle karadan gelen saldırılara karşı durabildiğini ve bütün sahil şeridinin Bizans tarafından herhangi bir zamanda denizden gelecek saldırılara karşı olma ümidiyle veya korkusuyla huzursuz olarak beklediklerini ifade eder. Bizans imparatorunun Sevâd yerleşimcilerine deniz yoluyla onların girişimlerini destekleyeceği sözünü verdiğini belirtir. Bundan dolayı İskenderiye limanından Antakya üzerine bir sefer gerçekleştirildiğini ve aynı zamanda

bedevi Arapların da Hıms etrafında büyük bir orduyla toplandıklarını ifade eder. Bu büyük tehdit üzerine Sa'd'ın, Hâlid'i, Kınnesrîn'den ve güneyden gelebilecek bütün askeri birlikleri çağırdığını, buna rağmen düşmanın çok fazla güçlü olduğunu ve Medine'den yardım talebin de bulunduğunu belirtir. Hz. Ömer'in bu durum üzerine Ka'ka'nın komutası altında Kûfe'den bir gün bile gecikmeksizin bir birlik gönderdiğini aynı zamanda bir oyalama taktiği olarak Rakka, Ruhâ ve Nasîbîn (Diyarbakır) ve bunun gibi yerler olan yukarı Sevâd'da bulunan kaleler üzerine de askeri birlikler gönderdiğini belirtir.

Bu arada Bizanslıların gemilerden karaya çıktıklarını aktaran Muir, Antakya'nın kapılarını onlara açtığını Kınnesrîn ve Halep ve kuzeyde bulunan diğer şehirlerin isyan başlattıklarını belirtir. Ebû Ubeyde'nin savaş konseyini çağırdığını ve sadece Hâlid'in görünürde mücadele verdiğini ifade eder. Ebû Ubeyde'nin birleşik Bizans ve bedevi güçleriyle başa çıkmak için zayıf olduğunu düşündüğünden Hıms kalesinin içine çekildiğini ve etrafının sarıldığını ifade eder. Bu arada da Kûfe'den beklenen yardımın ilerlediğini Ömer'in ise bu kriz üzerine sıkı bir şekilde eğildiğini ve Medine'den ikinci bir kez ayrıldığını ve kuzeye giden takviye birlikleriyle gitmek niyetiyle Câbiye'ye gittiğini belirtir.

Muir, Ömer'in yolculuğu esnasında meydana gelen durum üzerine bir değişikliğin yaşandığını aktarır. Sevâd'da meydana gelen güçlü hareketlerden dolayı bedevilerin paniklediklerini ve çöldeki boş kalan evlerinin güvenliğini sağlamak için Bizanslılar terk ettiklerini belirtir. Ebû Ubeyde'nin bu fırsatı değerlendirmek için kaleden çıktığını ve şiddetli bir çarpışmanın yaşandığını düşmanın dağıtıldığını ve meydan gelen karışık durum içinde Ka'ka'nın birlikleri henüz ulaşmadan kaçtıklarını ve düşmanın bütünüyle dağıtılması üzerine Ömer'in Medine'ye döndüğünü ifade eder. Ömer'in bu duruma sevindiğini ve özellikle Kûfe'den gelen askeri birliklerin hevesinden dolayı övdüğünü söyler. Sa'd'a yazdığı mektupta; *“onların istekli toplanmaları ve kuşatma altında bulunan kardeşlerine yardım için hızlı ilerleyişlerinden dolayı Allah onlara mükâfat versin”* diye söylediğini belirtir (Muir, 1968, s.215-216).

Ayrıca İbnü'l-Esîr'de Hz. Ömer'in ganimetlerden Kûfelilere pay verilmesini istediği bilgisi vardır (İbnü'l-Esîr, 1985, s.486).

Muir, eserinin dipnot bölümünde burada yaşanan gelişmelerin çok kısa olarak rivayet edildiğini ancak Ebû Ubeyde'nin durumunun açıkça kısa bir zaman için çok kritik olduğunu ve Fransız müsteşriklerden olan Lebau'a göre Bizans'ın denizden gönderdiği

desteğın Mısır'dan Heraklious'un oğlu tarafından gönderildiğini ve bu varsayımı M.Caussin de Perceval'ın da desteklediğini ifade eder (Muir, 1968, s.216-217).

Bu yaşanan gelişmenin Bizans'ın Suriye'yi Müslümanların egemenliğinde almak için son çabası olduğunu aktaran Muir, artık bu olaydan sonra Müslümanların hâkimiyetinin burada sarsılmaz olduğunu belirtir. Ayrıca bedevileri şaşırtmak için yapılan taktiğinde etkili olduğunu, Sevâd'ın uç sınırlarına kadar ele geçirildiği ilave eder. Ayrıca meselenin sadece burada kalmadığını ve başlangıç şamasında olan İslâm inancının artık gücünün farkına vardığını ve dahada uzak kuzey bölgelerine doğru yayılmaya başladığını ifade eder.

Muir, Müslümanların önlerinde yatan bütün kuzey sınırı boyunca yatan Nasibin (Diyarbakır), Amed, Harran, Ruhâ'nın (Urfa) ve diğer güçlü yerlerin alındığını ve hatta İrminiye'nin bile istila edildiğini ifade eder. Bizans tarihçilerinin anlattığı bir rivayete göre Ruhâ valisinin İyâd ile 100 bin parça altın karşılığı onun şehrini Sarecenlerden koruması görüntüsünde şantaj olarak bir antlaşma yaptıklarını ama Bizans imparatorunun bunu aşağılayıcı bir durum olarak gördüğü ve kabul etmediğini ve valiyi de azlettiği ifadesi yer alır. Ayrıca bu olayın ipucunun dahi İslâm tarihçilerinde yer almadığını ilave eder (Muir, 1968, s.217).

1.2.10.2. Kaysâriye'nin Fethi

Muir, burasının fetih tarihi olarak H.17/M.638 yılını verir.

Muir, Suriye'nin son kalan yerinin burası olduğunu ve Ömer'in halifeliğinin beşinci yılında düştüğünü belirtir. Amr b. el-Âs'ın burasının önünde oturduğunu fakat denize açılan yönünün olmasının ve mazgallı siperleriyle iyi korunaklı olmasının ve askeri savunmasını iyi olmasının Amr'ın çabalarına direnmesine yol açtığını ifade eder. Yezîd'in kardeşi Muâviye'yi şam kuşatmasından göndermesine rağmen kuşatmanın birkaç yıl sürdüğünü ifade eder. Kaleden dışarıya yapılan hücumların geri sürüldüğünü ve eşit sabitlikte devam ettiğini belirtir. Sonunda bir Yahudi'nin ihanetiyle kalenin zayıf yerlerinin öğrenildiği böylece şehrin bir hücumla elde edildiğini ve şehirdeki insanlara katliam(!) yapıldığını ifade eder. Dört bin kişinin kadın erkek olmak üzere avın bir bölümü olarak Medine'ye gönderildiğini ve onarlı olarak Medine'de pay edildiğini söyler.

Muir, Kaysâriye'nin fetih tarihi ile alakalı olarak bu şehrin fetih tarihinin belirsizliği kadar başka hiçbir yerin Suriye ile ilgili rivayetlerde gösterilmediğini belirtir. Bizans

tarihçilerine göre burasının kuşatmasının 7 yıl sürdüğünü ve Hicri 19/Miladi 640'da şehrin düştüğünü, İslâm tarihçilerine göre de şehir ile alakalı tarihlerin Hicri 14-20/Miladi 635-641 yılları arasına konulduğunu ve kuşatmanın bazılarına göre 3, 4, 7 yıl sürdüğü olarak belirtildiğini söyler. İhanet eden Yahudi'nin Müslümanlara bir su kemerini gösterdiğini buradan içeri girdiklerini ifade eder (Muir, 1968, s.218-219).

1.2.11. Kıtık ve Veba Yılı

1.2.11.1. Kıtık Yılı

Muir, bu olayların gerçekleştiği tarih olarak H.18/M.639 yılını verir.

Muir, Ömer'in halifeliğinin dokuzuncu yılının çifte musibet olan veba ve kıtlıkla karartıldığını belirtir. Bu yılın küller yılı olarak adlandırılmasının sebebini gevşek kavrulmuş toz ve kumlu toprakla birlikte kalın boğucu pusun belirsiz ışıyla, Hicaz'ın kuru havasının bastırması olarak ifade eder. Bu yılın küller yılı olarak adlandırılmasının başka bir açıklamasında; diğerlerinin böyle adlandırması, bunun sebebini de herhangi bir yeşillik ve bir çim yaprağı olmaksızın toprağın karanlık ve tozlu püskürmesi olduğunu söyler.

Muir, Arap Yarım Adası'nın kuzey yarısında kuraklığın çok çetin olduğunu ve bütün doğanın çürüdüğünü söyler. Durumun ne kadar vahim olduğunu anlatmak için çölün vahşi ve ürkek hayvanlarının, insan elinden yiyecek aramak için istekleriyle evcil olduklarını aktarır. Hayvan yığınlarının ve sürülerinin açlıktan öldüğünü veya insan yiyeceklerine elverişsiz olduklarından zayıfladıklarını ifade eder. Pazar yerlerinin boş ve ıssız olduğunu, insanların durumunun sanki uzun süre askeri kuşatma altında kalmış gibi olduğunu ve aç kalan bedevilerin Medine'ye akın ettiklerini ve sıkıntıyı ağırlaştırdıklarını belirtir.

Muir, Ömer'in kendini hiçe sayan karakteriyle etrafındakilerle paylaşılmayan bir zevki ret ettiğini aktarır. Nitekim Ömer'in ne et ne de yağ ne de süttten, insanlara bütünüyle paylaşma için bol miktarda yeterli yiyecek olana kadar tatmamaya yemin ettiğini belirtir.

Ömer'in hizmetçisinin bir fırsatta büyük bir değer karşılığında bir tulum dolusu süt ve yağ elde ettiğini aktaran Muir, Ömer'in ikisini de sadaka olarak gönderdiğini ve "onları yemeyeceğim" dediğini belirtir. Ayrıca Ömer'in yiteceklerin değerinin çok fazla olduğunu ifade ettiğini söyler. Nitekim yiyecekleri yediği takdirde, insanlar gibi acı çekmezse,

insanların nasıl bir korku içinde olduklarını bilemeyeceğini söylediğini belirtir (Muir, 1968, s.232).

Muir, Ömer'in yağ ve süt yerine zeytinyağından ve kalitesiz gıdalardan dolayı doğal tazeliğini ve parlaklığını kaybettiğini, yüzünün solduğunu ve bitkin düştüğünü ifade eder. Ömer ile alakalı bu tür birçok rivayetin yer aldığı söyler. Bunlardan bir tanesinin de Ömer'in tahıl tükettiği için ata binmeyi ret etmesi olarak belirtir. Bir diğersinin de Ömer'in oğlunu, etraflarında açlıktan ölen insanlar olduğu halde salatalık yediği için azarlaması olarak aktarır. Muir, *“bunlar belki abartılı olabilir ama neticede hepsinin temelinde Ömer'in karakterinin hoş bir özelliği yatar”* diye yorumlamıştır (Muir, 1968, s.232). (Hz. Ömer'in durumu ile ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015C, s.368, s.379).

1.2.11.2. Diğer İllerden Gelen Yardımlar

Muir, sıkıntıyı hafifletmek için bütün çabaların sarf edildiğini aktarır. Kıtlığın Arabistan ile sınırlı olduğunu ya da daha vahim olduğunu söyler. Bunun için Ömer'in diğer yerlerin valilerine acilen yardım göndermeleri için mektuplar gönderdiğini ifade eder. Ebû Ubeyde'nin Suriye'den mısır yüklü 4 bin hayvanla geldiğini ve kendisinin bizzat açlıktan ölen insanlara dağıttığını söyler. Ayrıca Amr'ın Filistin'den hem gemilerle ve hem de develerle Eyle limanı üzerinden yiyecek gönderdiğini, yine Irak'tan da erzakların geldiğini ifade eder. Yük getiren hayvanların günlük yirmişerli kesildiğini böylece hem yükleriyle hem de kendilerinin kesilmesiyle Medine halkına hizmet ettiklerini belirtir (Muir, 1968, s.233).

1.2.11.3. Kıtlık Yılıının Sona Ermesi

Muir, bu vahim çilenin dokuz ayının geride kalmasından sonra göklerin bulutlandığını aktarır. Bunun olmasının sebebinin kendisine aktarılan bilgiye göre; Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın yağmur duasında yer alması olduğunu söyler. Böylece yağmurun indiğini yeri ıslattığını ve yıkadığını ifade eder. Vâkidî'nin kâtibinden aldığı rivayetlere göre Ömer'in yağmur duasına ilişkin geniş rivayetlere yer verdiğini söyler. Ayrıca bazı rivayetlerde Abbâs ile ilgili kısma dikkat çekilerek yer verilmesinin amacının Abbâs'ın saygınlığını göstermek ve onu yüceltmek için olduğunu belirtir. Bunun da sebebinin

Abbâsi hanedanlığındaki Abbâsi tarihçilerinden kaynaklandığı yorumunda bulunur (Muir, 1968, s. 233). (Yağmur duası olayı için ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015C, s.375).

Muir, hikâyenin Hz. Peygamber'in yaşamındaki gibi olağanüstü bir yöntem de olduğunu ifade eder. Bu hikâyeye göre; bir adamın bir koyun bulduğunu, koyunun da bir deri ve kemikten olduğunu, onu kestiğini ama bir damla kanın çıkmadığını, onun bu sıkıntısında Hz. Peygamber'den yardım istediğini aktarır. Bunun üzerine ona Hz. Peygamber'in görüldüğünü ve onların sıkıntılarını paylaştığını söylediğini ve Ömer'e unuttuğu şeyi hatırlatması için onu çağırıp anlatmasını istediğini söyler. Bunun üzerine Mescid-i Nebevî'de bir toplantı yapıldığını ve Hz. Peygamber'in bu sözlerle neyi kastettiğini vicdan muhasebesinden sonra kendilerini namaza verdiklerini ifade eder.

Muir, daha sonra Ömer'in, Hz. Peygamber'in yaşlı akrabasının hatırı için Abbâs'ın elini tuttuğunu ve semanın merhametini dilediğini, o zaman Abbâs'ın da dua ettiğini belirtir. Ayrıca insanların gözyaşlarına boğulduğunu ve semanın aniden bulutlandığını ve yağmurun yağdığını aktarır. Bunun üzerine Abbâs'ın Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerin sulayanı olarak saygı ile selamlandığını belirtir. Bu olaydan sonra çimenlerin hızlıca çıktığını ve bedevilerin tekrar otlak arazilerine gönderildiğini ve bolluğun geri geldiğini ifade eder (Muir, 1968, s.233-234).

1.2.11.4. Veba Olayı

Muir, kıtlık farklı bölgelerde daha da kötü felaket olarak devam ettiğini aktarır. Suriye'de de vebanın baş gösterdiğini ve Hıms'da ve Şam'da bulunan karargâhlara olağanüstü bir ölümcüllükle saldırarak bütün şehirleri harap ettiğini belirtir. Ayrıca çölü geçerek Irak'a hatta Basra'ya kadar yayıldığını ve dehşetin bütün tabakalara yayıldığını ifade eder. Yüksek seviyedekiler ya da alt seviyedekilerin bu bela önünde eşit olarak düştüklerini, insanları ani bir darbe almış gibi aşağı vurduğunu ve arkasından hemen öldüklerini belirtir.

Ömer'in ilk tepkisinin Ebû Ubeyde'yi yanına çağırarak olduğunu aktaran Muir, bunun sebebinin onun da hastalığa yakalanıp kurban gitmemesi için olduğunu söyler. Ömer'in arkadaşının mert ruhunu bildiği için ondan niyetini gizlediğini bundan dolayı acil bir iş için Medine'yi ziyaret etmesini istediğini belirtir. Fakat Ebû Ubeyde'nin durumu fark ettiğini ve özür dileyerek halkı ile beraber tehlikeyi paylaşmayı seçtiğini ifade eder. Ömer'in onun cevabını okuduğunda gözyaşlarına boğulduğunu dile getirir. Ömer'in çevresindekilerin

“Ebû Ubeyde öldü mü? diye sorduklarını, Ömer’in de bunu üzerine ölmedi ama sanki onun gibi oldu dediğini” aktarır (Muir, 1968, s.234). (Ayrıca bkz. İbnü’l-Esîr,1985, II, s.510).

Muir, Ömer’in Suriye’ye doğru yola çıktığını fakat Ebû Ubeyde ve diğer liderler ile faciadan dolayı Tebük sınırları üzerinde buluşulduğunu belirtir. Bir konseyin çağrıldığını ve Ömer’in çoğunluğunda arzusunu açıkladığını aktarır. Buna göre onların eve dönmeleri gerektiklerini ancak Ebû Ubeyde’ye eşlik edenlerin bazılarının buna karşı çıktıklarını ve “ne! Allah’ın kaderinden mi kaçacağız” diye söylediklerini aktarır. Bu söz üzerine halifenin evet dediğini ve Ömer’in onlardan daha bilgili olduğunu ifade ederek “biz kaçıyoruz fakat Allah’ın bu kaderinden başka kaderine kaçıyoruz” dediğini ifade eder. Bu yüzden Ebû Ubeyde’ye Arap nüfusunu etkilenmiş şehirlerden çölün yüksek yerlerine taşımasını emrettiğini ve kendisinin ona eşlik edenleriyle birlikte Medine’ye döndüğünü söyler (Muir, 1968, s.234-235).

Muir, bu görüşmenin Tebük yakınlarındaki Serg’de olduğunu buranın Suriye sınırlarında olduğunu ve bu görüşme esnasında Abdurrahman b. Avf’ın Hz. Peygamber’in bir hadisini söylediğini aktarır (Muir, 1968, s.235). Bu hadiste; “eğer bir yerde bir veba baş gösterirse oraya gitmeyin, eğer siz oradaysanız ondan kaçmayın” diye buyrulmuştur (Müslim, Ta’un, 2218) (Tirmizi, Cenaiz, 1071).

Muir, Ömer’in görüşünün daha makul olduğunu söyleyerek Ömer’in onları bir örnekleme ile düzelttiğini söyler. Bu örnekte ; “farzedin ki siz bir vadiye iniyorsunuz ve bu vadinin bir kenarı otlaklarla yeşil ve bir kenarı da çıplak ve çorak ve siz hangi tarafa develerinizi salıverirseniz bu Allah’ın kaderiyle olacaktır fakat siz yeşil yamaçları seçeceksiniz” diye söylediğini belirtir. Ayrıca Ömer’in bu şekilde karar vererek insanları tehlike bölgesinden uzaklaştırıp sağlıklı bölgelere taşıyarak Allah’ın kaderinden kaçma teşebbüsünde bulunmamış oluyordu diye de ilavede bulunmuştur (Muir, 1968, s.235).

İbnü’l-Esîr, görüşme ile ilgili yapılan bu rivayetlerin Buhari ve Müslim’de sahih olduğunu çünkü bunları Sahihlerinde rivayet ettiklerini belirtir. Ayrıca bu görüşmeden sonra Hz. Ömer ve yanındakilerin Medine’ye geri döndüklerini belirtir (İbnü’l-Esîr,1985, s.511).

Yukarıda Hz. Peygamber’in veba ilgili hadisini Hz. Ömer’in sözü ile kıyaslayan Muir bir noktayı görmezden gelmiştir. Çünkü her iki sözde de veba bulaşmış insanlardan sağlıklı insanları koruma amacı vardır. Hz. Peygamber karantina uygulamasından bahsetmektedir. Hz. Ömer de aynı şekilde veba bulaşmamış insanları sağlıklı bir bölgede karantina altına alıp onların sağlıklarını korumayı hedeflemiştir.

Muir, Ebû Ubeyde'nin arzusuyla zaman kaybetmeden insanları Havran'ın yüksek yerlerine götürdüğünü ve onun Câbiye'ye kadar ulaştığını, onun ayağını devesinin üzengisine ayağını koyduğunu ve yolculuğuna devam ettiğini belirtir.

Ülkenin bu bela yüzünden belli bir zaman hizmet dışı kaldığını ve akıllarda her zaman Bizans ordularından gelebilecek saldırı korkusunun olduğunu söyler. Ama saldırı yapılmamasının halife için bir fırsat olduğunu dile getiren Muir, çünkü Arapların o sırada hastalığa karşı direnmeye çalıştıklarını söyler

Muir, vebada ölenlerin sayısının son ziyarette 25 binden az olmadığını aktarır. Medine'den den göç eden yetmiş kişilik bir aileden ancak 4 kişinin kaldığını bunun da vebanın ne kadar öldürücü olduğunu gösterdiğini ifade eder (Muir, 1968, s.235-236).

1.2.12. Mısır'ın Fethi

Muir, kuraklık ve veba yılını izleyen senenin karşılıklı sessizlikle geçtiğini belirtir. Ayrıca İslâm ordularının bu yıl Fars üzerine doğru atakta bulduklarını ancak bu konuyu sonraya bırakarak Mısır'ın fethini anlatacağını ifade eder.

Bu projenin Amr b. el Âs yüzünden olduğunu, Kaysâriyye'nin fethinden sonra onun hareketsizlik yüzünden Filistin'de yıprandığını ve yeni fetihler için etrafında araştırmalar yaptığını belirtir. Halifenin Suriye'yi son ziyareti esnasında ondan Mısır üzerine baskınlar yapmak için izin istediğini aktarır. Muir, böylece arzu edilen her yolda olduğu gibi dayanıksız ve zengin toprakları alıp kazanmak için kolay bir darbeyle, düşmanın gücü düşürülecek Müslümanlarınki ise artırılacaktı demiştir. Ayrıca Mısır ile ilgili tavsiyenin güzel olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.239).

1.2.12.1. Mısır'ın Fethini Kolaylaştıran Sebepler

Muir, Mısır'ın aynı zamanda milletlerinin hizmetkârı olduğunu, onun sulak arazilerinin taşan üretimini, Bizans imparatorluğunun büyük şehirlerini doyurmak için toplanan vergilerle silip süpürdüğünü belirtir. Yine tarla sahiplerinin zulümle ezildiğini bu yüzden ayaklanmaya hazır olduklarını ifade eder. Ezilen insanların yabancıların huzursuz boyunduruğu altında daraldıklarını ve Bizans sarayının hiç durmayan gayretleriyle yerleşimcileri Ortodoks yapmaya çalışmaları sonucu nefretin diğer topraklarda olduğu gibi

burada da hat safada olduğunu söyler. Ancak Kıptilerin inatla Monofizit inançlarını sürdürdüklerini belirtir.

Muir, yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı kronik hoşnutsuzluğun yayıldığını ve insanların Bizans imparatorluğundan kurtulmayı istediklerini belirtir. Ayrıca burada ne Arap kabileleri ne de Arap sempatizanlarının Suriye’de olduğu gibi burada olmadığına da vurgu yapar. Ancak daha da büyük zayıflık unsurlarının Bizans gücünü Mısır’da uzun zamandır sarstığını ifade eder (Muir, 1968, s. 240).

1.2.12.2. Yukarı Mısır’ın Ele Geçirilmesi

Muir, bu fetihle ilgili H.19-20/M.640-641 yıllarını verir.

Muir, Amr’ın Ömer’in tereddütlü rızasıyla Filistin’den Mısır’a doğru yola çıktığını aktarır. Amr’ın ordusunun ilk başta 4 bini aşmadığını ve ilerlerken yağma ümidiyle bedevi gruplarının orduya katıldığını belirtir. Amr ayrıldıktan hemen sonra Ömer’in Amr’ın kuvvetlerinin sayısının az olması nedeniyle endişesinin arttığını söyler. Bu yüzden onu geri çağırılmayı istediğini fakat Amr’ın çoktan uzaklaşmış olması nedeniyle onun arkasından önemli sahabilerden olan Zübeyr b. el-Avvâm komutasında ağır bir takviye gönderdiğini belirtir. Böylece Amr’ın ordusunun sayısının arttığını ve 12 binden 16 bine ulaştığını ve görkemli bir düzen aldığını, bu savaşçılardan bazılarında ünlü kişilerden olduğunu ifade eder.

Muir, Mısır’la ilgili rivayetlerin kısa olduğunu ve kronolojisinin Suriye ile ilgili olanlardan daha az kesin olduğunu ifade eder. Bu seferin Hicri 16’dan Hicri 25’e (M.637-645) kadar çeşitli şekillerde yer aldığını söyler. Bu rivayetlerde verilen tarihin erken olarak gösterilmesini Amr’ın Medine’ye kıtlık yılında yiyecek göndermesi olarak açıklar. Bunun muhtemelen tahılla alakalı olduğunu belirtir. Verilen geç tarihin ise Bizanslıların H. 25/M.645 yılında İskenderiye’yi tekrar alma teşebbüslerinden kaynaklandığını söyler. Bu tarihlerden en doğrusunun kendisinin verdiği tarih olduğunu da ilave eder (Muir, 1968, s. 241). (Ayrıca bkz. İbnü’l-Esîr,1985, s.515).

Muir, ayrıca Amr ile ilgili bir rivayeti de şu şekilde aktarır; Amr’ın Câbiye’de Ömer’den Mısır’a sefer için izin aldığını aktarır. Halifenin Medine’ye döndüğü zaman girişimin ciddiyetini düşündüğünde Amr’a küçük bir kuvvetle izin verdiğine pişman olduğunu belirtir. Bu yüzden ona emir gönderdiğini, bu emirde eğer Amr Mısır’a girmemişse geri

dönmesini emrettiğini belirtir. Amr'ın ise muhtemelen onun niyetini anladığı için sınırdan geçene kadar gönderdiği emri açmadığını ve o şekilde devam ettiğini ifade eder. Bunun üzerine Ömer'in bu durumdan haberi olunca peşinden takviye olarak Zübeyr'i 12 bin kişiyle gönderdiğini söyler. Başka rivayetlerde ise Amr'ın bütün askerlerini toplamı Medine'den ve Filistin'den gelenlerle beraber peş peşe olmak üzere üç grup halinde 12 bin kişiden oluşmaktaydı denildiğini belirtir. Ayrıca Amr'ın Müslüman olmadan önce İskenderiye'yi ziyaretine dair rivayetlerin olduğu ama bunların uydurma gibi görüldüğünü belirtir (Muir, 1968, s.241).

Amr'ın Mısır'a el-Ariş yoluyla girdiğini aktaran Muir, Fermâ'da bir askeri birliğin üstesinden gelerek sola döndüğünü ve çöle doğru geçtiğini söyler. Böylece Nil nehrinin 7 Nehir Ağzı'nın (Nil deltası) doğusuna ulaştığını ifade eder. Nehrin bu kolu boyunca Tell Basta (Bubastis) yoluyla Yukarı Mısır'a doğru yürüdüğünü, burada Kıpti vali Mukavkıs'ın bulunduğunu belirtir. Ayrıca Mukavkıs hakkında bilgi veren Muir, daha önce Hz. Peygamber'e hediye olarak Mısırlı cariye olan Maria'yı gönderen kişi olduğunu ifade eder. Mukavkıs'ın Amr'ın yolu üzerine akınları durdurmak için birkaç askeri birlik gönderdiğini ifade eder. Bu birliklerin başında güçlü komutanlardan ve Amr'ın Suriye'deki rakibi olan Artabûn'un da bulunduğunu nitekim Artabûn'un savaş alanında öldürüldüğünü ifade eder.

Muir, Nil vadisi boyunca taşan nehirden beslenen kanallarla beraber yeşil alanlar ve incir, akasya koruları boyunca ilerleyen Amr'ın şimdi de Zübeyr'in askerleri ile takviye olduğunu söyler. Sonunda Mısır'ın büyük şehrinin yakınındaki Ayn Şems'te bulunan tapınakların harabelerine ve dikili taşlara (Obolisks) ulaştıklarını belirtir.

Muir, Memfis'in modern Kahire civarında olduğunu ve İsmailiye'nin kuzeyine ve Tell el Kebir'e¹⁰, ilerlemenin muhtemelen Nil'in Pelusiak kolu (Nil'in kollarının antik ismi) üstünde bulunan Selahiye tarafından yapıldığını belirtir.

Orada bir Piskopos'un, Mukavkıs için 4 günlük ateşkes süresi elde ettiğini aktaran Muir, ateşkes süresinin bitiminde hareketin başladığını söyler. Mısırlıların onların şehirlerine doğru geri sürüldüklerini ve kuşatma altına alındıklarını belirtir (Muir, 1968, s.241-242).

Muir, çarpışmanın çok sıcak bir havada olduğunu, bu yüzden de Yemen birliklerinin dayanamadıklarını, Amr'ın ise onların bu korkaklığına sitem ettiğini belirtir. Yemen birliklerinden bir askerin Amr'a "*bizler demirden veya taştan değiliz insanız*" dediğini belirtir.

¹⁰ Muir, eserinde bu yeri "Sir Garnett Wolseley'in yürüyüşünün son çizgisi" diye bahseder (konuyla ilgili bkz. Muir, 1968, s. 241).

Amr'ın ise ona “*Sus seni havlayan köpek*” dediğini, buna kızan Arap askerinin “*eğer biz köpeksek sende bu köpeklerin komutanı olmuyor musun?*” dediğini aktarır. Amr'ın buna cevap vermediğini ama tecrübeli askerlerin bir adım öne çıkmalarını emrettiğini ve bu Müslüman askerlerin ateşli başlangıçlarını gören Mısırlıların kaçtığını belirtir. Başta cesurca savaşan Mısırlıların, Müslümanların karşı koymalarına dayanamadıklarını söyler. Kıpti askerlerinin birbirlerine “*ne şans ama! biz Kayserler ve Kisra'yı yenen adamlara karşı mı savaşıyoruz*” dediklerini belirtir. Ayrıca Bizans boyunduruğundan az bir kayıpla kurtulacaklarına inandıklarını ifade eder.

Kuşatmanın uzamadığını aktaran Muir, bir genel saldırının yapıldığını, Zübeyr'in gözü kara bir kahramanlıkla duvarlara çıktığını ve yerin Müslüman askerlerinin merhametinde olduğunu aktarır. Bu esnada Mukavkıs'ın antlaşma şartları için Amr'a bir heyet gönderdiğini ifade eder.

Sonraki dönemlerin tarihçilerinin bir rivayetinden bahseden Muir, bu arada bu rivayetlerin uydurma olduğuna dair belirtilerin olduğunu da vurgulayarak, Müslümanların Ayn Şems'te Nil nehrinin etrafını çevreleyen sularının yükselmesiyle bir tehlike yaşadıklarını aktarır. Mukavkıs'ın ileri tarafta buluna bir adaya çekildiğini ve köprüyü bozduğunu o zaman heyetlerin botlarla öne arkaya gönderildiğini belirtir. Müslüman elçilerin Mukavkıs önünde konuşmalar yaptıklarını ve Kadisiyye savaşından önce Farslılara yapılan şekilde valinin uyarıldığını ve tehdit edildiğini söyler. Ayrıca Mukavkıs'ın İslâm için iyi niyet göstererek nihayet istilacılarla birlikte şartları kabul ettiğini söyler (Muir, 1968, s.242).

1.2.12.3. İskenderiye'nin Fethi

Muir, burasının fetih tarihi olarak H.20/M.641 tarihini verir.

Muir, Amr'ın zaman kaybetmeden İskenderiyye'nin üstüne doğru ilerlediğini aktarır. Bunun sebebinde İskenderiyye'nin savunması için Rumların uzak yerlerdeki birliklerinden destek gücünden önce ulaşma arzusundan olduğunu söyler. Yine Amr'ın ilerlemesi esnasında onu engellemeye çalışan birkaç askeri birlikle savaştığını ve nihayetinde Amr'ın büyük şehrin duvarları önüne geldiğini belirtir. Bu duvarların inatçı bir direnme için uygun olduğunu, kara tarafında dar bir alanın iyi güçlendirilmiş bir ön tarafı olduğunu söyler. Ayrıca denize doğru olan tarafının Bizans sarayının isteğine göre gelecek

yardımlara açık olduğunu ama Heraklios'un (Ö.H.20/M.641) kuşatma esnasında öldüğünü ve yardım fırsatının kayıp gitmesine müsaade edildiğini ifade eder.

Muir, dar berzahlar üzerinde bulunan bazı koruyucu siperlerin saldırılar sonucu alındığını ve Bizans'tan destek ümitlerinin kaybolması üzerine askerlerin gevşediğini belirtir. Rumların büyük sayıda olmak üzere gemilerine binip pısrıkça kuşatılmış şehri terk ettiklerini ifade eder. Mukavkıs'ın daha önce bahsettiğimiz yenilgisinden sonra İskenderiye'ye çekilmiş olduğunu ve buradaki savunmanın zayıf olduğunu görünce Yukarı Mısır'a verilen şartların aynısının buraya da verilmesi şartıyla teslim olmayı kabul ettiğini belirtir.

Amr'ın siperlerde bir saldırı esnasında esir alınmasıyla ilgili bir hikâyenin olduğunu aktaran Muir, bu hikâyenin ilk dönem tarih kitaplarında anlatılmadığını ve bu yüzden de olayın asılsız olduğunu söyler. Hikâye azatlısıyla birlikte Amr'ın yakalandığını ve azatlısının Amr'ın yüzüne tokat atınca Rum askerlerinin onu sıradan bir asker olarak düşündüklerini ve salıverdikleri ile alakalıdır (Muir, 1968, s.242-243).

1.2.12.3.1. İskenderiye'nin Yeniden Alınması

İskenderiye'nin ikinci defa fethedilmesi olayı Hz. Osman zamanında gerçekleşmiş bir olaydır ancak Muir bu olayı Hz. Ömer dönemindeki fetih hareketlerini anlatırken İskenderiye'nin fethinden sonra yer vererek bütünlük sağlamaya çalışmıştır. Bizde buna uyarak çalışmamızda Mısır'ın fethinin bütünlüğü açısından yer verdik.

Muir, İskenderiye'nin tekrar alınmasının tarihi olarak H.25/M.646 yılını verir.

Muir, Afrika sahillerinin Bizans imparatorluğunun deniz kuvvetlerine açık olduğunu fakat burasının bir zaman Saracnelere karşı biraz kullanıldığını ifade eder. Amr'ın inancının hareketli ruhunun etkisiyle Mısır sınırlarının ötesinde batı tarafına doğru devam ettiğini ve kendisinin Berka'ya yerleştiğini ve hatta Trablus'a kadar ulaştığını belirtir. Amr'ın Berka ile ilgili burayı çok sevdiğini eğer Hicaz'da da evi olmasa buraya yerleşebileceğini beyan ettiğini ifade eder.

Deniz kıyısındaki yerleşim yerlerinin ve yerel kabilelerin harap edildiğini aktaran Muir, Bizans filolarından çok az veya hiç yardım gelmediğini belirtir. Fakat Osman zamanında İskenderiye'yi tekrar almak için ümitsiz bir girişimin olduğunu, bu zamanda Müslümanların başka yerde olduklarını ve şehri savunmasız bıraktıklarını ayrıca Rum

yerleşimcilerin sarayla birlik olduklarını belirtir. 300 gemilik bir filonun Manuel komutasında gönderildiğini ve burada bulunan Müslüman askeri birlikleri dışarı çıkıp şehri yeniden aldıklarını, Amr'ın ise oraya yardım için aceleyle geri döndüğünü ve duvarların dışında büyük bir savaşın yapıldığını ifade eder.

Muir, şehri Rumların savunduğunu ama şehrin ikinci kez sefaletle mahkûm olduğunu, kuşatmanın daha uzun sürdüğünü ve son bir hücumla yapılan saldırı sonucu şehrin tekrar Müslümanlar tarafından alındığını ve yağmaladığını belirtir. Amr'ın buna benzer bir hadisenin bir daha yaşanmaması için güçlendirmeleri yıktığını aktarır. Civara güçlü askeri birlikler yerleştirdiğini ve bu birliklerin Yukarı Mısır'dan altı ayda bir yenilendiğini ilave eder.

Günümüzde artık bombalar sayesinde aylar süren korkuların saatlere sıkıştırıldığına dikkat çeken Muir, kuşatma ile ilgili olağanüstü üstü yiğitliklerin anlatıldığını ve gerçekten ikinci kuşatmayla birincisinin rivayetlerini karıştırıldığını belirtir. Eutycius'a göre kuşatma 14 ay sürdü demiştir. Bu kişinin aynı zamanda George isimli patriğin Kostantiniyye'ye kaçtığını ve Mısır'ın 97 yıl Melkit patriği olmadığını onun yerine Marunî patriğinin başarılı olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.247-248).

1.2.13. Fars'ın Güney Sınırlarına Doğru İlerlenmesi ve Gerçekleşen Olaylar

Muir, bu olayların gerçekleşme tarihi olarak H.16-20/M.637-641 yıllarını verir.

Muir, Ömer'in egemenliği altında bulunan doğu tarafındaki illerine bakıldığında Ömer'in Müslüman ordularını Irak- Arabistan sınırları içinde tutarak tedbir politikası çerçevesinde koruma eğiliminde olduğunu aktarır. Ayrıca bu ülke içerisinde batı tarafında büyük eğimli yamaç dizileri ile sınırlandığını ve bu yerin Fars'tan Sevâd'ı ayırdığını belirtir. Ancak meydana gelen olayların baskısıyla bu engellerin yarıldığını ifade eder.

Muir, Medâin'in kuzeyinin Müslüman bölgesinin sınır topraklarının Hulvân ve daha önceki konularda belirtildiği gibi sıra dağlar boyunca yapılan diğer güçlü kaleler ile güvenlice savunulduğunu belirtir. Aşağı Irak'ta da Utbe'nin çarpışmalarından sonra Basra'ya yerleştiğini ve oradan körfezin başından ülkeyi güvende tuttuğunu söyler. Ancak Fars valilerinin güvenli bir uzaklıkta bulunsalar da Râm Hürmüz ve Ahvâz'da güçlü olduklarını ve ona 100 mil mesafede bulduklarını belirtir (Muir, 1968, s.249). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr,1985, s.492).

Muir, karşı kıyılardan Persapolis (Taht-ı Cemşid) üzerine yapılan aceleci ve başarısız baskınlarla bu yöndeki düşmanlıkların hızlandırıldığını belirtir. Persapolis hakkında eserinde şu bilgilere yer verir; burası Hûzistân'ın çok eskiden başkenti olup, burada geniş harabeleri ve sütun dizlilerinin, bir zamanların görkemli şehrinin ihtişamının boyutunun izlerini taşıdığını ifade eder. Weil'in seferlerin buraya kadar uzandığı ile ilgili şüphelerini olduğunu söyler. Ancak Muir, takip ettiği İslâm kaynaklarına göre el- Âlâ b. Hadramî'nin bu şehrin civarına kadar ilerlediği kesin olarak gösterir demiştir.

Muir, Fars körfezinin güney kıyıları boyuca isyanları bastırmasıyla kendini kanıtlayan Bahreyn valisi el- Âlâ'nın Sa'd tarafından Irak'taki yaptığını aktarır. Fetihlerine kıskanç gözlerle baktığını ve Fars kıyılarının yakınlığının cazibesıyla dar denizi geçerek karşı kıyıları almak için sefere çıktığını söyler. Bu seferin sadece Ömer'in izni alınmadan yapılmadığını, aynı zamanda Ömer'in güvenilmez unsurlara güvenme hususunda bilinen gönülsüzlüğüne karşıda yapılmış bir iştir diye ifade etmiştir. Nitekim Ömer'in denize askerlerini emanet etme husus unda önlemez bir korkusu olduğunu belirtir.

Muir, başarının projeyi haklı çıkarabileceğini ama durumun öyle olmadığını söyler. Gemilere bindirilen birliklerin karaya çıktıklarını bu yerinde muhtemelen Buşehr'de olduğunu belirtir. Persapolis'e kadar engelsiz bir şekilde ilerlediklerini fakat onların uzun zaman önce tuzağa çekilmiş olduklarını aktarır. Nitekim Müslümanların üç birlik halinde kendilerine güvenerek ilerlerken en temel kuralı ihmal ettiklerini, onun arka tarafın güvenliğini sağlanması olduğunu söyler. Zaten Farşlılarında onları arkadan kuşatarak gemilerle olan irtibatlarını kestiklerini ifade eder. Müslümanların sert çarpışmalar sonucunda iki birliğin komutanlarının düştüğünü ve toplanan düşmanı dağıtmaya güçlerini olmadığını, son çare olarak Basra'ya dönmeye çalıştığını, ama bu yöndeki yolunda engellediğini belirtir.

Habercilerin acele olarak Medine'ye ulaştıklarını ve durumu haber alan Ömer'in el-Âlâ'nın bu çılgınlığına öfkelenildiğini aktarır. Hemen Utbe b. Ğazvân'a Basra'dan etrafı sarılmış orduyu rahatlatması için acil bir çağrı gönderdiğini belirtir. 12 bin kişilik bir kuvvetin hemen yola çıktığını ve kolay olmayan bir şekilde el-Âlâ ile bir bağlantı noktasının kurulduğunu, Fars askerlerinin geri püskürtüldüğünü ve tekrar Basra'ya döndüklerini söyler. Utbe'nin birliklerinin bu işte büyük isim yaptıklarını ve Utbe'nin Ömer'in özel teşekkürünü aldığını ifade eder (Muir, 1968, s.249-250).

1.2.13.1. Hûzistân'a Sefer

Muir, bu seferin tarihini H.17/M.638 yılı olarak verir.

Muir, Müslüman askerlerinin yukarıda anlatılan olayda geri çekilmelerinin ne kadar beceri ve yiğitlikle olsa da düşmanı cesaretlendirdiğini belirtir. Fars valisi Hürmüzân'ın hakkında bilgi veren Muir, bu kişinin daha önceden Kadisiyye savaşında gözden kaybolarak kendi eyaleti olan Ahvâz'a geri çekilmiş olduğunu ve yerinin sıra dağlarının aşağısında olduğunu ve Basra'dan fazla uzak olmadığını söyler.

Hürmüzân'ın artık Müslümanların dış karakolları üzerine saldırılara başladığını aktaran Muir, Utbe'nin ona karşı atakta bulunmaya karar verdiğini ifade eder. Müslüman ordusuna takviyenin Kûfe'den yapıldığını aynı zamanda Utbe'nin güçlü bedevi Araplardan yana da şanslı olduğunu söyler. Çünkü Ahvâz'ı altındaki düzlüklerde uzun zamandır oturan bu bedevilerin kan bağı ve sempatilerinden dolayı Basra'nın Müslüman Arap askerlerine müttefik olduklarını belirtir. Böylece güçlenen Müslüman ordusunun düşmanı Ahvâz'dan çıkardığını ve onları Karun nehrine sürdüklerini dile getirir. Bir ateşkesin yapıldığını ve Ahvâz'ın Müslümanlara devredildiğini ve Utbe tarafından bedevi müttefiklerinin yerleştirildiğini aktarır.

Muir, H.18/M.639 yılında bedevilerle ve Hürmüzân arasında sınır yüzünden kısa bir zaman sonra antlaşmazlıkların olduğunu ve Hürmüzân'ın Müslümanların hükmünden rahatsız olduğunu bu yüzden tekrar düşmanca tutumlarını sürdürmeye devam ettiğini belirtir. Hürmüzân'ın sahabilerden olan Hurkûs b. Züheyr ile savaştığını Hurkûs'un galip geldiğini ve daha ileri gitmek için Ömer'den izin istediğini söyler. Ömer'in ise sözünü tutmaya devam ettiğini aktarır. Hürmüzân'ın ise daha uzak doğuda bulunan Râm Hürmüz'e kaçtığını ve ikinci kez af edildiğini ifade eder (Muir, 1968, s.250-251).

1.2.13.2. Râm Hürmüz'ün ve Tüster'in Alınması

Muir, bu fetihlerin tarihi olarak H.19/M.640 yıllarını verir.

Çok zaman geçmeden Hurkûs'dan haberler ulaştığını aktaran Muir, Yezdicerd'in casuslarının Merv'de yeni bir baş kaldırı için insanları heyecanlandırıldığını ifade eder. Ayrıca bu olayların tarihinin H.16-20/M.637-641 yıllarında olduğunu belirtir. Hürmüzân'ın tutumunun bir kez daha şüpheli olduğunu ve Ömer'in ciddi bir birliktelikten şüphe ettiğini bu yüzden Kûfe ve Basra'dan güçlü bir ordu topladığını ve komutasına da

Ebû Bekir'e yapılan saldırıda onu savunan üç kardeşten biri olan Numân b. Mukarrin'i verdiğini aktarır (Muir, 1891, s.175).

Muir, Hürmüzân'ın büyük bir Fars takipçisiyle beraber tekrar rota belirlediğini ve Râm Hürmüz'ü Müslümanlara terk ederek Ahvâz'ın kuzeyine 5 mil uzakta de bulunan Tüster'e doğru kaçtığını belirtir. Bu kale Farşlılar tarafından inatla savunulduğunu, büyük güçlerle yardım gördüklerini ve Müslümanların birkaç ay koyda da tutulduklarını ifade eder. Sonunda önemli derecede kayıpla kaleye hücum edildiğini aktarır. Hürmüzân'ın askerleriyle beraber Ömer'in hükmüne boyun eğdirildiğini ve Ömer'in hakkında vereceği hükmüne teslim olduğunu belirtir. Hürmüzân'ın zincire vurulduğunu ve Ömer'in huzuruna onun tekrarlayan isyanları için ve söz ihlali için cevap vermesi için gönderildiğini ifade eder.

Fetihlerin oluş tarihi ile ilgili yaptığı başka bir açıklamasına göre Muir, bu fetihlerle ilgili değişik rivayetlerin olduğunu örneğin, H.17-19- 20/M.638-640-641 tarihlerinin verildiğini ama hemen hemen hepsinin büyük Horasan seferinden önce olduğunu da dikkat çeker (Muir, 1968, s.251-252).

1.2.13.3. Sûs'un Fethi

Muir, birliklerin Sûs şehrini kuşatma için hazırlandıklarını, burasının antik anıların kraliyet şehri olduğunu ve hâlâ heybetli olduğunu aktarır. Ayrıca iki nehir arasına kurulduğunu ve burayı uzaktaki dağların karlı zirveleriyle yeşil düzlükler üzerine kurulu bir yer olduğunu tasvir eder. Müslümanların, Fars soylularını ve geniş yerel takipçilerini kendi taraflarına çekmek için önemli bir şans yakaladıklarını, hemen güvenin sağlandığını ve onlar üzerine buyrukların görüşüldüğünü, halifenin divanında bireysel onur sahibi olduklarını belirtir. Yine de bunun uzun süren bir kuşatma sonrasına kadar olmadığını ve bir çarpışmayla Sûs'un alındığını ifade eder (Muir, 1968, s.252). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr,1985, s.505).

1.2.13.4. Cündeysâbur Olayı

Muir, Karun nehrinin kaynakları etrafındaki topraklarıyla birlikte Cündeysâbur'un önemli bir şehir olduğunu aktarır. Aynı zamanda Numân tarafından düşürüldüğünü ve İsfahan üzerine bir tehdit oluşturduğunu ifade eder. Fakat olayların zaten Horasan'ın içine kadar

sızdığını, Fars'ın kalbine kadar uzun bir yolun açıldığını ve daha fazla coşkulu iş için liderin arandığını belirtir (Muir, 1891, s.175).

1.2.13.5. Hürmüzân'ın Esir Olarak Medine'ye Gönderilmesi

Muir, Hürmüzân'ı ve Tüster'den elde edilen ganimeti Medine'ye götüren heyetin hikâyesinin Ömer'in doğu tarafına doğru yapılan hareketlere ambargo uygulamasından vazgeçmesine götürdüğünü aktarır. Ayrıca Ömer'e yük olan sebeplerin üzerine ışık tutacağını belirtir. Heyetin Medine'ye yaklaştığı sıralarda heyetin liderinin Hürmüzân'ın üzerinde bulunan elbiseleri çıkardığını ve ona sırmalı ipek kumaştan olan cüppesini giydirdiğini bundaki maksadın da Medinelilere Fars soylularının modasını göstermek için olduğunu ifade eder.

Muir, Ömer'in Kûfe'den gelen bir heyeti karşılaması işleriyle ve şehrin diğer birçok işini yapmasıyla yorulduğunu ve Mescid-i Nebevî'deki minder halının üstünde, elinde kamçısına yaslanırken uyuya kaldığını aktarır. Grup avlu alanına girince Hürmüzân'ın Ömer'in nerede olduğunu sorduğunu ve etrafına bakınarak bekçi ve korumaların nerede olduğunu sorduğunu ifade eder. Gerçektende böyle güçlü bir halifenin etrafının basit olmasının, Kisrâların sarayı ile ve onun alışığına çok tezat olduğunu ifade eder.

Muir, gürültüyle uyanan Ömer'in bu yabancıyı tahmin ederek şu şekilde haykırdığını ifade eder; *“Allah'a şükürler olsun ki bu ve bunun gibi adamları alçalttı”*. Muir, Ömer'in Hürmüzân'ın üzerindeki elbiseleri çıkartmalarını ve ona kaba elbiseler giydirmelerini emrettiğini söyler. Hâlâ elinde kamçısı olan Ömer'in, üzeri soyulan esiri azarladığını, (Muir, burasını Muğire'nin yorumladığını belirtir). Ömer'in Hürmüzân'a neden sözünü tekrar ihlal ettiğini savunmasını emrettiğini ifade eder. Hürmüzân'ın cevap için mecburmuş gibi nefes nefese kaldığını susuzluktan bitkin benzeri olduğunu söyler. Bir yudum su istediğini, Ömer'in de *“ona suyu verin ve onu su içmesi için esenlikte bırakın”* dediğini belirtir. Hürmüzân'ın ise titreyerek *“hayır”* dediğini eğer kendisinin suyu içerse birisinin onu habersizce öldüreceğinden korktuğunu, Ömer'in ise su içene kadar yaşamının güvende olduğunu söylediğini aktarır.

Muir, Ömer'in dudaklarından bu sözlerin çıkmasının hemen ardından Hürmüzân'ın kabın içindeki suyu yere döktüğünü söyler. Kendisinin su değil bağışlanma istediğini ve böylece kendisine bunun verildiğini söylediğini belirtir. Ömer'in bu duruma kızdığını ve onun

yalancı olduğunu ve ceza olarak hayatını kaybettiğini söylediğini aktarır. Ancak Ömer'in etraftakilerin olmaz dediklerini çünkü kendisinin su içene kadar emniyette olduğunu söylediğini belirtmesi üzerine Ömer'in "*garip*" dediğini ve bir kerelik engellediğini ifade eder.

Muir, Ömer'in Hürmüzân'a, kendisini aldattığını ve tekrarladığı ihanetinden dolayı "*birçok asil Müslümanın ölümüne yol açan birisinin canını bağışlayamam*" dediğini belirtir. Ömer'in yemin ederek eğer Müslüman olmazsa aldatmasıyla kazanmış olmayacağını Hürmüzân'a söylediğini aktarır. Hürmüzân'ın da hemen seve seve bu zor durum üzerine İslâm'ı kabul ettiğini söyler. Bunun üzerine Hürmüzân'ın Medine'ye yerleştiğini ve en yüksek sınıftan maaş bağlandığını ifade eder. Bu maaşın iki bin dirhem olduğunu ayrıca bu miktarın Kadisiyye ve Yermük savaşına katılanlara verilenlerle eş değer olduğunu yine buna benzer bir miktarın Hûzistân'da Müslüman ordusuna katılan Fars soylularına da tahsis edildiği bilgisini verir.

Ömer'in Farşlıların neden böyle ısrarla sözlerini bozduklarını aktaran Muir, isyan ettiklerini heyetkilerle sorduğunu söyler. Ömer'in "*belki de onlara sert davranıyorsunuz*" dediğini bunun üzerine heyetkilerin "*durumun öyle olmadığını ve fakat senin sınırlarımızı genişletmemizi yasakladığın için onların ortasında bulunan kralın onları kışkırtmaktadır. İki kralın bir arada olmayacağını ta ki onlardan birinin diğerini sürgün edinceye kadar*" diye söylediklerini aktarır. Ayrıca onların sertliğinden kaynaklanan bir durum olmadığını ama Fars kralının boyun eğmiş yerdeki halkı tekrar tahrik ederek Müslümanlara karşı kışkırttığını söylediklerini belirtir.

Muir, heyetkilerin bu durumun böyle devam edeceğini ama eğer Müslümanların ileriye doğru gitme yasağı kalkarsa, Farşlıların şehirlerini kuşatırlarsa, Fars kralını yerinden çıkarırlarsa bu durumun sona ereceğini söylediklerini aktarır. Yine Farşlıların boş ümitlerinin ve entrikalarının yasak sona ermeden durmayacağını belirttiklerini ifade eder. Ayrıca heyetkilerin bu görüşlerinin Hürmüzân tarafından da güçlendirildiğini ve gerçeğin Ömer üzerinde aydınlanmaya başladığını ve ilerleme karşı koyulan yasağın kaldırılmasının Ömer üzerine artık elzem olduğunu belirtir. Nefsi müdafaa içinde Ömer için Kisrâ'nın bütün diyarını almak ve onu ezmekten başka bir seçeneğinin kalmadığını söyler (Muir, 1968, s.252-54).

1.2.14. Fars'ın Fethi

Muir, Fars'ın fethinin gerçekleşmesinin tarihi olarak H. 21-22/M.642-643 yıllarını verir.

Muir, çok geçmeden Ömer'in aklında bulunan ve daha önce bahsedilen Müslüman askerlerinin ileri doğru gitmesi yasağının kaldırılıp kaldırılmaması tereddüdünün Fars sarayının düşmanca tutumu nedeniyle sona erdiğini aktarır. Bunun içinde mecburen imparatorluğa son darbeyi indirerek dağıtmak için bariz maksatla ordunun savaş pozisyonu almasını emrettiğini belirtir.

Muir, Yezdicerd'in Kadisiyye ve Medâin'in kaybından sonra Müslümanların Irak-Arabistan ve Sevâd'ın bereketli ovalarıyla tatmin olacakları düşüncesiyle, dağ sisliilerinin ötesindeki uygun bereketli Fars şehirlerinin sahipliğini rahatsız etmeden kendisine bırakacakları ümidinde olabilir diye yorumlar. Fakat eski zamanlarda da başkent olan Medya'nın (Media) ele geçirilmesinden dolayı ve Müslümanların Persapolis ve İsfahan'a yönünde tehditkâr ilerlemeleri nedeniyle bu beklentinin sona erdiğini ifade eder (Muir, 1968, s.255).

1.2.14.1. Yezdicerd'in Ordu Toplaması

Muir, bu olayın tarihi olarak H.20/M.641 yılını verir.

Çok miktarda hararetli Müslüman ordusunun hâlâ Arap yarım adasından gelmeye devam ettiğini aktaran Muir, sınırlara doğru baskı yaptığını söyler. Ayrıca Müslümanların Farsların ilerideki bulunan düzlüklere doğru yaptıkları akınlarının, açıkça zamanın tek meselesi haline geldiğini ifade eder. Fars kralının istila akışını durdurmak için büyük çaba ile bir kez daha karar verdiğini belirtir. Onun bu görüş ile çeşitli yerlerdeki bulunan valilerine son bir atak için asker gücü toplamaları için emrettiğini belirtir.

Muir, özellikle ücra bölgelerde bulunanların bağımsız hareket etmekten keyif aldığını ancak karşılaşılan bu tehlikenin genel olduğunu söyler. Bu yüzden çıkarların birbirine kenetlendiğini ifade eder. Hazar Denizi kıyılarından, Hint Okyanusu'ndan, Amuderya'dan Fars Körfezi'ne kadar hepsinin kraliyet sancağı etrafında toplandıklarını aktarır. Geniş sayıda askerinin Nihâvend'in karlı zirveleri altında yatan düzlük üzerinde toplandığını belirtir (Muir, 1968, s.255-256).

1.2.14.2. Hz. Ömer'in Meydana Gelen Gelişmelere Karşı Tedbirleri

Muir, haberlerin Kûfe'ye ulaşması üzerine Sa'd'ın yükselen fırtınayı Ömer'e haber verdiğini ve her habercinin getirdiği bilgilerle şehrin korkuyla dolduğunu belirtir. Nitekim 150 bin kişinin Firûzan'ın komutası altında birleştiğini ve Hemedân'da kamp kurduklarını ve Hulvân üzerine doğru ilerlediklerini aktarır. Böylece Kûfe'ye çok yakın olacaklarını ve onların kapılarında olacaklarını söyler. Bu yüzden krizin çok ciddi olduğunu ifade eder. Dağ sınırlarındaki Müslüman askerlerin herhangi bir yenilgisi halinde aşağı düzlüklerde tutunmanın gevşeyeceğini ve Sevâd'daki bütün fetihlerin hatta ellerinde tuttukları Medâin, Kûfe, Basra şehirlerinin bile Müslümanlardan koparılacağını söyler.

Muir, önceki durumlarda olduğu gibi yakın tehlike olduğunu, Ömer'in bizzat hemen ileri yürüme kararını açıkladığını aktarır. Ömer'in Irak'ın iki şehrinin arasında orta bir yerde, bir kampa yerleşmeyi düşündüğünü ifade eder. Onun varlığının güveni pekiştireceğini ayrıca oradan ileri yönere doğru hareketler yapılırken, onun sağlayacağı yedeklerin Müslüman askerleri arka tarafını savunmuş olacağını söyler. Ancak Medine'den ayrılmasına karşı eski argümanların galip geldiğini ve Ömer'in geride kalmaya ikna edildiğini belirtir.

Muir, Ömer'in Medine'de kalması gerektiği ile ilgili argümanların birisinin dikkat çekici olduğunu aktarır. Bu argümana göre; eğer Ömer Medine'den ayrılırsa Arap Yarım Adası'ndaki Arap kabilelerinin tekrar irtidad edecekleri ve isyan edecekleri yönündeki riskle karşı karşıya kalacaklarının söylenmesidir der.

Hûzistân'ın düzene sokması için henüz yollanan Numân b. Mukarrın el-Müzenî seferden geri çağrıldığını söyleyen Muir, onun başkomutan yapıldığını aktarır. Güçlü ve ağır askeri birlikleri arkasında bırakan Numan'ın mümkün olan bütün kullanışlı birlikleri Kûfe ve Basra'dan iki kol halinde ileri sürdüğünü belirtir. Persapolis'e şaşırtma maksatlı bir atak için önemli bir görevin verildiğini, Sûs şehrindeki ordudaki birliklerin nispeten ana ilerleyiş için donanımlı olduğunu söyler. Bundaki maksadın bölgedeki yerel kuvvetlerin kraliyet sancağına katılmasını önlemek olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.255-256).

1.2.14.3. Nihâvend Savaşı

Muir, bu savaşın gerçekleşme tarihi olarak H. 21/M.642 yılını verir.

Muir, Hulvân'a ulaşınca Numân'ın casuslarını ileri doğru gönderdiğini ve onların bildirdiklerine göre düşmanın büyük bir kuvvet topladığını aktarır. Düşmanın Nihâvend'e kamp kurduğunu burasının kuzey tarafının Elvend'in yüce zirveleriyle sınırlanan bir yer olduğunu ifade eder. Ancak yolun uzak ama bu ölçüde de temiz olduğunu belirtir.

Muir, bu casusların Amr b. Ma'dikerib ve Tuleyha b. Huveylid olduğunu söyler. Yine rivayete göre Tuleyha'nın gönderildiği keşif seferinden gecikmesinin ardından ordunun kendi arasında endişelendiğini aktarır. Askerlerin kendi arasında konuşmaya başladığını, Tuleyha hakkındaki konuşmalarında; *“acaba ikinci defa irtidât mı etti ?”* dediklerini ifade eder. Tuleyha'nın dönmesiyle orada sevinç çığlıklarının olduğunu, bunları işiten Tuleyha'nın bu ithamla yaralandığını ve şöyle söylediğini belirtir; *“ben bir kere çok daha fazla bu mübarek İslâm inancını açıkça söyledim, eski Arap inancında olmuş olsaydım bile, bu barbarların jargonu için onu değiştirmeye tenezzül etmezdim”*.

Böylelikle İslâm ordusunun ilerlediğini aktaran Muir, sonunda ünlü savaş alanında Farslılarla karşı karşıya geldikleri ifade eder. Müslüman gücünün 30 bin olduğunu söyler. Bu sayısında düşmanın beşte biri kadar olduğunu, sayıda az ama inançta güçlü olduğunu ekler. Yine daha önceki savaşlarda yer alan birçok tecrübeli askerinin varlığı ile güçlendirildiğini ifade eder. İki gün süren çarpışmanın ardından Farslıların istihkâm (destek). hatlarına çekildiğini ve oradan ileriye atılma hususunda istekli olduklarını ve Müslüman askerlerini taciz ettiklerini belirtir. Bunun bir zaman böyle devam ettiğini ve Müslümanların tehir ile yorulduğunu ve Farslıları yerlerinden dışarı çekmeye karar verdiklerini belirtir.

Tuleyha'nın misalini bir aldatma niyeti ile uyguladıklarını aktaran Muir, bu bağlamda onların geri çekildiklerini söyler. Bunun üzerine Farslıların onları takip ettiğini ve hemen Farslıların etrafını sarıp onların siperlerle olan bağlantısını kestiklerini ifade eder. Burada çok kuvvetli bir çarpışmanın olduğunu ve Numân'ın öldürüldüğünü, fakat nihayet Arap yiğitlerinin onun arzusunu gerçekleştirdiğini ve denildiğine göre düşman askerinden 30 bininin alanda öldürüldüğünü geri kalanının ise bitişik dağlara kaçtığını ve orada da 80 binden fazlasının öldürüldüğünü belirtir.

Muir, bu büyük Fars ordusunun sadece paçavra ve perişan bölümlerinin gözden kaybolmayı başardıklarını ve Baş General Firûzân'ın kaderinin bilinen şekilde olduğunu ve Hemedan'a doğru kaçarken bal yüklü bir kervanın tıkadığı dağ geçidinde durdurulduğunu söyler. Dönerek geçiş için yol ararken yolunu kaybettiğini, yakalandığını ve öldürüldüğünü

belirtir. Burada “*Allah’ın ordusunun parçası bal arılarıdır*” denildiği ifade eder (Muir, 1968, s. 256-258). (Ayrıca bkz. İbnü’l-Esîr,1986, s.14).

1.2.14.4. Rey’in Fethi

Muir, bu fethin tarihi olarak H.22/M.643 yılını verir.

Muir, Ömer’in Numan’ın ölümüyle üzüntülü olduğunu ve onun yerine Zü’l- Kassa kahramanlarından olan kardeşi Nuaym b. Mukarrın’i yüksek komutanlığa terfi ettirdiğini belirtir. Onun giriştiği teşebbüs ile dönüşü olmayan bir yola girdiğini ve mağrur Yezdicerd’in boyun eğmeyi ret ettiğini aktarır. Ömer’in, Yezdicerd’in acı sonu için takip etmede de uzun süre tereddüt etmediğini fakat imparatorluğunu tamamen ele geçirmek için uzun seferlere ihtiyaç duyulduğunu belirtir.

Muir, okuyucunun Ömer’in artan sorumluluklarını ve genişleyen alanın değerlendirmesini yapabileceğinden bahseder. Bu yüzden bunun gibi kısa ve üstün körü bir yoldan bu işi izlemenin hedef olmadığını belirtir. Hazar denizini güney kıyılarının savaşçı ırklarının Fars’ın kraliyet şehirlerinden biri olan Rey’in savunması için bahtsız Rüstem’in kardeşi İsfendiyar’ın altında toplandıklarını ve saldırıya geçerek ile Müslüman garnizonlarını yağmalamaya başladıklarını söyler. Bunun üzerine Nuaym’ın onları karşılamak için ilerlediğini ve yapılan diğer büyük savaşın kesin zaferle sonuçlandığını şehrin artık Nuaym’ın merhametinde olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.258).

1.2.14.5. Azerbaycan’ın Fethi

Muir, bu olaydan sonra İsfendiyar’ın Azerbaycan’a çekildiğini ve orada tekrar yenildiğini ve esir alındığını sonunda başarıdan umut kestiğini ve taraf değiştirdiğini aktarır. Böylece Müslüman ordusuyla birlikte gayenin ortak yapıldığını ifade eder (Muir, 1968, s. 258).

İbnü’l-Esîr, Simâk b. Hareşe el Ensarî’yi Azerbaycan’da bulunan Bukeyr b. Abdullah’a yardımcı kuvvetlerin başında göndermiş olduğunu söyler. Buraya kaçıp gelen İsfendiyar ile yapılan savaşı kazandığını ve Bukeyr’in İsfendiyar’ı esir aldığını belirtir. Ayrıca Utbe b. Ferkad ile Behrâm b. Ferruhzâd arasında yapılan savaşla kalan son kalenin de alınmasıyla birlikte İsfendiyar Müslümanlarla beraber hareket etmiş ve Azerbaycan’ın fethi tamamlanmıştır (İbnü’l-Esîr,1986, s.32-33).

1.2.14.6. Yezdicerd'in Kaçışı

Muir, Yezdicerd'in Rey'den İsfahan'a kaçtığını, orada barınak bulamayınca oradan Kirman'a kaçtığını ve daha sonra Bahl'a çekildiği ifade eder. Nihayet Merv 'e sığındığını ve orada Türk hakanlarından ve Çin İmparatorundan yardım gördüğünü belirtir. Hakanların onun problemini benimsediğini ve Merv civarında birkaç yıl süren mücadelenin değişen başarılarla birlikte dalgalandığını söyler. Ancak sonunda hakanların ve Yezdicerd'in de onlarla beraber Amuderya kıyılarına geri çekildiğini aktarır.

Muir, Osman zamanında yani 9 ila 10 yıl sonra çarpışmaların yenilendiğini ifade eder. Yezdicerd'in hazinelerini ve taraftarlarını da kaybettiğini ayrıca taraftarlarının ona boyun eğmeyi kabul etmesi için yalvardıklarını ama nafîle olduğunu, nihayet sığınma için kaçtığı sefil değirmen kulübesinde çürüyüp gittiğini belirtir. Yezdicerd'in ölüm tarihini H.31/M. 651 olarak verir (Muir, 1968, s.259).

1.2.14.7. Fars İmparatorluğunun Sonu

Muir, Fars imparatorluğunu sonu ile ilgili H. 21-22/M.642-643 tarihlerini verir.

Muir, Rey şehrinin düşüşü üzerine Müslümanların zaman kaybetmeden Fars imparatorluğunun bütün bölgelerine karşı ordularını çevirdiklerini belirtir. Kûfe'den ve Basra'dan çekilen altı askeri kolun, yağmaya ve servete, şöhrete susamış yeni Arap askerleri ile devamlı olarak doldurulduğunu, birçok bölgeye saldırdıklarını ayrıca bu bölgeleri istila ettiklerini aktarır. Fars İmparatoruna boyun eğdiren liderin yönetimi altında her birinin düştüğünü belirtir (Muir, 1891, s.181).

Böylece birbiri ardına Fâris, Kirman, Mükran, Sicistan, Horasan ve Azerbaycan'ın İslâm imparatorluğuna eklendiğini söyleyen Muir, ayrıca bunlardan bazılarının alt isim de olsa gerçekte bağımsız olduklarını aktarır. Artık şimdi kalp atışlarını durdurduktan sonra bile tehlike olarak canlılıklarını koruduklarını ifade eder.

Ayrıca Muir, *“cizye alınması ve dışa itaat için boyun eğdirilmesi olduğu zaman insanların daima ve tekrar isyana kalkacaklarını, hâlbuki Arapların askerlerin korumasından uzak bir şekilde güven hissi içinde, uzun zaman önce yerleşik hayata geçmeleri mümkün olabilirdi”* diye yorumda bulunur (Muir, 1968, s.259).

Muir, ayrıca uzak kesimlerde gerçekleşen fetihlerin askeri detaylarını üstün körü geçtiğini belirtmiştir (Muir, 1968, s.260).

1.2.15. Hz. Ömer'in Saltanatının Sonraki Yılları ve İç Meseleler

Muir, Hz. Ömer'in saltanatının sonraki yılları ve iç meselelerin gerçekleşmesinin tarihi olarak H.17 -23/M.638-644 yıllarını verir.

Muir, İslâm ordularının Hazar denizinden Hint okyanusuna kadar olan doğudaki şehirleri ardı ardına hızlı bir şekilde Ömer'in idaresi altına alırken, durumun Anadolu'da (Küçük Asya) sakin olduğunu ifade eder. Anadolu'da belli bir zaman için karşılıklı sessizliğin hâkim olduğunu aktarır. Nitekim Heraklius'un ölümünden sonra deniz veya kara yoluyla mücadeleyi devam ettirmek için Bizans imparatorluğunda bir ruhun kalmadığını belirtir. Kıyıları üzerinde ara ara düzensiz girişimlerde bulunulsa da bunların herhangi bir başarıyla sonuçlanmadığını ifade eder.

Muir, Aşkelon'un Hicri 23/Miladi 643 yılı sonlarına doğru düştüğünü aktarır. Eğer öyleyse bile burasının deniz kıyısında olduğundan bu kadar uzun süre dayandığını fakat çok fazla detaya sahip olmadığını belirtir.

Muâviye'nin Suriye'deki yönetimini sağlamlaştırmakla meşgul olduğunu aktaran Muir, onun akıllı bir öngörü ile gelecekteki olasılıklara karşı tutunmasını güçlendirdiğini söyler. Başka yerlerde de barışın hâkim olduğunu, Şurahbil'in Ürdün bölgesine hâkim olduğunu, Amr'ın Mısırda da sağlam bir hükümet sağladığını belirtir. Ayrıca Afrika kıyıları üzerinde bulunan Bizans yerleşimcilerine ve yerel kabilelere karşı sürekli bir savaş haliyle atak ederek, batıya doğru İslâm sınırlarını kademeli olarak uzattığını ifade eder. Arabistan'ın dışarıda meydana gelen savaşlarda savaşmak için tez canlı ruhlarını hâlâ ileri doğru döktüğünü söyler (Muir, 1968, s.262).

1.2.15.1. Volkan Patlaması

Muir, bu olayın H.19/M.640 yılında gerçekleştiğini belirtir.

Muir, Medine civarında bulunan Harretü Leylâ isimli bir dağdan volkanik ateşlerin patlamasıyla Ömer'in hilafetinin yedinci yılının ayırt edildiğini ifade eder. Ömer'in fakirler

arasında sadakaların umumi dağıtımı için emir verdiğini belirtir. İnsanların bu dini işe katıldıklarını ve volkanın durduğunu aktarır.

Muir, anlattığı bu olayda sadaka dağıtımı ile volkan durdurulmasını hurafe olarak değerlendirmiştir. Ancak değerlendirmesinin devamında Naples Katedrali'ndeki Aziz Januarius'un kanının sıvılaşmasıyla Vezüv'ün yol açtığı tahribatı kontrol etmeye çalışmasından daha kötü olmadığını söylemiştir (Muir, 1968, s.263).

1.2.15.2. Kızıl Deniz Faciası

Muir, bu olayın H.19/M.640 yılında gerçekleştiğini belirtir.

Muir, volkan olayının aynı yılında bir deniz seferi yapıldığını aktarır. Kızıl Deniz geçilip Etiyopya kıyısındaki Müslümanlara veya Nubiya kıyıları üzerine gönderildiğini söyler. Amacın buraya yapılan atakları kontrol altında tutmak için olduğunu belirtir. Gemilerin mahvolduğunu ve büyük yokluk çekildiğini ifade eder. Bu faciadan dolayı Ömer'in bir daha böyle tehlikeli bir girişime birliklerini gitmelerine izin vermeyeceğine ant içtiğini belirtir. Ömer'in vefatından sonra Müslümanların cesaretlerini topladığını ve Akdeniz'de çarpışmayı göze aldıklarını belirtir (Muir, 1968, s.263-264). (Ayrıca facia ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. S. Başaran,1989, s.468).

Muir, Ömer'in Amr'a bu mesele üzerine danıştığını ve onun da Ömer ile aynı düşüncede olduğunu ve Ömer'e şöyle dediğini söyler; *"kıymık üzerinde yüzen bir böcek, eğer kıymık kırılırsa, böcekte helak olur"*. Amr'ın bu sözleri ile denizciliğin risklerini vurguladığını ifade eder (Muir, 1968, s.264). (Ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015C, s.328).

1.3. Siyasi İlişkiler

1.3.1. Bizans ile İlişkiler

Muir, Halife ve Bizans sarayı arasındaki dostane ilişkileri göstermesi bakımından ilginç bir rivayeti vermek istediğini belirtmiştir. Ömer'in eşi Ali'nin kızı Ümmü Külsûm'un kraliçeye bayan için olan değerli şeyler ve asil bir buhur gönderdiğini aktarır. Kraliçenin de karşılık olarak ona elçiyle güzel bir kolye gönderdiğini ifade eder. Ömer'in bu durum üzerine genel bir toplantı yaptığını belirtir. Ömer'in kolyenin durumunu onaya sunduğunu söyler. Bazılarının bunu kraliçenin Ümmü Külsûm'a gönderdiğini ve onda kalması gerektiğini

bazılarının onun hediyeye karşı hediye olarak gönderildiğini söylediklerini belirtir. Ömer'in bu konuşmalar üzerine “*elçinin İslâm elçisi olduğunu ve onun seyahatine karşılık bunu verdiklerini bu yüzden onun Beytülmâl'e katılması gerektiğini*” söylediğini aktarır. Ayrıca eşine de kendi kesesinden olmak üzere kolyenin değerini verdiğini ifade eder (Muir, 1968, s. 203-204). (Hediye bahsi için ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1986, s.102).

Muir, bu tip rivayetlerde daima halifelerin sadelik ve kendinden feragat etmelerinin üzerinde durulduğunu belirtir. Özellikle ilk iki halife'den bahsedilirken olayı büyütme eğilimin olduğunu bu yüzden hikâye'de de anlatılan bazı kısımların bundan kaynaklandığını iddia etmiştir. Ancak bu rivayetin uydurma olmadığını iki yönetim arasında buna benzer ilişkilerin olduğunu ama her zaman dostça olmadığını da ilave eder (Muir, 1968, s. 203-204).

Ayrıca Herakleios ile Hz. Ömer arasında elçiler teâtî edildiği, dostluk amaçlı latife ve bilmece türü yazışmalar yapıldığıyla ilgili rivayetler vardır (Demirkent, 1998, s.214).

H. Ömer belli bir üstünlük sağladıktan sonra diğer devletlerle diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınmamıştır. Bu bağlamda Bizans imparatoru ile mektuplaşmaları değerlendirilebilir. Ayrıca Hz. Ömer bu siyasi ilişkileri hile ve entrika aracı olarak görmemiştir. Hz. Ömer devlet itibarını zedeleyici işlerden kaçınmıştır. Hz. Ömer'in politikası daha çok olduğu gibi görünme üzerine olmuştur (Balcı, 2003, s.190-191).

1.3.2. Ehli Kitap ile Olan İlişkiler

Biz bu başlık altında Muir'in Hıristiyan kabilelerinin savaşlarda Müslümanlara yardım etmesini ve bu yardımların Muir tarafından nasıl değerlendirdiğini göstermeye çalışacağız.

Muir, ilk olarak bu konuyla ilgili Köprü savaşında yaşanan olaylardan bahseder. Nitekim Müsennâ ön tarafa hücum ederken arkada çok az kişinin kaldığından bahseder. Bunlardan birin de Benî Tâî kabilesinden Hıristiyan bir reisinde olduğunu, Müslümanların sancağını eline alarak panikleyen askerleri sakinleştirdiğini belirtir. Müsennâ'nın köprüyü yıkan askeri azarladığını ve köprüyü tekrar tamir ettirerek geri kalan askerleri düzen içinde köprüden geçirdiğini bu arada da Hıristiyan reisin sancağı herkes geçene kadar tuttuğunu ifade eder. Müsennâ'nın bu esnada atılan bir mızrak sonucu ağır yaralandığını, ancak bunu önemsemeyerek askerleri sakinleştirmeye çalıştığını belirtir. Bu olayda dört bin askerin suya kapılarak öldüğünü birçok ölünün savaş alanında kaldığını veya yaralandığını aktarır.

Yaklaşık iki bin kişinin kaçtığını ve Müsennâ'nın sadece üç bin askerinin kaldığını belirtir.(Muir, 1891, s.90).

Muir, yaşanan olaydan sonra Köprü savaşında Hıristiyanların yardımının ve gösterdikleri cesaretin vurgulanmasının öneminden bahsetmiş ve Hıristiyan yardımından dolayı Müsennâ'nın diğer savaşlarda da minnettar olacağını göreceğiz demiştir (Muir, 1968, s.131).

Muir, Buveyb savaşında ise Hıristiyan olan Benî Nemr kabilesinin Müslümanlara yardım etmesinin sebebini şu şekilde açıklar; “*Hıristiyan kabilesinin inançlarından vazgeçmeksizin sırf Arap oldukları için Müsennâ'nın özgürlükçü çatısı altına gelmişlerdir.*” Nitekim Nemr'li Enes b. Hilâl'in şu şekilde dediğini aktarır; “*Tabii ki biz kendi insanımız tarafında savaşacağız*” (Muir, 1968, s.134).

Hıristiyan kabilesi olan Benî Nemr katkısının kayda değer olduğundan bahseden Muir, Benî Tağlib tüccarlarından bir grubunda bu savaşa katıldığını ve Müslümanların yanında yer aldıklarını aktarır. Bu kişilerin günün en cesur ustalığını başardıklarını belirtir. Ayrıca Benî Tağlib'li Hıristiyan gencin Mihrân'ı öldürdüğünden ve atını ganimet olarak aldığından bahsetmiştir.

Muir, eserinin dipnotunda ise ganimetin ve atın gencin savaştığı askeri kola layık olduğunu ama Cerîr ve diğerlerinin bu mesele üzerine tartıştıklarını belirtir. İlaveten “*eğer bu genç Müslüman olsaydı şüphesiz ödülün bütünü gencin olacaktı*” demiştir (Muir, 1968, s.137).

İbnü'l-Esîr, bu gencin Mihrân'ı öldürdüğü için Mihrân'ın üzerindeki değerli eşyaların, Müsennâ tarafından Mihrân'ın atına binen gence bırakıldığını belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.405). Ayrıca Belazürî Mihrân'ı öldürenlerin Cerir ile el Münzir b. Hassan b. Dırâr ed-Dabbî olduğunu ve bu yüzden aralarında bir tartışma çıktığını ve Mihrân'ın eşyaların paylaştıklarını belirtir (Belazürî, 2013, s.290).

Netice itibariyle Muir 'in dediği gibi bir durum söz konusu değildir. Yani Hıristiyan genç Müslüman olmadığı için bu durum yaşanmamıştır.

Muir, Hıristiyan kabile reisinin de aynı kaderi paylaştığını ve Müsennâ'nın hem Müslüman hem Hıristiyan'ın son anlarını sevgiyle gözettiğini ve bunun bu fanatik alanda alışılmamış bir manzara olduğunu belirtir. Müsennâ'nın hem kardeşi hem de diğer Müslümanlar için cenaze töreni düzenlediğini ve onlar için methiyeler söylediğini ekler (Muir, 1891, s.95).

1.3.3. Muir'e Göre Hıristiyanların Durumu

Muir, bedevilerin uzun zamandır herhangi bir dine bağlı olmadıklarından çoğunun İslâm'ı kabul ettiklerini aktarır. Ancak şehirlerde yaşayanların Hıristiyan olduklarından bu dini terk edip İslâm'a geçmeleri hususunda direndiklerini ama Kur'ân'da yer alan istek (9 Tevbe 29) doğrultusunda ve devlet indirgeme politikası ile Hıristiyanların küçültüldüğünü iddia eder. Müslümanların yine de Hıristiyanlara ölçülü davrandığını kiliselerinin korunduğunu ve ibadetlerine saygı duyulduğunu ekler. Hıristiyanların da ya kaderlerine razı olduklarını ya da Bizans'ın savaş olmayan bölgelerine gittiklerini belirtir (Muir, 1968, s.201).

Hıristiyanların savaşlarda yardımlarına örnek veren Muir, Şam kuşatmasında Hâlid Manastırı keşişlerinin hainlikleri karşısında onların topraklarından alınan vergilerin bağışlandığı belirtir. Benzer bir imtiyazında Sâmirîlere verildiğini belirtir. Onların hem Yahudi hem de Hıristiyanları sevmediklerini, Müslümanlara kılavuzluk ve casusluk yaptıklarını ancak Yezîd b. Muâviye tarafından onlara verilen imtiyazların geri alındığını söyler. Ömer'in Câbiye yakınlarındaki Hıristiyan cüzzamlılarına öşürden bir feragat edildiğini ama bunun sadece bir hayırsever yardım olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.211-212). (Sâmirîler için ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.184).

Muir, son günlerde Ömer'in İslâm'ın olduğu bölgelerde Hıristiyan topluluklarının koşullarıyla ilgili düzenlemelerini okuduğunu söyler. Ancak bu usullerin büyük bölümüyle birlikte onun hoşgörülü bir yönetici olduğuna inanmak üzerine karalama olacağını belirtir. Muir, işin gerçeğinin aşağılama damgasının ilahi emirden kaynaklandığını düşünmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Tevbe 29'ncü ayeti kerimeye yer verir. Bu âyeti kerime'de Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur; *"kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."* (9 Tevbe 29). Bu âyeti kerime'de Allah'ın onları ilk baştan itibaren damgaladığını ancak hoşgörüsüz düzenlemenin en kötü sakıncalarının son zamanlara kadar dayatılmadığını iddia eder (Muir, 1891, s.147).

Hâlbuki Hz. Peygamber zamanından itibaren bu uygulama yürürlüğe konulmuştur (Ayrıca Gayri Müslimler ile ilgili bkz. Fayda, 2006, s.133-141). Halifeler döneminde yapılan fetih hareketleriyle birlikte cizye alınmaya devam edilmiştir. Ayrıca burada cizye alın diye emredilmesi fethedilen yerlerdeki Müslüman olmayan kişileri koruma altına almak ve

fethedilen yerlerde İslâm hâkimiyetini sağlayarak Müslüman olmayan kişilerin İslâm'a girmesini sağlamaktır.

Muir, bu uygulamanın ülkenin mevcut yasalarının uygulamalarında olan örnekler ve uygulamalarıyla aşama aşama yürürlüğe konulduğunu söyler. İlk başta fatihlerin evrensel vergilerin yanında haraç vergisi koyduklarını ve bununda bir yıllık zeytinyağı ihtiyacı ve diğer yiyecekler ve yolculuk eden bir Müslümanın üç gün boyunca ağırlanması mecburiyeti gibi şeylerle sınırlı olduğunu belirtir (Muir, 1891, s.147).

Muir'in verdiği bu antlaşma şartları Şam'ın fethi sonrası Hâlid b. Velîd tarafından yapılmıştır. Ayrıca Hz. Ömer'in ordu komutanlarına yazdığı bir mektupla ergenlik çağına ulaşmış kişilerden cizye alınmasını ve Müslümanların yiyeceğine karşılık yiyecekler alınmasını emretmiştir (Belazürî, 2013, s.146-147).

Muir, ayrıca halifenin gösteriş ve gururunun sosyal eşitliğin görüntüsüne bile katlanmadığını bu yüzden de her adımda aşağılamanın bir nişanesin Şam'da ve Bağdat'ta belirlendiğini belirtir. Bu uygulamalarda; *“erkek, kadın ve onların kölelerinin giydiği elbiselerinin sarı şeritle ayrılması, at sırtına binilmemesi, eşek veya katır sırtına binilmesi, üzengi ve eğer topuzlarının tahtadan olması, mezarlarının yerle aynı seviyede olması, kapılarının lentolarının üzerine şeytanın işaretinin konulması gerektiği”* olarak aktarır.

Muir, Hıristiyanların çocuklarının Müslümanlar tarafından eğitilmesinin şart koşulduğunu ve herhangi bir kamu işinde görev almalarının yasaklandığını aktarır. Ayrıca fetihler esnasında mevcut bağışlanmış kiliseler haricinde yeni bir kilisenin ibadet maksadıyla yapılmasının yasak olduğunu, Müslümanların onların kutsal mekânlarına girmek istediklerinde girmelerine müsaade edilmesine, herhangi bir hacın dışarıda olması ve kilise çanlarının çalmasının yasaklandığını ifade eder. Hıristiyanların Paskalya ve diğer kutsal günlerde, sokaklarda alay yapmalarının yasaklandığını kısacası Hıristiyanların inancı gösterecek belge söz, sembol, rekabet gibi her şeyden sakınmalarının istendiğini bunun da Ömer yasası olarak adlandırıldığını aktarır (Muir, 1891, s.147).

Muir, ilk baştaki fetihlerin sonucu olarak Belazürî'de ve diğerlerinde verilmiş bazı uygulamaların bir kısmının sakıncalarından söz edildiğini belirtir. Ancak Muir, bunların gerçekliğinden şüpheli olduğunu belirtir. Yine de bunun gibi kanunların çeşitli büyüklükte uygulamaların olduğunu ilave eder. Örneğin Abbâsîlerin hoşgörüsüz halifelerinin zavallı Hıristiyanların daima eğilimli olduklarını, onların atalarından kalan kilisenin yıkılması için

ve okullarının kapatılması için yeni emirler çıkardıklarını iddia eder (Muir, 1968, s.213). (Hıristiyanlara getirilen yasaklarla ilgili ayrıca bkz. Belazürî,2013, s.211-213).

Muir, Yahudi ve Hıristiyanların haklarının kademeli olarak ihlal edildiğini ve az veya çok sertlikte çeşitli hanedanlıkların altında farklı topraklarda uygulamanın zorunlu olduğunu ve hâlâ İslâm yasası olarak sürdürdüğünü iddia eder. İnanç meselesinin olağanüstü gayretinin takdir edilmesi gerektiğini söyler. Yetersiz ümit ve ışık ile onun temellerinin hakaret ve baskılı yorucu çağlara rağmen korunması ve daha aydınlık bir günün ağarmasını görmek için hâlâ hayatta kaldığını ifade eden bir yorumda bulunmuştur (Muir, 1968, s.213).

Muir'in Hz. Ömer hakkında bir iftira yazısı diye başladığını ve bitiminde de bunlardan bazısının gerçekliğinin şüpheli olduğunu söylediğini görüyoruz. Ancak yaptığı değerlendirmelerinde ise sadece Hz. Ömer dönemini değil Hz. Ömer'den sonraki halifeleri de değerlendirmelerine katmıştır. Ayrıca hangi halifenin ne zaman ve ne tür bir uygulama yaptığından bahsetmeksizin Hıristiyan ve Yahudilerin haklarının yenildiği ortaya koymaya çalışmıştır.

Nitekim Ebû Yusuf, Hz. Ömer'in amillerine gönderdiği emirlerinde zimmîlerin bu kıyafetle dolaşmasını emrettiğini ve bu şartların "*Müslümanların zimmîlerden tefrik edilmesidir aksi takdirde onları herhangi bir muayyen kıyafete mecbur etmek değildir*" olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ebû Yusuf, Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in amiline yazdığı mektupta; "*açıktan taşınan bir haç bulursan hemen kırılır ve imha et, Hıristiyan veya Yahudi eğerli ata binmesin semerli ata binsin, onların kadınlarından hiçbiri binek devesine binmesin, ancak ükâf denilen eğerle eğerlenmiş deveye binsin*" ifadelerine yer vermiştir (Ebû Yusuf, 1973, s.207-208).

Hâlbuki bu uygulamalara baktığımızda özellikle Hz. Ömer dönemine atfedilen uygulamalarda, yeni oluşturulan İslâm düzeninin, devlet olarak kurulmasında bazı düzenlemelerin yapılmasının bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Nitekim genç İslâm devletinin özellikle yeni fethedilen yerlerde kendini sağlamlaştırması, koruması ve devamlılığını sürdürebilmesi için bazı düzenlemeler yapması gayet normaldir. Bu açıdan bakıldığında Hıristiyan ve Yahudilerin haklarının ihlal edildiğini söylemek mümkün değildir.

Ebû Yusuf, İbn Abbas'a kilise ve havra inşa etme hakkında sorulan soruya şöyle cevap verdiğini belirtir; "*Arapların kurdukları şehirlerde zimmîlerin yeni kilise ve havra inşa etmeye, anlar çalmaya, açıktan şarap alıp satmaya, domuz beslemeye haklarının olmadığını belirtir. Arap*

olmayanların kurdukları ve Müslümanların sonradan feth ettikleri şehirlerde ise zimmîler için ahitlerinde yazılan hakları olduğunu ve müslümanların onlara riayet etmeleri gerekir” (Ebû Yusuf, 1973, s.238).

Hz. Ömer hiçbir Hıristiyan’ı zorla İslâm girdirmeye çalışmamış ve bunu yapmaya çalışan komutanlarını uyarılmış veya görevden almıştır. Buna örnek ise aşağıda da değineceğimiz üzere Velîd b. Ukbe ve Benî Tağlib kabilesidir (İbnü’l-Esîr, 1985, s.487).

Ayrıca Hz. Ömer zimmîler hakkında şöyle söylemiştir; *“her kim bir zimmîye zulmeder veya taşımaktan aciz olduğu bir yükü yüklerse o kimsenin hasmıyım”* (Ebû Yusuf, 1973, s.203). Demek ki cizye alınarak himaye altına alınan kişiler koruma altına alınarak can güvenliği sağlanmış olmaktadır.

Netice itibariyle Âhid-Nâme-i Ömer veya eş-Şurûtu’l-Ömeriyye diye adlandırılan bu belge ile ilgili Mustafa Fayda şöyle demiştir; *“ zamanla ve çeşitli siyasi şartlar sonucu ortaya çıkan bu değişiklik ve ilaveler Hz. Ömer zamanındaki uygulamaları unutturmuş ve daha sonraki dönemlerin izlerini taşıyan ve genel olarak da Gayr-i Müslimlerin aleyhine tezahür eden yeni şartların doğmasına neden olmuştur.”*

Ayrıca belgede şehir isminin geçmemesi ve Hristiyanların bu şartları bizzat kendilerinin kendileri için tespit etmeleri belgenin Hz. Ömer’e nispetinde şüphe uyandırmaktadır. Belgede bulunan bazı şartlar kaynaklarda geçse de diğer hususların Gayr-i Müslimlerin aleyhine ihtiva eden hususlar olup, bu şartların Hz. Ömer dönemiyle ilgisi yoktur. Aynı zamanda Hz. Ömer dönemine nispet edilmesi doğru değildir (Fayda, 2006, s.197-200).

1.3.4. Hıristiyan Kabilelerinin Durumu

Muir, Suriye’nin kuzeyindeki yaşanan olaylardan sonra Sevâd’daki bedevilerin çoğunun İslâm’ı kabul ettiklerini aktarır. Sadece istisna olarak Benî İyâd kabilesinin olduğunu onun hikâyesinin tek olduğunu ifade eder. Onların kuzeye göç ettiklerini ve Bizans topraklarında iltica ettiklerini fakat Ömer’in bu duruma kızdığını söyler. Onların kendi tarafında bir diken olarak kalmasından korktuğu için Bizans sarayından onların geri iade edilmesini istediğini belirtir. Ayrıca iade etmezlerse onun korumasında yaşayan bütün Hıristiyan kabilelerini kovmayla tehdit ettiğini bunun üzerine kötü muameleye maruz bırakılan imparatorun gönülsüzce onları iade ettiğini belirtir.

Muir, bu olayın ayrıntılı açıklamasında 4 bin Benî İyâdlı'nın Anadolu'dan Sevâd'a geri gönderildiğini ve Halife'ye bağlılıklarını bildirdiklerini yine de Hıristiyan inançlarını yaşamaya devam ettiklerini geri kalanların ise iki krallık arasında dağıldıklarını ifade eder (Muir, 1968, s.217).

Benî Tağlib kabilesi ile yaşanan olaya değinen Muir, Velîd b. Ukbe tarafından bu büyük ve ünlü kabilenin baskı yoluyla İslâm'a girdirilmeye çalışıldığını belirtir. Ancak bu durumun Ömer'in hoşuna gitmediğini ve ona yazdığı mektupta onları Hıristiyan inançlarını açıklamaları hususunun da serbest bırakmasını ayrıca politeist bir inanca sahip olan kişilerin bırakılmaması hususunun sadece Arap yarım adasında kutsal yerlerde geçerli olduğunu belirttiğini ifade eder.

Muir, Velid'in görevden Ömer tarafından alındığını ve onun yerine gelen halefine Benî Tağliblilerden cizye almasını, onlardan İslâm'a geçmek isteyenlerin engellenmemesini ve doğan çocuklarının Hıristiyan inancına göre yetiştirilmemesini şart koştuğunu belirtir (Muir, 1968, s.218).

İbnü'l-Esîr, Hz. Ömer'in Velid'i görevden almasına sebep olarak Benî Tağliblilerin güçlü ve kendilerini savunabilir olduklarından, Velid'in üstülerine bu şekilde gitmesinden ve üzerlerinde bir baskı kurmasından çekindiği için olduğunu belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.487).

Muir, Benî Tağlib kabilesinin cizyeyi gurur meselesi yaptığını, saygısızlık olarak gördüklerini ve bu yüzden halifeye bir heyet gönderdiklerini ifade eder. Onların Ömer'den Müslümanlardan alınan aynı isimde verginin kendilerinden de alınmasını istediklerini belirtir. Ömer'in özgürlük vasfını ortaya koyarak bu teklifi kabul ettiğini ayrıca bu ayrıcalık olarak değerlendirilen hususun sadece bu kabileye tanındığını ve (Muir'e göre boyun eğdirmenin iğrenç işareti olarak değerlendirdiği) cizye yerine iki kat öşür ödemeyi kabul ettiklerini belirtir.

Muir, eserinin dipnotunda Müslümanlarda alınan verginin adının öşür olduğunu inananların onu cizye yerine ödediklerini ayrıca çocukların Hıristiyan inancına göre yetiştirilmesinin yasaklanması şartının hakkında bu işin gayesinin İslâm'ın üstünlüğünü sembolik olarak gösterilmeye çalışılması olduğunu söyler. Hoşgörüsüz bir şart olup olmadığı ile ilgili başka türlü anlam yüklenmesinin şüpheli olduğunu ifade eder. Bu kabilenin herhangi bir baskıyla zorlanmadığını çünkü Emevîler ve Abbâsîler zamanında da Hıristiyan inançlarını yaşamaya devam ettiklerini belirtir. Hatta onların sonraki zamanlarda

da Fırat üzerinde bulunan Ânât'ta bir piskoposları olduğunu aktarır. Bu konuyla ilgili yaralandığı kişinde Fransız müsteşrik Caussin de Perceval olduğunu ilave eder (Muir, 1968, s.218). (Ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.210-211).

1.3.5. Hıristiyan ve Yahudilerin Arap Yarımadası'ndan Çıkarılması

1.3.5.1. Hıristiyanların Çıkarılması

Muir, bu olayların gerçekleşmesinin tarihi olarak H.14-15/M.635-636 yıllarını verir.

Muir, eserlerinde bu konu ile ilgili olarak Hicri 17/Miladi 638 yılı olaylarından sonra değinmiştir. Daha önce değinmemesinin sebebi olarak ise fetihleri anlatırken konu bütünlüğünün bozulmasını engellemek olduğunu ifade eder. Muir, Arabistan'ın, İslâm mücadelesini devam edebilmesi için birliklerin (lejyon) yuvası olarak belirlendiğini ve buna uygun olarak Suriye ve Irak'ta güvenlik sağlanınca Ömer'in saltanatını sert hareketlerle belirginleştirmeye devam ettiğini söyler. Ayrıca bu hareketten dolayı Ömer'in adaletinin tartışılabilir olduğunu iddia eder (Muir, 1968, s.223).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Muir'in olaylara bakış açısını yönlendiren en önemli unsurların başında Hıristiyanların durumu gelmektedir. Bu açıdan olayları değerlendirirken tarafsız değil taraflı hareket etmektedir.

Muir, Arabistan'ın merkezinde Necran şehrini olduğunu ve Hıristiyanların eskiden oraya yerleşmiş olduklarını söyler. Hz. Muhammed'in bu halkın reisleri ve piskoposlarıyla bir antlaşma yaptığını ve antlaşmaya göre senelik 2 bin giysiyi, cizye olarak ödemeleri karşılığında onların güvenliğini teminat altına aldığını ve inançlarını rahat bir şekilde yaşamalarına izin verildiğini belirtir. Bu insanların Ebû Bekir zamanda çıkan isyanlarda antlaşmalarına sadık kaldığını ve Ebû Bekir'in antlaşmayı yenilediğini ve bu mağdur ırkın nesillerinin İslâm'a girmeleri için yapılan çalışmalara direndiklerini söyler. Bu yüzden ceza olarak atalarının külleriyle, Zü Nuvas'ın zulmüyle kutsanmış topraklarından çıkarıldıklarını söyler. Necranlı halkın topraklarından ayrılıp başka yerdeki topraklara değiş tokuş yoluyla kabul etmelerinin emredildiğini ifade eder.

Muir, bazılarının Suriye'ye göç ettiklerini ama büyük çoğunluğunun Kûfe civarına yerleştiklerini söyler. Burada Necraniye kolonisinin kendilerine yapılan hoşgörüsüzlüğü hafızalarında uzun süre koruduklarını ifade eder (Muir, 1968, s.223). (Ayrıca bkz. Belazürî,2013 s.75-76).

Muir, bu hakların Hz. Muhammed tarafından verildiğini ve onların sürgün edildiği zamana kadar Hz. Muhammed'den sonra gelen yöneticiler tarafından buna riayet edildiğini belirtir. Ayrıca zaman zaman onlardan alınan cizyenin azalan miktarlarla makul oranda hafifletildiğini belirtir (Muir, 1968, s.223-224).

1.3.5.2. Yahudilerin Çıkarılması

Muir, Hıristiyanların çıkarılmalarından sonra fazla zaman geçmeden, Medine'nin kuzeyine iki üç günlük mesafede bulunan zengin şehir Hayber'de yaşayan Yahudilerinde aynı kaderi paylaştıklarını ifade eder. Onların iddialarının Hıristiyanlar kadar güçlü olmadığını söyler. Burasının Hz. Muhammed tarafından fethedildiğini ve orada bırakılanların tarlalarına üretiminin yarısının kira bedeli olarak verilmesi kaydıyla tasarruf hakkına izin verildiğini belirtir. Yahudilerin tasarrufu altında bulunan tarlalarının bedeli ödenerek yerlerinden çıkarıldıklarını ve Suriye'ye gittiklerini ifade eder (Muir, 1968, s.224).

Muir, ayrıca herhangi bir sebepten çeşitli bahaneler bulunarak sürgüne zorlandıklarını söyler. Ayrıca Muir, bütün bunların altında yatan sebebin Hz. Muhammed'in sözünün olduğunu farzettığını ifade eder. Bu sözünde Hz. Muhammed; "Arabistan'da *bir dinden başkası olmayacak* " şeklinde buyurmuştur (Müslim, Vasiyyet, 25/5, no: 20).

Muir, Hz. Muhammed'in sözünün olduğunu ayrıca İslâm'ın alanın kuvvetlenmesi için kutsal toprak olması gerekliydi diye de ilave etmiştir. Eserinde yaptığı açıklamada Yahudilerin kovulmasının H. 20/M.640-641 yılında Hıristiyanlardan sonra olduğunu ve Hz. Peygamber'in bu sözünü ölüm döşeginde söylediğini ifade eder. Arabistan'ın tamamen Müslüman olmalı duygusunun Hz. Peygamber'e gelen vahiyle yakından alakalı olduğunu söyler. Nitekim Kur'ân'da Arap'lara gönderilmiş bir Peygamber olarak deklare edildiğini ve yine Hz. Peygamber'in son hastalığı sırasında ateşler içinde sayıklayıp yinelemiş de olabileceği iddiasında bulunmuştur. Muir, öyle ya da böyle Hz. Peygamber'in bu sözünde demek istediği her neyse o zamanda besbelli ki mecburi bir buyruk olarak alınmadığını söyler. Çünkü ona göre böyle olmuş olsaydı Hz. Ebû Bekir'in ilk iş olarak bu meseleyi halletmek endişesi içinde olacağını iddia eder. Bu görüşünü haklı çıkarmak amacıyla Hıristiyanların sürgün edilmesi için, çeşitli sebeplerin belirlendiği gibi hiçbir sebebe gerek olmayacaktı diye yorumda bulunur (Muir, 1968, s.224). (Hz. Peygamber'in ölüm döşeginde yaptığı konuşmaları ile ilgili ayrıca bkz. İbn Sa'd,2015B, s.246- 257).

Muir, eserinde Hz. Muhammed sadece Arap'lara Peygamber olarak gönderildi iddiasında bulunmuş ancak iddiası ile ilgili bir ayet belirtmemiştir. Hâlbuki Hz. Muhammed âlemlere gönderilmiş bir rahmettir. Sîret ve sûret yönünden insan-ı kâmil ve en güzel örnektir. Hıristiyanlar ise Hz. Peygamber'i sıklıkla VII. yüzyıl içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini bundan dolayı da evrensel bir kişilik olarak değerlendiremeyeceğini iddia ederler. Bunun sebebi Avrupa merkezli dünya görüşü çerçevesinde değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım dini ve ideolojik olmaktan öteye geçmez (Sarıçam, vd., 2001, s.402).

Hıristiyanların çıkarılma sebeplerinin neler olduğundan bahseden Muir, bunlardan ilkinin onların faiz ve tefecilikle uğraşmaları ikincisinin ise kendi aralarında tefrikaya düşmeleri ve çıkarılmalarını istemeleri olduğunu söyler. Son olarak da onların çok büyüyüp güçlü olmalarından dolayı Ömer'in bu durumdan korkması olarak belirtmiştir. Yahudilerin çıkarılma sebeplerini ise onların cinayet suçu işlemeleri ve halifenin oğluna saldırıda bulunmaları olarak eklemiştir (Muir, 1968, s.224).

Belazürî, Yahudilerin arasında baş gösteren veba salgını ve Müslümanlara kötü davranmalarını da ilave eder (Belazürî, 2013, s.25).

Muir, Hıristiyanların göç ettikleri yerlerdeki valilerin onlara iyi muamelede bulunmaları için görevlendirildiklerini ve özel bir itibar karşılaştıklarını belirtir. Ayrıca giysi olarak alınan cizyenin topluluğun liderleri tarafından Irak'ta ve Suriye'deki insanlarından yıllık devrelerle topladıklarını ve cizye miktarının peş peşe gelen halifeler tarafından da indirim yapıldığını belirtir. Bu azaltma sebebinin de onların İslâm'a girmelerini sağlamak veya başka nedenlerden olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.224).

Belazürî, Hıristiyanların cizyelerinin hafifletilmesinin sebebi olarak sayılarının azalması ve zayıflamaları dolayısıyla Muâviye veya Yezîd ayrıca Ömer b. Abdilaziz'den yaptıkları talep karşılığı olduğunu belirtir. Hz. Osman'ın ise Dihkan'ların Necranlıları topraklarından men etmeleri nedeniyle zarar gördüklerini bu yüzden cizye miktarını azalttığını ifade eder (Belazürî, 2013, s.76-77).

Muir, eserinde ayrıca Fedek arazisine de değinir. Bu konuyla ilgili yaptığı açıklamada Hayber'in sömürge arazisi olan bu yerin, Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'nın neslinden gelenler için uzun süre hoşnutsuzluğun kaynağı olduğunu ifade eder. Bu araziye Fatıma'nın Ebû Bekir'den miras hakkı olarak istediğini ama Ebû Bekir'in onun Hz. Peygamber'in akrabalarına ve fakirlere tahsis ettiğini belirtir. İlerleyen zamanlarda bazı Emevî

halifelerinin onu kendi şahsi malları arasına aldığını ama Ömer b. Abdilaziz zamanında adaletinin ve dindarlığının bir gereği olarak geri iade ettiğini ama bu meselenin daima kaldığı yerden devam ettiğini ifade eder (Muir, 1968, s.224).

Burada şunu da belirtelim, Hz. Fatıma'nın Hz. Ebû Bekir'den bu araziyi istemesinin herhangi bir siyasi yönü olmamakla beraber gelişen olaylar ve yapılan değişik uygulamalar nedeniyle bir problem haline dönüşmüştür (Varol, thz., s.185).

1.4. Hz. Ömer'in Kişiliği ve Vefatı

1.4.1. Hz. Ömer'in Yaşayışının Sadeliği

Muir, ilk halifelerin kendi vatanlarında Medine'nin kutsal işbirliği ile desteklendiğini ve lüks ve günaha sebep olacak şeylerin uzağında, eski (Ancient) Arap yaşamının sade ve basitliğini koruduğunu belirtir. Bu durumun bir gerçek olduğunu ve haremın kontrolsüz zevkiyle aykırı bir durum olmadığını hatta Hz. Muhammed'in durumunun bile ters olmadığını nitekim bu durumun halifelerin kendileriyle ilişkili olduğunu söyler. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın bu bağlamda İslâm'ın izin verdiği ölçünün göz önünde bulundurulduğunda mütevazı ve ılıman olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.275).

Burada Muir İslâm'ın getirdiği güzellikleri görmekten kaçınmaya çalışmıştır. Nitekim cahiliye dönemi karanlığından aydınlığa çıkaran İslâm dininin Arap toplumunda meydana getirdiği değişiklikleri göz ardı ederek, Arap yaşamının eskiden sade ve güzel olduğunu bunu bozan ise İslâm dini olarak göstermeye çalışmıştır. Arap'ları cahiliye döneminden kurtararak İslâm ve fetih hareketleri sayesinde ekonomik olarak refaha kavuşan Arap toplumunun yaşadığı sorunları İslâm'a mâl etmeye çalışır. Durum böyle olunca ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır; İslâm olmasaydı bu ekonomik refah artışı olmayacaktı ve Araplar lüks bir hayatla tanışmayacaktı, böylelikle bu sorunlarda ortaya çıkmayacaktı. Yani Muir 'in amacı her fırsatta İslâm dinini sorunun merkezi olarak göstermektir.

Burada bazı hususlara dikkat çekmekte yarar görüyoruz. Nitekim ekonomik büyümenin sosyal alanda getirdiği problem Hz. Peygamber'in yetiştirdiği nesilde değil daha sonra gelen nesillerde ortaya çıkmaya başlamıştır.

“Bu neden önemlidir? Çünkü Hz. Peygamber'i gören insanların “Ashâb” diye tanımlanmasının altında yatan bir nokta da ona gözleriyle şahit olanların sahip olacağı düşünce, tavır, inanç ve imanın daha etkili ve farklı olacağı gerçeğidir. Hz. Peygamber'in eğitiminden yoksun bir neslin, onun terbiyesi altında yetişen nesilden

farklı olacağı muhakkaktır. Nitekim Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Ashab neslinin çoğunlukta olması nedeniyle birlik, beraberlik, paylaşım ve fedakârlık özelliklerinin yoğun olarak devam ettiği görülür. Hz. Osman döneminden itibaren ise durum değişmeye başlamıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in vefatından sonra dünyaya gelen kişiler gençlik yıllarına ulaşmıştır” (Varol, thz., s.206).

Muir ise Hz. Peygamber'in yetiştirdiği nesil gerçeğini görmezden gelip ilk halifelerin eski Arap yaşamının sade ve basit yaşamına atıfta bulunur.

Ayrıca her fırsatta harem eleştirisinde bulunur ve konuyu Hz. Peygamber'in çok eşliliği ile ilişkilendirir. Hâlbuki Hz. Peygamber kendine özgü nedenlerle meşru çerçevede birlikte olduğu on iki kadından sadece birisi bakire, dokuz tanesi dul, iki tanesi ise cariye. Zevce sayısını sınırlayan âyet (4 Nisâ 3) ile beraber Hz. Peygamber eşlerinden beşini bırakmak istediye de eşleri kabul etmeyince dördü ile fiili birlikteliği olmuştur. Geri kalanı ise hukuki olarak eşi olmaya devam etmiştir.

Hz. Muhammed evliliklerinde insanlığa örnek olmuş kendisinin özel şartlar altında gerçekleştirdiği poligamiyi Kur'an dört evlilikle sınırlandırmış ve bunu da aile saadeti için eşler arasında adalet şartına bağlamış ve tek eşliliği teşvik etmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in çok eşliliğinin gerekçeleri şu şekilde sayılabilir; dini hükümlerin icrası ve eğitim- öğretim nedeniyle olması, siyaseten güçlenme, toplumsal huzur ve istikrarı koruma, insani bir varlık olarak evlenme ihtiyacı olmasıdır (Sarıçam, vd., 2001, s.342-345).

1.4.2. Hz. Ömer'in Evlilikleri

Muir, Ömer'in şehvet hırsı bulunmadığını ve Hicret'ten önce onun dört eşle evlilik akdi olduğunu fakat bunun ikisinin Mekke'de kalmayı tercih ettiklerini böylece ondan ayrıldıklarını belirtir. Ömer'in Medine'de beş evlilik yaptığını ama bunlardan birini boşadığını ifade eder. Ayrıca Ömer'in şehvet hırsına sahip olmadığını ve onun evlilik yapma sebebinin ise neslini devam ettirme maksadıyla yapıldığı sonucuna, Ömer'in kızından gelen rivayetler yoluyla ulaşıldığını ilave eder.

Muir, eşlerden birinin Yemen'den bir cariye olduğunu ve ona bir kız ve oğlan çocuk verdiği için özgür olduğunu aktarır. Onun haremde başka cariyenin olduğundan söz edilmediğini fakat onun cariyelerle hayatını paylaşmadığının da ihtimal dâhilinde olmadığı anlamına gelmediğini iddia eder. Muir'e göre bunun sebebi cariyelerin hesaba katılmaması

diye ilave eder. Ayrıca onların çocuk doğurma şansı olmadıkça nadiren veya asla anılmadığını söyler (Muir, 1968, s.275-276).

Muir, Ömer'in son evliliğinin onun halifeliğinin 8. yılında elli yaşının üstünde muhtemelen altmışa yakın yaşlardayken olduğunu ifade eder. Ömer'in vefatından üç yıl önce Hz. Peygamber'in torunu ile evlendiğini bunun da onun ailevi durumlarına ışık tutan koşullar altında önemli bir rol oynadığını belirtir. Ömer'in Âişe'nin kız kardeşi Ümmü Külsüm ile evlenmeyi düşündüğünü ve bir nişan tertip edildiğini ifade eder. Fakat Âişe'nin kız kardeşini, yaşlı Ömer ile evlenmeyi arzu etmediğini gördüğünü belirtir. Ayrıca bu ikilemde Âişe'nin bu evlenme işinden Ömer'i vazgeçirmesi için Amr'a müracaat ettiğini söyler.

Amr'ın konuyu Ömer'e açtığını aktaran Muir, sanki ortaya Ümmü Külsüm'ü Amr'ın kendisi için istiyor gibi bir şey çıktığını ifade eder. Amr'ın ise öyle bir şey olmadığını ve kendisi için istemediğini belirttiğini söyler. Fakat kızın babasının evinde hoşgörü içinde yetiştiğini bu yüzden Ömer'in sert hallerine ve evinin ağır hallerine katlanamayacağından endişe ettiğini söylediğini aktarır. Ömer'in ise ona evlenme sözü verdiğini, Ömer'in "*bu sözden nasıl vazgeçerim*" dediğini, Amr'ın da meseleyi kendisinin halledeceğini ifade eder. Amr'ın Ömer'e, Ebû Bekir'in ailesinin ihtiyaçlarını giderme sorumluluğu olduğunu ama kızın kalbinin Ömer ile olmadığını söylediğini belirtir.

Muir, Amr'ın Ömer'e daha iyisini göstereceğim diyerek Ebû Bekir'in kızını bırakmasını istediğini söyler. Ona Hz. Peygamber'in torunu, Ali ve Fatıma'nın kızı olan diğer Ümmü Külsüm'ü önerdiğini belirtir. Böylece Ömer'in Hz. Peygamber'in torunu ile evlendiğini ve ondan bir kızı ve oğlu olduğunu ifade eder. Fakat bu bilgide nihai bir sonuç olmadığını söyler. Rivayetlerde her iki kişinin de Ümmü Külsüm olarak konuşulduğunu ancak bunun tahminle yapılmış olduğunu, çünkü oğlan çocuk sahibi olanların bu isimle adlandırıldığını belirtir (Muir, 1968, s.275-276).

1.4.3. Hz. Ömer Döneminde Vefat Eden Bazı Sahabiler

Muir, Hz. Ömer döneminde vefat eden bazı sahabilere örnek vermiştir. Nitekim Hz. Muhammed zamanından tanıdık olan birçok ismin artık Ömer zamanında azaldığını belirtir. Mesela; Hz. Peygamber'in kızı Fatıma, teyzesi Safiye, eşi Zeynep, Kıpti cariyesi Maria, Yezîd b. Ebû Süfyân, Ebû Ubeyde b. el Cerrah, Hâlid b. Velid, Bilal-i Habeşi ve

H. Peygamber'in yaşamında göze çarpan birçoğunun hayata gözlerini yumduklarını aktarır. Artık onların yerlerine yeni nesillerin meydana geldiğini ifade eder.

Ayrıca Ebû Süfyân'ın Hicri 32/Miladi 652 yılına kadar yaşadığını ve 88 yaşında vefat ettiğini belirtir (Muir, 1968, s.276-277).

1.4.4. Hz. Ömer'in Vefatı

Muir, Ömer'in vefatının tarihi olarak H.23/M.644 yılını verir. Ömer'in son hac görevini ise H. 23/ Ekim 644 yılı yaptığını belirtir.

Muir, Ömer'in Hicri 23/Miladi 644 yılının son ayında daha önce gittiği gibi Mekke'ye gittiğini ve yanına Hz. Peygamber'in eşlerini de aldığını ve onlarla beraber hac ibadetini ifa ettiğini belirtir. Ömer'in Medine'ye dönüşünden birkaç gün sonra trajik ve zamansız bir şekilde hilafetinin sona geldiğini aktarır (Muir, 1968, s.278). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1986, s.55).

Ömer'in yaşı hakkında bazı tespitlerde bulunan Muir, buna göre Ömer'in halifeliğinin 11'inci yılında bazılarının göre 55 bazılarının göre ise 60 yaşında olduğunu belirtir. Buna rağmen Ömer'in geniş sorumluluklarını yerine getirmede hâlâ dinç ve ihtiyatlı olduğunu ifade eder. Ayrıca bazı yazarlara göre Ömer'in 63 yaşında olduğunun söylendiğini fakat bahsi geçen yaşın favori bir yaş olduğunu ve Hz. Peygamber'in vefat yaşına hürmeten olduğunu belirtir.

Muir, Ömer'in Ficâr savaşlarından önce doğduğunu ve bu savaşların Miladi 580-590 tarihleri arası 10 yıl sürdüğünü fakat Ömer'in muhtemelen bu büyük savaşın sona ermesinin bitiminde doğduğunu ifade eder. Bu yüzden Ömer'in İslâm'a girme yaşının 26, vefat yaşının ise 55 olacağını belirtir. Ayrıca Ömer eğer savaşın başlangıcında doğmuşsa o zaman 10 yıl daha yaşlı olacaktır demiştir. Sonuç itibarıyla gerçek yaşın bu iki uç arasında yattığını ve yaşının 60 civarındayken vefat etmiş olması ihtimal dahilinde olması gerekir demiştir (Muir, 1968, s.278).

1.4.4.1. Hz. Ömer'in Yaralanması Olayı

Muir, Ömer'in yaralanma hadisesini anlatmadan önce onu yaralayan kişi hakkında bilgi verir. Ayrıca Ömer ile Ebû Lü'lü' arasında geçen diyaloglara da değinerek Ömer'in yaralanmasının nedenleri üzerinde durmaya çalışır.

Muir, bir Farisi köle olan Fîrûz'un bilinen adıyla Ebû Lü'lü'nün daha önceden Muğîre b. Şu'be tarafından Irak'tan getirildiğini ifade eder. Ebû Lü'lü'nün gençliğinde Bizanslılar tarafından esir alındığını ve Hıristiyanlığı benimsediğini şimdi de Müslümanlar tarafından yakalandığını ve onun kaderinin ikinci kez köle olmasıyla devam ettiğini ve bu seferde Muğîre'nin kölesi olduğunu belirtir. Denildiğine göre onun doğum yeri olan Nihâvend'den sonra esir topluluğuyla Medine'ye doğru yürürken onun kederlendiğini ve manzaranın uzun zamandır bastırılmış hassasiyetinin pınarlarını açtığını, ufak birinin başını okşarken şu şekilde seslenerek ; *“gerçekten Ömer benim bağırsaklarımı tüketti”* dediğini aktarır.

Ebû Lü'lü'nün marangoz olduğunu aktaran Muir, Muğîre'nin onun sahibi olarak yaptığı işin karına ortak olduğunu belirtir. Muğîre'nin Kûfe'ye tayin olduktan sonra onu Medine'de de bırakmış olabileceğini veya efendisiyle beraber Kûfe'den Hicaz bölgesine valilerin hac mevsiminde kendilerini arz için gelmesinde Muğîre'ye eşlik etmiş olabileceğini söyler.

Muir, bir gün Ebû Lü'lü'nün Ömer ile pazar yerinde karşılaştığını ve aralarında geçen şu konuşmayı aktarır ; *“Ebû Lü'lü' Ömer'e, ey Müminlerin Emiri yanlışım varsa düzelt gerçekten Muğîre bana ağır bir değer biçti. Ömer ise ne kadar? dedi. O da günlük iki dirhem. Ömer senin işin ne? Ebû Lü'lü' marangoz tasarım ve demircilik, Ömer senin gibi zeki bir zanaatkâr için çok değil dedi. Ömer bana rüzgârla hareket eden bir değirmen yapabilir misin? Gerçekten, gel o zaman, Ömer konuşmasına devam ederek; bana rüzgârla hareket edecek bir değirmen yap.”* Ebû Lü'lü'nün bunun üzerine Ömer'den bağışlaması karşılığında ama sert bir ses tonuyla şartına bağlı olarak doğudan batıya kadar her yerde ün salacak bir değirmen yapacağını söyleyerek yoluna devam ettiğini belirtir. Ömer'in o geçerken aksi tavrı üzerine; *“ bu köle az önce bana tehditkâr konuştu”* diye söylediğini belirtir (Muir, 1968, s.278- 279).

Muir, bu olaydan bahsettikten sonra Ömer'in vefat etmeden önce başından geçen ilginç bir olayı da aktarır.

İlk dönem tarihçilerin dediğine göre Yahudilikten İslâm'a geçmiş Kâbu'l-Ahbâr'ın halifeye gelip şöyle dediğini aktarır; *“ey Ömer senin üç günlük ömrün kaldı”*. Hz. Ömer'in bu durumu garipsediğini ve kendini sağlıklı ve güçlü hissettiğini söylediğini belirtir. Kâb'ın

devam ettiğini, bu yargıya Tevrat'tan ulaştığını, orada önceden haber verildiğini söylediğini ifade eder. Aynı kişinin ertesi gün tekrar gelerek iki günü kaldığını söylediğini belirtir. Ömer yaralandıktan sonra Kâb'ın tekrar Ömer'in yana geldiğini Kâb'ın doğru söylediğini ve aşağıdaki dizleri söylediğini söyler.

Bu dizelerde Ömer'in şöyle dediğini aktarır; “*Kâb beni uyardı ki benim üç gün içinde ölmem gerekir; Kâb'ın kehanetinde şüphe yoktur. Ben ölümden korkmuyorum ve ben gerçekten ölüyorum, ancak ben uyandıgımda beni takip eden günahlarımdır.*” Muir, burada geçen günah(zenb)¹¹ kelimesini bazılarının kurt(zeib) şeklinde okuduğunu belirtir. Ancak kendisi kurt anlamına gelen (wolf) kelimesini kullanmıştır. Ayrıca bu tuhaf rivayetin neden verildiği ile ilgili bir şey söylemenin zor olduğunu, sadece Ebû Lü'lü'nün somurtkan ve tehditkâr ifadelerinden dolayı belki Kâb'ın Ömer'i uyardığı şeklinde diye bir yorumda bulunmuştur (Muir, 1968, s.279).

Muir, Ömer'in Ebû Lü'lü' ile aralarında geçen diyalogdan sonraki sabah insanların Mescid-i Nebevî'de sabah namazı için toplandıklarını, Ebû Lü'lü'nün de ibadet edenlerin arasına en ön safta karıştığını belirtir. Ömer'in imam olarak mescide girdiğini ve arkası onlara dönük olarak cemaatin önünde duruşunu aldığı ifade eder. Ömer'in ilk sözler olan tekbiri getirmesiyle Ebû Lü'lü'nün üzerine atıldığını ve Ömer'in vücudunun farklı yerlerine altı adet keskin bir kılıçla vurduğunu belirtir. Ebû Lü'lü'nün başka bazılarını da öldürerek ve yaralayarak çılgınca koştuğunu ve sonunda da kendisinin öldürüldüğünü ifade eder (Muir, 1968, s.279-280).

1.4.4.2. Hz. Ömer Yaralandıktan Sonra Gelişen Olaylar

Muir, Ömer'in yere düştüğünü ve Mescid ile yan yana olan evine götürüldüğünü belirtir. Ömer'in yeterince sakin bir şekilde Abdurrahman b. Avf'ı namazı devam ettirmesini istediğini ve namaz kıldırılmayı bitirince Ömer'in Abdurrahman'ı başucuna çağırdığını ve onu halife olarak atama niyetini belirttiğini ifade eder. Abdurrahman'ın , “*bu benim için bir mecburiyet mi?*” diye sorduğunu Ömer'in ise ; “*Allah'ın izniyle, hayır sen özgürsün*” dediğini söyler. Abdurrahman'ın bu ağır sorumluluğu asla kabul etmeyeceği söylediğini aktarır.

Muir, Abdurrahman'ın bu sözleri üzerine Ömer'in göbeğinin altında açılan büyük yarayı durdurmasını istediğini ve Hz. Peygamber'e sadık ve Hz. Peygamber'in de ondan razı

---

¹¹ Biz ise günah kelimesinin daha uygun olduğunu düşündüğümüzden kelimeyi ‘günah’ olarak çevirdik.

olduğunu, bir sahabesinin üzerine emanetini teslim ederken yanında kalmasını istediğini belirtir. Bunun üzerine Ömer Abdurrahman ile beraber diğer dört kişi olan Ali, Osman, Zübeyr ve Sa'd'ın isimlerini söylediğini ve bu kişilerin Hz. Peygamber'in sahabilerinden en ileri gelenleri olduğunu ifade eder. Bu kişileri Ömer'in halefini seçmeleri için yanına çağırdığını söyler.

Muir, Abdurrahman'ın halifelikten vazgeçmesinin yapılacak olan istişare de olmasının muhtemel olduğunu ve Abdurrahman'ın Ömer ile olan konuşmasında bu vazgeçmenin olduğu zannına ise rivayetlerin götürmüş olabileceğini söyler. Ayrıca kendisinin rivayeti bulunduğu gibi verdiğini ve metinde belirtilen şeylerin kişilerde beklenmedik olmadığını ifade eder.

Muir, çağrılan kişiler görünce Ömer'in kardeşiniz Talha'yı üç gün kadar bekleyiniz dediğini ki Talha'nın o an için Medine'de olmadığını ekler. Eğer Talha ulaşırsa onu altıncınız olarak alınız dediğini eğer yetişemezse o zaman kendi aranızda karar veriniz dediğini aktarır.

Muir, Ömer'in her biriyle tek tek konuştuğunu ve onların seçmen olarak sorumluluklarıyla ilgili ağır yükümlülükleri hakkında uyardığını belirtir. Ayrıca kendi ailelerinden veya kendi kabilelerinden birisini haksız yere kayırarak seçilmiş olmasının tehlikeleri hakkında uyardığını ifade eder. Ömer'in ilk olarak Ali'den başlayarak ona seçildiği takdirde Benî Haşim'i dostları üzerine yüceltme dediğini, Osman veya Sa'd'a hitaben eğer seçilirsen akrabalarını insanların boyunları üzerine koyma dediğini ifade eder.

Muir, Ömer'in bunları söyledikten sonra onlara kalkıp gitmelerini ve kararlarını vermelerini istediğini bu arada da Süheyb namazları kıldırsın dediğini belirtir. Süheyb'in seçiminin düşünüp taşınarak yapıldığını söyler. Nitekim hatırlanacağı üzere Hz. Muhammed'in kendisinin bir kenara çekildiğini ve Ebû Bekir'i namazlarda Müslümanlara önderlik ettirdiğini bununda Ebû Bekir'i kendi yerine halef olarak aday gösterdiği düşünülmeye yol açtığını ifade eder. Fakat Süheyb'in bu iş için iddiasının olmadığını onun daha önce Mekke'de köle olduğunu ama ilk Müslümanlardan olduğu için insanların ona çok büyük saygı duyduklarını belirtir. Bu yüzden Süheyb'e verilen görevin yerinde olduğunu ifade eder.

Ömer'in onlar ayrıldıktan sonra saygın bir savaşçı olan Ebû Talha'yı çağırdığını söyleyen Muir, ona gidip onların kapısında beklemesini ve onların yanına hiçbir kimsenin girmesine izin vermemesini söylediğini belirtir. Bir süre sonra onun yanında olan Ebû Talha'ya

ciddiyetle konuşmasına devam eden Ömer'in; *"her kim başarılı olacaksa ona benim son mirasım olarak ver ki o bize ve İslâm'a evlerini veren bu şehrin insanlarına nazik olsun ve onların erdemlerini çokça yapsın. Onların hatalarını hafifçe geçsin ve emret ki o Arap kabilelerine iyi davransın çünkü onlar gerçekten İslâm'ın bel kemikleridir. Onlardan alınan öşürün geri aynısını onların fakirlerinin beslenmesi için ver ve o Yahudiler ve Hıristiyanların Hz. Peygamberle antlaşmalarını bağlılıkla yerine getirmelerine izin versin"* dediğini aktaran Muir, Ömer bunlar söyledikten sonra şöyle devam ederek ;*" ey Allah'ım ben sürecimi bitirdim ve şimdi benden sonra gelecek olana iyice yerleşmiş ve barışta olan halifeliği (krallığı). bırakıyorum"* dediğini aktarır. Ömer'in bu sözleri söyledikten sonra sessizce yattığını ve bir zaman dinlendiğini söyler.

Ebû Talha hakkında bilgi veren Muir, onun korkusuz bir savaşçı olduğunu söyler. Hz. Muhammed'in savaş alanında onun sesinin bin adamın sesinden daha iyi olduğunu söylediğini ve Huneyn savaşından tek başına yirmi adamı öldürdüğünü belirtir. Yine Ömer'in vasiyetinde genel bir içerik taşıyan Hıristiyan ve Yahudi kelimelerinin bazıları tarafından savsaklandığını fakat antlaşma veya mukavelenin dile getirilmesinin insanlar veya kabilelerin Müslümanlardan diğerlerinin kastedildiği anlamına geleceğini göstereceğini ifade eder. En iyi desteklenen rivayetlerin kendi verdiği metinde ki gibi olduğunu söyler (Muir, 1968, s.280-281).

Muir, Ömer'in biraz zaman sonra oğluna gidip bakmasını ve kimin onu yaraladığını öğrenmesini söylediğini ve olan biten ona anlatılınca Ömer'in Allaha şükrettiğini söyler. Bunun sebebinde Ömer'i yaralayan kişinin Allah'ın huzurunda daha önce hiç secde etmemiş birisinin onu yaralaması olduğunu belirtir. Ömer'in oğlu Abdullah'tan Âişe'nin yanına gitmesini istediğini ve ondan kendisinin odasına Hz. Peygamber'in ve Ebû Bekir'in yanı başına defin edilmesine müsaade edip etmeyeceğini sormasını istediğini ifade eder. Eğer ret ederse de kendisinin diğer Müslümanların yanına Cennetü'l-Bakî mezarlığına gömülmesini istediğini aktarır.

Muir, Abdullah'ın da seçimde söz sahibi olduğunu ve Ömer'in ona antlaşmazlarla çoğunluğun tarafında olmasını, eşit olduklarında ise Abdurrahman'ı seçmesini istediğini belirtir. Ömer'in kapısında bekleyen insanların içeri girmesine izin verilince saygı ile Ömer'in yanına geldiklerini ve onlar Ömer'in yanına gelip giderken Ömer'in onlara kendisine karşı yapılan bu komploya katılan olup olmadığını sorduğunu ifade eder. İnsanların her birinin yüksek sesle "Allah korusun" dediklerini ve bu kelimedede bile korku içinde olduklarını söyler.

Ömer'in yanına Ali'nin soru sormak için geldiğini aktaran Muir, onun Ömer'in yanına oturduktan sonra İbn Abbâs'ın da geldiğini belirtir. Ömer'in kendisinden sonra hizipçilikten korktuğu için İbn Abbâs'a “ *ey İbn Abbâs bu meselede sen benimle misin?*” diye sorduğunu ve İbn Abbâs'ın rıza gösterdiğini ifade eder. Ömer'in bu durum üzerine isteklice şöyle dediğini belirtir; “*bak sen ve senin arkadaşların beni aldatmayasınız*”

Muir, Ömer ile İbn Abbâs arasında uzun bir konuşmanın olduğuna dair rivayetlerin olduğunu belirtir. Bu konuşmada halifeliğin İbn Abbâs'ın ailesinin hakkı olduğuna dair bir vurgulamanın olduğunu ve bu talebe Ömer'in verdiği cevabın kıskançlıktan kaynaklandığına dair yorumlandığını ifade eder. Fakat bütün bunların Abbâsî uydurması olduğunu belirtir. Ne Ali ne de Abbâs ne de Haşim oğullarından herhangi birisinin Ömer'in vefatından sonra patlak veren tartışmalara kadar böyle bir iddianın hayaline bile sahip olmadıklarını söyler. Sadece Fatıma'nın hoşnut olmadığını bununda Hz. Peygamber'in bıraktığı mirasın Ebû Bekir tarafından kendine verilmemesi ile alakalı olduğunu ama halifelik iddiası olmadığını ifade eder.

Muir, Ömer'in oğlu Abdullah'tan yastıktan başını kaldırıp yere yavaşça indirmesini istediğini belirtir. Bu mesele ile ilgili bir açıklamada bulunan Muir, doğu stilinde olduğu gibi yatağın veya hasır örgünün zemin üzerine yayılmış olduğunu bu yüzden Abdullah'ın babasının başını kaldırdığını söyler. Babasının başını kucağına koyduktan sonra yastığı dış tarafa doğru hareket ettirdiğini ve başını böylece zemine yerleştirdiğini tarif eder.

Muir, Ömer'in oğlu Abdullah'a; “*doğan güneşin dehşetinden korktuğum için belki Allah'ım beni bu gece merhametiyle yanına alır*” dediğini söyler. Bir doktorun Ömer'e içmesi için hurma suyu verdiğini fakat kapanmamış yaralardan dışarı sızdığını ifade eder. Yine Ömer'e süt içirdiğini ve doktorun gördüğü karşısında yaraların ölümcül olduğunu idrak ettiğini ve Ömer'den vasiyetini yapmasını söylediğini söyler (Muir, 1968, s.282).

Ömer'in vasiyetini zaten yaptığını söylediğini ve Ömer yatarken başının oğlunun kucağında dinlendiğini ve şu dizeleri söylediğini belirtir; “*eğer ben Müslüman olmasaydım benim ruhumla çok zor teslim edecektim ve ben Allah'ın emrettiği namazımı kıldım ve orucumu tuttum*”(Muir, 1891, s.197).

1.4.4.3. Hz. Ömer'in Ruhunu Teslim Etmesi

Muir, Ömer'in Allah'ın adını kısık sesle devamlı anarken ve Kelime-i Şehâdet getirirken 3 Kasım 644 yılında vefat ettiğini belirtir. Hicri olarak da 26 Zilhicce 23 yılı olduğunu ve Ömer'in on buçuk yıl halifelik yaptığını belirtir. Bazı rivayetlerin bu verilen tarihten üç gün sonrasını verdiğini söyler. Bunun yeni halifenin seçim günü olduğunu ve bu durumun Hicri 23/Miladi 644 yılının son gününde Ömer'in halifeliğinin sona erdiği güne kadar sürmesinin geleneksel olarak konuşulmasından kaynaklandığını belirtir. Başka bir rivayete göre Çarşamba günü 23 Zilhicce günü yaralandığını ve 27 Zilhicce Pazar günü defnedildiğinin söylendiğini ifade eder (Muir, 1968, s.283). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr,1986, s.58).

1.4.5. Hz. Ömer'in Başarıları

Muir, Ömer'in Hz. Peygamber'den sonra İslâm krallığında en büyük kişinin bu şekilde vefat ettiğini aktarır. Ömer'in hilafeti boyunca onun bilgiliği, sabrı ve erdemiyle o zamandan günümüze süren Suriye, Mısır ve Fars üzerine hâkimiyet kurulduğunu ifade eder. Ebû Bekir'in dinden dönenleri alt ettiğini fakat onun vefatında İslâm ordularının, henüz Suriye sınırlarını geçtiğini söyler. Ömer başladığında sadece Arabistan'ın egemeni olduğunu ama Ömer vefat ettiğinde ise Fars, Mısır ve Bizans'ın bazı güzel şehirlerini kucaklayan bir İmparator Halife olduğunu belirtir.

Muir, bütün bu fevkalade fırsata rağmen Ömer'in ne bilgeliğinin dengesini ve ağırbaşlı yargılamasını asla kaybetmediğini ne de kendisini samimi ve kanaatkâr bir Arap lider sili üzerine yükseltmediğini belirtir. Uzak bir yerlerden gelen bir ziyaretçi halife nerde diye sorduğunda Ömer için hep Mescid-i Nebevî'nin avlusuna bakıldığını ve bütün hükümdarların onun önünde sade dış görünüşlü elbiseleriyle oturduğunu belirtir (Muir, 1968, s.283).

1.4.6. Hz. Ömer'in Özellikleri

Muir, Ömer'in yaşamının çok sade olduğunu söyler. Onun rehberlik eden prensiplerinin sadelik ve sorumluluk olduğunu ve onun büyük görevini yerine getirmesinde tarafsızlık ve özverinin simgesi olduğunu belirtir. Sorumluluk Ömer'in üzerinde çok ağırlaştığı bazı zamanlar da, *“ey anne beni doğurmasaydın da onun yerine ben bir çim sapı olsaydım”* dediğini

ifade eder. Ömer'in geçliğinde sabırsız ve ateşli bir ruh halinde olduğunun dikkat çektiğini hatta Hz. Peygamber'in hayatının son günlerinde bile sert bir şekilde intikamın savunucusu olduğunu aktarır. Her zaman kılıcını kınından çıkarmaya hazır olduğunu, Bedir Savaşı'ndan sonra alınan esirlerin öldürülmesini tavsiye ettiğini belirtir.

Muir, Ömer'in yaşının etkisiyle ve görevin ağırlığıyla onun sert doğasının yumuşadığını ifade eder. Bilâl'in Ömer öfkelenildiği zaman onu yatıştırarak bir yolu olduğunu söyler. Onun da Kur'ân'dan pasajlar okunmasını iştmesi olduğunu ve Ömer'in öfkesinin Kur'ân dinlemesiyle her zaman yatıştığını söylediğini belirtir. Muir'e göre ise bu durumun Ömer'in İslâm'a girdiği döneme atfen olabileceğini söyler. Nitekim o zaman da Ömer kız kardeşine çarptıktan sonra kız kardeşinden kan akmasına neden olduğunu ve Kur'ân'dan bir surenin okunmasıyla yaptığına pişman olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.284). (Konuyla ilgili bkz. İbn Sa'd,2015C, s.307).

Muir, Ömer'in adalet duygusunun güçlü olduğunu sadece Hâlid b. Velid'e yüce gönüllü olmayan kin ile davranışının olduğunu söyledikten sonra bunun dışında Ömer'e karşı tiranlık veya adaletsiz bir hareketin kayıt edilmediğini belirtir. Hâlid'in meselesin de ise ele geçirilmiş bir düşmana vicdansız bir davranışından dolayı onun nefretinin artmaya başladığını söyler. Ömer'in vali ve komutanlarını seçerken adam kayırmadan bağımsız olduğunu sadece Muğîre ve Ammar'ın durumunun istisna olduğunu bunlarında tekil olarak şanlı olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.284). (Ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015D, s.540).

Muir, imparatorluktaki farklı kabileler ve grupların en farklı görüşleri temsil edenlerin onun dürüstlüğüne son derece güven içinde yaslandıklarını söyler. Onun güçlü kollarının imparatorluğunun, yasanın disiplinini sağladığını belirtir. Kûfe ve Basra şehirlerinin fesatçı mevkilerinde valilerin değişiminin de kesin bir zayıflığın fark edilebilir olduğunu iddia eder. Fakat bedevilerin ve Kureyşlilerin birbirine zıt iddialarının bile onun kontrolünde tutulduğunu ve Ömer vefat edene kadar asla İslâm'ı rahatsız etmeye cesaret edemediklerini belirtir. Sahabilerin en seçkinlerin onun yanında Medine'de tutulduğunu kısmen onun danışmanlarını güçlendirmek için kısmen de isteksizlikten, onların itibarlarına göre düşük alt bir göreve yerleştirdiğini söyler.

Muir, bu sahabeler örnek olarak Ali, Osman, Abdurrahman, Zübeyr ve Talha'yı verir bunlarla ilgili İbn Sa'd'da verilen rivayette aktarır. Ömer'in belki de onları illerin yönetiminin işbirliğine ve çıkarıcı çevrelere söz konusu ederek bu isimlerin kirletilmek istenmediğini şeklinde yorumlar (Muir, 1968, s.284). (Ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015C, s.332).

Muir, Ömer'in elinde kamçı ile Medine'nin pazar yerlerini ve sokaklarını gezdiğini böylece suçluları olay yerinde hemen cezalandırmaya hazır olduğunu aktarır. Ömer'in bu hareketinin atasözü haline dönüştüğünü, bu sözün şöyle olduğunu belirtir; "*Ömer'in kamçısı bir diğerinin kılıcından daha korkutucudur*". Fakat bütün bunlarla birlikte Ömer'in zarif kalpli olduğunu ve dul ve yetimlerin ihtiyaçlarını gidererek, nazikliğinin sayısız hareketinin kaydedildiğini ifade eder.

Ömer'in yardım severliğine şu örneği veren Muir; kıtlık zamanında Arabistan'da dolaşırken fakir bir kadına rast geldiğini ve onu bir ateşin etrafında boş bir tencere ile aç ve ağlayan çocuklarıyla beraber otururken bulduğunu belirtir. Ömer'in hemen yan köye koşup ekmek, et temin ettiğini ve tencereyi doldurduğunu ve bol miktarda bir yemek yaptığını artık oradan ayrılırken arkasında gülen ve oynayan çocuklar bıraktığını ifade eder.

Muir, Ömer'in Emir'ul Müminin veya Müminlerin Emiri unvanını ilk kabul eden olduğunu, "*Allah'ın Peygamberinin Halifesi*" isminin çok uzun ve hantal olduğunu dediğini diğerinin ise daha kolay ve genel kullanıma daha uygun olduğunu belirttiğini ifade eder (Muir, 1968, s.285).

İbn Haldûn, Hz. Ömer'e Müminlerin Emiri diye ilk söyleyen kişinin Abdullah b. Cahş olduğunu belirtir. Başka bir rivayet göre de Amr b. el-Âs ve Muğire b. Şube bu şekilde hitap etmiştir. Başka bir rivayete göre de bir habercinin Müminlerin Emiri nerede diye sorduğunu ve bu hitap sahabiler tarafından işitildiğini belirtir. Daha sonra bu sözün diğer sahabiler tarafından da benimsendiğini ve Hz Ömer'e Müminlerin Emiri denildiğini aktarır. Ayrıca Sa'd b. Ebû Vakkâs'a Kadisiyye savaşının komutanı olduğu için bu şekilde seslendirildiğini ifade eder (İbn Haldûn, 2013, s.117).

Muir, Ömer'in arzusuna göre Âişe'nin odasında Hz. Peygamber ve Ebû Bekir ile yan yana gömüldüğünü ayrıca Suheyb'in namazlara imamlık ettiğini ve cenaze namazını kıldırıldığını, beş seçmenin ve oğlu Abdullah'ın Ömer'in bedenini son dinlenme yerine indirdiğini belirtir.

Muir, İslâm tarihçisinin, güçlü ve azimli halifenin vedasını söylerken iyi bir iç çekebilir demiştir nitekim Hz. Ömer'in halefi halifeye birlikte açılan ihtilaf ve parçalanmanın, çıkarıcılık ve hizipçiliğin sıkıntılı denizine girer diye yorumda bulunur (Muir, 1968, s. 285).

Muir, diğer eserinde de Ömer'in halefinin zayıf, bencil ve fırtınalı saltanatına girer demiştir (Muir, 1891, s.199).

1.4.7. Hz. Ömer'in Gösterdiği Olağan Üstü Bir Olayın Değerlendirilmesi

Muir, uzak kesimlerde gerçekleşen fetihlerin askeri detaylarını üstün körü geçerken anlatması gereken bir olayın olduğunu bu olayın mucizevî bir araya girme ile ilgili ilginç bir içeriğinin olduğunu söyler. Bu tip olayların Hz. Peygamber'in vefatından sonraki olayların rivayetlerde nadiren karşılaşıldığını ifade eder. Bu olayda da savaşçı Sâriye b. Züneym'in az bir kuvvetle uzun süre Kirman'da da Darâbcird kalesini kuşattığını bu esnada bir Kürt grubunun aniden Darâbcird 'in yardımına geldiğini belirtir. Az sayıda Müslüman ordusunun her iki taraftan tutulduğunu, küçük ordu parçalara ayrılacakken ayrılmadığını bunu sebebinin de gökten bir nidanın geldiğini ve Sâriye'yi uyardığını, ona acilen arkasında bulunan dağ üzerine sığınmasını söylediğini aktarır (Muir, 1968, s.260-261). (Ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015E, s.154-155).

Muir, rivayetin devamında çoğu günde yaptığı gibi Mescid-i Nebevî'de Cuma namazını kıldırırken, açık olarak olmak üzere olan felaketi gördüğünü ve onun güvenliği için titreyerek Ömer'in yüksek sesle haykırdığını ifade eder. Ömer'in şöyle dediğini aktarır; *“dağa doğru ey Sâriye dağa doğru”* ve bu sesin Sâriye'ye ulaştığını gökten açık olarak sesin geldiği zamanda Sâriye'nin geri çekilebilmek için fırsatının olduğunu ve çekildiği yerden birliklerini bir araya toplayarak tekrar döndüğünü ve düşmanı bozguna uğrattığını belirtir. Ömer'in o anda meydana gelen geri çekilmenin bütün işinde ve müteakiben gelen zaferde bağlantısı olduğunu söyler.

Muir, bu hadise ilgili haberleri birkaç hafta sonra getiren habercilerinin verdikleri raporla tam olarak uyum sağladığının görüldüğünü aktarır. Ancak eserinin dip not bölümünde açıklama yapan Muir, böyle ilginç bir masalın, kaynağı için açıklamanın zor olduğunu ayrıca bizim yazarlarımız dediği müsteşriklerin yine de bu olayı yazmalarının farklı yapıdaki materyalleri örnekleme olarak değerlendirmiştir (Muir, 1968, s.261). (Konuyla ilgili daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Önkal, 2005, s.9-49).

II. BÖLÜM

SIR WILLIAM MUIR'İN Hz. ÖMER DÖNEMİNDEKİ İDARİ, İKTİSADÎ, İLMÎ ve KÜLTÜREL KONULAR ile BAZI KİŞİLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde Muir'in Hz. Ömer dönemini değerlendirmesini idarî, iktisadî, ilmi açıdan ele alarak, Hz. Ömer dönemi hakkındaki görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca Muir'in Hz. Ömer dönemini değerlendirmesini kültürel açıdan ele aldık. Bölümün sonunda ise Muir'in Hz. Ömer'in seyahatlerini ve bu dönemde yaşayan bazı önemli kişiler hakkındaki görüşlerine yer verdik.

2.1. İdarî Durum

Biz bu başlık altında Muir'in üzerinde durduğu valilere ve komutanlara yer verdik. Ayrıca Hz. Ömer tarafından görevlendirilen kişileri ele almaya çalıştık. Bu yüzden bazı komutanların isimleri birinci bölümde fetihler ve savaşlar kısmında geçse de, onları bu bölümde başlık halinde değerlendirmedik.

2.1.1. Valilerin ve Komutanların Değerlendirilmesi

2.1.1.1. Utbe b. Gazvân

Muir, Şattülarap deltasında gerçekleşen olayların ardından bir kişinin Ömer'e Müslümanların durumuyla ilgili bilgi verdiğini söyler. Daha sonra Ömer'in Utbe'yi yanına çağırdığını aktarır. Utbe'nin Ömer'in yanına gelirken yerine bir bedeviyi bıraktığını belirtir. Bu durumun Ömer'in hoşuna gitmediğini ve “Hz. Peygamber'in sahabesinin ve yurttaşlarının üstüne nasıl bir çöl adamını bırakırsın bunun asla kabul edilemez bir şey olduğu”

diye sitem ettiğini ifade eder. Ayrıca Ömer'in Muğîre b. Şu'be'yi atadığını ve Utbe'nin yerine vali olduğunu, Utbe'nin ise geri dönerken yolda vefat ettiğini belirtir.

Bu durum üzerine burada bedevi reisler, Mekke ve Medineliler arasında ortaya çıkan ilk hasımlık (antagonizm) ruhunun olduğunu iddia eder (Muir, 1968, s.191-92). (Utbe'nin Valiliği için bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.448).

Muir, Hûzistân serfinden bahsederken Utbe'nin Hicri 17/Miladi 638 yılında vefat ettiğini ve yerine Muğîre b. Şu'be'nin geçtiğini söyler. Anlatılanlarla ilişkili olarak biraz zamansızca olduğu şeklinde değerlendirir (Muir, 1968, s.251). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.494).

2.1.1.2. Muâviye b. Ebû Süfyân

Yezîd b. Ebû Süfyân'ın Şam'a vali olarak kalmasından bahseden Muir, veba yüzünden hem Ebû Ubeyde'nin hem de Şam valisi Yezîd'in vefat ettiğini belirtir (Muir, 1968, s.198). Bundan dolayı Ömer'in Yezîd'in kardeşi Muâviye b. Ebû Süfyân'ı Suriye'de başkumandan olarak atadığını belirtir. Bu şekilde Emevî hanedanlığının temellerinin atılmış olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.237).

Belazürî, ayrıca Yezîd b. Ebû Süfyân'ı Hz. Ömer'in Şam orduları komutanlığı yanında Filistin'e de vali tayin ettiğini belirtir (Belazürî, 2013, s.164).

Muir, Muâviye'nin akıllı ve yetenekli olduğunu ama sınırsız hırslı olduğunu söyler. Onun bu yeni görevi kendi yararına çevirdiğini söyler. Hz. Peygamber'in kuzeni ve amcası olan Ali ve Abbas'ın ilahi alacağına bizzat üstüne inşa edilen bölücü ruhun ve henüz embriyo aşamasında olan Muâviye'nin Emevî kanını hiçe saydığını iddia eder. Hem de Ali ve Abbas'ın Medine'de hareketsiz kaldıklarını belirtir. Ayrıca o zamanlar zayıf ve sallantılı olan meselenin ilerleyen zamanlarda kuvvetlendiğini söyler. Ali'nin cidden onurlu biri olduğunu, onun zekâsı ve muhakeme gücü ve Hz. Peygamberle olan ilişkisinden dolayı Hz. Ömer'in güvenilir danışmanlarından olduğunu belirtir. Ancak herhangi bir özel güç veya etkiye sahip olmadığını, yeni gelenlerle beraber sürekli çeşitlenen harem çekiciliğinde, zevkin sessiz yaşamın ötesinde belirgin bir hırsı olmadığını iddia eder (Muir, 1968, s.237).

Burada dikkat çeken önemli husus Hz. Ali harem çekiciliğinde ve zevki içinde yaşayan bir sahabe değildir. Muir, oryantalist düşünce ile sahabiyi eleştirecek durum bulamadığında

harem konusunu gündeme getirmektedir. Hz. Ali ile ilgili kesin olan husus şudur, “o Kur’an ve Sünnet’e tam anlamıyla bağlı, dünyevî işlerden uzak kalmayı dileyen, İslâm tarihinin Cemal, Sıffîn, Nehrevan gibi talihsiz vak‘aları sonunda gözyaşı döküp muhaliflerinin iman ve hidayetleri için dua edecek kadar hassas, takvâ sahibi ve idealist bir mümin olduğudur” (Fığlalı, 1989, s.374).

Ayrıca Hz. Ali’nin Hz. Ömer döneminde Medine’de neden böyle bir tutum sergilediğidir. Nitekim Hz. Ali Muir’in söyleminin aksine Hz. Ebû Bekir döneminde idarî ve siyasi görevlerde yer almıştır. Hz. Ömer döneminde ise Hz. Ali ve Hz. Ömer arasındaki ilişkiler, iyi niyet ve İslâm toplumunun menfaatine yönelik olmuştur (Varol, thz., s.220-222).

Muir, Muâviye’nin ailesi olan Ebû Süfyân ve Hint ile ilgili İslâm’dan önceki pozisyonları hakkında bu zamanda onlara karşı, hatırlamak ve varsayımda bulunmak için herhangi bir sebep olmadığını belirtir. Çünkü İslâm’ı bir kişi kabul ederde inancında tutarlı olursa, onun üzerinde bulunan önceki günahlarının silineceğini ve hiç bir leke kalmayacağını belirtir. Muir, Emevî soyunun Hz. Peygamber’e ilk zamanlardaki yaptıkları düşmanlıkların ve atalarının kötülüklerinin ve politik çıkarları uğruna yaptıklarının ta ki sivil çekişmelerin ateşinin patlak vermesine kadar görmezden geldiğini söyler. Bu yüzden Muâviye’nin Ömer zamanda Suriye’nin başkumandanı olmasının herhangi kiskançlıkla bir tepkiye neden olmadığını veya muhalefetle karşılaşmadığını ifade eder. Ayrıca Muâviye’nin dikkat çekmeyen bir kişi olarak göreve geçtiğini de ilave eder.

Muir, Ürdün ilinin komutanı olan Şurahbil b. Hasene’nin bu görev için zayıf ve elverişsiz olduğundan bir kenara konulduğunu söyler. Nitekim onun bütün kutsal toprakların komutanı olan Amr komutası altında bir komutan olduğunu aktarır. Muâviye’nin merhum Şam valisi ve kardeşi Yezîd’in yerine atanmasının bu sebeple her durumda doğal ve beklenen olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.237-238).

İbnü’l Esîr, Hz. Ömer’in Şam’a gelmesinden önce veba olayını değerlendirirken Muâviye’yi kardeşinin yerine Şam’a tayin ettiğini ve Şurahbil b. Haseneyi’de Ürdün deki askerlerin başına getirdiğini belirtir. Hz. Ömer’in Şam’a gelmesinden sonra ise Abdullah b. Kays’ı bütün sahil bölgelerine tayin ettiğini söyler. Muâviye’yi görevlendirip Şurahbil b. Hasene’yi görevden aldığını ve bunun sebebi olarakta daha güçlü birisini istediği için olduğunu ifade eder. Ayrıca Amr b. Utbe’yi el-Ehra üzerine tayin ettiğini belirtir (İbnü’l-Esîr, 1985, s.512-513).

Ayrıca Muâviye'nin babası ve annesi hakkında bilgi veren Muir, babası Ebû Süfyân'ın gözünün bir tanesini Taif kuşatmasında, diğerini ise Yermük savaşında kaybettiğini belirtir. Bu yüzden onun uzun süre kör olarak yaşadığını söyler. Eşi ve Muâviye'nin annesi olan Hind'i boşadığını belirtir. Hind'in Uhud savaşında Hz. Hamza'nın karaciğerini çiğneyen kadın olduğunu da ilave eder. Hind'in durumuna gelince Hz. Ömer'den borç aldığını ve geçimini ticaretle sağladığını ve Ebû Süfyân'ın onu neden boşadığı ile ilgili bir sebebin gözükmediğini belirtir.

Muir, Hind'in bir sebepten Şam'a gittiğini ve orada Muâviye'yi babasına para vermesi için onu uyardığını söyler. Babası Ebû Süfyân'ın ihtiyaç içinde olduğunu belirtir. Böyle yapmasının nedenin de Ömer'in ve insanların kınamasına Muâviye'nin maruz kalmaması için olduğunu belirtir. Muâviye'nin ise babasını sadece yüz dinar ile gönderdiği ile ilgili bir rivayetin olduğunu ama bu rivayetin Abbâsî dönemindeki tarihçilerden geçen bir rivayet olduğunu ifade eder. Emevîlere karşı nefretin acı ve güçlü bir katmasının yapılmaya başlandığını, bu yüzden rivayetlerin dikkatle alınması gerektiğini belirtir (Muir, 1968, s.277).

2.1.1.3. Hâlid b. Velîd

Muir, Ömer'in göreve gelir gelmez ilk iş olarak Hâlid b. Velîd'i görevden aldığını belirtir (Muir, 1968, s.125).

Muir, ayrıca Hâlid'in Suriye'nin kuzeyindeki seferde gösterdiği başarıların Ömer üzerinde iyi bir izlenim bıraktığını, bu sebepten ona lütuf ve ihsanla Kınnesrîn komutasına atadığını belirtir. Ayrıca Hâlid'in gerçekten kendisini insanların arasında prens olarak kanıtladığını ifade eder. Ömer'in, Ebû Bekir'in "*gerçekten insanları benden daha iyi bildi*" dediğini aktarır. Bununla beraber uzlaşının Ömer ile Hâlid b. Velîd arasında uzun sürmediğini de ekler. Başka bir rivayette ise Ömer'in Kudüs ziyaretinde Hâlid'e valilik verdiğinden bahseder (Muir, 1968, s.204). İbnü'l-Esîr de Hz. Ömer'in Hâlid hakkındaki görüşünden Kınnesrîn'den sonra vazgeçtiğini belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.453).

Muir, Suriye'nin kuzeyinde yaşanan hadiselerden sonra yaptığı değerlendirmede Hâlid'in hizmet ettiği kesin olarak görünüyor diye belirtir. Ancak başka rivayetlerde bahsedilenlere göre ise Hâlid'in Ebû Ubeyde'den başkasının komutası altında hizmet etmediği ve belki

onun bağımsız olarak bir sefer gerçekleştirdiği yönünde açıklamaların olduğunu da ifade etmiştir (Muir, 1968, s.217).

Hâlid'in tekrar talihsizce Ömer'in memnuniyetsizliğine uğradığını söyleyen Muir, ayrıca bu olayın gerçekleştiği tarih olarak Hicri 17/Miladi 638-639 yıllarını verir. Nitekim bu olayda Hâlid'in İyâd ile birlikte katıldığı seferinden bol ganimetle döndüğünü belirtir. Ayrıca Hâlid'in Kınnesrîn'deki Vali olduğu yere, ondan hediye beklentisi içinde olan birçok eski arkadaşının toplandığını, bunların arasında Benî Kinde reisi Es'as'ın da olduğunu ve ona bin parça altın bağışta bulunduğunu ifade eder. Bir de Hâlid'in doğuda bulunan Âmid'de şarapla banyo yaptığını ve geldiğinde şarap kokusunun hâlâ üstünde olduğunu söyler. İşte bu iki suçlamadan dolayı onun mahkemeye verildiğini belirtir. İkinci suçlamanın haricen bile kullanımı yasak olan şarap konusunda Hâlid'in tövbe etmesiyle müsamaha edilebilirdi ve sorun edilmeyebilirdi demiştir. Ancak birinci suçlamanın halifenin gözünde bayağı ağır bir suç olduğunu dile getirir (Muir, 1968, s.219). (Ayrıca bkz. Taberî,1970, s.66).

Belazürî, el-Vâkidî'nin rivayet ettiği Hâlid'in hamamda, içinde şarap olan bir şeyi süründüğü ve bu yüzden azledildiği ile ilgili haberin doğru olmadığını belirtir (Belazuri, 2013, s.206).

Hâlid'in azline sebep olarak gösterilen hamamda şarap ile yıkandığı için azledilmesi meselesi tamamen uydurmadır. Nitekim Hâlid zaten el-Cezire fetihlerine katılmamıştır. Ayrıca bu konuyla ilgili Hz. Ömer'in onu şarapla yıkanması gerektiği ile ilgili uyarması ile ilgili bir mektubun olduğundan söz edilir ancak azli ile ilgili bir şeyi geçmemektedir. Buradaki sorunun bu olayın Hâlid'in görevden alınması başlığı altında verilmesinden ve ikinci kez azli meselesine katılmasından kaynaklanmaktadır (Fayda, 2014, s.434-435).

Muir, ister ordunun olsun isterse Hâlid'in kendi malı olsun vermesinin hata varsayımının bile kusurlu savurganlık olarak suç olduğunu ve hangi sebepten olursa olsun komutanlık görevden azledildiğini söyler. Bunun üzerine Ömer'in emrinin tamamıyla yerine gerilmesini görmek için bir ulak tuttuğunu ve ulak vasıtasıyla Ebû Ubeyde'ye bir ferman gönderdiğini ifade eder. Hâlid'in artık alenen sanık olduğunu ve onun kalansuvesini başından çıkarmasını ve sarığıyla ellerinin bağlanmasının emredildiğini belirtir. Ayrıca onun gerçekleri açıklaması için mahkemeye verildiğini aktarır.

Ebû Ubeyde için bu durumun sevimsiz olduğunu belirten Muir, çünkü Suriye'de elde edilen bütün zaferlerde Hâlid'e minnettar olduğunu şimdi ise bu büyük savaşçının küçük

düşürüldüğü ifade eder. Ama halifenin sözünün de yasa olduğunu bu yüzden Hâlid'in görev yaptığı yerden çağrıldığını ve Hıms'daki büyük camide toplandığını, Hâlid'in ortada durduğunu, Ebû Ubeyde'nin ise kürsüde bulunduğunu belirtir. Ulağın Ömer'in sorularını ona yönelttiğini ifade eder. Bu sorulardan ilkinin Eş'as'a parayı nereden verdiği olduğunu belirtir. Hâlid'in bu umulmadık durum üzerine kahrolduğunu ve cevap vermediğini hatta arkadaşların baskılarına rağmen sessizliğini koruduğunu ifade eder. Ebû Ubeyde'nin mahcup durduğunu ve ağırlı bir duruşun bunu takip ettiğini, sonunda da Bilâl-i Habeşî'nin öne doğru çıktığını belirtir. Gür sesiyle şöyle söylediğini; *“Müminlerin Emirinin böyle böyle yapın dediğini ve ona itaat etmek bizim vazifemizdir”* ve Hâlid'in sarığını başından çözüp ellerini bağladığını ve onun başlığını aldığını ifade eder.

Muir, İslâm'ın fetihlerini borçlu olduğu kişinin şimdi herkesin önünde suçu olarak durduğunu söyler. Bilâl'in soruyu tekrarladığını ve Hâlid'in sonunda cevapladığını ifade eder. Hâlid'in para benim para dediğini bunun üzerine Bilâl'in ellerini çözdüğünü ve başlığını tekrar başına taktığını sarığını onun etrafında sardığını ve *“biz seni onurlandırıyoruz tıpkı senin bizi başkomutanlarımızdan biri olarak önceden onurlandırdığın gibi”* dediğini aktarır. Ebû Ubeyde'nin ise hâlâ sessiz olduğunu, Hâlid'in ise bu rezalet karşısında şaşırıldığını ve konuşmadan durarak olan biteni şaşkınlıkla izlediğini ifade eder. Ebû Ubeyde'nin onun görevden azledildiğini söyleyemediğini fakat onu geri görev yerine göndermeksizin, onunla hâlâ itimat edilir biri olarak konuştuğunu belirtir (Muir, 1968, s.1219-220).

Muir, Ömer'in Ebû Ubeyde'nin durumunu anlayınca Hâlid'i Medine'ye kendisini çağırıldığını ve bunun üzerine Hâlid'in acıyan kalple ilk önce Kınnesrîn'e gittiğini, hem burada hem de Hıms da arkadaşlarıyla ve halk ile vedalaştığını belirtir. Hâlid'in onlara Halife'nin nankörlüğünü ve ona bu zor durumlarında vicdanını kullanmadığını, onu bir kenara attığını söylediğini aktarır. Hâlbuki Hâlid'in yardımlarıyla halifenin gücünün zirvesine ulaşmış olduğunu, açık ve kesin bir şekilde şikâyet ettiğini ifade eder. Hâlid'in Medine'ye ulaşınca halifeye sitem ettiğini, Hâlid'in Ömer'e hitaben; *“yemin ederim ki sen kendisine çok borçlu olduğun sadık bir hizmetkâr'a nefretle muamelede bulundun”* bunu üzerine Hz. Ömer'in ona cevap olarak; *“senden müminlerin hepsi için rica ediyorum bu para nerden geldi”* diye sorduğunu ve bunu günlerce tekrarladığını ifade eder.

Muir, Hâlid'in sadakatsizliğin suçlamalarından incinmesinden dolayı sonunda cevap verdiğini ve hiçbir şeyi yokken Ebû Bekir'in zamanında senin zamanında da olduğu gibi

Allah'ın ona ganimetler bahsettiğini söylediğini belirtir. Ömer'in halifeliği döneminde bunların değerinin 60 bin üstünderse, o zaman onu alabilirsin dediğini ve değerlerinin hesaplandığını ifade eder. Değerinin 80 bin olduğunun anlaşılması üzerine Ömer'in çıkan farka el koyduğunu, para cezası verdiğini ve görevden aldığını belirtir.

Muir, ayrıca Ömer'in bu büyük komutanın saygısını ve onurunu koruduğunu bunun içinde etrafa bir ferman gönderdiğini ve bu fermanda Hâlid'in görevden alındığını ama bunun sebebinin onun zalimliğinden veya dolandırıcılığından olmadığını belirtir. Bunun sebebinin insanların bütün zaferleri verenin Allah olduğunu düşmeleri yerine orduların zaferinin onun elinden olduğuna güvenmelerinden dolayı olmaları olduğu, bu nedenle insanlardan hata yapmalarını engellemek için Ömer'in bunu kaldırmayı ihtiyaç olarak dikkate aldığını ifade eder (Muir, 1968, s.221). (Hâlid'in azli meselesi için ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.490).

Muir, böylelikle Hâlid'in kariyerini kapattığını belirterek Hâlid hakkında olumsuz düşünmesinin ilk olayı olarak onun merhamet ve adalet duygusuna ızdırab veren zülüm hareketleri sonucunda Irak'taki Mâlik b. Nüveyre olayı olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.221).

Belazürî, verdiği bilgilerde Hâlid'in Mâlik'i öldürdüğünü belirtir. Ayrıca Mâlik'in Hz. Peygamber zamanında Benî Hanzala kabilesinin zekât toplama memuru olduğunu ve Hz. Peygamber vefat edince zekâtları sahiplerine geri dağıttığını ifade eder (Belazürî, 2013, s.116).

Bu konuyla ilgili İbn Sâ'd ise Mâlik'in Hâlid'in kendisine ulaşan bir sözünden dolayı mürted olduğunu düşündüğü için öldürdüğünü ve Mâlik'in eşiyle evlendiğini Hz. Ömer'in Hâlid'in zina ettiğini söylediğini ve Hâlid'in bir Müslümanı öldürdüğünü aktarır. Bu yüzden Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'den onu recm etmesini istediğini, Hz. Ebû Bekir'in bunu kabul etmeyince onu azletmesini istediğini belirtir. Yine Hz. Ebû Bekir'in bu teklifi de kabul etmediğini ifade eder (İbn Sa'd, 2015E, s.166-167).

Muir, Hâlid'in bu hareketlerine uzun süreden beri göz yumulmuş olduğu için şimdi Ömer'in davranışının haksız ve cimri olduğunu iddia eder. Ayrıca Ömer'in uzun süre "Allah'ın Kılıcı" olarak söylediği bir kişiyi zaferlerin güvenliği sağlanınca bir kenara atmasını haince olarak ifade etmiştir.

Hâlbuki Hâlid b. Velîd'in görevden azli ile ilgili rivayetlerde Hz. Ömer'in halife olur olmaz Hâlid'i azletmesi doğru değildir. Nitekim Hz. Ömer'in Hâlid'in yerine Ebû Ubeyde'yi tayin etmesi Şam'ın fethi esnasındadır. Bu şehrin fethi ise Hz. Ömer'in halife olmasından 13 ay sonradır. Durum böyle olunca Hâlid'in görevden hemen azli ile ilgili haberler uydurmaktır. Ayrıca Mâlik'in öldürülmesinden dolayı Hz. Ömer'in Hâlid'i görevden alması için gerekçe olarak gösterilmesinin uydurma olduğu belirtilmiştir (Fayda, 2014, s.431-433).

Muir, Hâlid'in vefatı konusuna şu şekilde değinir; Hâlid'in Hıms'a geri gittiğini bundan sonra çok fazla yaşamadığını belirtir. Hâlid'in hayat tarzının refah dolu bir tarza sahip olduğunu ve bunu kısa bir sürede toparlayabilme imkânına sahip olduğunu ancak veba'dan dolayı oğullarından 40 tanesini kaybettiğini ifade eder. Ayrıca ailesinin geri kalanıyla beraber diğerleri gibi çöle sığındıklarını ve Ömer'in halifelığının 8. yılında Hicri 21/Miladi 641-642 yılında bu büyük komutanın yaşamını yitirdiğini ifade eder.

Hâlid'in hastalığının son evrelerinden bahseden Muir, vücudunun her yerini sık olarak kaplayan yaraların onun korkusuz cesaretinin ve yiğitliğinin izlerini gösterdiğini belirtir. Ayrıca bir korkak gibi veya son nefesini veren bir deve gibi öldüğü ile alakalı yakındığından bahseder. Ayrıca onun sonu ile ilgili bu dünyanın şan ve şöhretinin ne kadar da geçici olduğunu gösterdiğini, İslâm'ı zafer ve fetihlerin zirvesine taşımış bu kahramanın son günlerinde yoksulluk ve bakımsızlık içinde öldüğünü söyler.

Muir, eserinin dipnotunda Hâlid hakkında yaptığı açıklamalarda şunları söyler. Hâlid'in Abbâsî rivayetlerinde çok favori olmadığını iddia eder. Hâlid'in Hz. Peygamber'den uzak bir soya mensup olduğunu ve onun Emevîler ile ilişkilendirdiğini ve onu oğlu Abdullah el-Ekber'in Ali ile bir mücadele eden sadık bir yandaş olduğunu ifade eder.

Muir, Hâlid meselesinin ayrıntılarında çeşitlilik olsa da genel hatlarıyla belirgin olduğunu belirtir. Bazı rivayetlere göre ise Ömer'in el koyduğu mallarını ona geri iade ettiğini bazılarının ise Ömer'den mallarını istediğini ama onu ret ettiğini ve kendisinin Müslümanların temsilcisi olduğunu söylediğini ifade eder. Onların mallarını doğrulukla idare etmekle mükellef olduğunu ve onu asla geri vermeyeceğini söylediğini aktarır.

Muir, Taberî'de geçen bir rivayette yer verdiği bilgileri şu şekilde aktarır; Ömer'in Ebû Ubeyde'ye Hâlid'in tutuklanması için emir yazdığını bu emrinde ilave olarak şu ibarenin yer aldığını söyler; Eğer Mâlik b. Nüveyre olayındaki suçunu kabul ederse onu af edeceğini ve görevine iade edeceğini söylediğini belirtir. Bu durum üzerine Hâlid'in

meseleyi danışmak için kocasıyla beraber Suriye’de olan kız kardeşi Fâtıma’nın yanına gittiğini ifade eder. Kız kardeşini ise onu bu şekilde söylemesinden vazgeçirdiğini ve yıkımının zaten belirlendiğini ayrıca eğer böyle yaparsa ve Ömer’in görevden alması için utançla birilikte bir imkân vereceğini bunun üzerine kardeşinin alnından öptüğünü ve kardeşine doğru söylediğini belirtir. Daha sonra Ebû Ubeyde’nin yanına döndüğünü ve herhangi bir itirafta bulunmayı ret ettiğini ve ellerinin bağlanması vb. olayların yukarıda bahsedildiği gibi geliştiğini ve onun bütün mallarına yarısına el konulduğunu hatta ayakkabıların bile tekinin alınıp bir diğerini bırakıldığını aktarır (Muir, 1968, s.221-222). (Ayrıca bkz. Taberî,1969, s.436-437).

Yukarıda anlatılanlardan gördüğümüz gibi Hâlid b. Velîd hakkındaki rivayetlerin hem tarihsel sıralamasında bir karışıklık olduğunu hem de Hâlid hakkında bahsedilen konuların içi içe girdiğini görüyoruz. Tabi bunların incelenmesi ile ilgili bazı örneklere yer verdik ama tezimizin asıl amacının Muir’in bu konuya yaklaşımı olduğu için üzerinde fazla durmadık. İşte Muir, böyle konuları aktarırken ve değerlendirmeye alırken rivayetlerin doğruluğundan daha ziyade haber çelişkili de olsa onu alıp Hz. Ömer’in Hâlid’i görevden almasını haince diye eleştirmektedir. İslâm’ın en önde gelen komutanlarından bir tanesini haksız yere harcamış gibi göstermeye çalışması ise tamamen Muir’in taraflılığının bir sonucudur.

2.1.1.4. Ebû Ubeyde

Ebû Ubeyde’nin komutan olarak atanması Şaban 13/Eylül 634 tarihinde olmuştur. Muir, el-Yâkûsa zaferinin elde edilmesinden sonra Hâlid’in Ebû Bekir’den aldığı görevini, Ömer’in göreve başlamasıyla verdiği emir gereği, Ebû Ubeyde’ye teslim ettiğini söyler. Diğer komutanların ise görevlerinde kaldığını belirtir.

Muir, ayrıca Hâlid’e yapılan bu hareketin onun bağlılığını etkilemediğini ve hevesini kırmadığını söyler. Hâlid’in hemen yeni komutanın yetkisi altına girdiğini ama görevden alınmasının memnuniyetsizliğini de belirttiğini söyler. Ebû Ubeyde’nin Hâlid’in nadir bulunan askeri bir dehası olduğunu bildiğini onun bilgisine ve yüceliğine güvendiğini söyler. Karara rağmen onun tavsiyelerini izlediğini ve Ebû Ubeyde’ye karşı ılımlı ve barışçı bir tutum içinde olduğunu belirtir. Hâlid asilce dertlerini bir kenara koyarak kendini devlet hizmetine adanmış ve onun görevden alınmasına rağmen batıda İslâm’ın baş kaptanı olarak kaldığını ifade eder (Muir, 1891, s.98).

Muir, Ömer'in düzeninin etkisinin Ebû Bekir'in atamasının doğası üzerine dayandığını, onun birkaç kolun komutanını ilk başta bağımsız bıraktığını söyler. Hâlid'in de buna bir örnek olduğunu Hâlid Irakta benzer bir pozisyon yaşadığını belirtir. Ayrıca onun başkomutanlığını büyük çarpışma gününün arifesine kadar sürdürdüğünü ayrıca Ömer'in onun için görevden alınması emrinin ne zaman verildiğinin bilinmediğini iddia eder.

Muir, böyle olsa bile Ebû Ubeyde'nin Ömer'in emriyle Irak'taki birliklerin başına Hâlid'in yerine basitçe komutan olarak geçeceğini söyler. Diğer taraftan Ebû Bekir'in Hâlid'e verdiği başkomutanlık yetkisini verdiğini savunan bazılarına göre Ebû Ubeyde'nin kendi birliklerine ve Hâlid'in birliklerine başkomutan olmayı başardığını aktarır. Bunun daha yüksek bir olasılık olduğunu belirten Muir, o zamandan beri Ebû Ubeyde'nin Suriye'de başkomutan olarak tanındığını ifade eder. Bununla beraber diğer müstakil komutanların durumuyla tutarsız olduğunu ekler. Rivayetlerin kesin olmadığını Belazürî'ye göre Şam kuşatmasına kadar emrin ulaşmadığı görüşünü savunanların olduğunu söyler. Ancak bunun olanak dışı olduğunu iddia eder (Muir, 1968, s.143). (Ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.136).

Muir, bazıların da emrin Yermük savaşında ulaştığını ama Şam kuşatmasının sonuna kadar emrin tutulduğunu söylediklerini belirtir. Ancak bunun söz konusu olmadığını söyler. *“Eğer Ebû Ubeyde başkomutan olmamış olsaydı Şam'ın kapitülasyonla teslim olmasına müsaade etmeyecekti”* ve *“Ebû Ubeyde Hâlid'in astı olsaydı Hâlid saldırıyla aldığı bir şehre bu şekilde davranılmasına Ebû Ubeyde'nin engel olması zor bir durumdur”* demiştir. Hâlid'in ise kesinlikle başkomutanken yapmış olduğu gibi yapacağını bütün mülkiyetin evlerin ve oturanların esir alan kişilerin insafında olmuş olacağını iddia eder (Muir, 1968, s.143).

Ebû Ubeyde'nin oğluyla beraber vebaya yakalandığını ve vebaya kurban gittiğini ifade eder (Muir, 1968, s.235).

2.1.1.5. Sa'd b. Ebû Vakkâs

Muir, Kadisiyye savaşı öncesi komutan tayin edilirken Ömer'in savaşa komutan olarak katılmasının sakıncalardan dolayı vazgeçmesi üzerine, peki o zaman Irak'a gidecek ordun komutanı kim olmalı sorusunu sorulduğunu aktarır. Müsennâ ve Cerir'in Irak'ta olduğunu ama onların bedevi kabile reisleri olduğunu ifade eder.

Muir, ayrıca ülkenin soylularının katıldığı savaşa giden orduya sahabilerden bir kişinin komuta edebileceği konusu tartışılırken Sa'd b. Ebû Vakkâs'dan bir gönderi geldiğini

belirtir. Sa'd'ın Ömer'in Hevâzin'deki yardımcısı olduğunu ve gönderisinde kabileden bin seçkin mızraklı süvari topladığını rapor ettiğini söyler. Bu esnada da etraftakilerin *“işte aranan adam bu”* dediklerini, Ömer'in *“kim o ?”* dediğini bunun üzerine hasret olunan aslan Sa'd b. Malik olduğunu dediklerini ifade eder.

Burada Sa'd veya Aslan ismi üzerinde bir oynama olduğunu söyleyen Muir, onun normal soyadının ibn Ebû Vakkâs olduğunu ifade eder. Hz. Muhammed'in bir savaşta Sa'd'a başka hiç kimseye söylemediği şu sözü; *“anam babam sana feda olsun at ey Sa'd”* diye söylediğini aktarır. Sa'd'ın Hicri 55/Miladi 674-675 yılında vefat ettiğini ve mirasının değerinin 250 bin dirhem olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.157). (Ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015C, s.157).

Muir, seçimin onaylandıktan sonra Ömer'in Sa'd'ı hemen çağırdığını ifade eder. Sa'd ın Mekke'de de gençken Müslüman olduğunu Irak'a ise 40 yaşında emir olduğunu belirtir. Muir, onun Hz. Peygamber'in savaşlarında ünlü bir okçu olduğunu ve İslâm'da ilk kan akıtan kişi olduğunu aynı zamanda onun Hz. Peygamber'in annesinin yeğeni olduğunu söyler. Onun kısa boylu sert görünümlü başı büyük kabarık saçlı birisi olduğunu Sa'd'ın cesur ama yakışıklı olmadığını belirtir (Muir, 1968, s.157). (Ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015C, s.157)

Muir, Ömer'in ona savaşla ilgili öğütler verdiğini ve onun nesline güvenmemesi gerektiği hakkında uyardığını aktarır. Ömer'in ona; *“Allah fazilete ve iyi işlere bakar, soyuna bakmaz ve onun nazarında herkes eşittir”* dediğini belirtir. Sa'd'ın 4 bin kişiyle yeni toplanan askerlerle beraber yanlarına âdetleri üzere eşlerini ve çocuklarını da alarak Irak için yola çıktıklarını belirtir. Ayrıca Ömer'in sonradan gelenleri Sa'd'a katılmak üzere peşlerinden gönderdiğini ifade eder (Muir, 1968, s.157).

Sa'd'ın Kûfe valiliği sırasında kendine bir yer yaptığını ve pazar yerinden geçişi engellemek için bir kapı yaptırdığını aktaran Muir, bu yerin Sa'd'ın kalesi diye söylentisinin çıktığını bu söylentinin Ömer'e kadar ulaştığını ifade eder. Bunu üzerine Ömer'in bundan rahatsızlık duyduğunu sahabilerden Muhammed b. Mesleme'yi bu kapıyı yıktırması için bir fermanla gönderdiğini belirtir.

Muir, Kûfe'ye ulaşan elçinin Sa'd tarafından içeriye davet edildiğini ama elçinin bunu kabul etmediğini ve fermanı Sa'd'a teslim ettiğini söyler. Bu fermanla Ömer'e Sa'd'ın bir saray yaptırdığının iletildiğini ve insanların burayı Sa'd'ın sarayı diye andığını ayrıca halkla arana bir kapı yaptırdığını ve Sa'd'a hitaben bu yer senin değil aksine cehennem

azabını gerektiren bir yerdir dediği belirtir. Ayrıca hazinenin olduğu yerin ihtiyacı varsa orasının güvenlik maksatlı kilit altında tutulabileceğini ve kapının seninle insanlar arasını engellediğini derhal yıkılmasının gerektiğini söylediğini ifade eder (Muir, 1968, s.194).

İbnü'l-Esîr, Sa'd'ın emri hemen yerine getirdiğini ama insanların hakkında yanlış beyanda bulunduğunu, bunu üzerine Hz. Ömer'in de Sa'd'ı affettiğini ilave eder (İbnü'l-Esîr, 1985, s.484).

2.1.1.5.1. Sa'd'ın Kûfe Valiliğinden Alınması

Muir, bu olayın gerçekleşmesinin tarihi olarak H.21/M.642 yılını verir.

Muir, Sevâd ve Medâin'in fatihi ve Kûfe şehrinin kurucusu Sa'd'ın yönetiminde Kûfe şehrinin birkaç yıl kaldığını belirtir. Nihayet Ömer'in halifeliğinin 9. yılında Sa'd'a karşı bir nifakın yayıldığını söyler. Bedevilerin Kureyş kıskançlığının zaten çalışmaya başladığını ve Sa'd'ın ganimet dağıtımında adaletsizlikle suçlandığını belirtir. Aynı zamanda ona karşı askeri ruhun eksikliği ve geri kalmışlığının, savaş alanında kendisini gösterme hususunda geri durmasının ona atfedildiğini söyler. Ayrıca bu olayın Kadisiyye savaşında ona karşı kötüleyerek yapılmış eski suçlamanın yeniden canlanması olduğunu belirtir.

Muir, Sa'd'ın bu suçlamalar üzerine onu suçlayanlarla beraber Medine'ye çağrıldığını söyler. Ancak onun suçlu bulunmasına sebep olan asıl iddianın onlarla biraz ilişkisi olduğunu belirtir. Bu suçun Sa'd'ın kamu hizmetinde geleneksel ibadetleri kısa kesme olduğunu ve Ömer'in bu iddiayı dikkate alarak onu görevden aldığını ifade eder (Muir, 1968, s.267-268).

2.1.1.6. Ebû Musa el-Eş'ari

Muir, Ömer'in Muğîre'ye halef olarak Ebû Musa el-Eş'ari'yi Basra valiliğine atadığını belirtir. Ebû Musa'nın çok farklı özelliklere sahip bir kişi olduğundan söz eder. Ebû Musa'nın küçük boyuyla, pürüzsüz yüzüyle, küçük varlığıyla Huneyn alanında kendini henüz fark ettirmiş olduğunu söyler. Yine onun Hz. Muhammed'in Hadramut'a elçi olarak gönderdiğini belirtir. Huneyn Savaşını izleyen Evtâs hareketinde komutan olan amcasının öldürüldüğünü ve Ebû Musa'nın sancağı aldığını ve düşmanı yolladığını aktarır. Yine Ebû Musa'nın manevi cesaretinden daha çok fiziki gücü olduğunu ve bunu da büyük tahkimde

göreceğimizi söyler (Muir, 1968, s.266). (Basra'ya vali olarak atanması için ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015G, s.124). (Ebû Musa el-Eş'ari için bkz. İbn Sa'd, 2015B, s.349).

Muir, Ebû Musa'nın Basra'da yaklaşan fırtınalı günler için güç ve sertlik istediğini fakat onun Basra'daki huzursuz bedevileri kontrol altında tutmak için yeterince bilgi olduğunu da belirtir. Eş'ar kabilesine ait olmanın genelde bir avantaj olduğunu, şimdi kıskançlığın büyüdüğünü ve Ebû Musa'nın Mekke ve Medinelilerin ayırımından dış tarafında olduğunu söyler. Ancak onun yönetimine destek için Kureyş'in nüfuzuna hâlâ ihtiyacı olduğunu hissettiğini ifade eder. Ebû Musa'nın ayrılırken Ömer'e şöyle dediğini aktarır, "*senin benim elimi Hz. Peygamber'in sahabisiyle güçlendirmen gerekir. Çünkü onlar insanlar arasında tuz gibidirler*". Böylece Ebû Musa'nın yanına 29 adet iz bırakan sahabeyi yanına aldığını belirtir (Muir, 1968, s.266). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.495).

Muir, ayrıca Ebû Musa'nın bir yıl kadar süren Kûfe valiliği yaptığından bahseder. Ancak fesatçı bir nüfusu frenlemenin çok kolay olmadığını ve Ebû Musa'nın kölesinin köprüyü geçmeden önce nüfuzu kötüye kullanarak, yem satın alma suçuyla suçladıklarını bu yüzden Ömer'in Ebû Musa'yı tekrar Basra'ya yolladığını belirtir (Muir, 1891, s.187).

Muir, Ebû Musa'nın bile komutasını kaybetmeye yakın olduğunu belirtir. Ebû Musa ile ilgili ilginç bir hikâyenin olduğunu ve bu da Ömer'in yönetim tarzını gösterdiğini ifade eder. İsfahan'da Kürtlere karşı yapılan savaşta başarısından sonra Ebû Musa'nın her zamanki gibi Medine'ye zaferi bildirmesi için ve ganimetin beşte birlik kısmını götürmesi için bir heyet gönderdiğini aktarır. Dabba b. Mihsan el'Anezi isimli hoşnutsuz bir kişinin saygın biri olmayı arzuladığını fakat müsaade edilmediğini söyler. Bu yüzden hemen tek başına Medine'ye yola çıktığını ve Ebû Musa hakkında suçlamalarda bulunduğunu bu yüzden Hz. Ömer'in Ebû Musa'yı kendini temize çıkarması için çağırdığını belirtir. Muir, suçlama olayı ile ilgili tarih olarak Hicri 23/Miladi 643 yılını verir.

Muir, Ebû Musa'nın birkaç gün makamında hapsinden sonra halifenin huzuruna, onu suçlayanla yüzleştirilmesi için getirildiğini söyler. İlk suçlamanın bazı seferlerde ele geçirilmiş esirler arasından bir gençler takımının Ebû Musa'nın özel işlerinde kullandığına dair olmasıydı diye ifade eder. Ebû Musa'nın bu söylenenlere doğru dediğini ve onların Fars kabilelerinin oğulları olduğunu ve kendisine kılavuzluk yaptıklarını belirtir. Bu askeri kolun ödülü olarak fidyelerini ödediğini şimdi ise onların özgür olarak hizmet ettiklerini söylediğini ifade eder (Muir, 1968, s.266-267). (Suçlama olayı için bkz. İbnü'l-Esîr, 1986, s.52).

Muir, Dabba'nın Ebû Musa'nın doğru söylediğini ama kendisinin de doğru söylediğini ifade ettiğini belirtir. İkinci suçlamanın ise iki mülkün alı konulduğu ile ilgili olduğunu söyler. Ebû Musa'nın *“evet onu da yaptım ama bunlardan biri benim ailem için diğerinin halk için destek olsun”* diye cevap verdiğini aktarır. Dabba'nın buna da ilk söylediği gibi dediğini belirtir. Üçüncü suçlamanın ise valinin evinde çok görkemli sayılan bir kız bulundurduğunu bunun üzerine Ebû Musa'nın sessiz olduğunu ifade eder.

Muir, Ebû Musa'nın resmi mührü Ziyâd üzerine yapmayla suçlandığını, bunun Ebû Musa tarafından kabul edildiğini çünkü onun genç olarak akıllı ve göreve uygun bulunduğunu belirttiğini, son suçlamanın ise bir şaire bin dirhem bağışta bulunması ile ilgili olduğunu aktarır. Bu son suçlamayı da Ebû Musa'nın kabul ettiğini, bunun nedenini de ağız bozuk saldırılarla zayıflatılmış olandan otoritesini korumak maksadıyla olduğunu söylediğini belirtir. Ömer'in bu izahatları kabul ettiğini ve onu görevine geri kaldığı yerden devam etmesi için gönderdiğini fakat Ziyâd ve kızı Medine'ye göndermesini istediğini ifade eder.

Ömer'in Ziyâd'ın bilgisi ve atikliğine sevindiğini aktaran Muir, Ziyâd'ın idarî yeteneğinin büyüklüğünün zaten işaretini verdiğini söyler. Bu yüzden onu şehrin işlerinde tam bir yetki vererek geri gönderdiğini fakat kızın Medine'de gözetim altında kaldığını ifade eder. Ömer'in Dabba'ya çok kızgın olduğunu çünkü onun fesat bir şekilde tek taraflı iddialarla Ebû Musa'ya zarar vermeyi hedeflemiş olduğunu ve Ömer'in Dabba'ya şöyle dediğini belirtir; *“çarpılmış bir gerçek yalandan daha iyi değildir ve yalan insanı cehennem ateşine götürür”*.

Muir, Dabba'nın iftiracı olarak cezalandırılıp cezalandırılmadığı hususunun belirtilmediğini ve kızın hapse atılması için kızın ne suç işlediğinin belirtilmediğini söyler. Muhtemelen Ebû Musa üzerine bazı skandallardan yersiz etkileri olduğundan olabilir dediğini, nitekim Muğîre'nin halefine rüşvet olarak verdiğini söyleyenlerin olduğunu ifade eder. Şaire verilen hediye ile ilgili olarak Weil'in Hâlid'in rezalet ile azline sebep olan aynı türün daha küçük bir suçu olduğunu belirttiğini ayrıca bunun bir gerçek olduğunu diyerek bu görüşü savunur. Burada adı geçen Ziyâd'ın da Ebû Süfyân oğlu Ziyâd olduğunu böylece daha üst bir göreve gelerek pozisyonunu belirgin hale getirdiğini ifade eder (Muir, 1968, s.266-267).

2.1.1.7. Ammar b. Yasîr

Muir, imparatorluğun diğer yerlerinin ötesinde Kûfe’de meydana gelen yönetim boşluğunun beceri, deneyim ve güç ile doldurulması gerekirken, Ömer’in makul olmayan bir şekilde Ammar b. Yasîr’i Kûfe’ye atadığını belirtir. Ammar’ın Mekke’de acılar çekmiş bir köle olduğunu ve Hz. Muhammed’in davetine ilk icabet edenlerden biri olduğunu söyler. İnatla hepsinden iyi erdem sahibi olduğunu fakat kabiliyeti olmadığını ve yaşça da ilerlediğini ifade eder. Ammar’ın Müslüman olduğunda kimsesi olmayan birisi olduğunu ve Ebû Bekir’in onu satın alıp özgürlüğüne kavuşturduğunu, böylece onu acı çekmekten kurtardığını aktarır (Muir, 1968, s.268).

Muir, Kûfelilerin onun kapasitesizliğini bulup çıkarmalarının uzun sürmediğini ve Basra valisi Ebû Musa’yı Kûfe’ye atamasını Ömer’den istediklerini belirtir (Muir, 1891, s.187).

Ammar’ın zayıf olsa da nazikçe bir ruhunun halife’nin bir yere ataması için yönlendirdiğini söyleyen Muir, ancak Ammar’ın herhangi bir yetenek sahip olmadığını ifade eder. Bu yüzden onu geri çağırdığını ve Ömer’in Ammar’a onun görevden uzaklaştırılmasının ona acı verip vermediğini sorduğunu ifade eder. Ammar’ın ise bu işe çok fazla sevinmediğini ve şöyle dediğini belirtir; “*itiraf edeyim ki sen bana yetki verdiğin zamanda ve beni görevden aldığın zamanda rahatsızlık içindeyim*” (İbn Sa’d, 2015C, s.293).

Muir, Ömer’in buna karşı tatlılıkla cevap verdiğini belirtir. Ammar’ı atadığı zaman onun uygun biri olmadığını zaten bildiğini söyler. Ancak Ömer’in düşüncesini Kasas Sûresi 5. ayeti okuyarak belirttiğini ifade eder (Muir, 1968, s.269). Bu ayette Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır; “*Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım*” (28 Kasas 5).

2.1.1.8. Muğîre b. Şu’be

2.1.1.8.1. Basra Valiliği ve Yargılanması Olayı

Muir, bu olayın tarihi olarak H.17/M.638 yılını verir.

Muir, Ömer’in Basra ve Kûfe’yi kontrol altında tutmak için atadığı valiler yönünden pek şanslı olmadığını söyler. Nitekim Utbe’nin Basra valiliğine atandıktan talihsiz Persapolis seferinin imdadına yetişmesinden kısa bir süre sonra öldüğünü belirtir. Nitekim Utbe’nin hac için Mekke’ye geldiğini orada Ömer’den onun görevine tekrar döndürmesi için ricada

bulduğunu ama Ömer'in bunu ret ettiğini Utbe'nin de geri dönüş yolunda öldüğünü ve Ömer'in bu duruma çok üzüntü duyduğunu söyler. Ömer'in onun mezarını ziyaret ettiğini ve dua ettiğini ifade eder. Denildiğine göre Ömer'in bu konuda “*Allah'ın kaderi olmasaydı bu işin sorumlusu olarak kendisini ayıplayacaktı*” ifadelerini söylediğini aktarır.

Muğîre b. Şu'be'nin Utbe'nin yerine vali seçilmesinin kötü bir seçim olduğunu söyleyen ve Muğîre dış görünüşünü tarif eden Muir, onun kaba ve itici olduğunu söyler. Onun gençliğinde Taif'de cinayet suçu işlediğini ayrıca İslâm'ın onun ahlakını iyileştirmediğini veya tabiatını yumuşatmadığını belirtir. Yine onun Hîre Evi'nin yaşlı bir prensesine kalpsiz bir hakarete bulunduğunu, bu hakaretinin de Hîre ele geçirilince ona Arap şiiri şeklinde söylediği evlenme talebi olduğunu söyler. Muğîre'nin haremde 80 eşin ve cariyenin bulunduğunu ve bunların onun serseri tutkularını tatmin etmeye yetmediğini ifade eder.

Muir, Muğîre'nin düşmanlarının Basra'da onu bitişik bir binadan izlediğini ve bir pencere bölümünden bir bedevi kadınla gizlice seviştiğine tanık olduklarını söyler. Muğîre'nin namaz kıldırmak için halkın önüne çıktığında, Muğîre'ye zinacı diye bağırduklarını ve Ömer'in onu huzuruna suçlamalara cevap vermesi için çağırdığını ifade eder. Suçun herhangi bir makul yasaya göre şüpheden öte gerçekleştiğini, ancak Hz. Muhammed en sevdiği eşinin başına gelen aksilik üzerine, ilan edilen bir düzenleme¹² ile dört şahidin istenmesinden dolayı Muğîre'nin aklandığını belirtir. Ayrıca dördüncü tanık olan Ziyâd b. Ebîh tanıklığında da bir kusurun olduğunu söyler. Muir, Muğîre'nin suçlanması olayının tarihini Hicri 17/Miladi 638 yılı olarak verir.

Muir, adaletin suya düşmesiyle Ömer'in gizleyemediği bir sıkıntı içinde olduğunu iddia eder. Suçlamada bulunan diğer tanıkların kanun gereği kırbaç cezasıyla cezalandırılmalarını emrettiğini söyler. Sanığın serbest bırakıldığını belirtir. Kırbaç cezası uygulanırken Muğîre'nin kırbaçları isteksiz vuran kişiye daha sert vurması için bağırduğunu ve böylece kalbinin rahatlayacağını dediğini aktarır. Ömer'in ise Muğîre'ye “*senin suçlu bulunman biraz daha istenseydi o zaman sen zinacı olarak taşlanarak öldürülmüş olacaktın*” dediğini, bunun üzerine Muğîre'nin sessizleştiğini ama utanmadığını ifade eder. Ayrıca Muğîre'nin Medine'de halifenin kapısında kurnaz bir saray mensubu olarak yaşamaya devam ettiğini söyler (Muir, 1968, s.264-265). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.495) (İbn Sa'd, 2015D, s.187) (Belazürî, 2013, s.394).

---

¹² Muir, Kur'ân'da bahsi geçen şahitlik ile ilgili ayeti “*tuhaf düzenleme (strange ordinance)*” olarak nitelemiştir (Ayet ile ilgili ayrıca bkz. 24 Nur 4).

Muir, kırbaç cezasıyla ilgili kendi gözleriyle gören dört kişinin şahitliği ile bir kişinin zina suçundan suçlu bulunması için şart olduğunu söyler. O zaman suçlanan kişinin idam ölüm cezası alacağını bu olmaz ise yani kanıt ile ispatlanamazsa o zaman şahitlerin kırbaçlandığını belirtir. Bunun için normal bir durumda suçlu bulmanın pratikte imkânsız olduğunu ve Muğîre'nin Ziyâd'ın şahitliğinden dolayı ona borçlu olduğunu ve bunu da ileriki zamanlarda göreceğimizi ifade eder (Muir, 1891, s.185).

Eserinin dipnot bölümünde Muğîre hakkında bilgi veren Muir, Muğîre ile Hz. Peygamber döneminde karşılaştığını söyler. İlk olarak Hudeybiye ki orada Muğîre'nin amcasının cinayeti yüzüne vurması olayında ve daha sonra Taif'deki büyük putun yıkılmasında rol aldığını belirtir. Muğîre'nin kızıl saçlı olduğunu, tek gözlü, şişman ve itici bir görünüşü olduğunu fakat tavırlarıyla ve konuşmalarıyla kurnazca yaklaşan biri olduğunu söyler. Onun seksen kadar cariyelerinden birinin, onun görünüşü hakkında; *“evet o sefil bir yemek üzerine tatlı bir reçeldir”* dediğini aktarır.

Muir, ayrıca Muğîre ile ilgili başka bir meseleye daha değinir. Bu meselede Muğîre'nin Hîre'nin fethi üzerine evlenmek istediği yaşlı prensesin 5. Numan'ın kızı olduğunu ve adının Hind olduğunu ifade eder. Adî isimli bir kişinin ise prensesin babasının özel öğretmeni olduğu zamanlarda Hîre kilisesinde bir göz atmasını yakaladığını ve yaklaşık 60 sene önce onunla evlendiğini belirtir. Hind'in kocasının Kistrâ tarafından bazı suçlamalar yüzünden idam edildiğini ve Hind'in Hîre yakındaki bir manastıra çekildiğini ve ondan sonra burasının Dâire-i Hind olarak anıldığını belirtir (Muir, 1968, s.265).

Kanaatimizce Muir 'in Muğîre'yi bu kadar eleştirmesinin altında Muğîre'nin Hıristiyan bir prensese yaptığı evlilik teklifi yatmaktadır. Ayrıca Muir'in bakış açısına daha önce de dile getirdiğimizden burada tekrar bahsetmeyeceğiz.

Muir, yukarıda bahsedilen hikâyelerin Arap yaşamının eski ruh ve geleneklerinin bozulması açısından önemli olduğunu söyler. Nitekim bedeviler de cinsiyetler arasında böyle skandalların olmadığını ileri sürer. Muğîre olayında geçen kadının ismi Ümmü Cemil Benî Âmr b. Sa'sa'dır. Taberî'ye göre dul bir kadın olduğunu ilave eder. Bu kadının açıkça Muğîre'yi ve Basra'nın diğer büyüklerini ziyaret ettiğini ve bu zamanda bazı kadınların yaptığı bir genel bir âdet olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.265). (Konuyla ilgili ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.393) (İbnü'l-Esîr, 1985, s.495) (Taberî, 1970, s.69-72).

2.1.1.8.2. Muğîre'nin Kûfe Valiliği

Kûfe valiliğinden Ammar b. Yasîr'in alınması ve onun yerine Kûfe'ye atanan Ebû Musa b. el Eş'ari'nin tekrar Basra'ya gönderilmesinin ardından boşalan Kûfe valiliği için Muir, bir adayın zaten belirlenmiş olduğunu belirtir. Onun da Muğîre olduğunu söyler. Kurnaz Muğîre'nin Ömer'i Mescid-i Nebevî'de tek başınayken yakaladığını ve ona içindeki kurtlarını döktüğünü ifade eder. Ömer'in bu yeni adayın yüz bin çalkantılı kişinin ağır yüküyle yüklenecek ve bunu taşıyacak uygun biri olmadığını düşündüğünü söyler. Ancak Kûfelilerin ne güçlü despot birisi ne de inanç bakımından zayıf ve güçsüz birisi hususunda Ömer'e baskı yaptıklarını ifade eder.

Muir, Muğîre'nin *“inancın kişinin kendisine ait olduğunu, zayıflığın ise halife'nin üzerine düştüğünü, güçlü bir zalimlik için ise gücün hepsinin halife'ye ait olduğunu, zalimliğin ise kişinin kendisine zararı olduğunu”* söylediğini aktarır. Ömer'in Muğîre'nin tuzağına yakalandığını ve Basra'daki skandallarına rağmen Muğîre'nin Kûfe Valiliği üzerine görüşmek için elinin yeterince zayıf olduğunu söyler. Muğîre'nin bütün kusurlarıyla birlikte şüphesiz bu sert boyunlu şehir için ihtiyaç duyulan güçlü bir adam olduğunu ve Ömer'in saltanatının kalan son iki yılında pozisyonunu koruduğunu belirtir.

Muir, Muğîre'nin bu olaydaki sırrının onun becerisinin özelliği olduğunu belirtir. Muğîre'nin Cubeyr ile halifenin yakınlık içindeki görüşmesini algıladığını ve Ömer'in Cubeyr'e onu Kûfe valisi yapma niyetini haber verdiğini, fakat halife ondan bu niyetini gizli tutmasını istediğini belirtir. Muğîre'nin bu durumdan şüphelendiğini ve eşlerinden birini Cubeyr'in eşinin yanına hediye yiyeceklerle gönderdiğini söyler. Onun tebrik hediyesini kabul etmesiyle tuzağa düşürdüğünü, Muğîre'nin böylece kuşkularından emin olduğunu söyler. Muğîre'nin Cubeyr'den için bir gün bile adaylığının gizliliğini koruyamayan zayıf birisini seçtiğini göstermek için hemen Ömer'e gittiğini belirtir. İşte Muğîre'nin bu şekilde atanmayı elde ettiğini ifade eder.

Muir, bazılarına göre de Ömer'in Kûfe'ye vali olarak Sa'd'ı yeniden atama niyetinde olduğunu söyler. Nitekim onu çok yersiz bir nedenden görevden aldığını ama Sa'd'a niyetini bildiremeden Sa'd'ın öldüğünü belirtir.

Muir, Ömer'in kararsızlığı ve Muğîre'nin istekliliği, bir kere ve tekrar yöneticisini değiştirmek için Kûfe halkının şikâyetlerinin, çalkantılı halkın gücünün fakına varmalarına yol açtığını söyler. Ayrıca zaten endişe verici bir şehir olan Kûfe'nin, fesatçı ruh hallerine baş verdiğini ifade eder (Muir, 1968, s.268-269).

2.1.1.9. Amr b. el-Âs

Muir, Suriye'deki vebadan dolayı Muâz'ın vefat etmesinden sonra paniklemiş halkın idaresi için onun yerini de Amr'a bıraktığını ve o yerde vebanın azaldığını belirtir (Muir, 1968, s.235).

İbnü'l Esîr, Amr'ın insanları dağlara çıkardığını böylece veba illetinden insanları kurtardığını belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.511).

Muir, ayrıca eserinde Amr'ın Mısır valiliği sırasında, sonraki ve daha az güvenilir tarihçilere göre, Ömer ve Amr arasında uzun mektuplaşmaların olduğunu söylediklerinden bahseder. Ömer'in Amr'ı Mısır gibi büyük bir gelir olan bir yeri firavunlarla vermekle suçladığını ve bu yüzden azarladığını söyler. Amr'ın ise bunu ret ettiğini bunun üzerine Muhammed b. Mesleme'yi ülkenin gelirini soruşturması için gönderdiğini belirtir. Aynı zamanda Amr'ın Yukarı Mısır valiliğinden alınıp yerine Abdullah b. Ebi Serh'in getirildiğini söylediklerini aktarır.

Bu mektuplaşmaların Weil tarafından da kabul edilse de diyen Muir, kendisine göre bu mektuplaşmaların uydurma olduğunu ifade eder. Bunun sebebinde bu mektupların yazılmasının sert ve sebepsiz bir tonda olduğunu söyler. Ayrıca yönetiminde oldukları yerleri yöneten valilerin, şehirlerin masraflarından kaynak için baskı yapmasının Ömer'in karakterine ters olduğunu belirtir. Yine bu mektuplarda ima edildiği gibi onun acil olarak herhangi bir ilave gelir ihtiyacı çekmediğini, çünkü bu zamanda dünyanın bütün hazineleri Medine'ye akıyordu diye ifade etmiştir. Abdullah b. Ebî Serh'e gelince bu kişinin sütkardeşi Osman'ın hilafetinde Amr'ın yerine geçtiğini, o döneme kadar böyle bir şeyin olmadığını ifade eder (Muir, 1968, s.247-248).

2.1.1.10. Müsennâ b. Hârise

Muir, Müsennâ'nın son zaferinden birkaç ay sonra Köprü Savaşı'nda aldığı yaralar sebebiyle hayatın kaybettiğini belirtir. Müsennâ'nın layık olduğu haklarının kendisine verilmediğini, İslâm'ın soylularından olmaması nedeniyle diye belirten Muir, ayrıca diğer eserinde Medine'nin soylularından diye bahseder (Muir, 1968, s.139). (Ayrıca bkz. Muir, 1891, s.95).

Muir, Müsennâ'nın talihsiz olmasının onu arka planda tutulmasına sebep olduğunu iddia eder. Cerîr'in kendisi gibi bir bedevi olan ve sahabi bile olmayan bir kişinin komutası altında savaşmayı ret ederek Ömer'e şikâyet ettiğini ve Ömer'in de bu şikâyeti değerlendirdiğini belirtir. Başka bir kişiyi onlara komutan tayin ettiğini ifade eder.

Müsennâ'nın daha fazla bahsedilmeye layık birisi olduğunu söyleyen Muir, İslâm'ın zaferi hususunda güvenilen komutanlar arasında ikinci kişi olduğunu ifade eder. Birincinin ise Hâlid b. Velid olduğunu ve Müsennâ'nın Hâlid'e göre biraz toy olduğunu iddia eder. Müsennâ'nın zalim ve vicdansız komutanlar gibi olmadığını ve onun zaferlerini kişisel çıkarlarına alet eden biri olduğunu da asla iştirmediğini belirtir. Köprü Savaşı faciasında soğukkanlı oluşu ve gözü kara oluşu sebebiyle Müslüman askerlerin hepsinin telef olmasından korunduğunu söyler. Yeni kuvvetleri Hıristiyan kabilelerin yardımıyla süratle yeninden oluşturması, böyle olağanüstü bir ordunun üstesinden gelmesi, onun arkadaşlarından çok öte yönetme ve komutanlık gücünü göstermesi bakımından önemli olduğunu ifade eder. Muir burada ayrıca son günlerdeki bağınaz tutumlara zıt olarak Müslümanların özgürlük anlayışını gösteren nadir örneklerdendir diye de ilavede bulunmuştur.

Muir, Ömer'in tekrar Müsennâ'nın yerine başkasını geçirmesini, halifeye çoğa mal olduğunu söyler. İslâm'ın Irak'taki durumu şüpheli bir hal almasına sebep olduğunu ama bu durumunda yine Müsennâ'nın halifeye karşı bağlılığını etkilemediğini belirtmiştir. Muir, kökeni belli olmayan birinin, Hz. Peygamber'in sancağı altında savaşan birisi gibi, bir bedevi reisinin komutan olarak atamasının halife içinde zor bir durum olduğunu ifade ettikten sonra şöyle devam eder; *“fakat şu da tuhaftır ki İslâm kahramanlarının onuruna düşkün hiçbir tarihçi, tarihte böyle seçkin birinin görevinin yerine başkasının geçirilmesine ne üzülmüşlerdir ne de dünyanın en büyük generallerinden biri olan bu kişiye hakkını layıkıyla vermişlerdir”* (Muir, 1891, s.95-96).

Muir, Ömer'in Müsennâ ve Hâlid' in görevden aldığıyla ilgili bir rivayette bu iki komutanın insanları çok etkilediğini söyler. Allaha güvenmek yerine insanların bu iki komutana güvenmelerini ve birazda Ömer'in Hâlid'in etkisini kıskandığını iddia etmiştir (Muir, 1968, s.140).

Ayrıca İbn Sa'd, eserinde Hz. Ömer'in, Hâlid b. Velid ve Müsennâ'yı ordu komutanlığından azledeceğim demesinin sebebinin, bu iki kişinin Allah'ın zaferinin sadece

kendilerine değil de başka kullarına da verdiğini bilsinler diye söylediğini rivayet etmiştir (İbn Sa'd, 2015C, s.328).

Muir, devamında ise bunun Müsennâ ile ilişkilendirmenin zor olduğunu belirtir. Ayrıca Ömer'in bu iki komutan hakkındaki düşüncelerinin Müsennâ'nın Köprü Savaşı'ndaki cesareti ve Hâlid'in Kınnesrîn'deki yiğitliğinden dolayı değiştiğini, bununda Ebû Bekir'in her iki komutanda da Ömer den daha iyi kişilik değerlendirdiğinin bir kanıtı olduğunu ifade eder. Yine bu konunun Hâlid ile alakalı olduğunu, Müsennâ ile ilişkilendirmenin zor olduğunu söyler. Çünkü Ömer'in Müsennâ'nın yerine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı başkomutan olarak atanmasının Köprü savaşından sonra olduğunu belirtmiştir (Muir, 1968, s.140).

Hâlbuki Müsennâ sadece Hz. Ömer döneminde değil Hz. Ebû Bekir döneminde de geçici olarak Hâlid b. Velid'in komutası altına girmişti. Belazürî de Hz. Ömer'in Müsennâ'nın yerine Ebû Ubeyd'i başkomutan yapmasını sebebinin Müsennâ'nın aceleciliğinden kaynaklandığı rivayet edilmiştir (Belazürî, 2013, s.286).

Ayrıca Hz. Ömer halife olduğunda devlette devamlılık esastır prensibince mevcut mücadeleyi sürdürme kararı almıştır. Ancak burada önemli olan husus bu mücadeleyi mevcut komutanlarla değil kendisin göreve getirdiği komutan veya idarecilerle yapmayı tercih etmiş olmasıdır (Balcı, 2005, s.170).

2.1.1.11. Ebû Ubeyd b. Mes'ûd

Muir, Ebû Ubeyd b. Mes'ûd'un komutan olarak atanmasına Ömer'in Irak için destek kuvvetlerinin çağrılması sürecinde bu işe ilk talip olan kişi olduğunu belirtir. Bu yüzden de komutan olarak atandığını söyler. Nitekim Ömer'in "*savaş için istek Arap'ın zaferidir*" sözünü söylediğini ifade eder. Sonra da Ömer'in Ebû Ubeyd'e sahabiye danışmasını ve sahabinin de Ebû Ubeyd ile meselelerin şartları için işbirliğine gitmesini emrettiğini belirtmiştir (Muir, 1968, s.126).

Muir, eserin dipnotunda Köprü Savaşı'nda harikulade bir durumun olduğunu söyler. Ayrıca Ebû Ubeyd'in eşinin rüyasından bahseder. Bu rüyasında bir adamın cennetten geldiğini elinde bir testiyle eşine içirdiğini, daha sonrada onun kabilesinden birkaç kişiye içirdiğini söyler. Eşinin bu kişilerin isimlerini belirttikten sonra Ebû Ubeyd'in de bu kişilere sırayla ölenin yerine komutaya geçmelerini emrettiğini söylediğini aktarır. Nitekim Muir, Ebû Ubeyd'in Köprü Savaşı esnasında şehit olduğunu aktarmıştır (Muir, 1968, s.130).

2.1.1.12. İyâd b. Ğanm

Muir, Sevâd'da elde edilen başarılarından dolayı Anadolu'ya seçkin komutanların komutasında bir seferin takip ettiğini söyler. Bu seferde yer alan komutanların isminin İyâd b. Ğanm ve Hâlid olduğunu belirtir. İyâd'ın başkomutan olduğunu ve Hâlid'in de onun komutasında olmaktan dolayı kibirlenmediğini aktarır. Ayrıca bu hadisenin kısa Bizans kayıtları içinde resmedilmeye başlandığını ifade eder (Muir, 1968, s.217).

2.1.1.13. Velîd b. Ukbe

Muir, Benî Tağlib kabilesi ile yaşanan olaya değinirken Velîd b. Ukbe'den bahseder. Velîd b. Ukbe'nin bu büyük ve ünlü kabileyi baskı yoluyla İslâm'a girdirmeye çalıştığını söyler. Ancak bu durumun Ömer'in hoşuna gitmediğini ve yaşanan olayların Velîd'in Ömer tarafından görevden alınmasına neden olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.218).

2.1.1.14. Muâz b. Cebel

Muir, Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra yerine Muâz b. Cebel'in atandığını ama onun da kısa bir süre sonra vefat ettiğini belirtir (Muir, 1968, s.235).

Muir, ayrıca Muâz'ın Köprü Savaşı'nda kaçan askerler arasında olduğundan bahseder. Nitekim eserinde Muâz hakkındaki bu olayı şu şekilde aktarır. Muâz b. Cebel'in kaçanlar arasında olduğu ve Enfâl süresindeki düşmandan kaçanların durumuyla ilgili olarak yüce Allah'ın Kur'ân da buyurduğu; *“Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası”* (8 Enfâl 16) ayete eserinde yer veren Muir, bu ayeti eserinin dipnotunda Enfâl 14 olarak vermiştir. İşte Muâz'ın bu ayeti okuyarak ağladığını kendisinin de bu durumda olup olmadığını sorduğunu ifade eder. Ömer'in ise; *“ey Muâz sen karşı tarafa ve başka taraflara dönmedin sen bana döndün”* dediğini belirtir (Muir, 1968, s.132-133).

2.1.1.15. Numân b. Mukarrin

Muir, Hûzistân ile ilgilenmesi için daha yeni yollanan Numân b. Mukarrin el-Müzenî'nin seferden geri çağrıldığını ve başkomutan yapıldığını belirtir.

Muir, Nihâvend Savaşı'nın komutanı iken şehit olan Numân'ın haberinin Ömer'e ulaşmasıyla ilgili bir rivayetten bahseder. Buna göre; Hicaz'da gezgin olarak bulunan bir atlı cinin Medine'de Ömer ile derhal iletişime geçerek savaşın zafer bilgisini ve Numân'ın ölümünü hemen haber verdiğinin söylendiğini eserinde yer vermiştir (Muir, 1968, s.256-258).

2.1.1.16. Nuaym b. Mukarrin

Muir, Ömer'in Numan'ın ölümü üzerine onun yerine Zü'l- Kassa kahramanlarından olan kardeşi Nuaym b. Mukarrin'i yüksek komutanlığa terfi ettirmiştir (Muir, 1968, s.258).

Muir'in eserlerinde adı geçen diğer bazı komutanlar ise şunlardır; Hurkûs b. Züheyr, Abdullah b. Ebî Serh, Cerir b. Abdillâh, Zül Kele'a, Şurahbil b. Hasene, Ka'ka' b. Amr, Ebû A'ver es Sülemi, Dırâr b. el Ezver, Eş'as b. Kays, Amr b. Ma'dikerîb, Tüleyha b. Huveylid, Muannâ b. Hârise, Zübeyr b. el Avvam.

2.1.2. Hz. Ömer'in Yaptığı Diğer Görevlendirmeler

2.1.2.1. Abdullah b. Mes'ûd'un Kûfe'ye Görevlendirilmesi

Muir, Ömer'in yine İslâm'ın ilk yıllarında Müslüman olan ve dini olarak eşsiz bir erdeme sahip olan ve aynı zamanda eskiden Mekke'de köle olmuş olan Abdullah b. Mes'ûd'u Kûfe'ye bir görev için atadığını belirtir. Abdullah b. Mes'ûd'un hazineyi yönetmek için daha uygun olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.269-270). (Ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015G, s.122).

Muir, Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmuş olduğunu ve Hz. Peygamber'in onu çağırmak için "*bedende hafif ama inançta ağır olan*" diye ifade kullandığını söyler. Onun boyunun uzunluğunun ancak oturan bir adamın boyu kadar olduğunu ifade eder. Onun Kur'ân'ı öğrendiğini ayrıca bütün düzeltilmiş metinlere karşı kendi okuyuşunu en iyi metin olarak ısrarla tuttuğunu belirtir (Muir, 1968, s.270).

2.1.2.2. Devlet'in Adlı, Askerî, Malî ve Dinî Görevlilerin Görevlendirilmeleri

Muir, çok önemli yönetimlerde adli görevin yerine getirilmesi işinin halife tarafından yerine getirildiğini belirtir. Nitekim ne Ebû Bekir'in ne de Ömer'in Kûfe ve Basra şehirlerine bir kadı tayin etmediğini belirtir. Bütün bölümlerin kontrolünün vali tarafından yapıldığını ve onun üst makamının değerinde halka günlük ibadetlerinde önderlik yaptığını söyler. Özellikle Cuma günleri hutbe okuduğunu bu hutbelerde önemli siyasi içeriğe sahip olduğunu ifade eder.

Muir, askeri ve mali fonksiyonların başta diğerlerinde olduğu gibi valilerin eline verildiğini, sonunda ise bu görevleri yerine getirecek özel görevlilerin atandığını belirtir. Din adamlarının da devlet tarafından görevlendirildiğini söyler. Ayrıca olağanüstü bir hızla şehirlerin ve vilayetlerin de çok sayıda kalabalığın, yeni inanan olarak İslâm dinine girmesiyle inanç ve dini törenin her ikisi bağlamında hata riskinin de büyüdüğünü ifade eder. Bu tehlikeyi önlemek için Ömer'in her ülkeye öğreticiler atadığından bahseder. Bunların işinin insanları kadın, erkek ayrı olarak Kur'ân ve İslâm'ın gerekliliklerini öğretmek olduğunu belirtir.

Muir, Ömer'in halifeliğinin ilk yılında büyük küçük herkesin kamu hizmetlerine katılmasını, özellikle de Cuma namazı ve Ramazan ayında bütün Müslümanların kendi camilerinde hep beraber sürekli olarak toplanmalarının gerektiğini hâkim (kadı) ile güçlendirilmiş bir mecburiyet olarak uygulamaya koyduğunu belirtir (Muir, 1968, s.270-271).

2.1.3. Hz. Ömer'in Uyguladığı Cezai Yaptırımlar

Valilerin işledikleri suçlar ve valilere isnad edilen suçlamalar hakkında Hz. Ömer'in uygulamalarından bazılarını yukarıda değinmiştik. Burada ise bu uygulamaların toplum içinde nasıl yapıldığının Muir tarafından değerlendirilmesini vermeye çalışacağız.

Muir, tavırların gevşemesinin sarhoşluk için cezanın, sık olarak uyarısıyla önemli ölçüde dikkate alındığını belirtir. Ömer'in bu suçtan dolayı valileri bile görevden aldığı örnekleri olduğunu ve Ömer'in bu yasal cezayı uygulama da titiz davrandığını, hatta onun nimeti arkadaşlarını, hatta kendi oğlunu bile şarap kullanımı yüzünden kamçı cezasına çaptırmaktan çekinmediğini belirtir.

Muir, Şam'da bir skandalın büyüyerek zirveye ye ulaştığını bu suç için Ebû Ubeyde'nin vatandaşlardan bir grubu çağırıldığını bunların başında kahramanlardan olan Ebû Cendel ve Dırâr'ın bulunduğunu ifade eder.

Muir, Ebû Ubeyde'nin bu yasayı uygulama hususunda tereddüt ettiğini ve Ömer'e haber verdiğini ve pişman olan suçluların belki affedebileceğini rica ettiğini belirtir. Ancak Ömer'in kızgın bir şekilde onları ictimaya toplamasını istediği bir karşılığın geldiğini, bu üslubun Ömer'in ilk zamanlarında kullandığını belirtir. Ömer'in Ebû Ubeyde'den onları toplamasını ve onları öne çıkarmasını istediğini ve şu soruyu sormasını istediğini söyler; “*sor bakalım şarap yasal mı yoksa yasaklanmış mı? Eğer onlar yasal derlerse onların boyunlarını vur*”, onların yasaklanmış olduğunu itiraf ettiklerini ve onların yüz kızartıcı cezaya çaptırıldıklarını belirtir.

Muir, Ömer'in içki içenleri sert şekilde cezalandırmasıyla ilgili birçok hikâyenin anlatıldığını belirtir. Bunlardan birkaç tanesine değinir. Bir kişinin evinde gizlice insanlarla iş yaptığını, bunun da o kişinin başının yanmasına neden olduğunu söyler. Yine diğer bir suçlunun içki içmesinden dolayı sürüldüğünü, Bizans topraklarına kaçtığını ve mürted olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.273).

Ayrıca Muir, ilaveten Kadisiyye Savaşı'nda daha önce değindiğimiz Ebû Mihcen'in “*beni sulu asmanın köklerinin altına gömün*” dediği zamanda şaraba karşı zayıflığın cahiliye günlerinden kalan bir kalıntı olmuş olabileceğini ilave eder (Muir, 1968, s.273). (Şairin şiiriyle ilgili ayrıca bkz. Muir, 1968, s.169).

2.2. İktisadî Durum

Tez çalışmamızda bu konuyu alt başlıklarına ayırırken savaşıardan veya fetihlerden sonra ele geçirilen ve devamlılığı olmayan ganimetler olarak, ikincisi de savaşıardan veya fetihlerden sonra ele geçirilen ve devamlılığı olan gelirler şeklinde değerdendirdik. Ayrıca gelirlerin dağıtımını ve ticari durumları da değerdendirmeye çalıştık.

2.2.1. Ganimetler

2.2.1.1. Kadisiyye Savaşından Ele Geçirilen Ganimetler

Muir, savaştan elde dilen ganimetin muazzam derecede olduğunu söyler. Her bir askere 6 bin dirhem aldığını, ayrıca savaşta başarı gösterenlerinde özel ödüller aldığını ifade eder. Rüstem'in üzerinden birçok değerli eşyanın çıkarıldığını ve çok değerli taşlar ve panter derisinden olan imparatorluk sancağının da ele geçirildiğini belirtir. Ayrıca eserinin dipnot bölümünde 30 bin esirin alındığını ve burada eski zamanlarda Farslıları kurtaran bir kahramana ait olan bir demirci önlüğünün olduğunu aktarır. Değerli taşların bunu sakladığını söyler. İslâm tarihçilerinin sadece Panter derisinden olduğunu ve üzerindeki değerli taşlardan bahsettiğini ifade eder.

Muir, Calînûs'u öldürüp üzerindeki değerli eşyaları alan Zühre'ye Sa'd'ın bu değerli eşyaların fazla olduğu düşüncesiyle vermek istemediğini söyler. Konuyu Ömer'e danıştığını Ömer'in de Sa'd'a çıkıştığını ve ona hepsini vermesini ve hatta 500 parça özel hediye vermesini istediğini belirtir. Böylelikle yoksul Arap'ların Doğu'nun hazineleriyle mest olduğunu ve hayallerinin ötesinde bir değere sahip olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.176).

2.2.1.2. Medâin'in Fethinden Sonra Ele Geçirilen Ganimetler

Muir, ganimetin çok fazla olduğunu, milyonlarca hazinenin yanında altın kaplar, gümüş, muhteşem cüppeler, takılar ve anlatılmamış birçok değerli eşyanın olduğunu söyler. Hazineye 3 milyon dirhem konulduğunu ve bunların eşit şekilde pay edildiğini, Medine'ye gönderilecek beşte birlik kısımda dâhil 900 milyon kıymet biçildiğini ifade eder. Yüklü katırların şanslı bir şekilde ele geçirilmesiyle yükün içinde kralın tacı, elbisesi ve kuşaklarının olduğunu gördüklerini söyler. Müslümanların tacı, mücevher işlemeli kılıçları, tahtın görkemini, mermerlerin arasında bulunan gümüşten deve heykelini ve altından binicisini, zümrüt dişli altın at heykelini, zümrütten yapılma yelesini ve altından yapılmış ziynetleri görünce hayret içinde kaldıklarını ifade eder.

Muir, ganimet o kadar fazlalığından insanların altını gümüşle değiştirdiklerini, sandal ağacından yapılma işçilikler, kokular ve doğunun en değerli baharatlarını elden ele dolaştığını ifade eder. Bu arada bal mumu yapımında kullanılan kafûrunun tuz

zannedilerek pastaya karıştırıldığını, keskin tadıyla hatanın anlaşıldığını belirtir (Muir, 1968, s.184-185).

Muir, özel çaba sarf edenlere özel parçaların yanında her bir Müslüman askerine ganimetten düşen payın 20 bin parça olduğunu ve 60 bin asker ile beşte birlik kısım dahil olarak toplamın 1.500,000 yaptığını söyler. Bunun bir benzerini ise daha önce Rüstem'in Kadisiyye savaşı için yanında götürmüş olduğunu belirtir.

Muir, Medine'ye beşte birlik kısım haricinde gönderilen değerli şeylerin sade halk arasında heyecana neden olduğunu söyler. Ayrıca halifeye savaş hediyesi olarak bir Kisra'nın kılıcının gönderildiğini, diğer dört kılıçtan birinin Sa'd tarafından alındığını, bunun Kayserin kılıcı olduğu, ikincisini Ka'ka'nın Behrâm'ın kılıcını aldığı, üçüncüsünün Türk hakanının kılıcı olduğu dördüncüsünün ise Hindistan kralının kılıcı olduğunu belirtir (Muir, 1891, s.127).

İbnü'l-Esîr, bu kılıçların ve yanında başka kılıçların ve yanlarında ele geçirilen zırhların, Ka'ka' tarafından yakalanıp öldürülen bir Farslının heybesinden çıktığını belirtir. Yine eserinde kılıç olarak değil bu adı geçen kişilere ait zırh olarak vermiştir (İbnü'l-Esîr,1985, s.473).

Muir, günün dikkat çeken görüntüsünün kralın ziyafetlerde kullandığı halısı olduğunu söyler. Bu halı üzerinde altın gümüş zümrüt, inci, elmas, yakut ve diğer değerli taşlarla bezenmiş manzaralar olduğunu ifade eder. Ganimetler elden çıkarıldıktan sonra halıyla ilgili ne yapılması gerektiği ile ilgili Ömer'in istişare yaptığını ifade eder. Çoğunun bu halının İslâm'ın zaferi olarak tutulmasını söylediğini ancak Hz. Ali'nin dünyevi şeylerin geçici olduğunu belirtince Ömer'in de onun tavsiyesini kabul edip halıyı parçalara ayırdığını ve paylaştığını belirtir. Bu parçalardan Ali'nin 20 bin dirhem aldığı söyler ama bununla onun en bolunu aldığı anlamını kastetmediğini de ilave eder (Muir, 1968, s.185-186).

İbnü'l-Esîr ise Hz. Ali'nin sattığı bu parçanın en iyisi olmamakla birlikte 25 bin dirheme satıldığı bilgisi vardır. Ayrıca Hz. Ali'nin "*daha sonra hak sahibi olmadıkları halde bunu isteyecek olacaktır*" diye de Hz. Ömer'i uyarmıştır (İbnü'l-Esîr,1985, s.475).

2.2.1.3. Celûla Savaşı Sonrası Ele Geçirilen Ganimetler

Muir, ele geçirilen ganimetlerin yine bol olduğunu ve bu ganimetlerin çoğunun zaten Medâin'den kaçarlarken yanlarında getirdiklerinden oluştuğunu söyler. Çok sayıda atın da ele geçirildiğini ilave eder. Yine kaçma fırsatı bulamayan çok sayıda kadının fetheden askerlerin eline ödül olarak geçtiğini ve cariye olarak esir alındığını söyler. Hulvân'daki birlikler ve Medâin'de kalan birlikler arasında pay edildiğini ifade eder. Her bir savaşçının payına düşen 9 atın yanında ganimetin değerinin 30 milyon dirhem olduğunu söyler.

Ganimetin beşte birlik kısmını Ziyâd b. Ebû Süfyân b. Harb ile beraber Medine'ye gönderdiğini söyleyen Muir, Ziyâd hakkında şöyle bilgi verir; Ziyâd'ın eşsiz bir hatip ve atik olduğunu ancak onu soyunun biraz şüpheli olduğunu belirtir. Ayrıca Ziyâd'ın ve soyunun ileride daha çok adının geçeceğini onun babasının Ebû Süfyân olduğunu, annesinin Tâif'den alınan bir cariye olduğunu söyler. Genel söylentiye göre sonunda Muâviye'nin onu kardeşi olarak ilan ettiğini ve onun ileriki tarih sahnesinde belirgin bir rolü olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.188-89). (Ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015G, s.98).

Muir, Ziyâd'ın halifenin huzuruna varınca orda halka coşkulu kelimelerle alınan ganimetleri, kazanılan savaşları, ele geçirilen esirleri, zengin toprakları anlatınca Ömer'in bu durumdan çok memnun olduğunu söyler. Sa'd'ın askerlerinin Arap'ların anlatılan cesaretini bile aştığını söylediğini belirtir.

Muir, ertesi sabah ganimetlerin pay edileceği zaman Ömer'in gelen değerli taşlar ve değerli eşyaları görünce gözünün yaşlı olduğunu söyler. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf'ın böyle bir mutlu ve şükür etmemiz gereken zamanda da neden ağlıyorsun dediğini belirtir. Ömer'in ise; *“ben bunlar için değil ileride Allah'ın bize verdiği bu ihsanların bize dünyevi bir bahar getirmesinden ve benim insanlarımla kıskançlığa kapılıp sonlarının kötü olmasından korkuyorum”* dediğini ifade eder (Muir, 1968, s.189).

2.2.1.4. Şattûlarap Deltası'nda Gerçekleşen Olaylardan Sonra Ele Geçirilen Ganimetler

Muir, düşmanın hezimetle uğratıldıktan sonra Fars liderinin kemerinin ve bir Fars soylusunun Ömer'e zafer nişanesi olarak yollandığını belirtir. Ömer'in bunları getiren kişiye sorular sorduğunu söyler. Onun da cevaben Müslümanların yabancı yerlerde lüks içinde yaşadığını, altın ve gümüşün gözlerini kamaştırdığını mevcut yaşamın sevgisinin onlar

üzerinde arttığını söyleyince halifenin endişelendiğini ve Utbe b. Gazvân'ı yanına çağırıldığını ifade eder (Muir, 1968, s.191-192).

2.2.1.5. Kaysâriyye'nin Fethinin Sonrası Ele Geçirilen Ganimetler

Muir, nüfusun devlete ait kayıtlarına göre olarak 70 bin Rum 30 bin Samirî ve 200 bin Yahudi'den oluştuğunu belirtir. Tutsakların kaderinin üzücü olduğunu, bu arada iki kişiden bahsedildiğini söyler. Bu kişilerin Es'ad bin Zürâre'nin kızlarının hizmetinde ölen Aynu't-Temr'den iki kişinin yerine yenilendiğini belirtir. Ayrıca Rum esirlerden kadın ve erkek olmak üzere birçoğunun bu yabancı topraklarda ümitsiz kölelik içinde eriyip gittiğini ifade eder (Muir, 1968, s.219-220).

Belazürî de Hz. Ebû Bekir'in Es'ad bin Zürâre'nin kızlarına verdiği hizmetçilerin ölmesi üzerine Hz. Ömer'in onlara tekrar Kaysâriyye'den ele geçirilen esirlerden verdiği bilgisi vardır (Belazürî, 2013, s.165-166).

2.2.1.6. Mısır'ın Fethi Sonrası Ele Geçirilen Ganimetler

Muir, Mukavkıs ve Amr arasında yapılan antlaşma şartlarına göre her yetişkin için iki dinar vergi konulduğunu söyler. Suriye'dekine benzer şartların olduğunu birçok esirin zaten alındığını ve onların beşte birlik kısımlarının ve ganimetin Medine'ye gönderildiğini belirtir. Aynı şartların Yukarı Mısır'daki Rumlara ve Nûbelilere de verildiğini fakat Rumlara artık eski pozisyonlarına göre daha alt bir duruma düştüklerini ifade eder. Bu yüzden Müslümanları sevmediklerini ve deniz yoluyla bölgeyi terk etmeyi tercih ettiklerini aktarır (Muir, 1968, s.242).

Muir, İskenderiye'nin fethinden sonra esirler konusunda Ömer'in dağıtılanlar için bir şey yapamayacağını söylediğini belirtir. Ancak geri kalanların savaş alanında ele geçirilen haricinde serbest bırakılacağını söylediğini ifade eder. Böylece şehrin yağmadan kurtulduğunu ve halkın fatihlere cizye veren kişiler olduklarını söyler (Muir, 1968, s.243).

2.2.1.7. Nihâvend Savaşından Sonra Ele Geçirilen Ganimetler

Muir, Hemedan'ın Müslümanların eline düştüğünü, ateş tapınağında güvenlik maksatlı biriktirilen kraliyet hazinesi ve mücevherlerinin teslim edildiğini belirtir. Irak-Acem

liderlerini ve halkının boyun eğdirildiğini ve cizye alınan hale getirildiklerini ifade eder. Ele geçirilen ganimetin muazzam olduğunu, paha biçilemez değerli taşların iki sandık içinde olduğunu aktarır.

Bu ganimetleri Ömer'in Medine'deki Beytül Mâl'e koyduğunu söyleyen Muir, ama ertesi sabah onları getiren ulağın Hz. Ömer tarafından geri çağrıldığını ifade eder. Melekleri gördüğünü ve ona eğer hazineyi bundan elde tutarsa cezalandırılacağını söylediklerini, bu yüzden bunları buradan alıp satmasını ve onların ordu arasında pay edilmesini söylediğini aktarır. Böylece askerlerin 4 milyon dirhem aldıklarını söyler (Muir, 1968, s.258).

2.2.2. Gelir Kaynakları

2.2.2.1. Şam'ın Fethi Sonrası Elde Edilen Gelirler

Muir, Şam'da gerçekleşen fetih sonrası yapılan antlaşma gereği bütün mülkiyetin hem para hem bina kişisel ya da kamu malı olsun yarısının antlaşma gereği fetih edenlere verildiğini belirtir. Bizans kuralları altında konulan vergilerin aynen devam ettiğini buna ilaveten İslâm'ı kabul etmeyen her yetişkin erkekten bir altının ve her tarlada yetişen tahıldan bir cerib¹³ miktarının cizye olarak alındığını söyler.

Bu yolla Arap'ların sadece büyük miktarda ganimet değil aynı zamanda daimi bir gelir elde ettiklerini aktaran Muir, böylece insanları kendilerinden soğutmadan ılımlı davranmalarıyla hem kalacak evlerin sahibi olduklarını hem de kamusal işlerin yürütülmesini sağladıklarını belirtir. Böylece Doğu'nun gözü olan bu şehir Heraklius'un elinden halifenin eline geçtiğini ve İslâm'ın bahçesi olduğunu ifade eder (Muir, 1891, s.102).

2.2.2.2. Sevâd'dan Elde Edilen Gelirler

Muir, ülkenin yerleşimcilerinin de diğer bir sıkıntı olduğunu söyler. Sevâd bölgesinin bazı istisnalar hariç genelde savaş yoluyla alındığını, bu yüzden askerlerin ganimet payı olduğunu ve bunu talep ettiklerini belirtir. Hz. Ömer'in adaleti ve eşitliğinin bu talebin

¹³ **Cerib** kelimesi alan ve ağırlık olarak kullanılmıştır. Alan ölçüsü olarak farklı miktarlara delalet ettiği ileri sürülmüş olan bu ölçünün 1366 m2 ye tekabül ettiği söylenebilir. Ağırlık ölçüsü olarakta 132 litredir (Belazürî, 2013, s.552).

bariz olarak yürürlükten kaldırılmasını gerektirdiğini ifade eder. Hz. Ömer'in Medine'de danışmanlarıyla istişareden sonra Irak'ta yapılan operasyonlardan sonra kaçan çiftçilere topraklarını zimmî olarak muamele görmeleri kaydıyla mülklerin geri verilmesini ve onların mülklerine uygun olarak haraç ödemelerinin emrettiğini aktarır.

Muir, Kraliyet ormanlarına, alanlarına, soyluların ve Müslüman ordusuna karşı gelmiş olanların ve ateş tapınağına bağışlanan topraklara el konulduğunu söyler. Ayrıca bunların normal ganimet gibi pay edilmesinin de kabul edilmediğini ve bunların insanların arasında kan dökmeye neden olacağından dolayı eşit pay edilmesinin mümkün olmadığını belirtir (Muir, 1968, s.194-95).

Muir, büyük kanal sistemlerinin, posta ve diğer sistemlerin ayrıca kamu arazilerinin bozulmadan tutulmasının gelirlerin üzerinde etkisi olacağından dolayı yapılması gereken işler olarak talep edildiğini ifade eder.

Yukarıda sayılanların görünürdeki sebepler olduğunu söyleyen Muir, ama bu emirlerin altında başka sebepler olduğunu ifade eder. Ömer'in amacının askeri ruhu canlı tutmak olduğunu bunu yapması içinde insanların Arap'ların tarımla uğraşmamaları ve yerleşik hayata geçmemeleri gerektiğini söyler. Böylece askeri ruhun bozulmamış olacağını planladığını belirtir. Ömer'e göre Arap'ların her zaman savaş adamı olmasını ve savaş için hazır olması gerektiğini üstün ve farklı bir ırk olduğundan bahseder. Bunun için askerinin ele geçirilen toprakların pay edilmemesinden, ayrıca Suriye sınırından Fars dağlarına kadar olana Sevâd bölgesinin topraklarının el konulmuş olsun veya olmasın satışının yasaklanmasından Ömer'in hoşnut olmadığını ifade eder.

Muir, böylece burada yerel halka iki kat koruma karşılığında kira ile verme yönteminin ortaya çıktığını söyler. Ayrıca koruması altında olanların topraklarından bahanesiz tahliyenin olabildiğini de ilave eder. Arazilerin aynı zamanda onun kendi çiftçilerinin elinde bakıcı olarak kalmasının daimi ve bol bir gelir kaynağı olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.195).

İbnü'l-Esîr, buralardaki arazilerin karşılıklı olarak anlaştıkları kimselere ekip biçmeleri için ve Müslümanlara bir çeşit vakıf arazisi statüsünde bırakıldığını belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.478).

2.2.2.3. Kudüs'ün Fethi Sonrası Gelir Kaynakları

Muir, Ömer Kudüs'e ulaşınca Patrik ve şehir sakinlerini lütuf ve nezaketle huzuruna kabul ettiğini söyler. En ayrıcalıklı şehirlere yaptığı uygulamaların aynısını onlara da yaptığını ve şehir halkına kolay ödeyebilecekleri bir cizye koyduğunu ifade eder. Onların sahip oldukları kilise ve tapınaklarının sahipliğini doğruladığını belirtir (Muir, 1968, s.208).

2.2.2.4. İskenderiye'nin Fethi Sonrası Gelir Kaynakları

Muir, İskenderiye'nin fethinden sonra Mukavkıs'ın burada teslim olmayı kabul etmesi ve Yukarı Mısır'a verilen şartların buraya da verilmesini istemesi üzerine, bu durumun Hz. Ömer'e danışıldığını ifade eder. Onunda bunu gönüllüce kabul ettiğini ayrıca cizyenin ganimetten daha iyi olduğunu söylediğini, çünkü ganimetin hiç alınmamış gibi gözden kaybolduğunu ama cizyenin devamlılığı olduğunu söylediğini belirtir (Muir, 1968, s.243).

Muir, Mısır'ın fethi aşamasında İskenderiye'nin ikinci defa fethi bahsinde vergilerle ilgili ilginç bir noktaya değinir. Amr'ın Mısır'ın batı taraflarına yaptığı seferler sonrasında bu bölgelerde yaşayan ırklar için konulan vergilerin Afrikalı köle kotası üzerine belirlendiğini söyler. Böylece eski zamanlardan beri şansız topraklarda var olan insan eti ve kanı üzerine yapılan kanunsuz trafiği bu şekilde ilk olarak yasal hale geldiği şeklinde yorumlar (Muir, 1968, s.247).

2.2.2.5. Kûfe ve Basra'nın Gelir Kaynakları

Muir, Fethedilen toprakların devletin bir temsilcisi aracılığıyla iller üzerine dağıtıldığını elde edilen gelirlerin devlet ve fetheden kişiler arasında pay edildiğini söyler. Hâlid ve Sa'd'ın orduları tarafından fethedilen Kûfe'nin, Basra'dan daha geniş olduğunu belirtir. Basra kurulduktan kısa bir zaman sonra Basra'dan bir heyetin Ömer'e gelerek onlara tahsis için verilen yerlerin artırılmasını istediklerini, böylece onların ihtiyaçları için gelirlerin daha elverişli hale geleceğini söylediklerini ifade eder.

Muir, Ahnef b. Kays isimli sözcünün Kûfe'nin hurma hasat zamanının daha verimli olduğunu, Basra'nın toprakların ise tuzlu olduğunu çöl sınırındaki yerlerin ve deniz tarafındaki yerlerin tuzlu selle yıkandığını söylediğini ifade eder. Ayrıca Kûfe ile kıyas edilince bizim fakirimiz çok zengimiz az bunun için cömertliğimle bize bağışla dediğini

belirtir. Ömer'in konuya hak verdiğini söyler. Bu yüzden onlara Kisraların kraliyet topraklarından biraz daha pay verdiğini ancak Kûfe zengin ise de yükümlülüklerinin Basra'dan daha ağır olduğunu ilave eder. Çünkü Kûfe'nin dört tane daha sorumlu olduğu yerin olduğunu Hulvân, Musul, Karkısîyâ ve Mâsebezân'da güçlü askeri birliklerin olduğunu Sa'd'ın komutasında olan bu birliklerin Kûfe'den karşılandığını ilave eder (Muir, 1968, s.195-196). (Konuyla ilgili ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.407).

2.2.2.6. Basra Şehrine Yapılan Ek Bağışlamalar

Muir, Basra ile ondan daha zengin olan kardeş şehir Kûfe arasında hâlâ kıskançlıkların olduğunu ifade eder. Her iki şehrin ordularının Hûzîstân'ın fethine katkıda bulduklarını ve eşit olarak pay aldıklarını belirtir. Fakat Basra'nın iç içe olan binleriyle diğer şehirle kıyaslandığında fakir olduğunu söyler. Ömer'in daha önceki seferlerde hizmet eden hepsinin kazançlarını eşitlemek için onlara tahsis ettiği ödenekleri artırdığını bunu da Kûfe tarafından yönetilen Sevâd'ın fazla gelirlerinden karşılandığını belirtir.

Yapılan özel hibeye kişi başına 100 dirhem düştüğünü ve Ömer tarafından divanda kişiler ve ücretlerinin tanzim edildiğini belirtir. Fakat ödeneklerin ödemelerinin yerel görevlilerce yapıldığını, öyle ki her bir şehrin kendi başına bağımlı olduğunu ve yönetimlerin bütün harcamalarının oradan karşılandığını ifade eder (Muir, 1968, s.270).

2.2.3. Gelirlerin Dağılımı

Muir, Arapların İslâm'ın şampiyonu olduğunu ve yaptıkları her savaşta asker olsun ve olmasın her Arap'ın ayırt edildiği belirtir. Fethedilen topraklara çiftçi olarak yerleşmelerine ticaret veya başka işlerle meşgul olmalarına izin verilmediğini ancak biraz serbestlik olmakla beraber savaşçı bir yaşam sürmeleri ne izin verildiğini ifade eder. Zaten bunlar yapmaya da ihtiyaçları olmadığını, çünkü onların feth ettikleri topraklarının nimetinden istifade ettiklerini ayrıca oradaki insanlarında onların hizmetiyle meşgul olduklarını söyler.

Muir, ganimet dağıtımının savaş alanında mücadele eden ordu için dört taksim şeklinde olduğunu söyler. Geri kalan beşinci kısmın ise devlet için ayrıldığını, ayrıca yerlerinden tahliye edilen halkın boşalttığı yerlerinde Araplar arasında paylaştırıldığını ifade eder. Ebû Bekir zamanında ganimet meselesinin basit olduğunu ancak Ömer zamanında Suriye ve

Fars topraklarından çok miktarda ganimetin gelmesiyle daha önce hemen insanlara dağıtılan ganimetin artık Medine'nin hazinesine toplanmaya başladığını aktarır. Başta kolay olan meselenin artık ağır bir sorumluluk olduğunu, daha öncesindeki küçük başlangıçlarda insanlara eşit pay veya isteğe bağlı tercihe göre dağıtıldığını belirtir. Aynı zamanda ülkelerin vergilendirilmesiyle yeni gelir kaynaklarında artış olduğundan bahseder. Ayrıca fethedilen topraklardan alınan baş vergisinin sivil ve askeri alandaki ücretleri ödendikten sonra artan kısmın merkezi yönetime gönderildiğini söyler. Bununda ganimetlerden alınan beşte birlik kısım gibi olduğunu, Arap milletine miras gibi dağıtıldığını ifade eder (Muir, 1968, s.225).

2.2.3.1. Divan Sistemi

Muir, Kadisiyye savaş düzenindeki yapının Taberî'ye göre Hz. Peygamber'in bir uygulaması olduğunu ve sivil listenin (divan) temelinde bu sistemin takip edildiğini söylediğini aktarır.

Ancak Muir, bu görüşe karşı çıkararak şöyle bir yorumda bulunur; birincisi ima edilen noktanın açık olmadığını, ayrıca Hz. Muhammed zamanında onun askerlerine böyle bir düzenleme yapmadığını, ikincisi ise kayıt etmeye işaret eder ki bununda Ömer tarafından sonradan yapıldığını ifade eder. Eserinde Müslümanların ordu sistemini şöyle açıklar; *“komuta kademesinin çok basit, ilk olarak halifenin olduğunu, ondan sonra sadece halifeye bağlı olan başkomutan, onun altında merkezi idare eden komutanlar, kanatların, tugayların, öncü ve arka kısmı koruyan birliklerin komutanlar ve onbaşuların ve bunlar arasında da başka bir kimse yoktur”* (Muir, 1968, s. 159).

Taberî, Hz Muhammed zamanında var olan yapıya benzer bir yapıdan bahseder (Taberî'nin ordu düzeni ile ilgili görüşleri için bkz. Taberî,1969, s.488). Ancak Muir bunu kabul etmez. Hâlbuki Hz. Muhammed zamanında orduda sistemler mevcut olup bu sistemler daha sonra Hulefâ-yi Râşidîn döneminde artan sayıdan dolayı daha da geliştirilmiştir. Hz. Muhammed zamanında ordu düzeni şöyledir; *“Araplar'da bu beşli düzende ordunun merkezinde başkumandanla onun muhafız kıtası bulunur ve bu kısma kalbü'l-ceyş, merkezin sağında yer alan birliklere meymene, solundaki birliklere meysere, önde bulunan zırhlı süvarilerden oluşan birliklere talía, mukaddeme, nezîre, pîşdar; arkadaki birliklere sâkatü'l-ceyş ve muahhira adları verilirdi. Hz. Peygamber bu düzeni korumakla birlikte askerlerin savaş anında saflar halinde sıralanması usulünü getirmiş, asker sayısının arttığı Hulefâ-yi Râşidîn*

döneminde bunlara bölük, tabur (küirdûs) sistemi eklenmiştir” (Zeki, 2007, s.358). (Ayrıca bkz. İbnü’l-Esîr, 1985, s.414).

Muir, bu savaşa katılan sahabinin sayılarını detaylı bir şekilde açıklar ve Irak ordusunda bu kadar çok sahabinin yer almasının yeni bir özellik olduğunu söyler. Oysa şimdiye kadar Irak’daki savaşların bedevi Araplar tarafından yapıldığını belirtir. Yine bu sınıflandırmanın Ömer’in sivil listesinin (divan) yaklaşan belirtisi olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s. 160).

Muir, Divan (kayıt) için gerçekleştirilen bu engin bir tasarım ile bütün erkek, kadın ve çocukları kayıt altına almak ve onun devam etmesini sağlamak ve onlara devletten maaş bağlayarak bütün Arap ırkının İslâm’ın menfaatleri için kullanılmış olduğunu ifade eder. Bu sistemin üst tabakadakilerin kaydı için kolay olduğunu ama sıradan olan yüzlerce, binlerce asker ve Arap yarımadasından ileri doğru akıp giden ailesiyle beraber hem de aşırı hoşgörülü çok eşlilik durumundan dolayı, hızla çoğalan aileleri kayıt altına almanın epeyce güç gerektiren bir durum olduğunu demiştir.

Muir, bu kayıt işlemin tam olarak kabilelerin birleşimi ve güçlerin birleşimi ile basit hale getirildiğini, bir kabilenin veya kolunun askeri beraber savaşmışsa ve birkaç birlik ve tugay olarak böylece boylar içinde bölgesel olarak düzenlendiği söyler. Divanın aynı biçimde tanzim edildiğini belirtir. Herkesin bu şekilde herkesin kabile, boy, soyunu iddia ettiği kütüğü altına girdiğini ve bu ayrıntılı şekilde sınıflandırma için İslâm’dan önceki Arapların kabilesel rivayetlerine ve özenli şecerelerin olmasına bağlamıştır.

Muir, Ömer zamanındaki kayıt sisteminin hem devam ettirilmesi görevini için, hem de muhtaç (yardım) hesabı için bu sistemin divan olduğunu veya Beytül Mâl (hazine bölümü) olarak adlandırıldığını belirtir.

Muir, devletin gelirinin Ömer zamanında fethedilen topraklarla, boyun eğdirilen insanlardan alınan baş vergisi, ülke ve diğer yerlerden alınan düzenli vergilerle, savaş ganimetleriyle ve öşür yoluyla arttığını ifade eder. İlk ödemelerin devlet hazinesi ve sivil yönetim için olduğunu, ikincisinin askeri ihtiyaçlar için olduğunu söyler. Ayrıca yakında başladığı farz edilen fazlalıkların, muhtaçlar için sadaka olarak dağıtılmasını devamlı ve daimi bir şekil aldığını belirtir (Muir, 1968, s.228-229).

2.2.3.2.Divandan Pay Alanlar

Muir, Ömer'in ikinci veya üçüncü yılında ganimet dağıtımın sistematik ve sabit düzende olmasına karar verdiğini belirtir. Devletin gelirlerinin Müslümanlar arasında şimdiye kadar onların mirası gibi bölündüğünü, fakat önceliğin İslâm'ın alt yapısı olan teokratik ve askeri alanlarda olduğunu ifade eder. Bu amaç için üç noktanın dikkate alındığını söyler. Bunların; din değiştirme, peygambere yakınlık ve askeri hizmetler olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in eşlerinin her birinin (müminlerin anneleri ibaresine de yer vererek) yıllık gelirden 10 bin dirhem ödenek aldıklarını ve Hz. Peygamber'in bütün akrabalarına ihtiyaçlarını karşılayacak bollukta verildiğini belirtir.

Bu kişilere verilen payın açıklamasını yapan Muir, Ömer'in Hz. Peygamber'in torunlarına Bedir Savaşı'na katılanlar gibi fazladan 5 bin dirhem verdiğini söyler. Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbâs'a 5 bin dirhem, bazılarına ise 7 bin, 12 bin, hatta 24 bin dirhem verdiğini söylediğini belirtir. Fakat bu son rakamların rivayetlerinin Abbâs'ı övmek için ve Abbâsî hanedanlığının etkisi altında yüceltmekten kaynaklandığını belirtir. Abbâs'ın Hz. Peygamber'in amcası olarak Ömer'in zamanında da saygı gördüğünü ama Ömer döneminde öne çıkan önemli bir rol da yer olmadığını söyler. Ayrıca Abbâs'a Hz. Peygamber zamanında da itibarın fazla olmadığını ifade eder.

Âişe'ye fazladan 2 bin dirhem tahsis edildiğini söyleyen Muir, bu durumun Hz. Peygamber'in ona olan açık sevgisinden dolayı olduğunu belirtir. Ancak bazı rivayetlere göre Âişe'nin bunu almayı kabul etmediğini ifade eder. Hz. Peygamber'in cariye eşleri Safiyye ve Cuveyriye'ye ilk başta 6 bin dirhem tahsis edildiği ancak diğer eşlerin isteği üzerine diğerleriyle eşitlendiğini söyler (Muir, 1968, s.225-226). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.462).

Muir, Bedir'e katılanlara 5 bin, Hudeybiye'de mevcut olanlara ve Hz. Peygambere ağaç altında biat edenlere 4 bin verildiğini söyler. İrtad hareketlerini bastırmada görev alanlara 3 bin, Suriye ve Irak savaşlarına katılanlar ve Bedir'e katılanların oğullarına 2 bin, Yermük ve Kadisiyye'de yer alanlara bin dirhem verildiğini ifade eder. Ünlü savaşçılara ekstradan 500 dirhem verildiğini ve askere sonradan alınanlara 200 dirhem verildiğini belirtir. Ayrıca ev halkının da unutulmadığını kural gereği onlara erkeklerin aldıkların onda birini verildiğini ve kadınların, dulların, çocukların onların uygunluğuna göre maaşa bağlandığını belirtir.

Muir, doğan her çocuğun kaydedildiğini ve onlara da 10 dirhem maaş bağlandığını söyler. İlerleyen yaşlarına ve durumuna göre bu miktarında arttığını, hatta söylemesi garip diye belirterek, Arap kölelere bile köleliklerinde kaldıkları müddetçe pay ayrıldığını belirtir.

Muir, herkesin değeri kadar değerlendirildiğini söyler. Ancak ayrıcalıkların sadece Arap kanı taşıyanlara yapıldığını, sadece birkaç istisnanın olduğunu, bu istisnanın da seçkin Fars liderlerine yapıldığını ifade eder. Bu durumda kuralın ne kadar sert olduğunu kanıtladığını iddia eder. Bu arada bu belirli Dihkânlarının hisselerinin orduyla beraber dahil edildiğini ve unvanlarıyla yüksek bir rütbeye sahip oldukları için onlara bin dirhem verildiğini söyler (Muir, 1968, s.226).

Muir, böylelikle milletin hepsine, her erkek ve kadın, militan Arap ırkının çocuklarına karşılıksız yardım edildiğini söyler. Teoride bütün inananların hakkının aynı olduğunu, Hz. Peygamber'in Veda Hutbesi'nde insanlara "hepiniz kardeşsiniz" dediğini aktarır. Hz. Peygamber'in konuşurken bir elinin iki parmağını diğer elinin üzerine yerleştirdiğini bunu da mutlak eşitliği güçlendirmek için yaptığını belirtir. Metnin devamında işin gerçekte böyle olmadığını, eşitliğin sadece Arap milletiyle sınırlı olduğunu ve farklı bir ırktan olan herhangi birinin kardeşlik hakkının sadece geçimini devam ettirmesi için yiyecek yardımıyla sınırlı olduğunu bundan fazlasının olmadığını iddia eder.

Bu yardımın denemeden sonra sabitlendiğini söyleyen Muir, bunun için de 60 fakirin doyurulduğunu ifade eder. Bunlara giden yiyecek oranının bir aylık yiyecek miktarı için yeterli olduğunun tespitinden sonra, bir Cerib tahılın en düşük miktar olarak kabul edilerek, ırkı ne olursa olsun her yoksul Müslüman'a hak olarak veriliğini söyler.

Muir, böylelikle büyük milletin arasında ganimetlerin, yıllık gelirlerin, feth edilmiş toprakların ilk olarak kardeşlik ilkesine göre, ikinci olarak da askeri meziyetler ve dini faziletlerine pay edilmesinin dünyada eşsiz olduğunu ve bu kuralın iyi düşünülmüş bir şey olduğunu ifade eder. Ayrıca başka türlü kabile rekabetlerinin özen gerektiren hassasiyetlerini uzlaştırılmasının mümkün olmayacağını söyler.

Divan sistemini değerlendirdikten sonra Ebû Süfyân, Suheyl ve Kureyş'in diğer büyük liderlerinin daha alt bir sınıfa düştüğünü söyleyen Muir, bunun sebebinin de bu kişilerin Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethedene kadar Müslüman olmamaları diye ifade etmiştir. Bu kişilerin kendilerine verileni almak istemediklerini kendilerinden daha yüksek bir soylu olmadığını, bu yüzden diğerlerin düşük miktar almayacaklarını söylediklerini ifade eder. Ömer'in ise durumun öyle olmadığını ve kendisinin soya göre değil İslâm'a giriş sırasına

göre verdiğini söyleyince onların o zaman olur dediklerini belirtir. Muir, bu verilen cevabın nedensiz ve cevaplanamaz olduğunu, çünkü Müslümanlar arasında zaten böyle bir aksiyom (önerme) olduğunu, yine de bu cevabın onları tatmin edeceğini söyler (Muir, 1968, s.226-227). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.462, Belazürî, 2013, s.513-527).

Burada şu hususu belirtelim ki biraz önce bütün herkese divan sistemiyle pay verildiğini belirten Muir, kendisiyle çelişen şekilde Arap'ların üstün tutulduğunu ve diğer ırkların ayrıldığını söylemektedir. Ayrıca Hz. Ömer zamanında İslâm henüz diğer milletlerle yeni tanıştırılmaktadır ve İslâm'ı yayanlarda ağırlıklı olarak Arap veya Arap asıllı kişilerdir. Hal böyle olunca Divan'da adı geçenlerin ağırlıklı olarak Arap olması normaldir. Yine ileriki zamanlarda şahısların yaptığı hataların bu dönemde olmuş gibi gösterilmesi ve Hz. Peygamber'in kardeşlik sistemin çalışmıyor gibi gösterilip, bu noktadan hareketle Hz. Peygamber'in eleştirilmesi çok anlamsızdır. Ayrıca dikkat çeken bir diğer hususta Muir tarafından, yanlış yapılmış gibi duran veya eleştiriye açık bütün konuların sorumlusu olarak Hz. Peygamber veya Kur'an'mış gibi gösterilmeye çalışılmasıdır.

2.2.3.3. Divan Sistemin Değerlendirilmesi

Muir, bütün İslâm gelirlerinin daima ulaştığı gibi hemen tüketildiğini söyler. Ömer'in Beytül Mâl'in bu ilkeye uygun olarak son dirhemine kadar boşaldığını görünce özel olarak onurlandığını ifade eder.

Muir, Ömer'in eğer gelirler yeterince artmış olsaydı herkese 4 bin dirhem maaş verme niyetinde olduğunu aynı zamanda Irak ve Suriye'deki gelirlere ait bir düzenleme tasarladığını belirtir. Buna göre bin dirhem ailesinin geçimini sağlaması için, bin dirhemini kişisel ihtiyaçları için, bin dirhemini evi ve donanımları için, bin dirhemini de misafir ağırlaması için olarak düşünüldüğünü ifade eder. Ancak onun bunu tertiplemeden vefat ettiğini belirtir (Muir, 1968, s.229). (Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, 1985, s.462).

Ayrıca Muir, bunun gibi gaye ve onun sonuç veren bir uygulanabilirliğinin olmasını şüpheli olarak değerlendirmiştir.

Muir, çeşitli şehirlerin hesaplarının ilk başta o yerin yerlileri tarafından kendi karakterinde tutulduğunu söyler. Örneğin Irak'ta Farslıların Suriye'de ise Rum'ların bu işi yaptıklarını belirtir. Kûfe'de ise Pehlevi'nin kullanımının Haccac zamanına kadar devam ettiğini,

ayrıca Arap yardımcılarının baş hazinedarlardan bu işin nasıl yapıldığını öğrendiğini ve Arap kayıt ve not etme sisteminin ortaya konulduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.229-230).

Ayrıca Divan defterlerinin Rumcadan ve Farsçadan Arapçaya tercümesi ise Abülmelik b. Mervân zamanında yapılmıştır (Belazuri, 2013, s.550).

2.2.4. Ticari Durum

Meydana gelen kıtlık hadisesinden sonra Muir, bu durumdan faydaların da çoğaldığını, kuzeyle daimi bir trafiğin kurulduğunu söyler. Nitekim Hicaz pazarlarının Suriye'den ve deniz yoluyla Mısır'dan tedariklerine uzun müddet devam ettiğini belirtir. Amr'ın kıtlık hadisesi ile karşılaşınca Hicaz ve Mısır limanları arasında gemilerle hizmet sağlayan bir sistem kurduğunu, böylelikle tahıl ticaretinin başladığını ve daimi olarak devam ettiğini bu yüzden Medine'de fiyatların Mısır'dan biraz yüksek olduğunu belirtir. Ancak Mısır'ın iki yıl sonrasına kadar feth edilmediğini ve önceki fetihler yüzünden sınırdaki düşmanca durumdan dolayı barış içinde bir ticaretin çoğalmasının imkânsız olduğunu söyler. Bu yüzden bu rivayetlerden Mısır'ın kısa zaman sonra alınmasının burada umulduğunun sonucuna varılabileceğini ifade eder.

Nitekim Muir, Mısır alınca Ömer'in Timsah gölünden Nil'e iletişimi yeniden açtığını ve Süveyş ve Mısır'ın, Medine ve Hicaz pazarlarında zengin müşteriler bulunduğunu ilave eder (Muir, 1968, s.234).

2.3. İmarî Faaliyetler

2.3.1. Yeni Şehirlerin İnşası

2.3.1.1. Basra ve Kûfe Şehirlerinin Kurulması

Muir, eserinde ilk olarak H. 14/ M.635 yılında Ubulle'nin kalıntıları üzerine kurulan küçük bir yerleşim yerinin varlığından bahseder. Buranın kamışlardan yapılmış barakalar olduğunu ve aynı özelliklere sahip bir mescidinde yapıldığını ve bu yerin Arabistan'dan gelen yeni katılımcılarla büyüdüğünü ve öneminin arttığını ifade eder. Fakat buranın iklimin şartlarının uygun olmadığını, burada gelgit olaylarının alüvyon düzlüklerini sulanmasında çok yardımcı olduğunu ve geniş çayırıkların olduğunu belirtir.

Bu yeni yerde bol ve çeşitli ağaçların olduğunu aktaran Muir, özellikle tanıdık hurma ağaçlarının buraya gelen Hicaz bölgesi insanların alışması için büyük katkısı olduğunu söyler. Bu güzelliklerin yanı sıra Arapların mizacına uymayan olumsuzluklarında olduğundan bahseder.

Muir, bunların ıslak yerden dolayı nem, periyodik su baskınları olduğunu söyler. Katlanılmaz boyutta tatarcık sinekleri olduğunu, ayrıca eserinin dipnotunda burayı seyahat edenlerinde bu devasa haşerelerden ve sivrisineklerin, koruluklardan ve bataklıklardan çıkıp sürüler halinde istila ettiklerinden şikâyet ettiklerinden bahseder (Muir, 1968, s.192).

Muir, Hicri 17/Miladi 638 yılında üç kez yeri değiştirilen yerleşim yerinin sonunda Basra'nın hoş bir noktasına kurulduğunu, bu yerin nehir kenarında olduğunu söyler. Şehrin içinden akan suyla ihtiyaçlarının tedarik edildiğini, bu noktada karar kılınan şehrin hızla büyüdüğünü ve güzelleştiğini belirtir. Kûfe şehrinin kurulmasının da aynı zamanlarda olduğunu, aynı tarzda yapıldığından bahseder. Ayrıca Basra şehrine rakip olduğunu iddia eder. Kûfe'nin Basra'nın ikliminden daha uygun olduğunu ve kısmen de olsa daha geniş araziye sahip olduğu için hem sayısal hem de nüfus ve zenginlik bakımından Basra'nın önüne geçtiğini ifade eder.

Muir, Kûfe'nin kurulmasının yönteminin ise şöyle olduğundan bahseder. Medâin'in ele geçirilmesinden sonra orada bazı aylar kalan Müslümanlardan bir heyetin Medine'yi ziyaretlerinde Ömer'in onların sağlıksız ve solgun görünüşlerini görünce şaşırıldığını ve bunun nedenini onlara sorduğunu ifade eder. Heyettekilerde yaşadıkları yerin mizaçlarına uygun olmadığını belirtmeleri üzerine daha sağlıklı ve uygun yerlerin aranmasının emredildiğini belirtir.

Ömer'in bu yerlerin çöl havasına yakın temiz suyu olan ve kesilmeyen, ayrıca ihtiyaç anında yardıma müsait bir yer olması gerektiğini söylediğini belirten Muir ayrıca bu şart koşmaların dikkatli bir kural koyucu tarafından olduğunu vurgulayarak Ömer'e atıfta bulunur. Ayrıca Ömer'in gergin ve endişeli olma halinin sebebinin orduların başına gelebilecek herhangi bir olumsuz durumda onlara yardım gönderemeyecek mesafede olmamaları için olduğunu ve bu zamanla ilgili rivayetlerin bunu sürekli olarak akla getirdiğini ifade eder (Muir, 1968, s.192-93).

Muir, Kadisiyye savaşından sonra Sa'd'ın askerleriyle Hîre'ye ilerlediğini ve burayı tekrar aldığını, daha sonra buranın yerini Kûfe'nin aldığını söyler (Burasının küçük bir köy halini

aldığını eserinde daha önce belirtmişti.). Ayrıca Necef Gölü kıyısındaki, prenslerinin kullandıkları komşu Havernak Sarayı'nın durduğunu, daha sonraki zamanlarda halifeler tarafından buranın bazen kullanıldığını ifade eder (Muir, 1968, s.178). (Ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.326).

Muir, her yerin arandığını ancak Fırat'ın batı kolu üzerinde ki kıyısında bulunan ve Hîre'den uzak olmayan Kûfe'ye kadar iyi yerin bulunmadığını belirtir. Ayrıca Ömer'in insanları özgür bıraktığını ve isteyenin Medâin'de isteyenin de Kûfe'ye yerleşebileceğini belirttiğini söyler. Yeni başkentin uygun olduğunu ve çok sayıda Arap'ın buraya göç ettiğini belirtir. Burada yapılan yapılarında Basra'daki gibi kamış ve çamurdan yapıldığını fakat buralarda çok sık yangın olayının yaşandığını ifade eder. Özellikle de sonbaharda çıkan büyük yangın felaketiyle beraber Ömer'den izin istediklerini aktarır.

Muir, Ömer'in evlerin tuğladan yapılmasına izin verdiğini belirtir. Ayrıca Ömer'in taşınabilir kampların savaşçılar için iyi olduğunu ama daimi bir ikametgâh isteyenler için öyle olsun dediğini ama bir kişinin üç evden fazlası olmaz dediğini ifade eder. Hz. Peygamber'in evinin en iyi örnek olduğunu gönderdiği mektubunda yazdığını söyler.

Muir, böylece şehirlerin yapıldığını ve sokaklarının düzenli olduğunu, merkezin baş cami için açık kare şeklinde olduğunu, gölge için revakların olduğunu ve Hîre'deki saraydan mermer sütundan süslemeler olduğunu belirtir. Ayrıca eserin dipnotunda karenin belirlenmesi için bir okçunun dört bir tarafa oklar attığını, okun düştüğü yerin hesaplandığını ve ana caddelerin genişliği 40 cubit¹⁴, kavşakların 20 cubit, dar yolların 7 cubit olduğunu ifade eder. Diğer kare alanın Pazar yeri için ayrıldığını ve herkese onun evinin sayısı kadar, orantılı olarak yer tahsis edildiğini ifade eder (Muir, 1968, s.193-194).

2.3.1.2. Fustât Şehrini Kurulması

Muir, denildiğine göre Amr'ın İskenderiye'ye yerleşmeyi istediğini ama Ömer'in onun kamptan bu kadar uzak olmasına ve Nil'in bu kadar çok kolu arasında olmasına razı

---

¹⁴ **Cubit**, dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeye eşit eski bir uzunluk ölçüsü birimidir. Antik Çağ, Orta Çağ ve Erken Modern Çağ'da kullanılan bu birim dünyanın değişik bölgelerinde farklı uzunlukları göstermekte olup Cubit harici önkol uzunluğunu temel alan çeşitli uzunluk birimleri de vardır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Cubit>, 01 04 2016).

olmadığını belirtir. Bu yüzden Amr'ın Yukarı Mısır'a döndüğünü ve Arapların bir grubunun Nil'i geçtiğini ve batı kıyısında olan Gize'ye yerleştiklerini söyler. Bu hareketi Ömer'in bir şartla kabul ettiğini onunda ani bir baskını engelleyebilecek ve kesebilecek güçlü kaleler yapılması olduğunu ifade eder.

Ömer'in sinirli endişeli halinin burada da görüldüğünü söyleyen Muir, Ömer'in askerlerin büyük bir nehrin ötesinde veya çok uzakta dolaşmalarını bir baskın ve kopma olma olmasın diye olduğunu söyler. Ayrıca Fars üzerine ilerlemeyi yasaklamasının nedenide buydu diye ifade etmiştir. Gize şehrinin adıyla ilgili açıklamada bulunan Muir, Arapça olarak cim harfiyle başlamasına rağmen şehrin adının "g" harfiyle okunmasının sebebini Mısır telaffuzundan dolayı olduğunu belirtir.

Muir, ordu karargâhının Memfis yakınlarında kurulduğunu ve etrafındaki askeri istasyonların büyüdüğünü söyler. İşte bu kökeninden dolayı burasının Fustât (ordugâh) olarak adlandırıldığını ve burasının Mısır'ın başkenti olarak büyüdüğünü ifade eder. Günümüzdeki modern Kahire şehri olduğunu, ayrıca Kahire şehrinin anlamının zaferler şehri olduğunu ve bu ismi sonradan aldığı açıklamasını yapar. Yine burada temellerini Amr'ın attığı bir caminin olduğunu ve günümüzde de hâlâ onun ismini taşıdığını belirtir (Muir, 1968, s.243-244).

Muir, İskenderiye'nin ikinci defa fethedilmesinden sonra şehrin ticari öneminin hâlâ sürse de yüksek değerinden düştüğünü, ihtişamlı ve zengin Müslüman sarayının Fustat'a transfer edildiğini söyler. İskenderiye'nin ise Mısır'ın başkenti olmasının sona erdiğini ifade eder (Muir, 1968, s.247).

2.3.2. Kâbe'nin Etrafının Genişletilmesi

Muir, bu faaliyetin H.17-18/M.638-639 yıllarında gerçekleştiğini belirtir.

Ömer'in aynı zamanda da Kâbe'nin avlusunu genişletmek için ziyarette bulunduğunu söyleyen Muir, çeşitli şehirlerin valilerinin de aynı niyetle Mekke'yi ziyaret ettiklerini ifade eder. Ömer'in illerle ilgili meseleleri Medine yoluyla geri dönerken onlarla görüşmek için olan fırsatı değerlendirdiğini belirtir (Muir, 1891, s.183).

Muir, gerçekten bu fırsatın, yerel yönetimlerin sözlü olarak bildirdikleri yıllık raporun amacına hizmet ettiğini ifade eder. Ömer'in ölümünden birkaç yıl önce kutsal Mekke bölgesinde üç hafta geçirdiğini ve Kâbe'nin etrafındaki boşluğu genişlettiğini belirtir.

Kâbe'ye (Kutsal Ev) çok yakın olan meskenlerin aşağı çekildiğini böylece bütün milletlerin ibadet etmeleri için meydan ayarlaması ve büyük kare şeklindeki meydanın oluşumuna doğru ilk adımın atıldığını ifade eder.

Mesken sahiplerinden bazılarının onların mirasını satmayı ret ettiklerini söyleyen Muir, ancak evlerin yine de yıkıldığını, onların yıkım tazminat bedellerinin hazineye bırakıldığını ifade eder. Harem sınırlarının sütunlarının yenilendiğini ve Medine yolu üzerindeki hac duraklarında durmaya uygun yerlerin yapıldığını, ayrıca bitişik su kaynaklarının bakım ve gözetiminden yerel kabilelerin sorumlu tutulduğunu belirtir (Muir, 1968, s.263).

2.3.3. Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahre

Kubbetü's-sahre'den bahsetmeden önce bu yapının bulunduğu şehir ile alakalı bilgileri vermenin yapının bahsi aşamasında bazı noktaların daha iyi ortaya çıkmasını sağlayacağını düşünüyoruz. Bu açıdan ilk olarak Muir 'in Kudüs şehrini değerlendirmesinden bahsedeceğiz.

Muir, Kudüs'e Müslümanların özel bir hürmet gösterdiklerini ve burasının sadece Yahudilik ve Hıristiyanlık için değil İslâmiyet içinde bir beşik olduğunu belirtir. Burasının İslâm'ın ilk kiblesi olduğunu aynı zamanda Hz. Peygamber'in gizemli yolculuk (miraç) esnasında ziyaret ettiği ve göğe çıktığı yer olduğunu da ifade eder.

Bu yolculuğun Kur'ân'da¹⁵ bahsedildiğini ve burasının uzak mescid anlamında Mescid-i Aksâ olarak geçtiğini, Kâbe'nin ise yakın mescid olduğunu, ayrıca burasının Hz. Peygamber'in hicretinin ikinci yılına kadar Müslümanların kiblesi olduğunu da ifade eder (Muir, 1968, s.209). (Konuyla ilgili ayrıca bkz. İbn Sa'd, 2015A, s.229).

Muir, kutsal dağın doruğunda bir taşlık koruma olduğunu ve günümüz rivayetlerine Hz. Yakub'un yastığı olarak belirtildiğini ifade eder. Müslümanların bu taşla ve Mescid-i Aksâ'nın birçok noktasıyla ilgili sevgi dolu tasavvurları olduğunu ki Hz. Peygamber'i kanatlı bir atın¹⁶ taşıdığını belirtir. Bu taş üzerinde Hz. Peygamber'in kanatlı bir atın üzerine binerken ve atın sırtına çıkarken ayağını yerleştiği taşın üzerinde inananların bakışına göre Hz. Peygamber'in ayak izlerini hâlâ durduğunu ifade eder. İşte bu taşın

¹⁵ Bahsi geçen ayet için bkz. (17 İsra 1).

¹⁶ Bahsi geçen kanatlı at için bkz. (İbn Sa'd, 2015A, s.229).

olduğu yerin üstüne Ömer'in temellerini hazırlamasından dolayı bugün bile bu yerin onun adıyla anıldığını belirtir (Muir, 1968, s.209).

Bir başka rivayete göre de Hz. Ömer, Kudüs'ün anahtarını teslim aldığı anda kendisi de bizzat çalışarak Mescid-i Aksâ'nın (Süleyman Mâbedi). Hıristiyanlık döneminde molozlar altında kalmış olan yerini temizletip Sahre'nin güneyindeki düzlükte cemaate namaz kıldırmasıdır. Daha sonra da buraya bir mescid yaptırmıştır. İlk dönem İslâm kaynaklarında bu mescid hakkında fazla bilgi bulunmadığı belirtilmiştir (Bozkurt, 2004, s.270).

Muir, eserinin dipnotunda Harem'in Siyon Dağı'nın güney doğu köşesinde yer aldığını, Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-sahre'nin planlarının ve krokilerinin aynı olduğu bu yerlere Kırım Savaşı'na kadar kâfirlerin girmesinin yasak olduğunu söyler. Ancak şimdilerde artık girilebilir olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.209).

Kubbetü's-sahre İslâm mimarisinin bilinen ilk kubbeli eserlerindedir. Bu yapı Kudüs haremindeki kutsal kaya üzerinde yer alan, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından yaptırılmıştır. Ancak Kudüs'ün fethinden sonra Hz. Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşa edildiğinden dolayı daha çok Batılılar tarafından Ömer Camii olarak da tanınmaktadır (Bozkurt, 2002, s.304).

Kubbetü's-sahre'nin¹⁷ çok köşeli yapıldığını bunu sebebinin yukarıda bahsedilen taş veya kaya parçasından kaynaklandığını aynı zamanda mescidin ismini bu taştan aldığını söyler. Bu kayanın 6-7 fit yüksekliğinde olduğunu çapının 33 fit olduğunu başka rivayetlere ise göre 57 fit uzunluğunda 43 fit genişliğinde olduğunu belirten Muir, mimarisinin Bizans mimarisi olduğu ve Rum mimarlarının yapımında kullandıklarını belirtir. Ancak günümüzde Hıristiyanlık yapısından kalan bir şeyin olma olasılığının çok düşük olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.209).

Kubbetü's-sahre'nin yapımında belki Rum mimarlarından faydalanmış olunabilir ancak mimarisinin Bizans mimarisi olduğunu iddia etmek yersiz olacaktır. Nitekim buranın yapımına Recâ b. Hayve ile Yezîd b. Sellâm tarafından başlanmıştır. Burada sadece yapı şekli itibarıyla o dönemin yapılarından esinlenme vardır. Aslında Abdülmelik tarafından Kubbetü's-sahre'yi, Müslümanların Kıyâme (Kumâme) Kilisesi gibi hıristiyan yapılarına hayranlık duymalarını önlemek üzere yapılmıştır. Ayrıca onlardan daha güzel ve azametli

¹⁷ Muir'in bu bilgileri aldığı eser bir seyahat türü eserdir ve eserde yapılara ait kroki bilgilerini verir. Daha geniş bilgi için bkz. (Ali bey, 1816, s.214-216).

bir biçimde bina ettirmiştir. Kitâbe ve mozaiklerinden hareketle aslında Kubbetü's-sahre'nin, Musevîliğin ve Hıristiyanlığın hâkim olduğu Kudüs'te yeni din İslâm'ı ve Emevî varlığını kanıtlamak amacıyla yapıldığı söylenebilir (Bozkurt, 2002, s.306).

Muir, ayrıca Kubbetü's-sahre'nin kayadan ortaya çıkan taşlı bir zirve gibi olduğunu söyler. Hz. Muhammed'in Miraç hadisesinde bu taşın üzerine geldiğini ve taşın kutsal yükün ağırlığında bal mumu gibi olduğunu belirtir. Hz. Peygamber'in ayak izinin bu şekilde çıktığını bu ayak izinin bulunduğu yerin yaldızlı tellerle koruma altına alındığını orayı ziyaret eden insanların onu göremediği sadece elleriyle ayak izinin olduğu yere dokunarak sonra da ellerini yüzlerine sürdüklerini belirtir (Muir, 1968, s.209-210). (Ayrıca bkz. Alibey, 1816, s.218-224).

Muir, Theophanes'e göre Ömer'in üzerinde deve kılından yapılmış kirli elbisesiyle patrik'ten Hz. Süleyman Mabedi'nin yerini göstermesini istediğini belirtir. Patriğin itirazlarıyla onlara değişiklik için zorlukla sınırladığını *“ıssızlık iğrençtir”* (Matta 24:15) tehdidi üzerine gözyaşı döktüğünü aktarır. Fakat Ömer'in nezaketi ve lütfüyle ilgili olarak Hıristiyan rivayetinde genel eğilimin metinde olduğu gibi olumlu yönde olduğunu söyler. Olayın yukarıda bahsettiği gibi olduğunu, patriğin üzeri süprüntü ve toprakla kaplanmış olan yeri *“Hz. Yakub'un taş yastığını”* gösterdiği ve bunu üzerine Ömer'in yanındakilerle beraber oranın üstünü ve taşı temizlemeye başladığını ve Kubbetü's-sahre'nin temellerinin buraya atıldığını ifade eder (Muir, 1968, s. 210).

Bizans tarihçisi Theophanes, eserinde Filistin'in başrahibi Sophronios'un, Ömer'in şartları görüşmek üzere şehre deve kılından yapılmış kirli elbiseleriyle girdiğini görünce *“doğrusu bu Danyal peygamberin konuştuğu “ıssızlık iğrençtir” ifadesinin kutsal şehirde kanıtıdır”* (Matta 24:15) demiştir. Ayrıca dindarlık şampiyonunun birçok gözyaşlarıyla Hıristiyan halkın üzerine acı ağıt yaktığını belirtir. Patriğin Ömer'in elbisesi temizlediğinden ve Sophronios'un Heraklios ve Monothelit olan Sergios ve Pyrrhosun kötü doktrinlerine karşı çabalarından bahseder (Theophanes,1982, s.39).

Muir'in bahsettiği Theophanes'in, eserinde patriğin gösterdiği yerden ve bu yer ile ilgili herhangi bir sınırlamadan bahsedilmemektedir. Ayrıca *“ıssızlık iğrençtir”* ifadesi İncil'de de geçen bir ifade olup, patrik Hz. Ömer'i görünce bu sözün yerini bulduğunu düşündüğünden dolayı patriğin burada gözyaşları döktüğünü söyleyebiliriz.

2.3.4. Hz. Danyal'ın Mezarı

Muir, Ömer'in, Ulai (Kerhe) nehrinin yanında, Hz. Danyal'ın saygın hatırasının sahnesinde, Hz. Danyal'ın mezarına saygınlığının sürdürülmesi için bakım yapılmasını emrettiğini söyler. Nehir kıyısı üzerinde bulunan türbenin aralıksız değişen 13 yüzyıl boyunca saygılı dindar nesillerin başarısı ile korunduğunu ve Muir'in yaşadığı döneme kadar geldiğini ifade eder. Muir kendi yazarlarına göre Hz. Danyal'ın o güne kadar sergilenen vücudunun Ömer'in emriyle onuruna uygun bir şekilde defin ettirildiğini belirtir.

Muir, bir elçilik görevlisinin burayı M.1881/H.1298 yılındaki ziyaretinde gördüklerine yer vermiştir ve şunları söylemiştir; Loftus'un resminde gösterilen çan kulesinin yerinde olmadığını ve ziyaret tarihinden 3 ila 4 yıl önce bu mezarı yeninden yapıldığını belirtir. Burada çok fazla değişikliğin olduğunu, nehre nazır olan bu yerin pirinç ve ahşap işi korkulukla etrafının galeri ile çevrelendiğini ifade eder (Muir, 1968, s.252).

2.3.5. Fethedilen Şehirlerin İmar Durumu

2.3.5.1. Şam Fethinin Öncesi

Muir, Şam'ın fethinden önce bölgeden şu şekilde bahseder. Bu bölgenin Sevâd (Mezopotamya'nın güneyi) ile benzerlik taşıdığını çünkü burasının da Fırat nehri sayesinde tropik bir bolluğa sahip olduğunu ifade eder. Dünyanın ilk zamanlarından beri kurulu güzelleştirilmiş şehirlerle dolu olduğunu söyler. Geçmiş krallıkların gizemini kaydeden tuğla, çömlek parçalarının yayıldığı bir yer olduğunu belirtir. Burada Bizans imparatorluğunun ihtişamın hâlâ devam ettiğini söyler. Ürdün kenarlarında içinde tiyatro, kilise ve mahkeme olan şehirler kurulduğunu, hatta Gilead diyarında deniz savaş oyunlarının bile oynandığı bir yer olduğunu belirtir. Ülkenin ünlü bayındır bir yer olduğunu yarı nüfuzun Arap'lardan yarısının da Suriyelilerden oluştuğunu Bizanslıların lüks yaşamlarını taklit etmeye çalışarak cesaret ve mertlik olmaksızın ayrıcalık elde etmeye çalıştıklarını ifade eder.

Muir, Batılı güçlerin desteklerinin ortadan kalkmasıyla zorla ve yabancı olarak büyüyen medeniyetin sona erdiğini, insanların tekrar bedevi hayatına döndüklerini belirtir. Bizanslılara ait hiçbir kuralın kalmadığını ancak oraya giden seyahat eden insanların orada gördükleri Bizanslılara ait eser kalıntılarını görünce hâlâ şaşırıldıklarını ve sanki başka bir

dünyaya aitmiş gibi olduğunu düşündüklerini ifade eder. Ayrıca Muir'in eseri yazdığı yıllara kadar adı geçen medeniyetin izlerinin hâlâ etken olduğunu söyler. Doğal güzelliklerinin ve işlek medeniyet hayatının güneyli Araplar için yabancı olan böyle güzel bir ülkenin Müslüman ordular tarafından çaprazlama geçildiğini ve bu yerin Arabistan ve Suriye arasında aşınmış yol olduğunu söyler (Muir, 1968, s.142).

Şehrin tarihinin çok eski olduğunu söyleyen Muir, Hz. İbrahim'e kadar dayandığını ve iniş çıkışlarına rağmen varlığını sürdürdüğünü söyler. Buranın büyük bir düzlük üzerinde olduğunu, bitişik dağ sıralarından çıkan derelerle sulandığını ve güzel korular ve zengin çayırırlarla kaplı olduğunu, bu yüzdende dünyanın bahçesi olarak isimlendirildiğini belirtir. Bu yüzden de burasının almak için Sevâd'dan daha iyi bir sebebi olduğunu iddia eder. Burasının doğu batı arasında bir ticaret merkezi olduğundan bahseder. Şehrin duvarlarının 20 fit yüksekliğinde ve 15 fit genişliğinde olduğunu, zaman zaman değişmesine karşılık zengin ve ünlü bir yer olduğunu ve yapımında kullanılan kiklopik taşların bizim çağımızdan öncesine ait olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.144-145).

Muir, kapılarda ve diğer yerlerinde savunma için küçük kuleler olduğunu belirtir. Yolcuların doğu kapısından girdiğini günümüzde bile aziz Paul (Pavlus) tarafından 1800 yıl önce yapılan dar bir sokaktan geçildiğini, bu yerin adının da Düz (straight) olduğunu belirtir. Aziz John (Hz. Yahya) Katedralinin bütün yapılardan yüksek olan kulesinde vaftiz yapıldığını söyler (Muir, 1891, s.99).

Muir, burada askeri yapılardan birinde bulunan aziz Paul'un bir pencereden indirildiğini ve burada bulunan askeri yapıların ve özellikle rivayetlerde duvarın birkaç kez tamir olmuş ise de bir pencerenin olduğunu işaret edildiğini belirtir. Ayrıca doğu kapısının mimari özellikleri hakkında bilgi verir. Şehrin istila edildiği dönemde şehrin merkezinde ve varoşlarında 15 adet kilise olduğundan bahseder.

Muir, kısa bir zaman önce Farslıların savaşının değişen talihinden dolayı ağır acılar yaşadığını söyler. Şimdi ise büyük ölçüde refah seviyesinin düzeldiğinden bahseder. Bu şehrin "Şehirlerin Kraliçesi" olduğunu ve zirveleri karla kaplı yüce dağlarla çevrili bu yeri gören Arap askerlerinin gözlerini aldığını ifade eder (Muir, 1968, s.145).

2.3.5.2. Şam Fethinin Sonrası

Muir, Şam kiliselerinin Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında eşit olarak pay edildiğini aziz vaftizci Yahya Katedrali'nin (Yuhanna kilisesi) ikiye bölündüğünü söyler. Yarısında ayinler yapıldığını ve İncil okunduğunu diğer yarısında ise Kur'ân okunduğunu ve namaz kılındığını, kubbeden günde beş defa Hz. Muhammed'in üstünlüğünü bildiren ezan okunduğunu ifade eder. Böylece bu durumun seksen yıl bu şekilde iki dinin bir arada bir çatı altında sembollerinin ve uygulamalarının kardeşçe devam ettiğini ilave eder. Fakat İslâm'ın ilk yıllarında makul olan bu durumun daha sonraları kibir ve bağınazlığın hızlı yükselişiyle katlanılmaz hal aldığı iddia eder (Muir, 1891, s.102).

Muir, Hâlid'in askerlerinin antlaşmadan dolayı, buraya ulaştıklarını yarısını aldıklarını, nitekim onun önceden geri çağrıldığını farz edildiğini aktarır. Muir'e göre ise durumun öyle olmadığını, şehrin yarısı kendiliğinden teslim olduğundan taahhüt gereği, fetheden ordu için bir imtiyaz olmasına ki diğer meselelerdeki tutuma uygun olarak ve onun atağına bakılmaksızın olduğunu söyler. Çarpışma olmadan teslim olan benzer antlaşmaların Suriye'nin diğer şehirlerindeki kiliseler içinde yapıldığını belirtir. Ancak sadece bu Katedralin bu şekilde kullanılmasının Şam'da da olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.149).

İbn Kesîr, eserinde Müslümanların Yuhanna kilisesi diye bilinen kilisenin yarısını aldıklarını ve bu yarısını mescide çevirdiklerini bu yer haricinde Şamlılara 14 adet kilise bıraktıklarını belirtir (İbn Kesîr, 1994, s.39-40).

Muir, halifelerden bazılarının Katedral'in tamamını almak için büyük miktarlarda ödemeler teklif ettiklerini fakat olmadığını söyler. H.90/M.708 yılında Halife Velid tarafından burasının mülkiyetinin alınarak buradaki Hıristiyanların çıkarıldığını belirtir. Hıristiyanların bu durumu daha sonra Ömer b. Abdülaziz'e şikâyet ettiklerini onunda bu konuyu değerlendirdiğini, ancak Müslüman ileri gelenlerinin buranın Hıristiyan ibadetleri için yeniden restore edilmesinin imkânsız olduğunu ifade eder. Çünkü buranın müminlerin namazları ve ezanıyla kutsanmış bir yer olduğunu söylediklerini belirtir. Sonunda Hıristiyanların şehir merkezindeki kiliseler yerine şehrin varoşlarında Ebû Ubeyde'nin eşit taksimat altında el konulan yerleri kabul ettiklerini belirtir.

Muir, bu Katedral'in özelliklerini şu şekilde anlatır; Katedral'deki görünen Hıristiyan stil ve dekorasyon unsurların ortadan kaldırıldığını veya elden geçirildiğini belirtir. Bu yapının onu kullanan farklı dinlerin kullandığı zamanın izlerini taşıdığını söyler. Temellerinde ise putperest tapınak izlerinin görüldüğünü ama bunun Bizans sanat mimarisiyle üstesinden

gelindiğini ifade eder. Büyük girişin üst kısmında Psalmist'e ait olduğunun söylendiği ve duvarlarında tekrarlayıp duran bir kehanetin yazdığını, bu kehanette şöyle yazdığını aktarır; “*kral, ey Hristiyan, bütün zamanların kralıdır; senin hâkimiyetin nesillerden nesillere*dir”. Bu yazıya sadece ey Hristiyan kelimesin eklediğini diğerlerinin orijinal yazıyla aynı olduğunu belirtir.

Muir, Belazürî’de geçen bir rivayetten bahseder. Muâviye ve Abdülmelik’in bu kilisenin Hristiyanlara ayrılan kısmını tazminat ödeme karşılığında almaya çalıştıklarını ama antlaşma şartları gereği yapamadıklarını söyler. Ancak Abdülmelik’in oğlu I.Velid’in buranın ganimet yeri olduğu dolayısıyla aradaki bölme duvarını yıkmak için duvar ustalarını çağırdığını ama onların bu işe itiraz ettikleri bunun üzerine kendi elleriyle yıkım işini başlattığını belirtir. Muir, Şam’ın fethiyle ilgili bütün bilgileri aktardığını sonraki günlerde ortaya çıkan hikâye ve masalların aslının olmadığını iddia eder (Muir, 1968, s.149-150). (Ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.147).

Muir, fethedilen şehirlerin Müslümanların hâkimiyetine geçtikten sonra görüntüsünün hemen değiştiğini söyler. Nitekim Şam bölgesinin Müslümanlar tarafından işgal edildiğini ve hızlıca bir İslâm şehri kılığına büründüğünü ifade etmiştir (Muir, 1968, s.154).

2.3.5.3.Vebadan Sonra Şam Şehrindeki Mülklerin Durumu

Muir, bu veba musibetin derecesinin dehşetinin kendini diğer bir yolda da gösterdiğini nitekim çok sayıda mülkün ölümler yüzünden kaldığını ifade eder. Ayrıca hayatta kalanların arasındaki boşluklar yüzünden yönetimde ve veraset (devolution) sisteminde büyük sıkıntıların yaşandığını belirtir.

Muir, ayrıca burada iskânla ilgili problemlerin büyüdüğünü bunun için bu ve diğer meselelerin çözümü için Ömer’in bir devlet gezisi yaparak çözdüğünü belirtir (Muir, 1968, s.235-236).

Muir, Ömer’in Câbiye’ye doğru ilerlerken oradan bütün Suriye üzerinde bir tur yaptığını ve Ömer’in bütün Müslüman yerleşimcileri ziyaret ettiğini ve veba yüzünden boş kalan çok sayıda mülkün yok edilmesi için talimat verdiğini söyler. Ayrıca onun önüne konulan bunun gibi davalara kendisinin karar verdiğini belirtir (Muir, 1968, s.236-237).

2.3.5.4. Medâin'in Durumu

Medâin şehri kısım kısım fethedilmiştir. Bu fetihlere Medâin'in çevresinden başlanmıştır bu konuyu fetihler bölümünde değerlendirdiğimizden burada genel olarak Medâin'den ele geçirilen ganimetleri tek başlık altında topladığımızı belirtelim.

Muir, Medâin'in fethi öncesi anlattığı bu yerlerin antik şehirler olduğunu belirtir. Özellikle Medâin'in antik şehir özelliği olan Seleukia ve Tizpon hakkında bilgiler verir. Seleukia'nın nehrin sağ kıyısında İskenderiyeli fatihlerin ana vatanı olduğunu, Tizpon'un ise sol kıyısında Fars hükümdarlarının kışlık yeri olduğunu belirtir. Bu şehrin Sevâd'ın başkenti olan Babil'in yerini aldığını ifade eder. Buranın birçok kere Bizanslılar tarafın alındığını şimdi ise müreffeh içinde olmasına rağmen entrikalar ve lüksün verdiği rehavet yüzünden yarımsız ve zayıf olduğunu ilave eder. Kraliyet sarayı olan Tak-i Kisra'nın bulunduğu asil bölgenin doğu tarafında olduğunu ve hâlâ oraya seyahat edenlerinin gözünü aldığını ifade eder. Yazarın eseri yazdığı dönemlerde buranın çürümeye yüz tuttuğunu ama büyük bölümünün ayakta olduğunu eşsiz bir mimariye sahip olduğunu eserinin dip notunda aktarır (Muir, 1968, s.179).

Muir, Medâin fethedildikten sonra Müslümanların çağlar boyu yığıldıkları hazinelerin olduğu sarayın muhteşem köşkünde dolaştıklarını ve her çeşit meyve ve çiçeğin bulunduğu bahçesinde eğlendiklerini ifade eder. Müslümanların Kisra'nın sarayına yerleştiklerini ve şükür namazı kılmak için soylu yapılardan birinin ibadethaneye çevrildiğini belirtir (Muir, 1968, s.184).

Medâin'in devlet yeri olarak imkânların çok olduğundan bahseden Muir, Sa'd'ın baş karargâhını buraya kurduğunu belirtir. Terkedilen evlere askerlerini yerleştirdiğini kendisinin de kralın meskenine yerleştiğini büyük salonun süslemelerini değiştirilmediğini, buranın ibadet yeri olarak ayrıldığını ve Irak'ta ilk Cuma namazının burada kılındığını aktarır (Muir, 1968, s.186).

2.3.5.5. Suriye'nin Kuzeyinde Yapılan Fetihler Öncesi ve Sonrası Durum

Muir, Antakya'nın fethi öncesinde şehir hakkında kısa bir bilgi verir. Buna göre Antakya'nın Kuzey Suriye'nin ünlü bir şehri yani ticaret ve sanat merkezi olan bir yer olduğunu ayrıca lüks yaşamın hâkim olduğunu belirtir.

Muir, şehri anlatırken burasının doğunu kraliçesi olduğunu ve dünyanın üçüncü büyük şehri olduğunu söyler. Ayrıca kilometrelerce uzunlukta olan duvarlarının kalınlığının ve yüksekliğinin insanı hayret düşürdüğünü, etrafını çevreleyen yüksek dağlarla doğal bir koruma görüntüsü verdiğini ifade eder (Muir, 1968, s.200).

Muir, Hama fethedildikten sonra burada bulunan iki kilisenin camiye çevrildiğini belirtir (Muir, 1968, s.199).

Bazı rivayetlere göre Halep'deki yerleşimcilerin Antakya'ya göçe zorlandığını söyleyen Muir, daha sonra barış zamanda evlerini restore ederek döndüklerini söyler. Bazılarının da Şam'daki gibi buradaki kiliselerin ortadan ikiye bölündüğünü ifade eder. Ancak diyerek geçerli rivayete göre; buradaki insanların ölçülü davrandıklarını, cami için yeni bir yer alınıp oraya inşa edildiğini aktarır (Muir, 1968, s.200). İbnü'l-Esîr, burada antlaşmayı yapan kişinin İyad b. Ganm olduğunu Ebû Ubeyde'nin de antlaşmayı onayladığını belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.454).

Muir, Müslümanların Suriye'de Sevâd'da olduğu gibi kendilerini etrafa yaymadıklarını ve Kûfe ve Basra gibi şehirleri burada kurmadıklarını belirtir. Müslüman Arap'ların bu ülkenin topraklarını ve iklimini, güzel manzarası, vadiler ve tepelerde akan derelerin bulunduğu topraklarını, asma ve incir, nar ağaçlarının bulunduğu topraklarını ve zeytinyağı ve balın olduğu topraklarının daha az hoş olduğunu düşündüklerini, ilgilerini çekmediğini söyler. Dicle ve Fırat bölgesinin sıcak kumlu ve alıştıklar hurma ağaçlarının korulukların ve çölü örten ılgınlarının daha fazla ilgilerini çektiğini ifade eder (Muir, 1968, s.212).

Muir, Müslüman Arap'ların Suriye'ye fatihler olarak geldiğini ve fatihler olarak özellikle güneyli kabilelerin Hıms, Şam ve diğer yönetilen yerlere genişçe yerleştiklerini fakat Suriye'nin yerli halkının özünde fetihlerden sonra öncekinin aynısı olarak kaldıklarını ifade eder. Ayrıca uzun yüzyıllar boyunca dejenerasyon olmasına rağmen onların geride kalan kalıntılarına bağlı kalarak atalarından kalan inançlarına tutunduklarını belirtir (Muir, 1891, s.146).

2.3.5.6. Kudüs'ün Fethi Sonrası Durum

Kudüs'ün fethinden sonra yaşanan imarla ilgili durumları, Kübbetü's-sahre ve Mescid-i Aksâ ile alakalı olarak detaylı şekilde değerlendirerek özel başlıklar altında değindik. Bu yüzden burada Kudüs'ün fethi sonrası durumuyla ilgili sadece genel olarak bahsedeceğiz.

Muir, Ömer'in Kudüs ziyareti le ilgili İslâm kaynakların buraya kadar olduğunu bundan sonra anlatacaklarının Hristiyan kaynaklarına göre olacağını söyler. Bu rivayetlere göre Ömer'e Sophorinus'un eşlik ettiği ve ona Hristiyanların hac yerlerini gösterdiğini ve Ömer'in buraların tarihi ile ilgili sorular sorduğunu ifade eder. Tesadüfen Kıyamet Kilisesi'nde veya Konstantin Kilisesi'nde iken namaz vakti gelince Patrik'in ona namaz kılması için bir halı sermeyi teklif ettiğini belirtir. Ancak Ömer'in burada veya başka kilisede namaz kılmayı ret ettiğini, bunun sebebinde eğer Ömer buralarda namaz kılsa ondan sonra Müslümanların buraları Hristiyanların elinden alacağını belirtmesinden dolayı olduğunu aktarmıştır.

Muir, aynı zamanda Ömer'in Beytullahim Kilisesi'ni de ziyaret ettiğini belirtir. Burada insanların yine Doğu Kilisesi'nde dua ettiğini ve patriğin eşlik etmesi ve saygılı davranmasının üzerine bir ferman verdiğini ifade eder. Bu fermanda Hristiyanların sahip oldukları yapıların güvenliğinin sağlanması ve bir kiliseye aynı anda birden fazla Müslümanın girmesinin yasaklandığı fakat bu şartın daha sonraki Müslümanlar tarafından ihlal edildiğini söyler. Konstantin Kilisesi'nin sundurmasının olduğu yere bir caminin inşa edildiğini ifade eder (Muir, 1968, s.210).

Muir, ayrıca Ömer'in kilisede namaz kılmamasıyla ilgili olası olmayan bir görüşün olduğunu belirtir. Bu görüşe göre Ömer'in namaz kılmamasının sebebinin kilisede bulunan resimler ve haç işaretinden dolayı olduğunu söyler. Tabii ki Ömer hakkındaki bu ihtimal yazının aslının dışında kibarlık ve nezaket için verilmiş mazeret de olabilir diye yorumda bulunmuştur.

Muir, Ömer'in seyahatinde yaşanan bir hikâyeye göre bir Hristiyan din adamı tarafından konuşmasının kesildiğini ifade eder. Ömer'in Kur'an'dan ayetler¹⁸ okuduğunu bu sırada bir Hristiyan'ın bağırdığını ve Allah kimseyi saptırmaz dediğini söyler. Hz. Ömer'in ise eğer konuşmasını kesmeye devam ederse kafasının kesileceği tehdidinde bulunduğunu belirtir. Bunun üzerine Hristiyan'ın sustuğunu ve bu hikâyenin Vâkidî'nin eserinde geçtiğini ilave eder. Ayrıca Muir, yazarın burada "*Kur'an da öğretilen kader (Allah'ın takdiri) ilkelerinin popüler izlenimini vermeyi*" istediğini ifade eder (Muir, 1968, s.210-211).

Bahsi geçen ayetlere ve Vâkidî'nin eserine baktığımızda Hz. Ömer'in yeni fethedilmiş bir şehrin insanlarına öğütler verdiğini ve bundan sonrası için nasıl hareket edilmesi gerektiği hakkında nasihatlerde bulunduğunu görüyoruz (Vakidî, 2007, s.223).

¹⁸ Bahsi geçen ayetler için bkz. (4 Nisa 90-142, 17 İsrâ 99, 18 Kehf 6).

Nitekim Hz. Ömer'in konuşması esnasında bir Hıristiyan keşişin hangi maksatla araya girdiği kesin değildir. Hz. Ömer'in adamın edebe aykırı hareketinden mi yoksa insanları kışkırtmaya çalışıp, Hz. Ömer'in konuşmasını bitirmesini engellemeye mi çalıştığı konusu da net değildir. Ancak burada şunu da belirtelim ki Kudüs'ün fethiyle ilgili anlatılan konulara genel olarak baktığımızda Hz. Ömer'in hep bir nezaket içinde olduğunu görüyoruz. Bu açıdan bu mesele ile ilgili daha derinlemesine bir analiz yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

2.3.5.7. Mısır'ın Fethi Öncesi Durum

Muir, Mısır'ın bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun tahıl ambarı olduğunu, bu yerin şimdi Kostantiniyye'yi tahılla beslediğini söyler. İskenderiye' de yaşayanların çoğunun ülkenin yerli halkı olsa da, onun nüfusunu her bölgeden çektiğini ifade eder. İskenderiye'nin Bizans İmparatorluğu'nun ticaret, lüks yaşam tarzı ve edebiyat bakımından ikinci önemli şehri olduğunu söyler.

Muir, burasının Romalılar ve Rum'lar, Arap'lar ve Kıpti'ler, Hristiyanlar, Yahudiler ve Yahudi olmayanlardan oluşan bir harman yeri olduğunu belirtir. Ancak yaşam tarzının Bizans tarzı olduğunu ve bu geniş nüfusun tiyatrolar, hamamlar ve eğlence yerleri ile eşsiz bolluk ve ihtişamlı ihtiyaçlarının karşılandığını ifade eder. Burada bulunan limanın fenerlerle (pharos). korunan güvenli ve geniş olduğunu ve bu limanda bir gemiler ormanının toplandığını, ayrıca burasının imparatorluğun diğer limanlarıyla iletişimin sürdürüldüğü bir yer olduğunu belirtir. Bu şehrin bu sayede bir Mısır şehri olmaktan ziyade bir Avrupa şehri olduğunu söyler.

Muir, bu şehrin sadece yetişkin nüfusunun 600 bin olduğunu, bu nüfusun 70 bin'i Yahudi, bazılarının göre ise 40 bin kişinin Yahudi olduğunu söyler. Ayrıca bunların baş vergisi ödeyen yaş grubuna ait olduğunu, bunlardan 200 binin Rum olduğunu, yine bunların 30 bininin kuşatmadan önce deniz yoluyla kaçtıklarını ifade eder. Bu şehirde bulunan hamam sayısının 4 bin olduğunu belirtir. Ayrıca bu şehirde 400 tiyatro ve limanda 12 bin gemi olduğundan bahseder.

Muir, bu şehrin Nil Nehri'nin sularıyla sulanmış zengin vadileri olduğunu söyler. Bu şehrin çevresinden çıkan seyahat edenlerin medeniyetin zirvesinden birden bire yoksulluk ve sefaletin derinliklerine düştüğünü ifade eder (Muir, 1968, s.239-240).

2.3.5.8. Mısır'da Fethedilen Toprakların Durumu

Muir, Zubeyr'in fethedilen yerlerin sağını güçlendirmek için ve ülkeyi onun takipçileri arasında ikiye bölmesi Amr'a ısrar ettiğini belirtir. Eserinin dipnotunda şöyle bir açıklamada bulunarak; burada diğer ülkelerde de olduğu gibi ordu gücüyle alındığını kanıtlayan çok sayıda ve çeşitlilikte rivayetlerin olduğunu söyler. Bu yüzden şartlı antlaşma veya teslim olmadan daha çok feth edilmiş bir ülke olarak muamele görmesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca Müslümanların yerlilere karşı mahkemelerde daha iyi saygınlık verildiğine dair geçmiş kanıtlamak için güçlü bir baskı olduğunu ve bu iddialar içinde Zubeyr'in vurgulandığını ifade eder.

Amr'ın, Zubeyr'in isteğini ret ettiğini söyleyen Muir, Ömer'e danışılması üzerine beklenildiği gibi Ömer'in Amr'ın kararını doğruladığını belirtir. Ömer'in Mısır topraklarını kendi halkının ellerine, bakım ve verim sağlamak için bırakılmasını istediğini söyler. Ayrıca bunun bilgece bir cevap olduğunu ifade eder. Ayrıca Ömer'in Arapların tek bir dönümün bile sahibi olmalarına müsaade etmeyeceğini hatta Amr'ın bile kendisi için bir konak yapmasını ret ettiğinden bahseder. Ömer'in ona Medine'de bir evi olduğunu hatırlattığını ve bununda ona yeterli olduğunu söylediğini belirtir. Böylelikle Mısır'ın toprakları eski oturanlarına kaldığını ve Hicaz için zengin bir tahıl ambarı olduğunu aktarır. Ayrıca zaten geçmişte de İtalya ve Bizans İmparatorlukları için tahıl ambarı olduğuna işaret eder (Muir, 1968, s.244).

2.3.5.9. Rey Şehri'nin Fethi Sonrası Durum

Rey şehrinde yapılan savaştan sonra bu savaşı değerlendiren Muir, savaşın Vâc Rûz (Bowaj Rûd) da yapıldığını söyler. Nuaym'ın Rey'in istihkâmlarını yıktığını ve yeni bir şehrin temellerinin atıldığını belirtir. Rey şehrinin kalıntılarının Tahran'ın güney doğusuna 5 ila 6 mil uzaklıkta olduğunu ve hâlâ hatırı sayılır bir bölümünün görülebilir olduğunu ifade eder (Muir, 1968, s.258).

2.3.6. Kanallar

2.3.6.1. Sevâd'daki Kanallar

Muir, fetihlerin sonrasında sivil uygulamaların olduğundan bahseder. Sevâd'da büyük kanal ağlarının ele alındığını söyler. Nitekim Fırat'ın uzun süredir ihmal edilen bentlerine özel bir görevli nezaretinde yatırım yapıldığını, Dicle Nehri'nde de aynı şekilde yapıldığını ifade eder. Irak ve Suriye topraklarının alan alan olarak ölçüldüğünü, toprakların vergilendirilmesinin ise zirveden ve taşraya aynı sistem üzerine yapıldığını belirtir. Irak'taki Dihkan'ların gelirlerin yönetimi ve güvenliği sağlamaya yardımcı olmak için Fars İmparatorluğu'nda olduğu gibi yine avantaj elde ettiklerini belirtir (Muir, 1968, s.230).

Ayrıca Muir, Ömer'in Fars'ın güneyinde yapılan sulama faaliyetleri için Hurkûs b. Züheyr'e sulama işlerini restore ile meşgul olmasını ve Hûzistân'ın çölleşmiş alanlarını hayata döndürmesini emrettiğini belirtir (Muir, 1968, s.251).

2.3.6.2. Mısır'daki Kanallar

Muir, Nil ve Süveyş arasındaki iletişimin açılmasının tarihi olarak H.21/M.641-42 yıllarını verir.

Muir, Amr tarafından unutulmaz bir işin yapıldığını, bu işin Mısır'dan Arabistan'a tahıl sevkiyatını kolaylaştırdığını söyler. Amr'ın İskenderiye'den Fustât'a döndükten sonra bunu Amr'ın adıyla ayarlandığını belirtir. Süveyş'teki Kızıl Deniz ile Yukarı Mısır'daki Nil'in suları arasında eskiden de var olan bu irtibatın yeniden açılması kadar önemli hiçbir şeyin olmadığını ifade eder. Bu kanalın Bilbeys'in en uzak kuzeyine kadar nehrin en doğu kolunu izlediğini söyler. Oradan da sağ tarafa Tumîlât Vadisi'nin ve Timsah Gölü'nün yanındaki göz alıcı Tuz göllerinin (Büyük Acı göller) ya da Manzala Gölü içine döndüğünü, böylece şimdiki Suveyş Kanalı'nın aşağı kısmıyla Kızıl Deniz'e ulaştığını aktarır.

Muir, bu kanalın uzun zamandır kullanılmadığını, zaten sığ ve yapay olduğunu söyler. Bu yüzden zamanla kum ve alüvyonla dolduğunu belirtir. Buna rağmen büyük engellerle karşılaşmadığını ve bir yıl içinde Mısır'lı işçilerle temizlendiğini aktarır. Ömer'in Gize Piramitleri'nin gölgesi altında yüklenen yük gemilerinin Medine limanında tahliyesini (Yenbu). kendi gözleriyle görmek için gittiğini ifade eder. Kanalın Ömer b. Abdülaziz'in

zamanına kadar yani 80 yıl kadar faal olduğunu, nitekim kumların tekrar doldurmasıyla kullanılmadığını ve terk edildiğinden bahseder.

Eserinin dipnot bölümünde kanal ile açıklama yapan Muir, eski kanalın günümüzdeki Süveyş Kanalına çok yakın bir yol izlediğini söyler. Ancak konuyla ilgili fazla dokümana sahip olmadığını ama Ömer zamanında gemilerin Kahire'den Arabistan kıyılarına yük getirdiğinin kesin olduğunu belirtir. Yani iki ülke arasında düzenli bir hattın kurulduğunu bu kanalın hızlıca temizlenmiş olmasının nedeninin ülkenin genç nüfusundan kaynakladığını ifade etmiştir. Ayrıca kanalın ilk yapım teşebbüslerinin firavun Necho zamanına kadar uzandığını, arkasından da Darius'un yaptığını aktarır. Denildiğine göre Bubastis'den veya Nil'in Tanitic kolu ağzından Kızıl Deniz'in başına kadar kullanışlı bir bağlantının yapıldığını, ayrıca ikinci bir kanalında Tel Fakhûs (Ptolemies at Phacusa) altında Akdeniz kıyılarına açıldığını belirtir.

Muir, görünüşe göre Selahiye kanal hattını içine alan bu kanalın, Kızıl Deniz'e götüren gölcük sistemlerin içinde olması ve sığ yerlerinin olması ve buna ilaveten birde beklenmedik sel olaylarının olmasından dolayı, bağlantının devamlılığının sağlaması hususunda büyük zorlukların yaşanmış olması gerekir diye görüş belirtmiştir. Bu hatlardan birinin Trajan tarafından derinleştirildiğini ve bizim çağımızın üçüncü yüzyılın sonuna kadar gemilerle geçişin olduğunu söyler. İşte bu kanalın şüphesiz Amr tarafından temizlendiğini ve derinleştirdiğini belirtir (Muir, 1968, s.244-245).

2.4. İlmî Faaliyetler

2.4. 1. Kur'ân'ın Toplanması

Muir, Kur'ân'ın bazı bölümlerinin ve çeşitli sûrelerin derlenmesinin ve tek bir cilt haline getirilmesinin bu zamanda olduğunu belirtir. Kur'ân'ın bir araya toplanma işinin Ebû Bekir zamanında Ömer'in tavsiyesiyle olduğunu ifade eder. Ömer'in bu tavsiyesinin sebebini ise şöyle açıklar; Yemame Savaşı'nda kalplerinde vahyi taşıyanların birçoğunun ölümü üzerine tehlike oluşturduğunu söyler. Ömer'in Ebû Bekir'e Kur'ân hafızlarının bu yaşanan katliam gibi diğer savaş alanlarında da bal mumu gibi eriyip tükeneceklerinden endişe ettiğini ifade eder. İlahi metnin çoğunun kaybolup gideceğini, bu yüzden onun bir an önce bir araya toplanması için emir vermesini söylediğini aktarır (Muir, 1968, s.231).

Diğer eserinde de Muir, konuyu şöyle aktarır; Kur'ân'ı okuyan veya kalplerinde taşıyan kişilerin ölüm bahçelerinde çürüdüğünü, bu yüzden kutsal metnin çoğunun kaybolmasından korktuğunu söyler (Muir, 1891, s.161).

Muir, bu görevin Hz. Peygamber'in kâtibi olan ve vahyin iner inmez Hz. Peygamber'in dudaklarından yazan Zeyd b. Sabit'e verildiğini söyler. Başta bu işe tereddüt ettiğini çünkü Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin bu işi yapmadan bıraktığını ama sonunda kabul ettiğini ifade eder. Surelerin dağılmış kısımlarını ve ayetlerini her yerden arayıp bulduğunu onları hurma yapraklarından, deri parçalarından, parşömenlerinden, kürek kemiklerinden, beyaz taş levhaları ve insan göğüslerinden toplayıp bir araya getirdiğini belirtir. Zeyd'in emekleriyle Kur'ân'ın bugün elimizde bulunan haline bu karışık materyallerin bir uygun düzene ve diziye getirilmesiyle olduğunu belirtir. Ancak diyen Muir, onun bilinmezlik içinde ve tutarsızca toplandığını ve kabaca birleştirilmesi yüzünden koleksiyonun bu parçalar içinde, gelişi güzel her sayfasında hâlâ bunun izlerini taşıdığını iddia eder (Muir, 1968, s.231).

Muir, diğer eserinde Kur'ân'ın toplanması ile ilgili olarak zamana ve konuya gösterilen saygının şüpheye mahal bırakmasızın dini bir sorumluluk içinde yapıldığının görüldüğünü ifade eder. Orijinal el yazmasının Ömer'in kızı ve Hz. Peygamber'in eşi olan Hafsa'ya emanet edildiğini ve Osman'ın halifeliğine kadar metnin standart devam ettiğini belirtir (Muir, 1891, s.161).

Eserleri arasında bile Kur'ân ile ilgili ifadelerinde tutarsızlık bulunan Muir, Kur'ân'ın toplanması faaliyetini överken Kur'ân'ı eleştirmekten geri durmamıştır. Bu da Kur'ân'a yaklaşımı açısından bizlere amacını açık bir şekilde göstermektedir.

2.4. 2. Hicri Takvim

Muir, bu faaliyetin yapıldığı tarih olarak H.17/M.638 yılını verir.

Muir, Ömer'e popüler olarak atfedilen şeyin sadece divan ve sistematik hesap görevleri olmadığını söyler. Aynı zamanda Arap yılının düzene konulmasının da olduğunu belirtir. Hz. Peygamber'in Mekke'den hicretinin yılında yeni ayın ilk ayının (Muharrem) başlangıç olmasından dolayı Ömer'in, Hz. Muhammed dönemini bu niyetle ortaya koyduğunu ifade eder. Bu yüzden bu yılın Hicri yıl olarak isimlendirildiğini ifade eder (Muir, 1968, s.271).

Muir, takvimin zaten tam olarak Kamerî olduğunu, Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in duyurduğu gibi olduğunu ifade eder. Fakat tarih başlangıcı ve yılları izleyen numaralanmasının şimdi ortaya koyulduğunu söyler. Ay takviminin Güneş takviminden 11 gün daha kısa olduğunu bu yüzden her yüzyılda bir üç yıl kaybettiğini belirtir. Ayrıca verilen tarihlerin Kamerî olarak hesaplanması için bunun kolaylık olduğunu, böylece Ay olarak yaşının bilindiğini, ancak Kamerî takvimde yılların mevsiminin belirtilmesinin ciddi bir ihtiyaç olduğunu ifade eder (Muir, 1891, s.189).

2.5. Sosyal Hayat

2.5. 1. Yeni Kurulan Şehirlerin Demografik Yapısı

Muir, Ömer'in divan sisteminin sayısal sonuçlarının söylenmediğini ifade eder. Ancak Kûfe ve Basra şehirlerinin nüfusundan yola çıkarak Arabistan'dan yapılan göç hakkında ve çeşitli ırklardan meydana gelen kalabalık haremelerin hızlı gelişmesi hakkında standart bir değerlendirme yapılabileceğini söyler (Muir, 1968, s.230).

Muir, Kûfe ve Basra'nın benzersiz bir doğuşunun olduğunu ve bu iki şehrin halifenin ve İslâm'ın kaderi üzerinde önemli bir tesirinin olduğunu söyler. Nüfusun büyük çoğunlunun Arabistan Yarım Adası'ndan gelen saf Arap kanından oluştuğunu ve kabilelerin uzaktan Fars kurbanlarının kokusunu alarak aileleriyle beraber Arabistan'ın her köşesinden Sevâd'a gelerek bu iki şehre yerleştiklerini söyler. Kûfe'de nüfusun Yemen ve Güney ağırlıklı olduğunu Basra'da ise Kuzey'in hâkim olduğunu ifade eder. Bu iki şehrin gelen Arap'ların nüfusuyla çok hızlı büyüdüğünden bahseder. Yine bu iki şehrin büyük ve lüks birer şehir olduklarını, içlerinde yaşayan insanların sayısında 150 bin ila 200 bin kişi arasında olduğunu söyler. Bu iki şehrin edebiyat, ilahiyat ve İslâm siyaseti alanında İslâm dünyasının bütününden daha fazla etkisi olduğunu belirtir.

Doğu tarafının kabilelerinin başında Benî Murad kabilesinin Kûfe'de başı çektiğini aktaran Muir, ondan sonra da Benî Nizâr kabilesinin geldiğini söyler. İki kabilenin de şehrin ayrı bölgelerine yerleştiğinden ve farklı camileri olduğundan bahseder. Basra'nın halkının ise kuzeyden gelenlerden oluştuğunu ve kendilerine ait bölgelerinde Benî Ezd, Temim, Bekr, Abdülkays ve Medine'nin yerlilerinin olduğunu ifade eder.

Muir, Belazürî'de Hicri 50/Miladi 670 yılında Ziyâd zamanıyla ilgili verilen bu iki şehrin kişi sayısının yazarın belirttiğinden daha fazla olduğunu söyler. Bunun sebebinde

askerlerin eşlerinin sayısının ve çocukların sayısının tahmin edilenden fazla olduğunu düşünmesi olarak belirtmiştir. Ayrıca diğerlerinin sayısı yani bağlı olanlar, köleler, müşteriler ve Müslümanlar ve gayri Müslimlerin Arap'lardan daha kalabalık olduğunu belirtir. Böyle olunca nüfusun 300 binin üzerinde olmasının imkânsız olmadığını ve nüfusun savaşlar nedeniyle dalgalı olacağını ifade etmiştir (Muir, 1968, s.196-197). (Konuyla ilgili ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.400).

2.5. 2. Şehir Hayatı

Muir, askerlik alanında hizmetlerin aksadığını ve düzensiz olduğunu, bu şehirlerde yaşayan insanların sevindiren birkaç zafer haricinde, genelde eğlence olarak vakitlerini gizlenmiş haremelerde geçirdiklerini söyler. Bundan başka sosyal problemlerden uzak zamanın günün meselelerini tartışırken ve geçmişin savaşlarını yâd ederken oradaki kahramanlıklarını hatırladıklarını ifade eder.

Muir, Kûfe'de ve Basra'da bulunan iki büyük okulun tartışma ve gevezeliklerinin çok sık olarak yozlaşma olduğunu, kabile çekişmelerine ve yerel skandallara alet edildiğini iddia eder. İnsanların huysuz ve hizipçi olduklarını ve her iki şehrin kargaşa ve isyan yuvasına döndüğünü iddia eder. Kureyş'in gücünün bilincinde olan bedevi unsurların Kureyş'i kıskandığını ve onun kaprisli mizacının kontrol altında tutmanın tahammül sınırını aştığını iddia eder. Nitekim Ömer'in güçlü ve bilge olmasından dolayı kontrol altında tutulan nifakın daha sonraki zamanlarda gelen zayıf halifeler döneminde kontrol altında tutulmadığını söyler. İslâm'ın bütünlüğünü parçalandığını ve talihsiz günleri getirdiğini belirtir. Ayrıca nifakın fevkalade gücünün İslâm inancı için ölümcül olabileceğini kanıtladığını söyler (Muir, 1968, s.196-197).

Müslüman toplumun bozulmasıyla ilgili değerlendirme yapan Muir, Hz. Muhammed'in toplumunun durumu ile ilgili yakınca değerlendirme yapma için bu zamanda fazla materyale sahip olmadığını belirtir. Savaşlarda devamlı uğraşma nedeniyle ahlaki bozulma etkilerinin eylemlerini durdurmaya meyilli olduğunu ifade eder. Saf bedevi yaşamındaki bozulmanın ve müeyyidelerin gevşemesinin lüks ve rahatlık zamanlarında başladığını söyler. Ayrıca eşler arasında ilişkilerin hızla kötüleştiğine dair bol belirtinin olduğunu ilave eder (Muir, 1968, s.271).

2.5. 3. Kadınların Sosyal Hayattaki Yeri

Muir, Arap bayanların bir Arap koca ile evlendiklerini ancak kadınların, kölelik ve cariyeliğe yapılan müsamaha nedeniyle sınırsız olduğunu söyler. Ayrıca fethedilen yerlerde özgür bir kadınla evlilik yapmanın mümkün olduğunu belirtir. Sadece ya din değiştirmiş olması ya da Ehli Kitap'tan olması şartının olduğunu belirtir. Çünkü Yahudi ve Hıristiyanlar ile Müslüman erkeklerin evlenmesinin yasal olduğunu ifade eder.

Muir, bütün bu durumlara karşın bir Arap kanını taşıyan kadının ve doğurduğunun derecesinin değerinin öncelikli olduğunu söyler. Annesi köle veya cariyeye olsun ya da Müslüman, Yahudi, Hıristiyan olsa da Arap babadan olan çocuğun yasallıkta eşit olduğunu ifade eder. Böylece Arapların çoğaldıklarını belirtir. Bunları göz önüne alarak ve yeni fetihler yapan Arapların dışarı doğru akmalarının üzerine varsayımlarda bulunarak, Ömer'in vefatından önce Arabistan sınırları ötesinde 50 milyona ulaşan Arapların nüfusunun sonunda ikiye hatta dörde katlamış olabileceğini düşünür (Muir, 1968, s.230).

Muir, Muğîre b. Şube'nin davasında bahsi geçen kadın hakkında bilgi verdikten sonra konuyu cariyelik sistemine getirir.

Ona göre kadınlara karşı sistemden dolayı eski Arap kibarlığının hızla kaybolduğunu söyler. Bu sistemin bir cariyenin Ümmü Veled veya azatlı eş pozisyonuna gelebilmesi için efendisine bir çocuk vermesi olduğunu söyler. Ayrıca doğan bu çocuğun diğer özgür kadınların çocuğu gibi eşit haklara sahip olduğunu belirtir. Yeniden evlenme ve boşanmanın gevşekliğiyle birleştiğinde kadının pozisyonunu hızlıca düştüğünü ve sosyal yaşamın saygın gelenekleri için mutlak bir zorunluluk olarak peçenin mutlak kullanım haline getirildiğini söyler. Bunun da kadının koşullarını haremin gözden uzaklığıyla beraber gitgide ama emince berbat hale getirdiğini söyler. Bu uygulamayı bugünkü İslâm toraklarında görüyoruz demiştir (Muir, 1968, s.265).

Muir, eserinin başka bir yerinde cariyelik ile ilgili değerlendirmesinde, eğer köle kız bir çocuk doğurursa hemen Ümmü Veled (çocuk annesi) olduğunu ve özgür olduğunu belirtir. Doğan çocuğun meşruluk noktasında ve miras bakımından özgür ve asil kadınların çocuklarıyla eşit olduğunu söyler. Güzellik ve yağcılığın doğum ve üremeyi gölgede bıraktığını ve zamanın gözdesinin çok sık asil hanımı yerinden ettiğini ifade eder (Muir, 1968, s.272).

Eserinde çok eşlilik meselesine değinen Muir, çok eşliliğin zararları üzerinde durmuştur. Ayrıca çok eşliliğin cariyelik sistemiyle birleşmesiyle beraber daha çok zarar verici hale geldiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Nitekim Muir, çok eşliliğin zararlı etkisinin özellikle şimdi, kocanın keyfi boşama gücüyle ve sınırsız cariyeye sahip olma izniyle pekişen durumun, orduların çok sayıda köle kızlar almasıyla hızlandığını ifade eder. Ayrıca bu köle kızların askerler arasında ve toplum genelinde pay edildiğini veya satıldığını söyler. Arapların eski mertlik kuralları altında asil kandan olan eşin ev halkında bir üstünlük ve onur pozisyonunda tutulduğunu dile getirir. Bununla beraber kalpsiz bir rakip eğer güzel veya doğurgansa onu yerinden edebilir diye ifade eder. Şimdi kocasının takdirinde olan kadının ancak birçoğundan birisi olduğunu ve seviyesinin kademeli olarak aşağı düştüğünü belirtir.

Muir, bayağı şehvet duyguları ile Fars ve Rum esirler ile iyice doldurulmuş haremde Muğire gibi eğlenenin olduğu umulabilir diyerek ayrıca bu durumun birçok saygın evde az olmadığını iddia eder. Bazı bayanların, bir soylu evden kaçırılmış da olabilir diyen Muir, yine üstün hâkimiyet nüfuzu için saraya uygun bir zarafetle ve güzelliğiyle bağışlanan kadının efendisini büyülediğini ifade eder (Muir, 1968, s.271-272).

Muir, cariyelerin durumu ile ilgili prenses Leyla'nın hikâyesinin örnek vereceğini ifade eder. Bu olayda Ğassani lideri el-Cûdi'nin Dûme'de öldürüldüğünü ve bu güzel kızın muzaffer Hâlid tarafından genel ganimetten satın alındığını ve bu prensesin cazibesinin şöhretinin zaten Medineye ulaşmış olduğunu söyler. Ayrıca Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'ın göğsünde romantik bir ateşin tuttuğunu ifade eder. Abdurrahman'ın onun için müthiş bir tutkusunun olduğunu hatta onun derdini söylediği dizelerin hâlâ korunduğunu belirtir. Bu dizelerden iki mısrasını da örnek olarak aktarır. Bu dizeler şöyledir; *“ben Leyla'yı düşündüm fakat gökler bizim aramızdadır; ne onu gecesi benimdir ne de benim gecem onundur.”* Ayrıca bu dizelerin Leyla veya gece ismi üzerine söylendiğini ifade eder (Muir, 1968, s.272). (Ayrıca bkz. Belazürî, 2013, s.71).

Muir, Abdurrahman'ın sonunda Leyla'nın mutlu efendisi olduğunu ve Leyla'nın kamptan onun evine gönderildiğini söyler. Bunun üzerine hemen onu özgür bıraktığını ve kendine eş olarak aldığı belirtir. Ayrıca bu bayan için sevgisinin çok büyük olduğunu bu yüzden diğerlerinden vaz geçtiğini ifade eder. Leyla'yı sadece kendine eş olarak bıraktığını ve onun güzelliği son bulana kadar bunu sürdürdüğünü belirtir. Leyla'nın evinin kraliçesi olduğunu ancak bir zaman sonra onun hastalandığını bu yüzden Leyla'nın bir kenara

atılmaya başlandığını, güzelliğin efendisinin aşkıyla beraber gittiğini, böylece Leyla'nın sırasının da terk edilmiş olmaya geldiğini ifade eder. Bu durum üzerine arkadaşlarının Abdurrahman'a neden böyle terk edilmiş ve ilgisiz bir halde onu bıraktığını sorduklarını ve onun evine ve kendi insanların yanına gitmesine izin vermesini söylediklerini ve onunda izin verdiğini aktarır (Muir, 1968, s.272).

Muir, Leyla'nın kaderinin diğerlerine kıyasla iyi olduğunu belirtir. Oyuncağından yorulan sahibinin eğer Leyla genç ve güzel olsaydı, onu başkasının oynaması için satılacağını veya Leyla gibi hasta veya yıllar güzelliğini yıpratmış ise bitkinleşmiş, isteksiz ve ümitsiz birçok ev kölesi gibi, bu şekilde terk edileceğini iddia eder (Muir, 1891, s.190).

Ayrıca Muir, yorumuna göre köle kadınların bayağı işlere zorlanmış olduğunu ve eğer genç ve güzelse daha kötü bir kaderi olduğunu, onların efendilerinin onlardan sıkıldığı takdirde onları başkalarına sattığını söyler. Bu görüşlerini de el-Kindî "Apology" (el-Kindî'nin Savunması) ¹⁹ isimli esrinde yer alan Müslüman savaşçıların köle uygulamalarına karşı iğneli suçlamaları ve çıkışmasına dayandırır (Muir, 1968, s.219-220).

Buraya kadar kadının İslâm toplumunda kadının yerini değerlendirmeye çalışan Muir, İslâm öncesi cahiliye döneminin çirkinliklerini görmezden gelip İslâm dininin kadınların toplumdaki yerlerinin aşağı derecelere düşürüldüğünü ve ikinci planda tutuldukları imajını çizmeye çalışmıştır. Cahiliye döneminde kadınların ve kız çocuklarına yapılan davranışları görmezden gelerek İslâm'ı suçlamaya çalışarak İslâm'a sonradan giren bazı toplumlarda

---

¹⁹ Tez çalışmamızda, bu eserin gerçekte var olup olmaması bakımından problemlerin olmasından dolayı kaynak olarak göstermeyi tercih etmedik. Ancak Muir 'in bu eserin çevirisini yapması ve Muir 'in bazı görüşlerinin bu bahsi geçen yazıya dayandırması nedeniyle eser hakkında kısa bir bilgi vereceğiz. Muir gibi Batılı araştırmacılar tarafından Kindî'nin risâlesine ilişkin yazma nüshâların ilk defa Amerikalı misyonerler tarafından XIX. yüzyılda İstanbul ve Kahire'deki bazı kütüphanelerde bulunduğunu ileri sürmüşlerdir ancak bunlarla ilgili herhangi bir kütüphane adı vermemişlerdir. Eser, Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan nüshâları (nr. 204, 205) esas alınarak ilk defa M.1880/H.1297 yılında Londra'da yayımlanmış olup daha sonra değişik baskıları yapılmıştır.

Müslüman yazarlar ise mevcut risâlenin Kindî'ye ait orijinal metin olmadığını belirtirler. Bunun sebepleri şunlardır; "Risâlenin dört yazma nüshasının Süryânî harflerle yazılmış Arapça bir metin (karşünü) olması, Hâşimî'ye ve Kindî'ye ait iki risâlenin bir arada bulunması, risâlenin hristiyan çevrelerde asırlar boyunca bilinmemesi ve üzerinde yapılmış herhangi bir çalışmanın mevcut olmaması, XX. yüzyıla kadar risâleye İslâm âlimleri tarafından hiçbir reddiyenin yazılmaması, fikir hürriyeti açısından Me'mûn devrinin bu açılıma uygun görünmeyip tam aksine düşünce ve inanç özgürlüğü üzerine baskı yapılması, risâlede Eski Ahid'den yapılan alıntılarda sifr adlarının yanı sıra verilen âyet numaralarının Protestanlar'ın elinde bulunan Kitâb-ı Mukaddes'teki rakamlarla aynı olması, eserde kullanılan bazı kelimelerin müteahhir dönem Arapça'sına ait bulunması, üslûbunun III. (IX.) yüzyıl üslûbuyla uyumsuzluğu, risâle de Me'mûn'un Mecûsiler hakkında kabul edilemeyecek derecede ağır ve hakaret içeren ifadeler kullandığına temas edilmesi, risâlenin besmele ile başlaması, yazma nüshâların da müellifinin adıyla ilgili şüpheleri ortadan kaldıracak bir kayda rastlanmaması gibi gerekçeler ileri süren müslüman âlimler, mevcut iki risâlenin sonraki asırlarda Hristiyanlar tarafından yazılıp Abdullah b. İsmâil el-Hâşimî ile Abdülmesîh b. İshak el-Kindî'ye nispet edildiğini söyler" (Yavuz, 2002, s.39).

var olan kültürel uygulamaları da İslâm'a mâl ederek Avrupa'nın gözünde İslâm dini açısından kötü bir imaj çizme eğiliminde olmuştur.

Ayrıca dipnot kısmında hakkında bilgi verdiğimiz el-Kindî'nin Savunması'nın, Muir tarafından kaynak gösterilmesi ve kim tarafından yazıldığı ve doğruluğu bile kesin olmayan bu yazıdan Muir'in alıntı yaparak, İslâm dinini karalamaya çalışılmasının ne kadar manidar olduğunu da belirtelim.

2.5. 4. Sosyal Hayatta Aşırılık, İsrâf ve Ahlaki Bozulma

Muir, sosyal hayatı etkileyen içki kullanımını tetikleyen sebeplerden birini de diğer ülkelerden esir kadınların Müslümanların evine geniş sayıda dahil olmalarıyla bu işte büsbütün etkilerinin olduğunu ifade eder. Her hareme Rum, Mısırlı ve Farslı cariyelerin dolduğunu belirtir. Yahudi ve Hıristiyanların esir veya özgür fark etmeksizin eski inançlarını tutabildiğini ve bu şekilde cariye olabildiklerini veya evlenebildiklerini ifade eder. Bu yüzden onların anavatandaki alışkanlıkların çoğunun ve atalarının inançlarının kaybolmadığını söyler. Ayrıca bunun dıştan Müslüman olmuş gibi görünse de dinsiz Afrikalı ve Farslı cariyeler içinde söylenebileceğini ifade eder.

Muir, bunun gibi sayısız birleşmeden dolayı doğan çocukların, görünüşte İslâm uygulamaları ve inancına göre yetişmiş olsa da onları büyüten ve bakan annelerinin milletlerinin mirasından etkilendiğini belirtir. Cariyenin nikâhsız birleşmesinin İlahi onayı ile kalabalık haremle büyüyen nesiller için kötülük okulu olduğunu söyler. Zenginlik, lüks ve tembelliğin, müsamaha ve iznin neden olduğu durumlar altında çok sık bozulma ve sefahate neden olduğunu söyler.

Muir, Müslümanların savaş alanından ve hizip çekişmelerinden arta kalan zamanlarında aylak ve hareketsiz oluklarını söyler. Dindarlık taslayan şehvet düşkünlüğünü dindirecek bir şeyin olmadığını ifade eder. Vaktin sadece haremde harcanmadığını, arasının şehirdeki topluluk ve kulüplerin alakasız söyleşileriyle ve camilerde beş vakit namazla bölündüğünü belirtir. Kadınların peçe örtüsü altında taşınma süresi haricinde toplum içinde fazla görünmediğini söyler. İslâm'dan önce Arap toplumunda kadınlara kazandırılan ışıltı ve zarafet, çekicilik ve inceliğin gittiğini iddia eder.

Muir, doğanın yumuşak sıcak renginin soğuk ve bulutlu olduğunu bununda eski Arap şarkılarında da güzelce tanımlandığını ifade eder. Şans oyunlarının ve buna benzer eğlence

oyunlarının Kur'ân'da konan bir yasayla bütün insanlara yasaklandığını ayrıca borç verme için faizin üzerine konulan bir yasakla spekülasyonun da kontrol altında tutulduğunu belirtir. Bundan dolayı Müslümanların hayatının haremın eşliğini ötesinde kesildiğini ve nazik cinsin iyileştirici etkilerinden alı konulduğundan beri, kasvetli asık suratlı ve neşesiz bir görünüş üstlenilmeye başlandığını iddia eder.

Muir, doğanın böylece zapt edilemeyeceğini ve hafife alınamayacağını tepkinin mutlaka geleceğini ve tepkiyle birlikte insanlık zincirlerini kıracağını ve aynı şekilde din bariyerleri içinden patlayacağını ifade eder. İslâm'ın genç erkelerinin tecrit edilmiş haremın doruk zevklerinden tiksindiğini ve onların inançlarının kısıtlamalarından kaçarak yurt dışına kaçamak yapmaya gittiklerini ve oralarda kadehte, müzikte, oyunlarda gencin ve gamsızın talep edeceği aşırılık ve heyecan aradıklarını söyler.

Daha büyük şehirlerde taşkınlık ve çapkınlığın yaygın olduğunu söyleyen Muir, çürümenin yaygınlaştığını ve çoğu zaman daha kötü olduğunu çünkü gizlendiğini belirtir. Müslümanların daha ciddi sınıflarının sadece eğlence, lüks ve zevk düşkününü yaşam, onların inançlarıyla tutarsızlıkla utandırılmadığını, ayrıca adını bile dile getirmeye gerek olmayan bir ahlaksızlıkla da utandırıldıklarını iddia eder. Sonradan gelen bu kötülüğün gelişiminin tohumlarının Ömer'in sıkı ve tutucu idaresi altında bile zaten ekilmiş olduğunu ifade eder.

Muir, bahsi geçen ahlaksızlığın Şam ve Bağdat'daki gençler arasında yaygınlaştığını söyler. Ancak ne olduğu ile ilgili Von Kremer'in eserine atıfta bulunur. Ayrıca yukarıda bahsi geçen diğer aşırılıkların şimdilik yabancı topraklarla sınırlı kaldığını belirtir (Muir, 1968, s.273-275).

Von Kremer, eserinin sosyal hayatı değerlendirdiği bölümünde gençler arasında yaygınlaşan bu ahlaki bozulma ile ilgili aşağı sınıflardaki kişilerin pek fazla ilmi faaliyetlerle ilgilenmediğini, hayatlarını eğlence ile geçirdiklerini zevkü sefaya daldıklarını belirtir. Bu arada iki cinse de hizmet eden bir tür şarkıcı kesiminden bahseder. Bu kişilerin ailelerin düzenini bozduklarını ve gençler arasında ahlaksızlık ve edepsizliği yaygınlaştırdıklarını söyler. Yine yetkililerin bu duruma çözüm yolu aradıklarını ve onlarla mücadele ettiklerini ifade eder (Von Kremer, 1875, s.45).

Bu arada şu hususa da dikkat çekmek isteriz ki bu iki eserde oryantalistler tarafından yazılmış olup eserlerde bahsedilen hususların doğruluğu araştırılmaya muhtaçtır. Ayrıca bahsi geçen durumun Hz. Ömer dönemine ait olup olmadığı belli değildir.

2.5. 5. Kabilelerin Değerlendirilmesi

Muir, kabile rekabetine bir örnek olarak, Kadisiyye Savaşı'nda bahsedilen müezzinin öldürülmesinden sonra ortaya çıkan müezzinlik tartışmaları olduğunu ve neredeyse kan dökülecek duruma geldiğini söyler.

Kabile kıskançlığından ayrı olarak iki tane daha tehlikenin kaynağı olduğunu söyleyen Muir, bunlardan ilkinin bedevi kabileleri arasındaki rekabet olduğunu, bir taraftan sahabiler veya Mekke ve Medineliler olduğunu belirtir. Diğer taraftan da ikinci olarak Benî Haşim, Emevîler, Kureyş'in hepsi, işte bunların arasında yaşanan kıskançlıkların zaman zaman büyük boyutlara ulaştığını ve halifeliğin varlığını bile tehdit eder hale geldiğini iddia eder. Ancak Ömer'in güçlü otoritesi ile bunları kontrol altında tuttuğunu ve önceliğin asıl zeminin dini kontrol varsayımı ile bu zaman için bu rekabet ve kıskançlık durumlarından kaçınıldığını ifade eder (Muir, 1968, s.227-228).

Muir, bu şekilde Arapların asil kanının bütün İslâm âleminin aristokrasi olarak kabul edildiğini söyler. Rütbe maşaların belirlendiğini hatta savaşlarda cesaret gösterenlere verilen ödülün bile miras olarak kaldığını belirtir. Mirası olarak yapmakla ima edilen hususun İslâm için savaşımaya mecburiyetin devamlılığını sağlamak olduğunu dile getirir. Ayrıca askeri ruhun devamlılığının sağlandığını ve halifeliğin ordusunun daimiliğini sürdürdüğünü ifade eder. Bu şekilde askeri olarak yüceltilen bir milletin şımarmış, fesatçı ve çalkantılı durumunun tahrik ve entrikanın tehlikeli unsurları olarak çok sık şekillendiğini iddia eder (Muir, 1891, s.158).

Muir, bütün bunlara rağmen Arap'ların İslâm'ın omurgası, fetihlerinin sırrı olduğunu ve halifelere destek sağlayan unsurlar olduğunu ifade eder. Kalabalık haremelerin ırklarla fevkalade hızla çeşitlendiğini ve Ömer'in gayretleriyle belirgin tutulduğunu dile getirir. Fethedilen topraklardaki ırklarla asla karıştırılmadığını belirtir. Arapların gittikleri her yere ülkenin yöneticisi ve soylusu olarak üstün ve farklı ırk olarak gittiklerini ifade eder. Konusu edilen insanların İslâm'ı kabul etseler bile alt sınıfta olduklarını Arap'lardan daha yüksek olamadıklarını, nitekim bazı Arap liderlerinin veya kabilelerin müşterileri olarak onların himayesine ve korumasına ihtiyacı olduklarını söyler.

Muir, Arapların İslâm'ı yaymanın kutsal görevi için ayrı tutulduğunu ve yeni doğmuş İslâm gayretinin daha sonraları iyice büyüdüğünü söyler. Ayrıca cesur Arap'ların

bütünüyle kollarına ayrılmış bir ırk iken 250 yıl boyunca tam bir aktivite içinde canlılığını koruyarak devam ettirmesini, Ömer'in öngörüsüne borçlu olduklarını ifade eder. Arapların hareketli bir ordu olarak devam ettiklerini, onların evlerini şehir değil kamp tarzı ve işlerinin savaş olduğunu dile getirir. İnsanların savaşa çağrıldıkları zaman savaşa her an hazır bir yaşam sürdüklerini belirtir (Muir, 1891, s.159).

Muir, Ömer'in alandaki ordulara ilaveten birkaç ilin kaynaklarına orantılı olarak karargâhları süvarilerin rezerve ettiğini ve acil bir durum olduğunda hazır olduklarını belirtir. Kûfe'de bunların sayısının 4 bin mızraklı süvari olduğunu ve buna benzer sekiz yerde daha böyle bir sistemin olduğunu ifade eder. Bu birliklerin herhangi bir baskın için her yere ayrı olarak yerleştirildiğini ve bunların bakım maliyetlerinin ilerden gelen gelirlerden karşılandığını söyler (Muir, 1968, s.231).

2.5. 6. Amr'ın Arapların Hayat Tarzını Göstermesi

Muir, Mısırlıların lüks ve lezzete düşkün bir yaşam tarzı sürdüklerini, bu yüzden Arapların sade ve basit bir yaşam tarzı sürmelerine küçümseyerek baktıklarını söyler. Bunu engellemek isten Amr'ın hem onların ön yargısının kırmak hem de Araplara saygınlıklarını artırmak için müthiş bir plan yaptığını belirtir. Amr'ın bunun için bir şölen hazırladığını, şölen için bedevi tarzına göre kesilmiş develer hazırlattığını ve Mısırlıların ordunun bu kaba yiyeceklerle memnun olmalarına hayretle baktıklarını belirtir. Ertesi gün onların önüne Mısır mutfağının bütün lezzetleriyle beraber muhteşem bir ziyafet yapılmasını emrettiğini ve savaşçıların bu lezzetleri de aynı şekilde yaptıklarını belirtir. Üçüncü gün savaş düzeninde olarak askerlerin büyük görkemli bir geçit yaptıklarını ve insanların onları görmek için akın ettiklerini ifade eder.

Muir, bu olanlardan sonra Amr'ın halka şu şekilde hitap ettiğini; *“ilk günün eğlencesinde size bizim evimizin sade ve düz yaşam tarzını, ikinci günde size bizim ele geçirdiğimiz toprakların güzel şeyleriyle tadını çıkarabileceğimizi göstermek istedik. Önlerinde gördükleri manzaranın, askeri gücün bize ait olduğunu unutmayın”* dediğini ifade eder. Böylece Amr'ın hedefine ulaştığını ve Kıptilerin birbirlerine *“görmüyor musunuz Arapların topuklarını bizimkilerin üzerine kaldırdılar, bu bize yeter”* dediklerini aktarır. Ayrıca Ömer'in Amr'ın bu oyunundan memnun olduğunu ve Ömer'in; *“hem sırf savaş hem de savaş hilelerinin başarısına bağlı olması gerçekten bilgelik ve azim üzerindedir”* dediğini aktarır (Muir, 1968, s.245-246).

2.5. 7. Fetihlerden Sonra İslâm'ın Âdetlere Etkisi

Bu konuya örnek olarak Mısır'ın fethinden sonra Hz. Ömer'in günlük hayatta yapılan bazı yanlış uygulamalara müdahalesine bir örnek vermek istedik. Ayrıca bu meselenin Muir tarafından nasıl değerlendirildiğini de göstermeye çalıştık.

Muir, Nil nehrinin yükselmesiyle ilgili ilginç bir hikâyenin olduğunu ve buna bağlı olarak Ömer'in fermanından bahseder. Bu olayı şu şekilde aktarır; Nil nehrinin yükselmesinin geciktiğini böyle durumlarda Kıptilerin alışkanlıkları üzere güzelce giydirilmiş genç bir bakire kızı nehre atmayı istediklerini, bunun üzerine onların bu durumunu karşılamak için nasıl yol izleyeceklerini Ömer'e sorduklarını, Ömer'in de kâğıda aşağıdaki satırları yazıp Amr' gönderdiğini ifade eder.

Bu satırlarda şu ifadeler yer alır; *“Müminlerin Emirinden Nil nehrine selam olsun. Eğer sen kendi iradenle yükselmeyi geciktiriyorsan o zaman sen taşkınını beklet. Ancak sen yüce Allah'ın iradesiyle isen o zaman biz ona dua ediyoruz ki senin sularını yükseltsin ve senin suların ülkeye yayılsın”* Ömer'in bu mektubu nehre atmalarını istediğini, bunun yeterli olacağını dediğini belirtir. Bu yapılanca nehrin sularının arttığı ve verimli gelgitlerin başladığını ilave eder (Muir, 1968, s.246).

Muir, bu hikâyenin ilk dönem tarihçileri tarafından verilmediğini, ancak Mısırlıların âdetlerine dayalı olduğunu, nitekim Lane'nin söylediğine göre yıldan yıla süslenerek giydirilmiş bir gelin olarak bakire heykelinin nehre atılması olayının *“Nil'in Gelini”* olarak adlandırıldığını belirtir. Ancak buradaki durumda olayın gerçek veya hayali olması bir tarafa iletilen duygu, günlük yaşama taşınan Allah'ın özel takdirinin, Müslüman inancındaki etkisini göstermesi olarak değerlendirir (Muir, 1968, s.246-247).

2.5. 8. Farşlıların İslâm'a Girmeleri

Muir, Farşlıların Müslüman olmasını değerlendirirken İslâm dininin bazı özelliklerine dikkat çekmiştir. Nitekim inancı ikrar üzerine olan İslâm dininin ayrıcalıklarının cazip ve önemli olduğunu, Zerdüş taraftarlarının İslâm'ın cazibesine karşı koyamadıklarını ifade eder. Bu yüzden son karşı koymada bittiğinde Farşlıların aşamalar halinde üstün İslâm inancına geldiklerini ifade eder

Zerdüşt ailesinin uyarılarının birçok bölgede İslâm'a girişleri yavaş ve kısım halinde olmasına neden olduğunu, bu yüzden sonraki saltanat dönemlerinde ateş tapınağının yıkıldığını ifade eder. Ayrıca Zerdüştler hakkında bilgi veren Muir, sayılarının özellikle dış bölgelerde Abbâsîler zamanında bile fazla olduğunu belirtir. Ancak onları etkilemek için getirilen sosyal ve siyasi teşviklerin ve İslâm'ı kabul etmeleri için yapılan teşviklerini başlangıçta yüzeysel olduğunu bunu da "el-Kindî'nin Savunması" adlı eserinden çıkardığını ifade eder.

Muir, Farslıların İslâm'a girmelerini hızlandıran sebepleri sayarken sarayın düşüşü, Yezdicerd'in ölümü, uzak otoritelerin sönmesi, siyasi ve sosyal teşviklerin Farslıların büyük kısmını İslâm'a katılmalarını karşı konulmaz hale getirdiğini ifade eder. Ayrıca yenilenmiş Fars şeklinin Müslüman kurumunda yeni bir unsur olduğunu söyler. Ancak bununla beraber Arap kanının baskın ırkıdan, kaba olarak korunandan farklı olan soylu ve kibar Farslıların, uzun müddet aşağı bir yer tuttıklarını iddia eder. Söz konusu insanlara ait birey veya ailelerin İslâm'ı kabul etmeleri üzerine bazı Arap veya boylarına yandaş veya müşteri benzeri olarak bağladıklarını ve ancak bu muhtaç pozisyonda bazılarının İslâm'ın ayrıcalıklarını talep edebildiklerini iddia eder.

Muir, ayrıca ne burada ne de başka topraklarda Farslıların, Araplarla beraber eşit şartlarda evlilik bağı yapamadıklarını ve onlara aşağı sosyal sınıf olarak bakıldığını söyler. Böylece gerçi sadece teoride Müslüman olma üzerine feth edilmiş milletlerin İslâm'ın eşit kardeşliğine girdiğini iddia eder. Ayrıca onların az da değil daha düşük sınıf olarak şekillendiğini söyler. Arapların en yüksek olarak soy ve dil, atasal haysiyet ve siyasi ayrıcalıklarının baştanbaca bütün imparatorluk içinde birçok nesiller boyu devam ettiğini iddia eder (Muir, 1968, s.259-260).

2.6. Hz. Ömer'in Seyahatleri

2.6. 1. Kudüs Seyahati

Muir, Kudüs'ün teslim olmasını sağlamak üzere yaptığı seyahatini değerlendirirken bunun Ömer için Arabistan'dan öteye ilk yolculuk fırsatı olduğunu Ebû Ubeyde, Yezîd ve Hâlid'in onu karşılamak için kuzeyden geldiklerini ve onu karşılamak için Suriye kumaşlarıyla süslenmiş süvari alayı ve atların eğerleri üzerinde zengince takılı örtüler hazırladıklarını ifade eder.

Bu alayın Ömer'in yaklaşmasıyla öne doğru çıktığını söyleyen Muir, Ömer'in ise onları görünce heyecanlandığını ve yere eğilip bir avuç çakıl alıp onu liderlerin üzerinde attığını ve *“henüz iki yıl geçmişken her şey değişti de siz bu kılıkla benimi karşılıyorsunuz”* dediğini belirtir. Ayrıca *“siz bunu iki yüzyıl sonra yapmış olsanız bile sizi küçük düşürmeye müstahak olacaksınız”* dediğini, onların ise *“ey Müminlerin Emir'i bu senin gördüğün dış tarafı”* diye söylediklerini aktarır. Onların elbiselerini çıkartarak elbiselerin altında zırhlarını gösterdiklerini söyler. Ömer'in durumdan hoşnut olmadığını ve *“yeter artık hadi gidelim”* dediğini ve onların Ömer'in yanında Câbiye'ye indiklerini ifade eder.

Muir, Ömer'in bu yere seyahati ile ilgili bir rivayette Ali'nin, Ömer'e *“neden gidiyorsun sen köpeklerle savaşmaya mı gidiyorsun”* dediğini, Ömer'in hayır ben savaş yerlerini ve Abbas'ın vefat etmeden ileride patlak verecek isyan ateşininin yerlerini ziyaret etmeye gidiyorum dediğini belirtir. Ayrıca Ali'yi Medine'de yerine bıraktığından bahseder. Ayrıca bu rivayette güçlü bir Abbâsî izi olduğuna dair yorum yapar (Muir, 1968, s.207-208).

İbnü'l-Esîr'de bu rivayetle ilgili Hz. Abbas'ın vefatından önce cihada çıkıyorum ifadesi yer alır (İbnü'l-Esîr, 1985, s.459).

Muir, diğer komutanları kendi görevlerinde bırakarak Amr ve Şurahbil ile beraber yolculuğuna devam ettiğini ve Taberîyye gölünün aşağısından Ürdün'ü geçerek Kudüs'e vardığını söyler. Onların ona Suriye tarzından sonra çingirtılı ve havalı yürüyen bir binek at verdiklerini, Ömer'in ise hayvanın yürüyüşünü sevmediğini ve inip kendi atına bindiğini belirtir. Ömer'in bu ilk seyahatinde at sırtında denizden yapılan Bizans istilası üzerine geldiği, ikincisinde deve sırtında, vebadan dolayı kaynaklanan üçüncü ziyaretinde ise bir katır sırtında geldiğinin bilgisini de aktarmıştır (Muir, 1968, s.208).

2.6. 2. Hz. Ömer'in Suriye Seyahati

Muir, bu seyahatin tarihi olarak sonbahar H.18/M.639 yılını verir.

Muir, Ömer'in vebadan dolayı buradaki meselelerin büyümesi üzerine ilk başta Irak'ı ziyaret etmeyi, oradan da Sevâd içerisinde ilerleyerek kuzey tarafından Suriye'ye girmeyi düşündüğünü söyler. Ancak bu planından vazgeçerek sadece Suriye ziyareti ile sınırlandırdığını ifade eder. Ömer'in aslında egemenliği altındaki bütün yerleri gezmeyi planladığını belirtir. Daha sonra konuyla ilgili Ali'nin ikinci hicreti tavsiye ettiğini veya halifenin saltanatını Kûfe'ye transferi hakkında söylenti olduğunu belirtir. Yalnız bu

rivayetlerde bir hareket beklentisi ile ilişkili olduğunu ki zaten Ali'nin de sonradan Kûfe'yi başkent yaptığını ilave eder. Ayrıca Ömer'in Irak'ı neden ziyaret etmekten vazgeçtiği ile sebeplerin açık olmadığını ifade eder.

Muir, eserinin dipnot bölümünde bu zamanda Müslüman olan Himyerli bir Yahudi olan Ka'bul-Ahbâr'dan bahseder. Ayrıca bu kişinin ileriki zamanlarda daha çok dikkat çekeceğini ve Ömer'i Irak'ı ziyaretinden bu kişinin vazgeçirdiğini ifade eder. Onun Doğu'da kötülüğün dokuz parçasına sahip olduğunu ancak bunlardan birinin iyi olduğunu, ayrıca şeytanın meskenlerinin orada olduğunu ve vebanın her türünün de orada olduğunu söyler. Ancak Batı'nın sahip olduğu dokuz parçasının iyi olduğunu ama bir parçasının kötü olduğunu söylediğini ve bunun üzerine Ömer'in bu ziyaretten vazgeçtiğini ifade eder (Muir, 1968, s.236).

İbnü'l-Esîr, Muir 'in yukarıda bahsettiği rivayetlerden bahseder ve ilave olarak Şam'da da bulunan Amevâs'taki kişilerin mirasları kaybolmasın diye seyahatine Şam'dan başlamayı tercih ettiğini belirtir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.512).

Muir, Ömer'in yolunun Hristiyanların yaşadığı akabe körfezinin başında olan Eyle'ye doğru olduğunu ve burada yapılan karşılama görüşmesinin Ömer'in ne kadar gösterişsiz olduğunu ve onun Hristiyanlar hakkındaki nazıkçe hislerini ortaya çıkardığını belirtir. Ömer'in onu izleyenlerle beraber ufak bir görkemle bir deve sırtında seyahat ettiğini söyler. Ömer'in bir köye girerken bir köye girerken tanımamayı düşündüğünü ve onun hizmetkârı ile yer değiştirdiğini, ayrıca halifenin gelmesine tanıklık etmek isteyen coşkulu kalabalığın "*emir nerede ?*" diye sorduklarını ifade eder. Ömer'in ise "*o sizden önde diyerek devesini sürmeye devam etmekte*" dediğini aktarır. Bu önde kelimesinin iki anlama geldiğini birisinin huzurunuzda anlamı taşıdığını, birinin de sizi geçip ilerleyip gittiği anlamı olduğunu da ilave eder.

Muir, böylece kalabalığın halifenin ötede olduğunu düşündüklerinden ileri doğru acele ettiklerini bu yüzden tek başına kalan Ömer'in fark edilmeden bir papazın evine indiğini söyler. Ömer'in üzerindeki örtüsünün yolculukta yırtıldığını bu yüzden onu ev sahibine onarması için verdiğini ifade eder. Papazın bunu tamir etmediğini, ayrıca ona daha parlak kumaşı olan ve bunaltıcı mevsime daha uygun olan bir elbise verdiğini, ancak Ömer'in yine de kendi elbisesini giymeyi tercih ettiğini belirtir (Muir, 1968, s.236).

Muir, Ömer'in ziyaretini sonlandırmaya hazırlandığı sırada bütün Müslümanların kalplerini derinliklerine kadar heyecanlandıran bir hadisenin yaşandığını, bu heyecana

neden olay şeyin Hz. Peygamber'in müezzini Bilâl'in ezan okuduğunun işitilmesi olduğunu belirtir. Artık yaşlanan Afrikalının gür sesinin Hz. Peygamber'in vefatından beri duyulmadığını ve herhangi birinin hizmetinde bu görevi yerine getirmeyi reddettiğini belirtir.

Muir, Bilâl'in ordunun peşinden Suriye'ye geldiğini, onun ilk pozisyonu için onurlu olduğunu ve kişisel bir hayata çekildiğini ifade eder. Ömer'in Bilâl'in bir kez daha müezzinlik görevini ricası üzerine Bilâl'in bunu uygun bulduğunu ve iyi bilinen yüksek ve net çıkan sesiyle alışılmış nidasıyla ezan okuduğunu ve insanların zihinlerinde yer alan Hz. Peygamber'in günlerindeki canlılığı hatırladıklarını belirtir. Nitekim bütün toplananların gözyaşlarıyla eridiğini, başta Ömer olmak üzere güçlü savaşçıların yüksek sesle hıçkırarak ağladıklarını ifade eder. Bilâl'in iki yıl sonra Şam'da vefat ettiğini de ilave eder.

Muir, Ömer'in Medine'ye döndükten sonra hac görevi için Hicri 18/Miladi 639 yılı Kasım ayında yola çıktığını ve halifeliğinin her yılı olduğu gibi başkanlık ettiğini söyler. Ayrıca bu Suriye yolculuğunun, onun Arabistan sınırları dışına çıktığı son yolculuğu olduğunu belirtir (Muir, 1968, s.238).

2.6. 3. Hz. Ömer'in Hac ve Umre seyahatleri

Muir, Ömer'in saltanatın son yıllarında H.17-23/M.638-643 yılları arasında gerçekleşen olaylardan bahsetmiştir. Nitekim bu olaylar arasında Ömer'in hac yolculuğuna değinmiştir. Ömer'in yıllık hac vazifesi için ifa etmek için Medine'deki ikametinden ayrıldığını belirtir. Ömer'in her yıl hac ibadetinde başkanlık ettiğini sadece Ömer'in hilafetinin ilk yılında Bizans ve Fars imparatorluğuyla mücadelenin zirvesinde olduğu için başkanlık etmediğini ifade eder. Aynı zamanda Ömer'den için üç kez Umre ziyaretinde bulunduğunun söylendiğini ilave eder (Muir, 1968, s.262-263).

2.7. Hz. Peygamber'in Gönderdiği Mektupların Ulaştığı Kişilerin Akıbetleri

2.7. 1. Heraklios'un Durumu

Muir, Heraklios'un batıya doğru üzüntülü bir şekilde yol tuttuğunu ve burada İslâm tarihçilerden aldığı bir rivayete göre onun yüksek bir yere vardığı oradan muhtemelen Suriye'nin son belirtisi olan ağaçlı tepeler ve güneşli düzlüklerin olduğu bir yer olduğunu

belirtir. Orada güneşin ufukta kaybolan manzarasının olduğunu ve Heraklios'un bakışlarını çevirdiğini ve şunları söylediğini ifade eder; *“Selam seninle olsun kutsal ve kutsanmış ülke, Suriye hoşçakal, benim için artık sana dönmek yok. Ne de herhangi bir Bizanslı seni ziyaret edemeyecek ebediyen, ancak korku ve titreme ile melun deccal gelene kadar.”*

Muir, yukarıda bahsi geçen bazı kelimelerin ne anlama geldiğinin belirsiz olduğunu, aldığı rivayette doğmuş olana kadar ifadesin yer aldığını belirtir. Ayrıca onun kararlarının kötü olacağını ve Bizans'a karşı kötülük tasarlayacağını ve onun doğmuş olmasını istemediği cümlesinin yer aldığını ayrıca eserinin dipnot bölümünde verir (Muir, 1968, s.201-202).

Muir, bu rivayeti İbnü'l-Esîr'den almıştır. Ayrıca İbnü'l-Esîr Heraklios'un bu davranışını güzel bulmuş ve Bizans içinde talihsiz olduğunu ifade etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1985, s.453).

Muir, Heraklios'un on yıl sonra hac için Kudüs'e gitmek için bu topraklardan geçtiğini ve gerçek Haç'ın (true cross) kurtulmasını ve doğudaki kendi zaferlerinden göze çarpanlarını andığını ifade eder. Ayrıca Hz. Peygamber'in ona İslâm'ı kabul etmesi için gönderdiği Muir'e göre saygısız (!) mektubunu bir kenara attığını ve gerçekleşmesi manyakça olacak çılgın fantezinin şimdi başarılı bir gerçek olduğunu da kabul ettiği belirtir. Muir, ayrıca Bizans'ın savaşlarının tarihinin İslâm kaynaklarından alındığını kısa ve bölümsel anlatıldığı hususunun altını çizmiştir (Muir, 1968, s.202).

2.7. 2. Cebele b. el-Eyhem'in Durumu

Muir, yukarıda bahsedilen mektubun bir benzerinin de Ğassani hanedanının son prensi Cebele b. el-Eyhem'e gönderildiği Cebele'nin imparatorun Arap'ların bu küstahlığının cezasını vermek için izin istediğini, ancak imparatorun bir ihtişamlı kabileyle Kudüs'de gösteriş yapılmasını emrettiğini, oysa şimdi efendisinin kaderini paylaştığını ifade eder. Benî Ğassan'ın başında Bizanslıların safında savaştığını, ancak Heraklios'un alçakça kaçışının hevesini kırdığını söyler. Bu yüzden onunda Ebû Ubeyde'ye döndüğünü ve Müslüman olduğunu belirtir. Şatafatlı bir giysiyle yanında hizmetçileriyle beraber Medine'yi ziyaret ettiğini insanların bu ünlü ismi tanıdıklarını ayrıca ona özel bir hürmet gösterildiğini ifade eder.

Muir, Cebele'nin Ömer'e hac ibadetinde eşlik ettiğini orada bir bedevini yanından koşup geçerken tesadüfî bir şekilde yanlışlıkla ihramına ayağını bastığını, bunun üzerine de onun sendelediğini ve düştüğünü söyler. Mağrur prensin adamın yüzüne bir tokat vurduğunu bu

hareketinden dolayı, şaşkınlığıyla beraber halifenin huzuruna çağrıldığını ve halifenin de kisası emrettiğini söyler. Aynı şekilde yapılarak darbenin iadesiyle bedevinin tatmin olacağını söylendiğini ifade eder. Cebele'nin ise buna karşı çıktığını ve kendisinin bir Ğassan prensi olduğunu adamın ise bir çöl bedevisi olduğunu söylediğini Ömer'in ise bu durum üzerine şöyle dediğini belirtir; “*evet, İslâm da herkes eşittir*” (Muir, 1891, s.140).

Belazürî'de ise Cebele'nin Şam'da bir adamla münakaşa ettiğini ve gözüne vurduğunu ve bundan dolayı kisas hadisesinin yaşandığını belirtir (Belazürî, 2013, s.159).

Muir, kisasın, Yahudi yasasının Kur'ân'da da bunun sürdürüldüğünü belirtir (Muir, 1968, s.202). Kur'ân'da da zaten Allah'u Teâlâ Tevrat'ta da yazdığımız gibi diye belirtmiştir.²⁰ Burada şu hususu da belirtelim ki bu yasa Yahudilere ait değil İlahi bir yasadır.

Muir, Cebele'nin bu sözleri hakaret olarak algıladığını ve içine oturduğunu bunu üzerine gece olunca Kostantiniyye'ye gittiğini söyler. Kostantiniyye'de konuksever bir şekilde ağırlandığını ve Hristiyanlık dinine döndüğünü belirtir. Bu hikâyenin masalsi bir hava katılarak süslendiğini, bunlardan birisini şu şekilde olduğunu aktarır; Cebele'nin eskiden yaşadığı yuvasını ve arkadaşlarını özlediğini ve Ömer'in ona kızlarında birini eş olarak vermesi şartıyla tekrar Müslüman olacağını söylediğini, ancak işin aslının onu yandaşlarını Kostantiniyye'de bir kolonide bıraktığını ve kendisinin de sürgün hayatı esnasında öldüğü diye ifade etmiştir.

Eserinin dipnotunda Cebele ile ilgili farklı hikâyelerin de olduğunu söyleyen Muir, ancak doğrusunun yukarıda anlattığı gibi olduğunu söylemiş ve diğer hikâyelerden örnekler vermiştir. Bunlardan birisi şöyledir; Asi nehri üzerinde bulunan Demir köprüsüne Cebele'nin Antakya'yı koruması için gönderildiğini, burada Müslüman bir liderin yakalanarak onun kampına getirildiğini, bu kişinin Cebele ile aynı soydan geldiğini ve Cebele'ye şair Hassan b. Sâbit'in onun hanedanını öven şiirler okuması üzerine mevcut zengin yaşamını bırakarak Müslümanların kampına gittiğini aktarır.

Muir, ayrıca Cebele'nin Kostantiniyye'ye gittikten sonra Medine'den diplomatik bağlantılarla bir elçinin geldiğini, bu elçiye Cebele'nin yuvasını özlediğini ve kederini paylaştığını belirtir. Ayrıca eğer Ömer ona kızını verirse ve onu halefi olarak onaylarsa diye, elçiye bu şekilde olursa döneceğini belirttiğini söyler. Aynı zaman da şair Hassan b.

---

²⁰ Kisas bahsinin geçtiği ayetler için bkz. (2 Bakara 178-179, 5 Maide 45).

Sâbit'e onun için yazdığı şiir dolayısıyla hediyeler gönderdiğini ve şiirin hâlâ mevcut olduğunu ifade eder. Bu şiirden bir parça örnek aktarır bu mısralarda Cebele'nin Cefne'nin oğlu olduğu ve Kostantiniyye' de Hristiyanlığı kabul ettikten sonra ve Suriye' de hüküm sürdüğü günlerde de şairi unutmadığını anlatır.

Muir, Ömer'in bu teklifi kabul ettiğine inandığını, ancak cevap Cebele'ye ulaşmadan onun Hicri 20/Miladi 640-641 öldüğünü başka bir rivayette de Cebele'nin Muâviye'nin zamanında da yaşadığını Suriye'ye dönmesi karşılığında Şam'da da servet verme sözüyle boş yere özendirdiğini aktarır. Ayrıca Cebele'nin oğulların ve takipçilerinin Kostantiniyye'de Sezar'ın devrilmesine kadar yaşadıklarını Heraklios'tan sonra gelen haleflerinin sarayında Cebele ismin sık olarak geçmesini sebebinin bu olabileceğini söylemiştir (Muir, 1968, s.202-203).

Muir 'in bu konu üzerinde bu kadar durmasının sebebi Cebele'nin Hristiyanlıkla ve Bizans'la olan bağından olduğunu değerlendiriyoruz. Nitekim Muir'in övdüğü veya yerdiği bütün şahsiyetlerin Hristiyanlıkla az veya çok alakası olduğunu görüyoruz. Bu açıdan Muir 'in kıstası kanaatimize göre Hristiyanlık dinidir.

Cebele'nin İslâmiyet'i kabul ettiğine dair rivayetlerin tutarsız olduğu ve gerçekte hiçbir ilgisi bulunmadığı belirtilmektedir (Fayda, 1993, s.185). Ancak Belazürî'de de geçen şu rivayetin doğru olduğu söylenmiştir. Cebele Hz. Ömer'e geldi. Hz. Ömer'in Cebele'ye Müslüman olmasını ve zekât vermesini teklif ettiğini ama Cebele'nin bunu kabul etmediğini ve kendi dininde kalmak istediğini belirtir. Ayrıca cizye vermekten de nefret ettiği için ve istediği yere gitmesi hususunda da serbest bırakıldığından yanında otuz bin kişiyle Rum ülkesine gittiğini belirtir. Ayrıca Hz. Ömer'in Cebele'nin gittiğini öğrenince pişman olduğunu söyler. Sahabi Ubâde b. Sâmit'in halifeye, “*Eğer onun zekât vermesini kabul etseydin kendisini İslâmiyet'e ısındırılmış olurdu!*” dediği belirtilmiştir.

Ayrıca Hz. Ömer'in Hicri 21/Miladi 641-642 yılında Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'yi büyük bir ordunun başında Bizans topraklarına gönderdiğini ve kendisinden, aralarındaki akrabalık dolayısıyla Cebele'nin dostluğunu ve gönlünü kazanmasını, zekât verme teklifinin geçerli olduğunu söyleyerek onu İslâm topraklarına döndürmesini istediğini belirtir. Ancak bu daveti kabul etmeyen Cebele'nin Bizans topraklarında kalmaya ısrar ettiği ve Hristiyan olarak öldüğü belirtilir (Belazürî, 2013, s.159).

SONUÇ

Tez çalışmamızda XIX. yüzyılda İslâm dini ve tarihi üzerine, İslâm dininin ana kaynaklarından yararlanarak yaptığı önemli çalışmalarıyla ön plana çıkan, İngiliz oryantalist Sir William Muir 'in Hz. Ömer dönemine bakışını değerlendirmeye çalıştık.

Oryantalist çalışmalar için XIX. yüzyıl önemli bir dönemdir. Çünkü bu dönem oryantalizmi sistemleşmiştir. Durum böyle olunca İslâm dini üzerinde yapılan çalışmalar farklı bir boyut içine girmiştir. Bu yüzyıldan önce yapılan oryantalist çalışmalar bu yüzyılla beraber Batı'nın Doğu üzerine kurmaya çalıştığı, üstünlük gayreti ve sömürü anlayışının ilmi çalışmalarla desteklenmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur.

Oryantalistler özellikle İslâm dini ve kaynakları üzerinde daha detaylı çalışmalar yapmaya başlamış ve bu çalışmalar sayesinde hem İslâm dininin temel dayanaklarını incelemiş hem de İslâm dinin Müslüman toplumlar üzerinde yaptığı etki ve değişimleri anlamaya çalışmışlardır.

İşte bu çalışmaların öne çıkan ismi özellikle İslâm dini ve tarihi açısından, eserlerinde İslâm kaynaklarından da yararlanması nedeniyle Muir'dir. Biz de tez çalışmamızda Muir'in özellikle İslâm tarihi çalışmalarıyla öne çıkan eserlerinden iki tanesini incelemeye çalıştık. Ayrıca bu eserlerinde ise Hz. Ömer dönemini ele almaya çalıştık. Nitekim İslâm Tarihi'nin, döneminde yapılan fetih hareketleriyle şekillenmesini sağlayan Hz. Ömer oryantalistlerin de ilgisini çekmiştir.

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde gerçekleştirilen fetih hareketleriyle ve siyasi ilişkileriyle ilgili Muir tarafından ilginç değerlendirmeler yapılmıştır. Muir'in Hz. Ömer dönemiyle ilgili yaptığı değerlendirmelerden tespit ettiklerimizden bazılarının, oryantalist düşüncenin İslâm dinine bakış açısını ortaya çıkarması bakımından önemlidir.

Muir 'in değerlendirmelerine baktığımızda ortaya çıkan sonuç şöyledir; ilk olarak Muir, Hz. Ömer'i direkt olarak eleştirmekten kaçınmıştır. Yapmaya çalıştığı ise eğer Hz. Ömer

döneminde bir olumsuzluk varsa bunun sorumlusunu ya Hz. Peygamber olarak görmüştür ya da bizzat Kur'ân'dan kaynakladığını iddia etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Hz. Ömer'in adaletiyle ilgili bazı çıkarımlarda bulunarak olayları objektif olarak değerlendirdiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Değerlendirmelerinde Hz. Ömer'in daima kişiliğini ön plan çıkararak Hz. Ömer'in kişiliğini övmüştür. Ancak onun Müslüman kimliğini ikinci planda tutmaya çalışmıştır.

Muir 'in yorumlarında dikkat çeken diğer bir husus da değerlendirme kıstasıdır. Bu kıstas Muir, Hıristiyanlarla olan ilişkilerdeki tutum ve tavırlarını belirlemektedir. Ayrıca Muir, İslamiyet ve Hıristiyanlık ile ilgili konular haricinde objektif durmaya çalışmıştır. Çünkü İslamiyet ve Müslümanlara hakkında yaptığı olumsuz eleştirilerinde ölçüsü "Hıristiyanlık" olmuştur. Bu yüzden Hz. Ömer'in atadığı valiler ve komutanların, Muir tarafından değerlendirilmesinde Hıristiyanlarla olan ilişkileri ön plana çıkarılmıştır. Hıristiyan kabilelerin savaşlarda Müslümanlara yaptığı yardımlardan dolayı Hıristiyanlığı ön planda tutmaya çalışmıştır. Ayrıca Kur'ân'ın emri olan cizyenin Hıristiyanlardan alınmasını hazmedememiştir. Hz. Ömer'in Hıristiyanların Arap Yarımadası'ndan çıkarılması meselesinde Hz. Ömer'in adaletinin tartışılabilir olduğunu söylemiştir. Ayrıca yine bu işin temelinde Hz. Peygamber'in vasiyetinin olduğunu belirterek işin sorumluluğunu Hz. Peygamber'e yüklemeye çalışmıştır.

Muir'in kişisel zaaf noktasında kendi inancının yaptığı değerlendirmelerini etkilemesinden kurtulamamasıdır. Nitekim Kudüs ve Suriye'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesini kabullenmek istememiştir. Müslüman fatihlerin buralarda bulunan Hıristiyan ve Yahudileri boyun eğdirmelerini ve cizye almalarını kabullenememiştir. Kudüs ve Suriye'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesinin sebebi olarak Bizans yöneticilerinin kendi insanlarına yaptığı kötü muamelelerden kaynaklandığını belirtmiştir. Müslüman askerlerin fetihlerini istila kelimesiyle belirterek, istilacı Arap askerleri diye ifade etmiştir.

Ayrıca Muir, Hz. Ömer'in veba gibi önemli olaylarda ve önemli savaşlarda aldığı kararlarını yerinde bulmuştur. Nitekim Hz. Ömer'in savaş stratejilerinin ve tutumlarının akıllıca olduğunu ayrıca Hz. Ömer'in sade ve etkili kararlarını olumlu olarak değerlendirmiştir.

Ayrıca bazı rivayetlerin bilinçli olarak ortaya konulduğunu söylemiştir. Eğer bu rivayetler Müslüman bir kişinin önemine veya yaptığı işin faziletine binaen ise o rivayetin hikâye tarzı olduğunu ve bu tip rivayetlerde maksadın kişinin üstünlüğünün ön plana çıkarmak

veya övme mantığıyla hareket edildiğini ispatlamaya yoluna gitmiştir. Aynı yollardan Hıristiyanlarla ilgili olan rivayetleri ise aynı kategoriye sokmamaya çalışmıştır.

Hiz. Ömer'in valilere karşı izlediği yöntemlerini olumlu değerlendirmiş ama özellikle Hâlid b. Velîd'in görevden alınması hususunda da ve Müsennâ b. Hârîse'nin komutanlığı meselesinde Hiz. Ömer'in tutumunu eleştirmiş ve bu iki kişinin kıymetinin bilinmediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Muir Hiz. Ömer'in özellikle Muğîre b. Şu'be'nin vali olması üzerinde çokça olumsuz eleştirilerde bulunmuştur.

Nitekim Muir, Muğîre'ye yapılan zina isnadı olayında Hiz. Ömer'in çaresiz kaldığını Muğîre'nin kurnaz bir siyasetçi olduğunu ve bu sayede ikinci kez valiliği elde ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Muğîre olayında dört şahit meselesinde de Kur'ân'da yer alan şahitlik meselesini eleştirmiş ve bunun üzerinden de Hiz. Peygamber'i sorumlu tutmaya çalışmıştır. Hiz. Âişe'nin yüzünden dört şahit getirilmesinin şart koşulduğunu ve sanki Hiz. Peygamber olayların temelinde suçluymuş gibi göstermeye çalışmıştır.

Muir, özellikle Hıristiyanların hâkimiyetinde olan şehirlerin Müslümanlar tarafından feth edilmeden önce onların imar açısından oldukça iyi durumda olduğunu ortaya koymaya çalışarak, fetihlerden sonra bu güzelliklerini yitirdiklerini göstermeye çalışmıştır. Fethedilen şehirlerin görüntüsünün hemen değiştiğini ve Müslüman şehri görüntüsü aldığını belirtmiştir. Böylece Müslümanların fethettikleri şehirlerin Batı medeniyetinden koparıldığını söylemiştir.

Muir, Müslümanlar tarafından yeni kurulan şehirleri bozgunculuğun yuvası olduğu tespitinde bulunmuştur. Bu bağlamda Kûfe ve Basra şehirleri üzerinde çok durmuştur. İslâm tarihinde çıkan kargaşaların ve bölücülüklerin kaynağı olarak bu iki şehrin olduğunu ifade etmiştir. Asabiyet ve kabilecilik üzerinde çokça durmuş ve yine Hiz. Ömer döneminden sonra meydana gelen olayların temelinde bunların olduğunu söylemiştir. Hiz. Ömer'in sağlam duruşu sayesinde dönmemde bu tip olumsuzlukların fazla ortaya çıkmadığını vurgulamıştır.

Muir, sosyal hayat açısından İslâm'ın dinin kapalı olduğunu, özgürlükçü olmadığını ve baskıcı olduğunu iddia etmiş ve bu yüzden gençlerin özellikle gizli kapaklı işler çevirdiklerinden bahsetmiştir. İslâm toplumunu bozan en önemli unsur olarak haremi sorumlu tutmuştur. Sosyal hayatın, İslâm toplumunda meydana gelen değişimler sonucu özellikle büyük şehirlerde bozulduğunu söylemiştir.

Muir'in haremlerdeki cariyelerin İslâm toplumuna etkileri noktasında güzel tespitleri de vardır. Örneğin; Muir, bu haremlere katılan yabancı milletten ve başka dinlerden cariye kadınların İslâm toplumunu bozulmasında etkili olduğunu söylemiştir. Bunun sebebi olarakta bu cariyelerin yetişen çocukların eğitiminde aktif rol almaları olarak ifade etmiştir.

Muir, özellikle Hz. Peygamber'in çok eşliliğini dile getirmeye çalışmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber zamanında ve halifeler zamanında önemli yere sahip olan sahabilere, özellikle Hz. Ali hakkında harem eleştirisinde bulunmuştur. Kendince zevk ve sefa içerisinde yaşadıklarını öne sürerek Hz. Peygamber'i ve sahabeyi itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca kadınların İslâm toplumunda baskı altında olduklarını ve sosyal hayata fazla karıştırılmadıklarını iddia ederek İslâm dinini suçlama yoluna gitmiştir. Hz. Peygamber'i evliliklerini de yine halifelerin evlilikleriyle kıyaslayıp Hz. Peygamber'i itibarsızlaştırma yoluna gitmiştir.

Savaşlarda da kadınların durumlarının değerlendiren Muir, düşman askerlerine karşı tutumların da müslüman kadınların düşman askerlerine karşı göstermiş oldukları tutum ve davranışlarının olumsuz yönlerini İslâm'a mâl etmeye çalışmış ve İslâm'ın kalpleri sertleştiren bir din olduğu varsayımında bulunmuştur.

Hz. Peygamber'in yazdığı mektuplarının Hz. Ömer döneminde değerlendirmesini yapan Muir, bu mektupların amacının gerçekleşmesinin bir fantezi olarak görürken Hz. Ömer döneminde başarılı bir gerçek olduğunu ifade etmiştir.

Muir'in Kur'ân'ın toplanması faaliyetini överken Kur'ân'ın bilinmezlik içinde tutarsızca toplandığını ve kabaca birleştirildiğini iddia ederek Kur'an hakkında olumsuz eleştirilerde bulunmuştur.

Sonuç olarak Muir, her yorumunda kişiler ve olaylar bazında genel anlamda İslâm'ın temellerini hedef almış özellikle Kur'an ve Hz. Peygamber'i sorumlu göstererek, itibarsızlaştırma yoluna gitmiştir. Neticede Muir, Hz. Ömer dönemi için eserlerinde genel olarak olumlu olarak değerlendirdiği meselelerde kişilerin şahsından kaynaklandığı, olumsuz olarak değerlendirdiği meselelerde ise İslâm'dan kaynaklandığı varsayımı ile hareket etmiştir.

KAYNAKÇA

Ali Bey, (1816). *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria, and Turkey*. (vol.2). London.

Atçeken, İ. H. (2007). *İslam Tarihi'ne Oryantalist Yaklaşım -Emevîler Dönemi Örneği-* Konya: İslam Tarihi Araştırmaları no:5.

Balcı, İ. (2003). Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (16)*. Samsun. 185-201.

Balcı, İ. (2005). Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi: Sa'd b. Ebi Vakkas Ve Ebu Ubeyde b. El-Cerrah Örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (21-22). Samsun. 169-209.

Başaran, S. (1989). Alkame b. Müezziz. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 467-468). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Belazüri, (2013). *Fütühu'l Büldân (ülkelerin fetihleri)* (M. Fayda Çev.). İstanbul: Siyer Yayınları.

Bozkurt, N. (2002). Kubbetü's-Sahre. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 304-308). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bozkurt, N. (2004). Mescid-i Aksâ. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 268-271). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bulut, Y. (2007). Oryantalizm. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 428-437). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bulut, Y. (2014). *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları.

Davutoğlu, A. (2002). Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu. İ. Albayrak (Haz.). Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batıda İslam

Çalışmaları Sempozyumu:11-12 Mayıs 2002 (s. 191- 213). Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5.

Demirkent, I. (1998). Herakleios. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 210-215). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Ebu Yusuf, (1973). *Kitabu'l-Haraç*. (A. Özek Çev.). İstanbul: Hisar Yayın Evi.

Edward, W. S. (1998). *Oryantalizm (Doğubilim).Sömürgeciliğin Keşif Kolu* (N. Uzel Çev.). İstanbul: İrfan Yayınları.

Erdem İ. (2009). Sprenger, Aloys. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 421-422). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Fayda, M. (1993). Cebele b. Eyhem. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 184-185). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Fayda, M. (2006). *Hız. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.

Fayda, M. (2014). *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.

Fığlalı, E.R. (1989). Ali. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 371-374). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

İbn Haldûn, (2013). *Mukaddime* (T. Dursun Çev.). (II. cilt). İstanbul: İstanbul Kaynak Yayınları.

İbn Kesîr, (1994). *el-Bidâye ve-n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*. (M. Keskin Çev.). (VII. cilt). İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Sa'd, (2015A). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* (M. K. Yılmaz Çev.). (I. cilt). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Sa'd, (2015B). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* (M. Polat Çev.). (II. cilt). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Sa'd, (2015C). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* (H. Akdemir, M. V. Şahinalp, A. Bakkal Çev.). (III. cilt). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Sa'd, (2015Ç). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* (A. Elmalı, M. Akbaş Çev.). (IV. cilt). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Sa'd, (2015D). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* (H. Akdemir, M. V. Şahinalp Çev.). (V. cilt). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Sa'd, (2015E). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* (A.Yıldız, A. Erdoğan, H. Akdemir, M. K.Yılmaz, V. Kasar Çev.). (VI. cilt). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Sa'd, (2015F). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* (M. Dilek, A. Bakkal Çev.). (VII. cilt). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Sa'd, (2015G). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* (A. Aslan, M. Ekinçi Çev.). (VIII. cilt). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Sa'd, (2015Ğ). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr* (A. Bakkal, Y. Kahyaoğlu Çev.). (IX. cilt). İstanbul: Siyer Yayınları.

İbnü'l-Esîr, (1985). *İslâm Tarihi, el Kâmil Fi't- Târih Tercümesi* (M. B. Eryarsoy Çev.). (II. cilt). İstanbul: Gümüş Basımevi.

İbnü'l-Esîr, (1986). *İslâm Tarihi, el Kâmil Fi't- Târih Tercümesi* (A. Ağırakça Çev.). (III. cilt). İstanbul: Gümüş Basımevi.

Kur'ân-ı Kerim Meâli, (2006). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Kutsal Kitap, (2001). İstanbul: Orhan Matbaacılık Ltd. Şti.

Muir, S.W. (1891). *The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall From Original Sources*. Oxford: The Religious Tract Society.

Muir, W. (1968). *Annals of the Early Caliphate*. Amsterdam: Oriental Press.

Müslim, (Thz.). *Sahîhu Müslim. Beyrut*.

Oxford Word Power, (2001). *Dictionary for Learner of English*. Great Britain: Oxford University Press.

Önkal, A. (2005). Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması. *İSTEM*, 3(6), 9-49.

Red House, (2014). *El sözlüğü*. İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Ticaret Aş.

Sarıçam, İ., Özdemir, M., Erşahin, S. (2011). *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Taberî, (1969). *Tarihu'l-Rusul Ve'l-Mulûk (Tarih-i Taberî)*. (Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim Thk.). (III. cilt). Mısır: Darul Mearif.

Taberî, (1970). *Tarihu'l-Rusul Ve'l-Mulûk (Tarih-i Taberî)*. (Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim Thk.). (IV. cilt). Mısır: Darul Mearif.

Taberî, (Thz.). *Tarih-i Taberî* (M. Faruk Gürtunca Çev.). (III. cilt). İstanbul: Sağlam Yayın Evi.

Terzi, M.Z. (2007). Ordu. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 357-362). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Theophanes, (1982). *The Cronicle of Theophanes an English translation of anni mundi 6095-6305 (A.D. 602-813)*,(with introduction and notes by Harry Turtledove). Philadelphia: University of Pennsylvania.

Tirmizi, (Thz.). *Sünenü 't-Tirmizi*. Mısır.

Umeri, E.Z. (2003). Oryantalizmin Sünnet ve Siyer İlmine Yaklaşım Tarzı (A. Yavuz Çev.). *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (XVI). Konya. ss.231-251.

Varol, M.B. (Thz.). *Ehli Beyt Gerçeği*. İstanbul: Şamil Yayıncılık.

el-Vakidî, M. (2007). *Fth 'ş-Şam Tarihi Roman* (Hasan Gülşen Çev.). İstanbul: Nr Yayıncılık.

Von Kremer, A. (1875). *Culturgeschichte des Orients Unter den Chalifen*. Wien.

Woodhead, C. (2006). Muir, Sir William. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 94). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yavuz, Y.Ş. (2002). Kindî, Abdlmesîh b. İshak. *Diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* (ss. 38-39). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

İNTERNET SİTELERİ

http://en.wikipedia.org/wiki/William_Muir (SGT: 30. 03. 2016).

https://en.wikipedia.org/wiki/Abomination_of_desolation (SGT: 25. 04. 2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Basra_Krfezi (SGT: 20. 03. 2016).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Cubit> (SGT: 01. 04. 2016).

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit_\(birim\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Fit_(birim)) (SGT: 05. 04. 2016).

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_\(birim\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Mil_(birim)) (SGT: 06. 04. 2016).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Aul> (SGT: 15. 03. 2016).

